

V I S N Y K
OF THE LVIV
UNIVERSITY

**Philosophical
Political studies**

Issue 31

Scientific journal

Published since 2011

Ivan Franko
National University of Lviv

В І С Н И К
ЛЬВІВСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ

**Філософсько-політологічні
студії**

Випуск 31

Збірник наукових праць

Видається з 2011 року

Львівський національний
університет імені Івана Франка

Видавничий дім
«Гельветика»
2020

ЗАСНОВНИК: ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

Включено до переліку наукових фахових видань України (категорія «Б»)
з філософських та політичних наук (спеціальності: 033 «Філософія», 052 «Політологія»)
відповідно до Наказу МОН України від 14.05.2020 № 627 (Додаток 2).
Друкується за ухвалою Вченої Ради
Львівського національного університету імені Івана Франка
№ 88/9 від 30.09.2020 р.

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази
Index Copernicus International (Республіка Польща).

Висвітлено актуальні проблеми методології політичної науки, проаналізовано стан розвитку політичної науки та сучасні теоретико-методологічні напрями дослідження політичних процесів та інститутів в Україні.

The current problems of the methodology of the Political Science were highlighted. The development of the Political Science and modern theoretical and methodological approaches of the research of political processes and institutions in Ukraine were analysed.

Редакційна колегія:

Андрущенко Т. В., доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичної психології та соціально-правових технологій, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова; Дорош Л. О., кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політології та міжнародних відносин, Національний університет «Львівська політехніка» (головний редактор); Батрименко О. В., доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка; Івасечко О. Я., кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політології та міжнародних відносин, Національний університет «Львівська політехніка»; Карівець І. В., доктор філософських наук, доцент, завідувач кафедри філософії, Національний університет «Львівська політехніка»; Мельник В. В., доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри педагогіки та психології, Горлівський інститут іноземних мов, ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»; Неліпа Д. В., доктор політичних наук, доцент, завідувач кафедри державного управління, Київський національний університет імені Тараса Шевченка; Глухман Василь, доктор філософських наук, професор, Інститут етики і біоетики, Пряшівський університет (Словацька Республіка); Макарієв Пламен, доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії, Софійський університет Святого Климента Охридського (Болгарія); Прокоп М. В., кандидат політичних наук, доцент, інститут міжнародних відносин та публічної політики, факультет права та суспільних наук, Університет Яна Кохановського в Кельцах (Кельце, Польща); Шипунов Г. В., доктор політичних наук, доцент, в. о. завідувача кафедри теорії та історії політичної науки, Львівський національний університет імені Івана Франка (голова ред. ради).

Адреса редколегії: Львівський національний університет імені Івана Франка, вул. Університетська, 1, кім. 204, 79000, Львів, Україна, тел.: (38) (032) 2394462

Editorial office address: Ivan Franko National University of Lviv, Universytetska Str., 1, room 204, 79000, Lviv, Ukraine, tel.: (38) (032) 2394462

Редактор Д. КАРПИН
Редактор (англ. анотацій) С. БЕКАР
Технічний редактор С. ВОЗНЯК
Комп'ютерний макет С. БЕКАР
Коректор Д. КАРПИН

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (048) 709 38 69,
+38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.

Підписано до друку: 07.10.2020 р.
Формат 70x100/16
Ум. друк. арк. 17,88.
Тираж 100 прим. Зам. 0920/259

© Львівський національний університет імені Івана Франка, 2020

ISSN 2307-1664

ЗМІСТ

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

<i>Олена Авдєєва</i> ОБРАЗ БАБКИ-ШЕПТУХИ В УЯВЛЕННЯХ МЕШКАНЦІВ ПІВНІЧНОГО ПРИАЗОВ'Я У ХХ–ХХІ СТОЛІТТЯХ.....	7
<i>Петро Гуйван</i> НАУКОВЕ ВИВЧЕННЯ ЧАСУ ЯК ПРОЦЕСУ РУХУ ВІД МИНУЛОГО ДО МАЙБУТНЬОГО.....	15
<i>Ірина Жеребятнікова</i> АКСІОЛОГІЧНА ДОМІНАНТА СОЦІОКУЛЬТУРНОГО КОНФЛІКТУ.....	22
<i>Christina Kvasha</i> WORSHIP PRACTICES IN THE FIELD OF TRADITIONAL BEING OF RELIGION.....	32
<i>Andriy Kobetyak</i> CANONICAL CONDITIONALITY OF THE AUTOCEPHALIC ORGANIZATION OF THE CHURCH IN THE RULES OF THE ECUMENICAL COUNCILS.....	40
<i>Валерія Мельник, Рената Белозьорова</i> ПОЛІТИЧНИЙ СТРАХ ЯК ІНСТРУМЕНТ ВЛАДИ В ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНІЙ ФІЛОСОФІЇ.....	49
<i>Армен Михайловський</i> ЕВОЛЮЦІЙНІ ПЕРСПЕКТИВИ ЛЮДСТВА: ГЛОБАЛЬНИЙ ВИМІР.....	56
<i>Ruslana Mnozhynska</i> UKRAINIAN HUMANISTS ON THE ROLE OF MAN IN SOCIETY (1st HALF OF THE 16th CENTURY).....	63
<i>Остан Моравецький</i> РАЦІОНАЛІЗМ ЯК МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА ФІЛОСОФІЇ НОВОГО ЧАСУ.....	70
<i>Катерина Рассудіна</i> ПСИХОЛОГІЧНА КОНЦЕПЦІЯ ОСОБИ ДЖЕФА МАК-МЕГАНА.....	76
<i>Михайло Скринник, Лілія Фльорко</i> НАУКОВІ ІМПЕРАТИВИ ФРАНКОВОГО ПІДХОДУ ДО УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОТВОРЕННЯ. ГАЛИЦЬКИЙ КОНТЕКСТ.....	82

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

<i>Олег Барабаш</i> КОЛУМБІЯ У ПОШУКАХ ДИНАМІЧНОЇ РІВНОВАГИ: ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ І ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ.....	90
<i>Вікторія Бокоч</i> ПРЕЗИДЕНТ УКРАЇНИ В. ЗЕЛЕНСЬКИЙ: ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИКИ У РЕЛІГІЙНО-ЦЕРКОВНІЙ СФЕРІ.....	98

<i>Луяс Нусеунов</i> CULTURAL AND POLITICAL ASPECT AS A FOUNDATION AND A KEY LINK IN THE EXPANDING RELATIONS BETWEEN AZERBAIJAN AND GREECE.....	105
<i>Анжеліка Запорожченко</i> АКТУАЛЬНІСТЬ ТА ЗНАЧЕННЯ СТВОРЕННЯ ЗВТ В УКРАЇНСЬКО-ТУРЕЦЬКИХ ВІДНОСИНАХ.....	112
<i>Галина Іленьків</i> ЛЕГІТИМАЦІЯ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ ЧЕРЕЗ РЕЛІГІЮ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ.....	123
<i>Любов Корнійчук, Андрій Ковенько</i> ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЧЕСЬКО-КИТАЙСЬКИХ ВІДНОСИН НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ.....	130
<i>Дмитро Кундельський</i> ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ВЛАДИ ТА НАСИЛЛЯ.....	140
<i>Костянтин Куцев</i> МОДЕЛІ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ В СУЧАСНИХ КРАЇНАХ ЄВРОПИ.....	147
<i>Юлія Левченко</i> ДУАЛЬНИЙ ХАРАКТЕР ПОГЛЯДІВ НА РАТИФІКАЦІЮ СТАМБУЛЬСЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ В УКРАЇНІ ТА ПОЛЬЩІ.....	154
<i>Олексій Матета</i> СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ У КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....	164
<i>Наталія Мельничук</i> ПРОБЛЕМА ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ ЕЛЕКТРОННИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ.....	173
<i>Святослав Мотрен</i> СПОЛУЧЕНІ ШТАТИ АМЕРИКИ ТА НОВА ЄВРОПА ЯК ГЛОБАЛЬНІ ПОЛІТИЧНІ СУБ'ЄКТИ ТА ГАРАНТИ СВІТОВОГО ДЕМОКРАТИЧНОГО РОЗВИТКУ.....	180
<i>Ольга Свідерська</i> ТРУДНОЦІ ІНСТИТУЦІЙНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЦИФРОВИХ РИЗИКІВ У ТРАНЗИТНОМУ СУСПІЛЬСТВІ.....	189
<i>Олександр Чубатенко</i> ПОЛІТИЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ОРГАНАХ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА.....	196
<i>Василь Шушлян</i> ФЕНОМЕН «КРАЇНИ» І «ДЕРЖАВИ» У СУЧАСНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ.....	203
<i>Лілія Яковлева</i> ЛЕГІТИМНІСТЬ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ: ВІД РЕЙТИНГІВ ДО ІДЕНТИЧНОСТЕЙ.....	212

CONTENTS

PHILOSOPHY SCIENCE

<i>Olena Avdieieva</i> THE IMAGE OF A WHISPERING HEALER IN THE PERCEPTIONS OF THE RESIDENTS OF THE NORTHERN PRIAZOVYA IN THE 20–21 CENTURIES.....	7
<i>Petro Guyvan</i> SCIENTIFIC STUDY OF TIME AS A PROCESS OF MOVEMENT FROM PAST TO FUTURE.....	15
<i>Iryna Zherebiatnikova</i> AXIOLOGICAL DOMINANT OF SOCIO-CULTURAL CONFLICT.....	22
<i>Christina Kvasha</i> WORSHIP PRACTICES IN THE FIELD OF TRADITIONAL BEING OF RELIGION.....	32
<i>Andriy Kobetyak</i> CANONICAL CONDITIONALITY OF THE AUTOCEPHALIC ORGANIZATION OF THE CHURCH IN THE RULES OF THE ECUMENICAL COUNCILS.....	40
<i>Valery Melnik, Renata Belozyorova</i> POLITICAL FEAR AS AN INSTRUMENT OF POWER IN EXISTENCE PHILOSOPHY....	49
<i>Armen Mykhailovskyi</i> THE EVOLUTIONARY PERSPECTIVES OF HUMANITY: THE GLOBAL DIMENSION.....	56
<i>Ruslana Mnozhynska</i> UKRAINIAN HUMANISTS ON THE ROLE OF MAN IN SOCIETY (1st HALF OF THE 16th CENTURY).....	63
<i>Ostap Moravetskiy</i> RATIONALISM AS A METHODOLOGICAL BASIS OF NEW AGE PHILOSOPHY.....	70
<i>Kateryna Rassudina</i> JEFF MCMAHAN'S PSYCHOLOGICAL CONCEPTION OF PERSON.....	76
<i>Mykhaylo Skrynnyk, Liliya Fliorko</i> SCIENTIFIC IMPERATIVES OF THE FRANCO'S APPROACH TO UKRAINIAN NATION-BUILDING. GALICIAN CONTEXT.....	82

POLITICAL SCIENCE

<i>Oleh Barabash</i> COLOMBIA IN SEARCH OF DYNAMIC EQUILIBRIUM: POLITICAL PROCESSES AND DEVELOPMENT PROBLEMS.....	90
<i>Viktoriiia Bokoch</i> PRESIDENT OF UKRAINE VOLODYMYR ZELENSKY: FEATURES OF POLICY IN RELIGIOUS-CHURCH SPHERE.....	98

<i>Ilyas Huseynov</i> CULTURAL AND POLITICAL ASPECT AS A FOUNDATION AND A KEY LINK IN THE EXPANDING RELATIONS BETWEEN AZERBAIJAN AND GREECE.....	105
<i>Anzhelika Zaporozhchenko</i> RELEVANCE AND SIGNIFICANCE OF THE CREATION OF AN FTA IN UKRAINIAN-TURKISH RELATIONS.....	112
<i>Halyna Ilenkiv</i> LEGITIMATION OF POLITICAL POWER THROUGH RELIGION IN MODERN SOCIETY.....	123
<i>Liubov Kornichuk, Andrii Kovenko</i> PROBLEMS AND PROSPECTS OF CZECH-CHINESE RELATIONS AT THE PRESENT STAGE.....	130
<i>Dmytro Kundelskyi</i> INTERCONNECTION BETWEEN VIOLENCE AND POWER.....	140
<i>Kostiantyn Kutsev</i> THE PROCESS OF DECENTRALIZATION IN THE EUROPEAN COUNTRIES.....	147
<i>Yuliya Levchenko</i> PROBABILITY OF THE ISTANBUL CONVENTION RATIFICATION IN UKRAINE: ANALYSIS OF THE POLISH EXPERIENCE.....	154
<i>Oleksii Mateta</i> SYSTEMATIZATION AND CLASSIFICATION OF NATIONAL INTERESTS IN THE CONTEXT OF UKRAINIAN NATIONAL SECURITY.....	164
<i>Nataliya Melnychuk</i> THE PROBLEM OF E-SERVICES' POPULARIZATION IN UKRAINE.....	173
<i>Sviatoslav Motren</i> THE UNITED STATES OF AMERICA AND NEW EUROPE AS THE GLOBAL POLITICAL ACTORS AND THE GUARANTEES OF WORLD DEMOCRACY'S PROGRESS.....	180
<i>Olha Sviderska</i> DIFFICULTIES OF INSTITUTIONAL REGULATION OF DIGITAL RISKS IN THE TRANSIT SOCIETY.....	189
<i>Oleksandr Chubatenko</i> POLITICAL TECHNOLOGIES IN PUBLIC AUTHORITIES OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF FORMING INFORMATION SOCIETY.....	196
<i>Vasil Shushlyan</i> THE PHENOMENON OF "COUNTRY" AND "STATE" IN MODERN POLITICAL DISCOURSE.....	203
<i>Liliya Yakovleva</i> LEGITIMACY OF PUBLIC POWER IN UKRAINE: FROM RATINGS TO IDENTITIES.....	212

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

УДК 94(477.7):261.8"19-20"(043.5)

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2020.31.1>

**ОБРАЗ БАБКИ-ШЕПТУХИ В УЯВЛЕННЯХ МЕШКАНЦІВ
ПІВНІЧНОГО ПРИАЗОВ'Я У ХХ–ХХІ СТОЛІТТЯХ**

Олена Авдєєва

*Бердянський державний педагогічний університет,
гуманітарно-економічний факультет, кафедра історії та філософії,
вул. Шмідта, 4, 71100, м. Бердянськ, Запорізька область, Україна*

У статті розкривається образ бабки-шептухи в уявленнях мешканців Північного Приазов'я у ХХ–ХХІ століттях. Основну джерельну базу становлять матеріали польових досліджень, зібрані під час археографічних експедицій у підрегіоні. Стаття висвітлює базові аспекти лікувальних практик шептук у повсякденному житті суспільства, ставлення місцевих жителів до них, особливості взаємодії на різних рівнях. Образ бабки-шептухи є одним з ключових у народних релігійних віруваннях. Згадки про взаємодію з ними трапляються в абсолютній більшості інтерв'ю, зібраних під час експедицій Північним Приазов'ям. Респонденти під час зустрічей відповідали на запитання про наявність бабок-шептук у населених пунктах, які стани та хвороби вони лікували, які засоби та практики використовували, чи могли вони виправити шкоду від відьом, як передавали свою силу спадкоємцям, як з ними необхідно було розраховуватись тощо. Лише незначна частина респондентів вказувала, що не хоче мати з ними жодних справ. Більшість же респондентів детально описувала власний досвід взаємодії з бабками-шептухами. До основного функціоналу бабки-шептухи мешканці Північного Приазов'я відносили лікування хвороб, виливання переляку, відроблення поробленого відьмами, віщування долі тощо. На хід взаємодії з бабками-шептухами суттєво впливали процеси глобалізації та урбанізації, притаманні сучасному суспільству. У свідомості мешканців підрегіону бабка-шептуха була певною альтернативою офіційній медицині. До неї звертались, якщо важко було дістатися до лікаря або ж якщо представник офіційної медицини вже не міг допомогти. Окрім лікування фізичних хвороб, бабка-шептуха зналася на проблемах психологічного характеру, часто виконувала функції психолога та психотерапевта у суспільстві (зокрема, йдеться про лікування переляку). Здебільшого місцеві мешканці ставились до них шанобливо та зі значною вдячністю, завжди звертаючись за потреби. В уявленнях мешканців Північного Приазов'я бабка-шептуха завжди протиставлялась відьмі, яка практикувала чорну магію і займалась виключно шкідництвом.

Ключові слова: бабка-шептуха, знахар, цілитель, усна історія, Північне Приазов'я.

На українських землях фактично до другої половини ХІХ століття не було широкого доступу до професійної медицини і тривалий час саме народна медицина вважалась основним різновидом лікування населення. Носіями народних медичних традицій переважно були знавці таємних прийомів вербальної магії та лікування травами, так звані бабки-шептухи, цілители, знахарі тощо. У народній свідомості вони протиставлялись відьмам, які практикували чорну магію та могли лише шкодити. Віра у надприродні сили та осіб, які з ними мали справу, є поширеним явищем в Україні загалом та у Північному Приазов'ї зокрема. З огляду на те, що сучасний світ швидко трансформується, отже, особливої актуальності набуває збирання та упорядкування ще не втрачених традиційних знань. Мета статті – базуючись на польових матеріалах, зібраних у межах Північного Приазов'я на

початку ХХІ століття, розкрити образ бабки-шептухи в уявленнях мешканців цього підрегіону Південної України.

Основну джерельну базу дослідження становлять польові матеріали археографічних експедицій Північним Приазов'ям. Від початку 2000-х років такі експедиції систематично проводяться студентами та співробітниками кафедри історії та філософії Бердянського державного педагогічного університету. Результатом цих експедицій став архів матеріалів усної історії, до якого можуть отримати доступ особи, які зацікавлені у вивченні історії Північного Приазов'я. Частина інтерв'ю нині опубліковано [1].

До запитальника для археографічних експедицій були включені питання про наявність/відсутність бабок-шептух у населеному пункті, які стани та хвороби вони лікували, які засоби використовували, чи могли виправити шкоду від відьом, як передавали свою силу тощо. Думки респондентів щодо самого факту існування бабок-шептух або знахарів різнилися. Деякі заперечували їх існування у сучасному світі, деякі говорили «я туди не лізу», а більшість описувала досвід взаємодії з ними (власний або ж своїх знайомих та родичів). До основного функціоналу бабки-шептухи респонденти відносили: лікування хвороб («младенське», «сухоти», «сосяшниця», «сибірка», «рожа»), виливання переляку, відроблення поробленого відьмами, допомога породіллям тощо.

Побутувала думка про те, що бабка-шептуха – також відьма. Однак вона «тільки добро людям робить», «добра відьма, веде війну з нечистою силою» [2]. Зовнішньо вони не відрізнялись від інших, люди їх поважали та вважали помічниками у господарстві. Бабки-шептухи знали багато молитов, розумілися на лікарських рослинах, могли «бачити», хто заподіяв шкоду і як її можна виправити [3]. Особливої актуальності це набувало з огляду на те, що «врача ж немає, це сімнадцять кілометрів нада за врачом їхать, а бабка як бабка, бабка все вже знає» [4]. При цьому респонденти вірили, що може бабка і знає всі ці шептання та замовляння, але «це ж Богом лічиться» і бабка була лише провідником волі Божої [5].

В інтерв'ю міститься багато згадок про хвороби, які відступали саме після візиту до бабки-шептухи. На запитання, як саме лікували, респонденти часто відповідали, що молитвами: «ну, в неї була ще отак Євангелія, і Євангелію вона откриває, тільки скажи, коли родилася, вона скаже, що в тебе болить. Тоді лічила» [6]. Особливо часто згадуються дитячі хвороби, які у народі йменували «младенське», «детське». Корякова Катерина розказувала, як колись у сусідів захворіла онучка і понесли вони її до знахарки, яка наказала взяти з собою яйце свіже та води з криниці. Коли все це разом з дитиною доставили до бабки, вона почала шептати і яйцем дитину «обкачувати». Після цього розбила яйце у стакан з водою і там «показались різні фігури: ведмедики, зайчики, а до його пішли стрілки і зверху стакана получилося намисто». Знахарка дев'ять разів перепитувала про те, як почалася хвороба, де дитина злякалася. Потім запевнила, що раз «пішли стрілки», то дитина обов'язково вилікується. Для повного одужання необхідно було взяти цю воду та яйце, обмотати чорною хусткою та на перехресті викинути опівдні «мінута в мінуту». Родичі так і зробили і незабаром прогноз бабки справдився [7].

Олександра Шевченко згадувала, як носила свого сина до бабки Минихи, бо він «ріс у голову, голова здорова була». Бабка брала його до курника і там шептала, згодом допомогло. Дочку свою Олександра носила до іншої бабки у сусіднє село, яка «витягувала младенське», трави давала для ванночок та також шептала щось [8]. Раїса Лисенко переповідала, що на власні очі бачила, як її дитину, яка постійно кричала, лікували: «бабушка взяла її на ручки, розпилінала і понесла, полізла на курник... тоді положила на подушечку і взяла ніжик, і навхрест, молитву читає... Прийшла додому, дівочка спала». Потім вона ж згадувала про свою подругу, у якої новонароджена дитина сильно кричала і не давала

торкнутися до себе нижче поясу. Бабка погодилась прийняти дитину тільки після того, як її похрестили, а потім зробила їй ванночку: «водичка така жовта, світла... воно не пахне нічим, вроді як гарбузом сирим пахне». Після кількох днів таких купань дитина одужала. Пані Раїса була впевнена, що «бабушка уміє. Видно, таки Бог дав їй дарственно. А так оті, що учаться, у тих не получається, і воно не таке...» [9].

Бабки-шептухи лікували різні хвороби та травми не лише у дітей, а й у дорослих. Часто у спогадах фігурують вказівки на спеціалізацію знахаря. Так, хтось займається переважно «переляками», хтось дитячими хворобами, були костоправи та такі, які зубний біль заговорювали, грижу вправляли. Респонденти вказували на факти зцілення від таких хвороб, за яких у лікарнях рекомендували хірургічне втручання: «у мене на пальці... волос був, один шрам остався, вони лікували колосами якимось, і тут стрижень як вирос, вирвала, так шрам і остався, а зараз больниці та зразу різать... дуже помагала баба» [10]. Євдокія Шийка згадувала свій досвід лікування від «сибірки»: «воно таке чіпляється, як пшонинка, а навколо прищика робиться таке синє-синє, а де і красне. І воно дуже сильно пече. І вона ото шепче, а тоді голкою пронизує, прошиває його із ниткою. Прошила його, тоді мазі приклала, і все. Помагала вона здорово» [11]. Андрій Злиденний також описував, як його лікували: «у мене ось годи чотири тому назад на нозі, на правій нозі і сибірка і рожа була, я їздив до баби, Сичової матері. Вона пошептала, красной матерійой забинтувала, через время пропало» [12]. Розповідали респонденти й про випадки лікування від зубного болю. Зазвичай бабки-шептухи давали трави для застосування та «щось шептали»: «у мене дуже боліли зуби і через дорогу у мене жила сусідка, ото побаче – гукне: «Шо таке?» «Та, – кажу, – зуби болять». Вона гукне: «Ну сідай, посидь і всьо». Ну й той, вона шось шептала, я, конешно, не чула, бо вона про себе це все робила, а тіки посидю, по тот, вона: «Ну шо?» Кажу: «Спасібо, отпустило» [13].

Лідія Чернявська розповідала, як бабка лікувала їй запалену ногу: «оце була тільки в воду уступлю ... і ногу намочу – вже нога красна, температура до сорока піднімається, не можна ото так голова болить. Так я до неї їду, і вона пошепче мені, вона виливає. Треба щоб було кофайка або що старе, щоб вата там була і свічка, і вода свячена. Ото вона мені пошепче, і її ото так, тягне її, ото так як вона мені оце шепче, і тоді нога перестає болить, краснота ото все» [14].

В інтерв'ю зустрічаємо опис зцілення від лихоманки: «Було ж таке, я сама заболіла. Лихорадка оця, шо до обіду відро води випила холодної, після обід відро гарячої. ... Вона мене прив'язала віршовку на шию і повела в балку, і шо вона там шептала усі туги, усю хворобу пагану кидають на очерета, чого ж очерет такий ядовитий, там усе воно пагане. Коли прийшли на гору – як руками зняло. Більше я нею, більше ніхто нею не болів, ото так» [15].

Шептали не лише жінки, траплялись згадки й про чоловіків: «дід Федір ... цей знав от сухотів. Я хлопця свого носила от сухотів... Ну, і пошептав, полічив. Й сухотів не стало в його» [16]. Степан Камишовий ділився своїм досвідом лікування від пухирчатки: «Плюйте через плече і говоріть: «Як Іуда втратив колір обличчя після своєї смерті, так і я загублю свою хворобу. Во віки віків. Амінь». Читати треба три вечори підряд. Тоді друге замовлення, як позбавитись від пухлини. Рвіть нитки з катушки з чорними нитками і промовляйте: «Як ця нитка рветься, розривається, обривається, так рвись пухлина, сама себе розривай, росту собі не давай. Нема тобі місця на тілі раба, ну, наприклад, Івана, як не залишу я ниток на цій катушці. Амінь». Знищіть ці нитки повністю» [17].

Мешканці Північного Приазов'я подекуди змішували засоби офіційної медицини та традиційної. Олександра Шевченко розповідала, як коли була малою, впала з вишні і забила руку. Так їй бабка-шептуха наказувала і робила таке: «у четвер шоб та на тощака

прийшла... вона пошептала молитву, похрестила на руки чотири рази... вечером ти должна гризти цю кістку, руку, на тощак...». За три дні гуля на руці повністю зникла. За кілька років Олександра забила ногу і вже звернулася до лікарні. За два тижні лікування динаміка не спостерігалась і сестра повезла її до костоправа в Андріївку. Дід розтягував її ногу та читав молитви, наказав вдома продовжувати. За кілька днів набряк зійшов зовсім, однак нога «на місце не стала» і тоді Олександра поїхала у санаторій в Приморськ, де після процедури вже повністю одужала [18].

Окрему категорію сюжетів в інтерв'ю становлять розповіді про методи лікування «переляку». Більшість описувала, як дітей носили до бабок з цією проблемою. Марія Чернявська згадувала, як у дитинстві вона дуже перелякалась, коли грабіжники залізли в хату, і бабуся її повела, щоб «вчитали». Одна бабка-шептуха Маюшка їй так і не допомогла і вони змушені були звернутися до іншої (Минихи), яка вже впоралася з проблемою за допомогою молитов та виливання на воску [19]. Ніна Білаш носила свого сина тричі до бабки, так вона його «розмотає, положе, воск розтопе, і в мисочку з водою лє, молитву читає, три рази...». Ніна за це їй «то п'ятьорку, то чулки, то якусь рубашечку, на плаття ситчику» носила [20]. Анастасія Різніченко згадувала, як дітей та онуків своїх водила до баби Полячки, яка виливала переляк на крашанку: «та баба тоже хорошо знала, так вона ножиком...» [21].

Запрошували шептух і до породіллів, якщо виникали якісь негаразди. Вже згадувана баба Миниха точно могла вказати на день пологів, щоб породілля могла доїхати до лікарні вчасно [22]. Бабки-шептухи могли передбачати долю дитини, просто подивившись на неї. Катерина Корякова розказувала про один такий випадок. Бабка, побачивши немовлятку, сказала, що «до вісімнадцяти год буде жить твій Серьожка, а дальше його не стане». Як саме не стане не пояснила, однак коли хлопцю мало виповнитись вісімнадцять, вона наказала позамикати всі басейни, колодязі, не пускати його на водойми, бо він втопитьсь. Батьки все позамикали і стежили за ним. Хлопець весь день ходив «смутий, невеселий, болезнений», а потім нахилився над замкненим колодязем і помер. Як його ховали, казали, що «душа ішла у воду, вода забрала вашу дитину» [23].

Серед мешканців Північного Приазов'я поширеною була думка про те, що саме бабка-шептуха (якщо вона має досить сили) може «відробити» пороблене відьмами. Люди вірили, що саме шептухи знають «якісь там молитви»: «...вони ото шепчуть, дають воду, воду дають свячену, у дворі поливали, у городі поливали, у хатах, вмивалися утром...» [24]. Однак при цьому респонденти наголошували, що бабка-шептуха могла «одворотити» тільки якщо «це давалось дарственно цій бабці, а еслі так, яка береться тільки наживиться на тобі, значить не буде дела, а якшо та бабка, що їй далось от Бога, значить вона могла» [25]. Михайло Ончев згадував, як його в дитинстві зурочили, коли він був у когось у гостях. Хлопець повернувся додому і піднялась висока температура, яка трималась кілька днів. Маги не змогла її знизити і пішла до бабки-шептухи, яка поклала хлопця на кожух на підлогу і віником з очерету над ним махала та біла по голові та ногах. Після візиту температура спала і Михайло одужав [26].

Бабка-шептуха Катерина Загорощенко згадувала про особливо важкий випадок у своїй практиці, як до неї привозили з Москви жінку, яка зовсім не спала вже півтора року. Лікарі їй допомогти нічим не могли, казали, що «у Вас хвороби нема, тіки бабку шукать нада, бабка вас виліче, а ми, кажуть, не вилічим». Пані Катерина погодилась оглянути цю жінку та спробувати допомогти: «я їй на воск виливала, один раз на воск, другий раз виливала, третій – не берють. Ну, думаю, те... «Ну, поїздиш іще, – кажу, – раза три поїздиш». Коли п'ятий раз я їй вилила, вона начала тот... спать лягла. «Ну спать, – кажу, – будеш спать дома. Тіко, – кажу, – хай не будять і можеш неділю спать, не вмреш, – кажу, – тіко

будеш спати і все. І, – кажу, – де воно і дінеться, – кажу, – вийде все у сні». Ага. Вона проспала трое суток, а мати збудила взяла. Началось обратно таке і обратно я їй виливала. Ще три рази вилила і вона як заснула, її не будили, ніде нічого. Вона виспалася. І де все і ділося, бачиш». Катерина була впевнена, що жінці було «пороблено» на її весіллі суперницею. Жінка повністю одужала і потім приїжджала з візитами [27].

Здібності бабок-шептух сприймалися оточуючими як Божий дар. В уявленнях мешканців Північного Приазов'я лише та бабка мала справжню силу, яка не вимагала за свої дії плату: «Платили, хто що дасть, вона плату не брала і не потребувала нічого ніколи, хто що дасть, даси – спасіба, не даси – тоже спасіба. У нас тут була бабка, на неї казали Бульгарчиха, вона старенька жінка була, вона дуже помагала дітям оце, дітки маленькі більше як хворяли младенським, до неї носили. Понесуть, вона оце молитвою на воск виливала, вона ніколи плати не потребувала, не просила, даси – спасіба, чи платочок там якийсь носовий чи головний, що є в тебе, вона ніколи не потребувала, даси – спасіба, не даси – тоже спасіба» [28]. При цьому більшість респондентів зазначали, що обов'язково оплачували дії бабки-шептухи: «Конешно, платили, в кого що було, в кого там, ну, грошей не було ні в кого, в кого молочко там було, в кого там кукурузяної крупи, та давали бабкам, в кого там як лежить, то платочок бабушкі, ну, вона не потребувала нічого» [29].

Якщо бабка-шептуха до смерті не передала комусь свою силу, то вона могла довго і важко помирати. Андрій Злиденний стверджував, що потрібно передавати лише найменшому в роду, хоча бабка сама могла вибирати кому саме передати: «Якщо вона не передасть, вона дуже довго вмирає, пробивають кілок в углу на покуті. Кілок забивають, щоб вона вмерла. Ну, я не знаю, це правда чи неправда, ну, таке повір'я було. Ну, а передача, передавала вона, читає пісню яку-небудь» [30]. Бувало, що спадкоємець був енергетично слабшим і лікував гірше: «а тоді передала вона, як уже умирала, перед тим, погукала саму старшу дочку, вона, ну, первенька сама, і вона передала їй ту... молитву. Вона тоже лічила, но не так сильно» [31]. Бабка-шептуха Дарія Скуйбеда згадувала, що бабуся передала свою силу її матері, яка не хотіла сама займатися справою. Бабуся на це наказала дітям передати знання, так Дарія і отримала свої здібності. Однак на момент проведення інтерв'ю зізналась, що «біополе вже слабе, і я своїм біополе тепер не вилікую» [32].

Разом із тим побутувала думка про те, що сили ці – це дар Божий, який не можливо передати комусь: «бабушка сказала мені, що вона не може передати, це дається їй дарственно просто в житті, од Бога, що вона не може передати. Вона може научить, но вона не може передати, вона може тільки так, ну, молитву якусь, а так вона не могла передати» [33].

Образ бабки-шептухи чітко простежується в уявленнях мешканців Північного Приазов'я ХХ–ХХІ ст. Практичну діяльність бабок-шептух доцільно розглядати як своєрідне заповнення місцевої народної медичної ніші, як альтернативної в умовах певної обмеженості доступу до офіційної медицини. При цьому вони не лише лікують наявні фізичні захворювання, а й виконують функції психологів та психотерапевтів у суспільстві. Люди сприймали бабок-шептух як невід'ємний складник свого повсякденного життя. Респонденти чітко вказували, де саме живе бабка, що вона лікує та як до неї дістатися. Абсолютна більшість наводила власний досвід спілкування з шептухами і була впевнена, що ці бабки справді мають силу та спроможні лікувати хвороби.

Список використаної літератури

1. Трансформації релігійності в умовах полікультурного регіону (матеріали археографічних експедицій Північним Приазов'ям) / упорядник І.І. Лиман. Запоріжжя : АА Тандем, 2011. 360 с.

2. Інтерв'ю № 41. Трансформації релігійності в умовах полікультурного регіону (матеріали археографічних експедицій Північним Приазов'ям) / упорядник І.І. Лиман. Запоріжжя : АА Тандем, 2011. С. 171–181.
3. Інтерв'ю № 35. Трансформації релігійності в умовах полікультурного регіону (матеріали археографічних експедицій Північним Приазов'ям) / упорядник І.І. Лиман. Запоріжжя : АА Тандем, 2011. С. 147–153.
4. Інтерв'ю № 42. Трансформації релігійності в умовах полікультурного регіону (матеріали археографічних експедицій Північним Приазов'ям) / упорядник І.І. Лиман. Запоріжжя : АА Тандем, 2011. С. 181–191.
5. Інтерв'ю № 51. Трансформації релігійності в умовах полікультурного регіону (матеріали археографічних експедицій Північним Приазов'ям) / упорядник І.І. Лиман. Запоріжжя : АА Тандем, 2011. С. 235–240.
6. Інтерв'ю № 44. Трансформації релігійності в умовах полікультурного регіону (матеріали археографічних експедицій Північним Приазов'ям) / упорядник І.І. Лиман. Запоріжжя : АА Тандем, 2011. С. 197–202.
7. Інтерв'ю № 28. Трансформації релігійності в умовах полікультурного регіону (матеріали археографічних експедицій Північним Приазов'ям) / упорядник І.І. Лиман. Запоріжжя : АА Тандем, 2011. С. 128–135.
8. Інтерв'ю № 9. Трансформації релігійності в умовах полікультурного регіону (матеріали археографічних експедицій Північним Приазов'ям) / упорядник І.І. Лиман. Запоріжжя : АА Тандем, 2011. С. 54–61.
9. Інтерв'ю № 42. Трансформації релігійності в умовах полікультурного регіону (матеріали археографічних експедицій Північним Приазов'ям) / упорядник І.І. Лиман. Запоріжжя : АА Тандем, 2011. С. 181–191.
10. Інтерв'ю № 44. Трансформації релігійності в умовах полікультурного регіону (матеріали археографічних експедицій Північним Приазов'ям) / упорядник І.І. Лиман. Запоріжжя : АА Тандем, 2011. С. 197–202.
11. Інтерв'ю № 17. Трансформації релігійності в умовах полікультурного регіону (матеріали археографічних експедицій Північним Приазов'ям) / упорядник І.І. Лиман. Запоріжжя : АА Тандем, 2011. С. 89–94.
12. Інтерв'ю № 41. Трансформації релігійності в умовах полікультурного регіону (матеріали археографічних експедицій Північним Приазов'ям) / упорядник І.І. Лиман. Запоріжжя : АА Тандем, 2011. С. 171–181.
13. Інтерв'ю № 74. Трансформації релігійності в умовах полікультурного регіону (матеріали археографічних експедицій Північним Приазов'ям) / упорядник І.І. Лиман. Запоріжжя : АА Тандем, 2011. С. 319–324.
14. Інтерв'ю № 69. Трансформації релігійності в умовах полікультурного регіону (матеріали археографічних експедицій Північним Приазов'ям) / упорядник І.І. Лиман. Запоріжжя : АА Тандем, 2011. С. 302–304.
15. Інтерв'ю № 72. Трансформації релігійності в умовах полікультурного регіону (матеріали археографічних експедицій Північним Приазов'ям) / упорядник І.І. Лиман. Запоріжжя : АА Тандем, 2011. С. 310–315.
16. Інтерв'ю № 12. Трансформації релігійності в умовах полікультурного регіону (матеріали археографічних експедицій Північним Приазов'ям) / упорядник І.І. Лиман. Запоріжжя : АА Тандем, 2011. С. 70–73.
17. Інтерв'ю № 61. Трансформації релігійності в умовах полікультурного регіону (матеріали археографічних експедицій Північним Приазов'ям) / упорядник І.І. Лиман. Запоріжжя : АА Тандем, 2011. С. 279–286.

**THE IMAGE OF A WHISPERING HEALER IN THE PERCEPTIONS
OF THE RESIDENTS OF THE NORTHERN PRIAZOVYA IN THE 20–21 CENTURIES****Olena Avdieieva***Berdyansk State Pedagogical University,**Faculty of the Humanities and Economics, Department of History and Philosophy**Schmidta str., 4, 71100, Berdiansk, Zaporizhzhia region, Ukraine*

The article reveals the image of the *babka-sheptukha* (whispering healer) in the imagination of the inhabitants of the Northern Pripodrova in the 20–21 centuries. The main source base consists of field research materials collected during archeographic expeditions in the subregion. The article reveals the basic aspects of medical practices of whispers in the daily life of society, the attitude of residents to them, the peculiarities of interaction at different levels. The image of the whispering healer is one of the main in folk religious beliefs. Mentions of interaction with them are found in most interviews collected during expeditions to the Northern Pripodrova. During the meetings, the respondents answered questions about the presence of whispering healers in the settlements, what conditions and diseases they treated, what tools and practices they used, whether they could repair the damage from witches, how they passed their power to heirs, how to pay them, etc. Only a small number of respondents indicated that they did not want to deal with them. Most of the respondents described in detail their own experience of interaction with whispering healers. The main function of the whispering healers, the inhabitants of the Northern Pripodrova, included the treatment of diseases, the outpouring of fright, the healing of what was done by witches, the divination of destiny, and so on. The processes of interaction with whispering healers were significantly influenced by the processes of globalization and urbanization inherent in modern society. In the minds of the residents of the subregion, the whispering healer was a certain alternative to official medicine. They were approached if it was difficult to get to the doctor, or if the representative of official medicine could no longer help. In addition to treating physical ailments, the whispering healer was familiar with psychological problems and often served as a psychologist and psychotherapist in society (in particular, it is about treating fright). In most cases, the locals treated them with respect and great gratitude, always asking for help. In the minds of the inhabitants of the Northern Pripodrova, the whispering healer was always opposed to a witch who practiced black magic and was engaged exclusively in wrecking.

Key words: *babka-sheptukha* (whispering healer), healer, oral history, Northern Pripodrova.

УДК 340

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2020.31.2>

НАУКОВЕ ВИВЧЕННЯ ЧАСУ ЯК ПРОЦЕСУ РУХУ ВІД МИНУЛОГО ДО МАЙБУТНЬОГО

Петро Гуйван

*Полтавський інститут бізнесу закладу вищої освіти
«Міжнародний науково-технічний університет імені академіка Юрія Бугая»
вул. Сінна, 7, 36039, м. Полтава, Україна*

Ця стаття присвячена дослідженню наукового поступу у царині вивчення часового руху матерії як постійно триваючого процесу переміщення об'єктивних явищ від минулого до майбутнього. Досліджуються теоретичні наукові напрацювання стосовно властивостей та стану об'єктів, які можуть мати вплив на темпоральні характеристики матерії. Зокрема, в роботі зроблений аналіз новітньої теорії, згідно з якою можливий зворотний зв'язок, що полягає у впливові часу як відносно самостійного явища, яке наділене власною енергією, на певні процеси та об'єкти, що існують у природі. Також проведене вивчення сутності часу як сукупності подій, які слідує одна за одною і є взаємодіючим триваючим процесом, спрямованим від минулого до майбутнього через нинішнє. Досліджено останню категорію як точку відліку, від якої ми пізнаємо попередні чи наступні події. З'ясовані погляди науковців щодо тлумачення значення окремих ділянок такого часового ланцюга. В роботі наголошується на взаємопов'язаному характері його елементів. Адже послідовність процесів у часі якраз і забезпечується можливістю впливу нинішньої події на інші, котрі за таких обставин кваліфікуються як майбутні, та можливістю впливу на наявне зараз явище інших подій, що розглядаються як минулі. Саме внаслідок цього зв'язку реальна спрямованість часу від минулого до майбутнього проявляється, зокрема, у накопиченні пам'яті та знань про певні процеси та події, котрі відбулися у попередні періоди. Знаючи зовнішні прояви певного явища в минулий час або зараз, ми можемо розуміти, як вони виявляться у майбутньому. Таким чином, можливе передбачення наступних подій. Водночас тезу про передбачення наступних подій слід розуміти як вплив на них з урахуванням точності та достатності висхідних (нинішніх чи минулих) даних, з яких особа виходить у разі конститування своїх передбачень. Тобто з можливості передбачення окремих явищ у наступному періоді ще не витікає зумовленість майбутнього. Радше слід його оцінювати як творчі терени, інтелектуальний простір. Адже, на відміну від минулого чи сучасного, котрі вже містять події, що вже відбулися чи відбуваються, майбутнє відкрите для творення. У статті також досліджене питання визначення взаємного порядку слідування категорій «минуле», «теперішнє» і «майбутнє» крізь призму причинної концепції.

Ключові слова: темпоральний вплив, послідовність взаємодій, причинний зв'язок.

Матерія перебуває у постійному русі, причому цей рух відбувається у певному просторі і часі. Простір і час є формами існування (буття) матерії. Простір визначає протяжність (геометричні виміри) матеріальних об'єктів та характеризує їхню взаємодію, тоді як час визначає тривалість існування цих об'єктів і послідовність їхньої зміни. Іншими словами, змістом матерії є конкретні об'єкти, а формою їхнього буття, як і всієї матерії, є час та простір, котрим притаманні такі характеристики, як об'єктивність, незворотність (для часу) та пізнаваність. Проте є філософська думка, згідно з якою не тільки властивості та стан об'єктів можуть мати вплив на час як характеристику матерії. У науці також напрацьована теорія, згідно з якою можливий і зворотний зв'язок: час як відносно самостійне

явище, яке наділене власною енергією, може проявляти вплив на певні процеси та об'єкти, що існують у природі [1, с. 30]. Такий вплив часу на властивості систем і процесів може бути виявлений лише опосередковано шляхом проведення дослідження всередині самих систем у темпоральному контексті.

Така теза була піддана серйозній критиці з боку дослідників матеріалістичного спрямування. Вони визначають час виключно як форму існування матерії, котра, виходячи із сенсу матеріалізму, є нічим іншим, як проявом змісту, тобто самої матерії. Як наслідок, такі вчені категорично відкидають субстанціалізацію часу (тобто надання йому якостей особливої об'єктивної субстанції, об'єкта). Я.Ф. Аскін наводить низку обґрунтувань на підтвердження цієї позиції, використовуючи останні дослідження в галузі фізіології та геронтології. Так, зміни часової орієнтації, сприйняття людини у разі набуття нею певних умовних рефлексів пояснюються не безпосереднім впливом часу, а дією інших об'єктивних зовнішніх факторів – подразників, що відбуваються в чітко встановлені моменти з урахуванням їх ритму, тривалості тощо. Отже, організм реагує не на час, а на вплив певного матеріального середовища. Те ж саме відбувається у разі старіння людського організму. Незважаючи на розхожий вираз «час старить», саме матеріальні процеси, що відбуваються з віком у клітинах людини, призводять до відповідних незворотних змін, а не безпосередній вплив часу [2, с. 59–61]. Однак у фізиці все ж мають місце теоретичні формулювання, які, ґрунтуючись на наперед відомих властивостях простору і часу як вихідному матеріалі, встановлюють властивості самої матерії (теорема Ньотер, яка доводить, що кожній безперервній симетрії фізичної системи відповідає певний закон збереження. Зокрема, закон збереження енергії відповідає однорідності часу). І хоча тут слід враховувати теоретичний характер досліджень у цьому напрямі, все ж не можна відкидати повністю тезу про взаємозумовленість часу та матеріального світу.

П. Ланжевен визначав час як сукупність подій, що слідує одна за одною у тій же точці простору, пов'язаний з такою системою відліку [3, с. 100]. Час є взаємодіючим триваючим процесом, спрямованим від минулого до майбутнього через нинішнє. При цьому остання категорія і є тією точкою відліку, від якої ми пізнаємо попередні чи наступні події. Окремі дослідники абсолютизують певні ланки цього ланцюжка. Так, А. Бергсон найбільш важливим вважає минуле, постулюючи час як безперервний прогрес минулого, що поїдає майбутнє і зростає, рухаючись уперед [4, с. 13]. М.О. Бердяєв зазначав, що майбутнє аж ніяк не може мати пріоритетного значення, оскільки історична дійсність перебуває в минулому, а без неї не було б нинішнього і не буде майбутнього [5, с. 408–409]. Інші вчені, навпаки, надавали більше значення майбутньому, насамперед виходячи з реальності та дієвості сучасного, позаяк для людини як соціального суб'єкта принциповою має бути новизна та наступні зміни [6, с. 96]. Як би не виділялися окремі ланки такого темпорального ланцюга, мусимо ще раз підкреслити їх взаємопов'язаний характер, послідовність процесів у часі якраз і забезпечується можливістю впливу нинішньої події на інші, котрі за таких обставин кваліфікуються як майбутні, та можливістю впливу на наявне зараз явище інших подій, що розглядаються як минулі [7, с. 39–46].

Реальна спрямованість часу від минулого до майбутнього проявляється, зокрема, у накопиченні пам'яті та знань про певні процеси та події, котрі відбулися у попередні періоди. Зокрема, Стівен Хокінг спрямованість часу від минулого до майбутнього характеризував поняттями так званих стріл часу. Однією з них – психологічною стрілою – він визначав напрямок, в якому людина усвідомлює рух часу, що проявляється в запам'ятовуванні тільки минулих подій, а не майбутніх [8, с. 202]. Отже, якщо оцінювати час як форму здійснення психічних процесів, то «початок», який можемо характеризувати як настання

чогось саме зараз, пов'язаний з майбутнім, тоді як термін «закінчення» має зв'язок з минулим. Минуле вже здійснилося, вже має певний зміст, тому воно не може бути «початком», що не має конкретного вираження. В минулому особа почувається безсилою (його події вже нам не підвладні), в сьогоденні – володіє дією, але пов'язаною з усім минулим ініціативою, в майбутньому – вільним творцем, указував І.М. Дьяков [9, с. 6]. Знаючи зовнішні прояви певного явища в минулому часі або зараз, ми можемо розуміти, як вони виявляться у майбутньому. Таким чином, можливе передбачення наступних подій.

Проте є певні відмінності такого передбачення майбутніх подій у класичній ньютонівській та сучасній фізичній теоріях. У першому випадку модель незалежності та абсолютності часу і простору, покладена на жорсткий принцип причинності, призводить до чіткої передбачуваності наступних подій. Зрештою, це правило підтверджується емпірично і в розумних межах є досить дієвим у багатьох сферах людської діяльності протягом життя (інакше кажучи, у сферах макросвіту), коли швидкості значно менші швидкості світла. Натомість у разі застосування реляційних парадигм майбутнє розглядається як суперпозиція всіх можливих варіантів, наступна реалізація яких може визначатися лише з певною вірогідністю і передбачення яких носить статистичний характер [10, с. 34–35]. Отже, тезу про передбачення наступних подій слід розуміти як вплив на них з урахуванням точності та достатності висхідних (нинішніх чи минулих) даних, з яких особа виходить у разі конституювання своїх передбачень. Тобто з можливості передбачення окремих явищ у наступному періоді ще не витікає зумовленість майбутнього. Радше слід його оцінювати як творчі терени, інтелектуальний простір. Адже, на відміну від минулого чи сучасного, котрі вже містять події, що вже відбулися чи відбуваються, майбутнє відкрите для творення.

З внутрішньо притаманної часові властивості щодо його руху від минулого до майбутнього неодмінно витікає здатність часу забезпечувати причинно-наслідкову взаємодію. Нею визначається відмінність у часі між причиною та наслідком, яким би малим не був проміжок часу між цими чинниками, вони, безумовно, не можуть проявитися одночасно. Якщо користуватися теорією абсолютного часу, то можна кваліфікувати як одночасні будь-які явища, що перебувають в одному й тому ж зрізі часового перебігу. Але в часі завжди є певні позиції, які можуть характеризуватися як «до чогось» чи «після чогось». Коли зафіксувати конкретний момент подій, усі інші явища стосовно них будуть по різні боки такого зрізу: минуле – з одного боку, майбутнє – з іншого. Нині така конструкція зазнала певних коригувань з урахуванням релятивістського положення про те, що за одночасності між подіями відбуваються лиш просторові взаємини, тоді як відносини між ними у часі відсутні. Що ж стосується неодновременних подій, то, позаяк вони є продуктом системи часових та просторових взаємних впливів, їхній порядок та послідовність мають визначатися фізичними властивостями та взаємодіями. Отже, для встановлення такого порядку, тобто надання визначеності категоріям «раніше», «одночасно» та «пізніше», потрібні якісь фізичні підстави, спираючись на які вдалося б це зробити. Такими підставами в науці було запропоновано використовувати відносини причинності, адже фізичні явища є елементами певної реальної чи можливої послідовності причинних взаємодій [11, с. 134]. Інакше кажучи, встановлення послідовності подій у часі, визначення взаємного порядку слідування категорій «минуле», «теперішнє» і «майбутнє» може бути досліджене крізь призму інструментарію причинної концепції. Більш того, окремі дослідники питання вважали теорію творчої причинності центральним елементом філософської системи, котра закладає фундамент нової філософсько-наукової картини світу [12, с. 18].

Сама постановка питання про онтологічну причинність викликана переконаністю свідомості, що все навколишнє чимось зумовлене, що за багатьма явищами, які ми спосте-

рігасмо, ховаються сили, котрі з'єднали їх між собою, визначили їх порядок та вклали в них реальність [13, с. 203]. Під причинністю в науці розуміються такі взаємини між об'єктами дослідження, коли декілька подій (як мінімум, дві) безпосередньо зумовлюють одна одну. Отже, знаючи про характер причинних відносин, можна обґрунтувати порядок явищ у часі. Такий підхід більш притаманний субстанціальній концепції, позаяк вона ґрунтується на принципах абсолютного і загального порядку у часі для всіх подій. Теорія відносності теж використовує засади причинності, не надаючи їм всеохоплюючого значення, враховуючи насамперед реальний вплив взаємопов'язаних об'єктів один на одного. Справді, якщо піти від зворотного, то той факт, що певна подія відбулася після іншої, ще не означає, що вона була зумовлена саме останньою. Тут наочно проявляється логічна помилка, викладена в постулаті *post hoc, ergo propter hoc* (після цього, значить, спричинено цим), котра полягає в прийнятті часової послідовності за причинну залежність. Такий підхід з певними припущеннями буде прийнятним під час дослідження категорії одночасності: якщо події відбуваються одночасно між ними, безумовно, не може бути жодних причинних зв'язків. З іншого боку, безумовно, буде справедливою інша теза, яку коротко можна визначити як *propter hoc, ergo post hoc* (спричинено цим, значить, після цього). Справді, наявність причинного зв'язку між явищами чітко вказує на те, що зумовлююча подія настане раніше за зумовлену (буде встановлено порядок подій у часі). У принципі можна погодитися з тезою прихильників релятивістської теорії, що концепція причинності все ж завузька для загального обґрунтування порядку та послідовності проявів матерії у часі, будь-яке явище породжується певною сукупністю факторів, і виділяти одні з них як «причини», а інші не розглядати в цій площині немає достатніх підстав [11, с. 132].

Але той факт, що реальний вплив однієї події на іншу як першопричини можливий лише тоді, коли вона передує останній, приймається всіма дослідниками питання. Тож за таких обставин уже від наявності чи відсутності причинного зв'язку між різночасовими явищами залежить можливість конструювання взаємин «минуле» – «нинішнє» – «майбутнє» або «раніше» – «одночасно» – «пізніше». Але в будь-якому разі порядок розташування таких категорій у часі матиме значення тільки для тих подій, між якими прослідковується конкретний причинний зв'язок.

У природничих науках теж відбулися жваві обговорення цього питання. Основним моментом дискусії, що розгорнулася з цього приводу, також була оцінка таких темпоральних категорій, як «тепер», «нині», «зараз». Як правило, саме ті явища, котрі ми кваліфікуємо як такі, що відбуваються зараз, дають нам змогу часового порівняння з іншими. Тобто «зараз» ми зазвичай приймаємо за точку відліку часу стосовно певних подій. Разом із тим якщо розглядати «зараз» як певний момент у часі, який змінюється іншими досить швидко у встановленій послідовності, то ми завжди можемо знайти події, що можуть бути кваліфіковані з позицій як «до», так і «після». *Le moment où je parle est déjà loin de moi* (Навіть той момент, коли я щось кажу, вже далеко від мене). При цьому протягом такого темпорального руху поняття «зараз», а отже, певною мірою і «до» та «після» щоразу не співпадатимуть. За класичним висловом Д. Уїтроу, «зараз» розглядається як лезо ножа, що рухається, воно не фіксується в якомусь певному місці, а охоплює всі місця одночасно [14, с. 227]. Тому в літературі на певному етапі була досить популярною теза про час як послідовність «зараз», що слідує один за одним.

При цьому дослідники послідовно розмежовують поняття «сьогодення», «нині», «сучасний», з одного боку, і «тепер», «зараз» – з іншого. Такий час – це певна темпоральна стійкість процесу. Сьогодні завжди пов'язане у сприйнятті з якоюсь реально існуючою на цей час подією, а тривалість такої події визначає параметри, розміри сьогодення. У кожній конкретній низці подій таке визначення буде мати певні особливості. Тому різна

тривалість нинішнього є однією з характерних рис прояву специфіки часу [15, с. 75–77]. Скажімо, У. Джеймс вважав, що реальне «нинішнє», яке ми можемо бачити, не перевищує 12 сек., і зміст його постійно змінюється: явища переміщуються від заднього кінця до переднього, послідовно міняючи свій часовий коефіцієнт від «ще не» до «вже» [16, с. 181]. Інший дослідник питання Б.І. Цуканов визначав тривалість реального сьогодення в межах 0,7–1,1 сек. [17, с. 152]. Отже, сучасність матеріального об'єкта, який ми спостерігаємо, являє собою проміжок часу, протягом якого він утримує визначеність своїх характеристик.

За класичною теорією у Всесвіті є єдина спільна для різних систем сучасність, котра в кожний конкретний момент охоплюється свідомістю людини як миттєвий стан «зараз». Калейдоскопічно змінюючи одне одного, такі моменти в своїй сукупності охоплюють певний, іноді досить тривалий проміжок часу, що становить визначення сьогодення. Тому, з такої точки зору, перебіг часу є нічим іншим, як уявною побудовою нашої свідомості, котра об'єднала конкретні моменти «зараз» у ілюзорну категорію «нині». Натомість релятивістська концепція обстоє тезу, згідно з якою кожній системі фізичних подій відповідає своє особисте сьогодення, в якому вона реально існує. Терміном «зараз» у межах такої системи характеризується лише один момент, саме той, на який спрямовано свідомість дослідника. Таким чином, «зараз» є проявом суб'єктивного охоплення конкретної миті сучасного, що проявляється у певному акті психічної діяльності. Тоді як поняття «нині» можна розглядати як об'єктивний виразник відмінностей між минулим і майбутнім станами об'єкта. Так, для людини нинішній час співпадає з тривалістю її життя, а протяжність «зараз», як незначного та перемінного в часі проміжку, залежить від властивостей психічного сприйняття [11, с. 167–168].

Власне, різний підхід до постулювання сучасного та визначення його взаємозв'язку з минулим та майбутнім зумовив появу двох різних концепцій стосовно оцінки та значення часу у разі руху матерії. Одна з них, яка отримала назву статичної, визначає події минулого, сучасного та майбутнього як реально існуючі, а взаємини між ними слід оцінювати виключно з позицій «раніше», «пізніше», «одночасно». Тож, як стверджують прихильники такої моделі, свідомість людини в певні моменти своєї діяльності може зустрічати різні за часом існування явища. Отримана в результаті пізнання цих явищ інформація трансформується та усвідомлюється як «зараз». Як вказував Блаженний Августин, минуле та майбутнє можуть існувати тільки як нинішнє. Тому існують лише три форми часу: нинішнє минулого, нинішнє нинішнього та нинішнє майбутнього [18, с. 170]. Такі ж думки висловлювали й інші дослідники [19, с. 234]. Таким чином, сприйняття відмінностей та окремих особливостей минулого чи майбутнього в принципі може бути описане за допомогою інструментарію, що застосовується для дослідження взаємодії реально існуючих об'єктів у різних просторових точках: зустріч у просторово-часових координатах з явищем, що колись мало місце, чи відбудеться потім, інтелектуально оцінюється як нинішній час, натомість припинення усвідомлення об'єкта означає його вибуття з цієї темпоральної категорії. З метою досягнення упорядкування в часі, адекватного відтворення сутності поняття часу в межах цієї концепції її представники пропонували знехтувати об'єктивністю поняття «зараз», позаяк воно не є елементом фізичної події, а лише відображенням у свідомості концептуального сприйняття певного процесу, котрий має місце. Таким чином, доцільно здійснити часове впорядкування в контексті співвідношення «раніше» та «пізніше» напряму, обминаючи миттєве та ілюзорне «зараз» та його суб'єктивне усвідомлення спостерігачем [20, с. 384].

Підсумовуючи, можемо зазначити, що відповідно до поширеної у філософії теорії час визначається як тривалість та послідовність певних процесів [21, с. 139]. Справді, тривалість та послідовність [22, с. 101] наочно характеризують час як прояв матеріального руху, що, зрештою, ми в змозі спостерігати емпірично та фіксувати. Тривалість відображає

фізичні розміри конкретного явища у часі, вона відображає стійкість певної матеріальної системи. Саме така характеристика, як тривалість події, є однією з індивідуалізуючих ознак, що дозволяє відокремити її від інших. Друга характеристика часу – послідовність – відображає впорядкованість явищ, уособлюючи якісну сторону досліджуваної форми руху матерії. Іншими словами, це послідовність існування речей та подій: якщо явища змінюють одне одного, можемо говорити про їхню послідовність, а також розмістити їх за шкалою «раніше» – «пізніше». Також слід ураховувати ще один чинник, який іманентно притаманний часові, зумовлює та визначає його рух як зміну взагалі, містить у собі появу нового, процес розвитку, субстанціональну зміну – становлення.

Список використаної літератури

1. Козырев Н.А. Причинная или несимметричная механика в линейном приближении. Пулково, 1958. 88 с.
2. Аскин Я.Ф. Проблема времени: ее философское истолкование. Москва : Мысль, 1966. 199 с.
3. Новые идеи в математике: Непериодическое издание, выходящее под ред. засл. проф. А.В. Васильева. *Пространство и время*. Санкт-Петербург : Образование, 1913. Сб. № 2. 146 с.
4. Бергсон А. Творческая эволюция. Москва–Санкт-Петербург. 1914. 307 с.
5. Бердяев Н.А. Время и вечность. На переломе. Философские дискуссии 20-х годов. Москва : Политиздат, 1990. С. 402–410.
6. Аскольдов С. Время и его преодоление. *Мысль*, 1922. № 3. С. 80–97.
7. Фейнман Р., Лейтон Р., Сэндс М. Фейнмановские лекции по физике (том 2). Пространство. Время. Движение. Москва : Из-во Мир, 1965. 164 с.
8. Хокинг С. Краткая история времени. От Большого Взрыва до черных дыр. Санкт-Петербург : Питер, 2000. 568 с.
9. Дьяков И.Н. Проблема взаимоотношения субстанции и времени. Москва : Этюд, 1917. 42 с.
10. Абасов А.С. Пространство. Время. Познание. Баку : Элм, 1986. 122 с.
11. Молчанов Ю.Б. Четыре концепции времени в философии и физике. АН СССР, Институт философии. Москва : Наука. 1977. 191 с.
12. Громов А.В. Теория творческой причинности в философии Л.М. Лопатина : дисс. ... канд. филос. наук. Екатеринбург, 2006. 181 с.
13. Троицкий И. Анализ проблем онтологии в философском наследии Л.М. Лопатина. *Христианское чтение*. 2012. № 2. С. 186–216.
14. Уитроу Д. Естественная философия времени. Москва : Прогресс, 1964. 431 с.
15. Жаров А.М. Философский смысл понятия «момент времени». В книге: XX Герценовские чтения (межвуз. конф.). Серия Философия. Ленинград. 1967. С. 75–77.
16. Джемс У. Психология. / Ред. Л.А. Петровская. Москва : Педагогика, 1991. 368 с.
17. Цуканов Б.И. Анализ ошибки восприятия длительности. *Вопросы психологии*. 1985. № 3. С. 149–154.
18. Августин Аврелий. Исповедь. Абельяр П. История моих бедствий. Москва : Республика, 1992. 335 с.
19. Бердяев Н.А. Я и мир объектов. Мир философии: В 2 т. Москва, 1991. Т. 1. С. 229–316.
20. Грюнбаум А. Философские проблемы пространства и времени. Москва : Прогресс, 1969. 591 с.
21. Dilthey W. Der Aufbau der geschichtlichen Welt in den Geisteswissenschaften. Gesammelte Schriften, Bd. 7. Leipzig/Berlin, 1927. 381 S.
22. Кант И. Сочинения в шести томах. Т. 4. Ч. 1. Москва : Мысль, 1965. 544 с.

**SCIENTIFIC STUDY OF TIME AS A PROCESS
OF MOVEMENT FROM PAST TO FUTURE****Petro Guyvan***Poltava Business Institute Higher Educational Institution**“Academician Yuriy Bugay International Scientific and Technical University”**Sinna str., 7, 36039, Poltava, Ukraine*

This article is devoted to the study of scientific progress in the field of studying the temporal motion of matter as an ongoing process of moving objective phenomena from past to future. Theoretical scientific developments concerning the properties and state of objects that can affect the temporal characteristics of matter are studied. In particular, the paper analyzes the latest theory, according to which feedback is possible, which consists in the influence of time as a relatively independent phenomenon, endowed with its own energy, on certain processes and objects that exist in nature. The study of the essence of time as a set of events that follow one another and is an interacting ongoing process, directed from the past to the future through the present. The last category is studied as a starting point from which we learn previous or subsequent events. The views of scientists on the interpretation of the meaning of certain parts of this time chain are clarified. The paper emphasizes the interconnected nature of its elements. After all, the sequence of processes in time is precisely provided by the possibility of influencing the current event on others, which in such circumstances qualify as future, and the possibility of influencing the current phenomenon of other events that are considered past. It is as a result of this connection that the real direction of time from the past to the future is manifested, in particular, in the accumulation of memory and knowledge about certain processes and events that took place in previous periods. Knowing the external manifestations of a phenomenon in the past or now, we can understand how they will manifest themselves in the future. Thus, it is possible to predict the following events. At the same time, the thesis of predicting subsequent events should be understood as the impact on them, taking into account the accuracy and sufficiency of ascending (present or past) data from which a person proceeds when constituting his predictions. That is, from the possibility of predicting certain phenomena in the next period does not follow the conditionality of the future. Rather, it should be assessed as a creative field, an intellectual space. After all, unlike the past or the present, which already contain events that have already taken place or are taking place, the future is open to creation. The article also examines the question of determining the mutual order of following the categories “past”, “present” and “future” through the prism of the causal concept.

Key words: temporal influence, sequence of interactions, causal connection.

УДК 17.022.1+316.48

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2020.31.3>

АКСІОЛОГІЧНА ДОМІНАНТА СОЦІОКУЛЬТУРНОГО КОНФЛІКТУ

Ірина Жеребятнікова

*Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця,
кафедра філософії і політології
проспект Науки, 9-А, 61166, м. Харків, Україна*

Досліджено аксіологічний зміст, природу та джерела соціокультурного конфлікту на різних рівнях соціальної взаємодії. Проаналізовано окремі аспекти філософського осмислення буття конфлікту як соціального феномена, визначено, що конфліктні взаємодії є причиною, умовою і водночас наслідком соціальних змін на всіх рівнях соціальної реальності, набуваючи тим самим властивості всезагальності. Підкреслено, що особливе місце в загальній сукупності можливих конфліктних взаємодій посідають соціокультурні конфлікти, які багатогранні за своєю суттю і можуть володіти характеристиками різних типів конфліктів, зокрема соціально-політичних або економічних. Проте головною рисою соціокультурного конфлікту є ціннісний складник, що виступає причиною його гостроти і запеклості протистояння. Визначено особливу екзистенційну роль цінностей у моделях вивчення і вирішення соціокультурних конфліктів; розкрито аксіологічну динаміку та ціннісні параметри прояву соціальної конфліктності. Соціокультурний конфлікт – це складна соціальна взаємодія, змістом якої є певне протиріччя, що виникає як результат протистояння систем цінностей, формування у різних соціальних суб'єктів протилежних ціннісно-сміслових настанов, що веде, як наслідок, до розриву ціннісної свідомості. Показано, що аналіз соціокультурних конфліктів у контексті аксіологічного підходу дає змогу знайти можливість перетворення конфліктної взаємодії з руйнівної на творчу силу, сприяє ціннісному консенсусу та гармонізації міжлюдських стосунків. Обґрунтовано, що вивчення аксіологічних засад та особливого значення системи цінностей під час вирішення соціокультурних конфліктів доцільно проводити з опорою на принципи соціальної філософії, що дасть змогу створити теоретико-методологічне підґрунтя оптимальних раціональних дослідних методів та прийомів у висвітленні конфліктної взаємодії.

Ключові слова: соціокультурний конфлікт, аксіологія, конфліктна взаємодія, культура, система цінностей.

Зростаючий динамізм світового суспільного розвитку, що характеризується інституціональними перетвореннями в соціально-політичній, економічній та технологічній сферах, потребує кардинального переосмислення системи його ціннісних параметрів та соціально-культурних комунікацій. Дослідження культурної детермінанти в сучасних соціальних і політичних процесах, особливо під впливом глобалізації, дає змогу своєчасно фіксувати ті ціннісні розколи, які потенційно можуть стати джерелами масштабних конфліктів, обернутися гострою боротьбою за новий проект соціокультурної орієнтації як окремих країн, так і світової спільноти загалом.

В умовах швидкостей та масштабів глобалізаційних процесів і явищ значно підсилюються протиріччя у взаємодії культур, народів і держав, особливо тих, що переживають глибокі суспільні трансформації, з'являється протистояння між традиційними та інноваційними цінностями, внаслідок цього *актуалізується* необхідність виявлення причин, сутності та специфіки конфліктних взаємодій, що виникають у різних соціально-економічних та соціокультурних контекстах, визначення буттєвих сторін конфлікту і його модусного характеру.

Природу та джерела соціальної конфліктності вивчають багато наук, такі як соціологія, конфліктологія, психологія, педагогіка, історія, політологія, економіка, які розглядають різні аспекти цього явища. Однак складна й багатогранна сутність самого феномена конфлікту потребує його філософського осмислення, без якого розуміння конфлікту не може набути належної глибини, а вибір способів і засобів його подолання буде залишатися прийнятним лише на емпіричному рівні. Філософія через притаманний їй понятійний апарат і методологічні засоби аналізу здатна створити єдину феноменологію конфліктів, сформулювати та розвинути його цілісну концепцію. У цьому разі вивчення соціокультурного конфлікту стане узагальненим, а не фрагментарним, створить можливість для плідної інтеграції поглядів різних наук на сутність і функції конфліктної взаємодії в суспільстві. Аналіз феномена соціокультурного конфлікту з аксіологічної дослідницької позиції має досить важливе і теоретичне, і практичне значення, оскільки культурні цінності суспільства є тими аксіологічними орієнтирами, які визначають зміст предметної людської діяльності.

Стосовно *ступеня розробки цієї проблематики* слід зазначити, що конфлікт як один з основних елементів соціальної реальності, що виступає безпосереднім джерелом і механізмом її змін, з давніх часів постійно перебуває у центрі уваги науковців. Сучасні дослідження феномена конфлікту, які розкривають його загальнотеоретичні проблеми, світоглядні та методологічні аспекти, ґрунтуються на доробках таких видатних зарубіжних вчених, як Р. Арон, Дж. Бернард, К. Боулдінг, М. Вебер, Р. Дарендорф, Е. Дюркгейм, Г. Зім-мель, Л. Козер, О. Конт, Р. Макк, В. Парето, Т. Парсонс, Х. Таузард, Р. Снайдер та інших. В Україні також з'явилася певна традиція теоретичного осмислення проблем соціальної конфліктності. Різноманітне коло конкретних питань конфліктологічного знання в аспекті соціолого-правового, психологічного, праксеологічного аналізу розглядають у своїх роботах такі вітчизняні науковці, як О. Бабкіна, Л. Герасіна, В. Горбатенко, Ю. Запрудський, А. Ішмуратова, О. Картунов, О. Маруховська, М. Панов, М. Пірен, В. Перебенесюк, В. Ребало, С. Ростецька, А. Ручка, Ф. Рудич, І. Станкевич, В. Танчер, М. Цюрупа та багато інших. Однак, на наш погляд, за загальної досить значної бібліографії з такої проблематики не досить висвітленими залишаються питання щодо вивчення впливу аксіологічних чинників на пояснення специфіки прояву соціокультурного конфлікту, його ціннісно-смыслових характеристик.

Метою статті є виявлення аксіологічного змісту та природи соціокультурного конфлікту на різних рівнях соціальної взаємодії. **Завдання статті** – дослідити особливу екзистенційну роль цінностей у моделях вивчення і вирішення соціокультурних конфліктів; розкрити аксіологічну динаміку та ціннісні параметри прояву соціальної конфліктності.

Конфлікт є важливою детермінантою людської активності. Сучасна філософія розглядає проблематику конфліктів у багатьох аспектах і на різних рівнях соціального та духовного буття. Серед відомих філософських концепцій конфлікту немає єдності щодо природи та джерел виникнення, місця і ролі конфлікту в сучасному світі, що відкриває широкий діапазон для соціально-філософського дослідження. Конфлікт як відкрита форма соціальної протидії, що припускає реалізацію інтересів одних за рахунок утиску інтересів інших, супроводжує людське суспільство з моменту його зародження. За первинного розгляду конфлікт є біполярним явищем – протистоянням двох начал, що виявляється в активності сторін, спрямованій на подолання суперечності, причому сторони конфлікту представлені активним суб'єктом. Подальший аналіз щодо застосування терміна «конфлікт» зумовлений тим, у яких саме сферах буття та пізнання розгортається суперечність, який характер протистояння сторін, як відбувається їхня взаємодія тощо [1, с. 96–97].

Слід зазначити, що інтерпретації конфлікту може бути визначено безліч, вони можуть виходити з різних ціннісно-нормативних і когнітивних посилок, різних завдань і цілей. Поняття «конфлікт» вживають у таких значеннях: конфлікт як серйозна розбіжність (аксіологічне значення); конфлікт як суперечка (комунікативне значення); конфлікт як активна незгода (праксеологічне значення); конфлікт як протилежність думок та принципів (пізнана закономірність) (гносеологічне значення); конфлікт як невід’ємна частина життя (онтологічне значення) [2].

Уявлення про конфлікт як соціальний феномен бере свій початок у філософії через ставлення питання про співвідношення об’єктивного «зовнішнього» світу і суб’єктивного «внутрішнього» світу людини, про відображення «об’єктивного» у «суб’єктивному». Інтерес соціальних наук до конфліктів зумовлений дією конфліктів на суспільство й на різні аспекти взаємодії в соціумі. З іншого боку, розуміння конфліктів і їхньої ролі в суспільстві дає змогу зрозуміти та попередити вчинення дії, регулювати соціальну напруженість (страйки, революції, війни). Спроби виявити роль і місце конфлікту в динаміці життя суспільства становить континуум підходів, де одні автори ставляться позитивно до конфлікту і бачать розвиток суспільства виключно шляхом боротьби, а інші, навпаки, вважають конфлікт побічним фактором руху соціального.

Отже, соціальний конфлікт разом зі згодою і стабільністю – це притаманна соціуму універсальна форма регулювання взаємин, що зумовлюється необхідністю у відстоюванні індивідами або соціальними групами своїх корінних інтересів. Конфлікт є причиною, умовою і водночас наслідком соціальних змін на всіх рівнях соціальної реальності, набуваючи тим самим властивості всезагальності. Конфлікти, що відбуваються латентно або відкрито, також є свого роду індикаторами якісної вичерпаності розвитку соціальної системи. Виходячи з цього, конфлікт як взаємозв’язок (сукупність відносин, протиріч) соціальних груп в їх боротьбі за матеріальні і духовні ресурси набуває перманентного характеру і, як наслідок, визначає вектор культурної орієнтації суспільства – матеріальний (споживчий) або духовний [3].

Погоджуємося з думкою А. Здравомислова, який зазначає, що відносини в суспільстві складаються через масу конфліктів, які розгортаються на всіх основних рівнях соціальної організації: на цивілізаційному рівні розгортаються конфлікти, пов’язані зі зміною системи цінностей; на соціальному рівні виникають конфлікти у зв’язку зі спробою створити нову систему суспільних відносин на основі демократизації та ринкової економіки; на рівні структурних змін виникають конфлікти між соціальними верствами і групами, що утворюються в суспільстві у разі зміни соціального ладу; на інституціональному рівні виникають конфлікти, пов’язані з перебудовою організаційних структур і фінансових зв’язків між установами й організаціями в умовах ринкової економіки; на рівні повсякденного життя існують конфлікти, пов’язані з використанням людьми нових можливостей соціального самоствердження і зі складними процесами адаптації більшості населення до нових цінностей, норм, вимог ринкових відносин [4, с. 6–7].

Розгортання конфліктів одночасно на всіх цих рівнях призводить до того, що в суспільстві відбуваються радикальні, а головне, незворотні зміни, які характеризуються змінами політичної системи, економічних відносин, геополітичного простору, статусу держави та стану культури. Переплетення цих конфліктів потрібно розуміти як соціетальну кризу, яка в повсякденній свідомості сприймається як ситуація хаосу, втрати розумних орієнтирів, ірраціональності.

Достатньою підставою для напруженості та неспокою в сучасному суспільстві є підвищення ролі соціокультурних конфліктів. Соціокультурну природу мають, зокрема,

етнічні й релігійні конфлікти, які можуть трансформуватися в конфлікти з непередбачуваними наслідками. Проте вони – лише одна з форм сучасних міжкультурних конфліктів. В умовах, коли світ дедалі більше відповідає принципу культурного розмаїття, взаємодія і конфлікти різних культур мають і інші забарвлення. Виникнення активних протестних рухів може бути пов'язане з певною периферійною субкультурою. Уникнути соціокультурних конфліктів у житті суспільства неможливо, особливо в умовах невинного зростання соціальної нерівності. У цій ситуації необхідно спинити переростання конфліктів у соціальну деструкцію і забезпечити гуманістичне, ненасильницьке вирішення проблем суспільного розвитку.

У соціокультурному конфлікті досить складно провести чітку розмежувальну лінію між його соціальним та духовним складниками. Подібні конфлікти багатогранні за своєю суттю і можуть володіти характеристиками різних типів конфліктів, зокрема політичних або економічних, оскільки соціальна і культурна сфери суспільства тісно переплітаються з іншими. Проте головною рисою соціокультурного конфлікту є ціннісний складник, який виступає причиною його гостроти і запеклості протиборства. Соціокультурний конфлікт є результатом зіткнення культур як сукупності різних цінностей, норм, правил, звичаїв, традицій і способів соціального життя [3].

Культура як складне динамічне людське утворення має суспільну природу й виражається в соціальних відносинах, спрямованих на створення, відтворення, засвоєння й поширення матеріальної та духовної предметності, яка забезпечує реалізацію потреб і соціальних інтересів людей, їхнє взаєморозуміння й організовану взаємодію. Тобто культура – це феномени, процеси, відносини, які якісно відрізняють суспільство, людину від природи, є продуктивним результатом соціальних зв'язків і взаємодій [5, с. 17]. Однак особливого значення культура набуває насамперед як точка перехрещення незліченних ціннісних зв'язків, як суб'єкт впливу на соціальні явища та процеси, що забезпечує відтворення соціально адаптованого об'єкта, інтегрованого до певної суспільної системи. У цьому контексті доречно навести твердження Г. Ріккерта про те, що «історія людства є процесом усвідомлення і втілення цінностей, культура – спільною сферою досвіду, в якій поодинокі явища співвідносяться з цінностями, а цінності визначають індивідуальні відмінності в оцінках і судженнях» [6, с. 79].

Аксіологічний підхід до пояснення специфіки та змісту культури дав змогу об'єднати її численні властивості навколо поняття «цінності». Отже, культура – це спосіб ціннісного освоєння дійсності, який виражає смисложиттєві детермінанти буття людини, її потреби й інтереси. Саме тому найважливішими компонентами людської культури поряд з нормами та ідеалами є цінності, існування яких вкорінене в екзистенціальній активності суб'єкта культурної творчості, його діалозі з іншими людьми, орієнтованому не тільки на сферу суцього, а й на значуще, нормативно належне [7, с. 211]. Вирішення доленосних і «смисложиттєвих» проблем суспільства завжди в кінцевому підсумку пов'язане з пошуком основ «світоствердження» і «життєствердження» (А. Швейцер), які за своєю суттю нераціональні, як і природа «людини конфліктуючої» (з усім її комплексом когнітивно-вольових, емоційних, чуттєвих виявів, з її складностями рефлексії морального вибору). Ось чому видається доцільність і значущість застосування ціннісного підходу в осягненні складної і суперечної природи соціокультурних конфліктів.

Соціокультурний конфлікт – це складна соціальна взаємодія, змістом якої є певне протиріччя (суперечка, зіткнення), що виникає як результат протистояння систем цінностей, зумовлене дотриманням різними соціальними суб'єктами протилежних ціннісних установок, встановлення їх суспільних пріоритетів, що веде, як наслідок, до розриву

ціннісної свідомості [3]. Виходячи з цього, конфліктні соціокультурні відносини можуть виникати, наприклад, між поколіннями і носіями різної субкультури; між різними етнічними групами та їхніми культурами; між представниками природно-технічних і гуманітарних наук (концепція «двох культур»); між глобалістами з їх ціннісними установками суспільства споживання і захисниками екосистеми, що закликають знайти оптимальне співвідношення необхідного і достатнього в споживанні тощо.

Отже, в основі соціокультурного конфлікту найчастіше лежать розбіжності в аксіологічній оцінці окремими суб'єктами результатів життєдіяльності суспільства, тих чи інших досягнень культури. Аналіз соціокультурних конфліктів у ціннісному аспекті дає змогу знайти можливість перетворення конфліктної взаємодії з руйнівної на творчу силу, сприяє ціннісному консенсусу та гармонізації міжлюдських стосунків.

На думку польського науковця П. Штомпки, соціокультурні конфлікти можуть проявлятися в різних формах, а саме: як конфлікт інтерпретацій, тобто протиріччя між фактами сьогодення і минулого часу, який характеризується як невідповідність базовим основам культури; як нормативно-ціннісний конфлікт, тобто зіткнення між національною культурою (її духовно-ментальними цінностями і традиціями) та іноземною культурою, що сприймається як культурно згубне явище; як деприваційний конфлікт, коли відбувається оновлення способу життя під впливом зміни технологій, економіки, політичних умов (у рамках незмінної культури або культури, що повільно трансформується), при цьому новий образ дій, що з'явився спонтанно, вступає в конфлікт зі старою, традиційною культурою; як цивілізаційний конфлікт, що породжується історичною еволюцією культури – від її архаїчної форми до сучасної, модернізованої; можливі також внутрішньокультурні джерела конфліктів, якщо різні сегменти культури суспільства мають неоднакові темпи розвитку [8].

Суб'єктом соціокультурних конфліктів може виступати як окремий індивід, який позиціонує себе як особистість зі своїми переконаннями, світоглядом, цінностями, життєвими установками, так і соціальна група, що також наділена комплексом соціокультурних установок і поведінкових стереотипів.

Особливе значення аксіологічного підходу до соціокультурного конфлікту зумовлене насамперед кризою сучасної культури, її дихотомією, що характеризується відділенням цивілізації як сукупності досягнень матеріальної культури від духовного осмислення цих досягнень. На жаль, тривалий час значно недооцінювалася роль ціннісних факторів у подоланні різних форм конфліктної взаємодії, при цьому оцінка конфлікту відбувалася не з точки зору «добра» і «зла», а як «виграш» або «програш», «прибуток» або «втрата» в результаті обміну, хоча матеріальні об'єкти і «включають дещо більше, ніж просто гроші – інші цінності, включаючи схвалення, повагу, вчинки, любов, прихильність і інші менш матеріалізовані блага [9, с. 304]. Саме тому система цінностей для вирішення конфліктних ситуацій має визначальне значення як для людини, так і для суспільства в будь-який історичний період розвитку (в тому числі в епоху Постмодерну).

Слід відзначити, що методологічні та концептуальні аспекти аналізу ціннісної проблематики надзвичайно різноманітні й суперечливі. Натепер є досить велика кількість дефініцій поняття «цінність», які часто значно відрізняються одне від одного, оскільки кожне з них розглядає певні рівні й аспекти цього феномена. Досить поширеним є трактування цінностей як «узагальнених уявлень людей про найбільш значимі цілі і норми поведінки, які визначають бачення ними дійсності, задають орієнтації їх діям і вчинкам у всіх сферах життя та значною мірою формують «життєвий стиль» суспільства. Система або сукупність домінуючих цінностей виражає в концентрованому виді особливості культури й історичного досвіду суспільства» [10, с. 707–708].

Цінність у широкому смислі слова – це будь-який предмет чи явище, що володіє певним змістом і значенням для певної групи людей. Так, Т. Парсонс трактує цінності як «складники соціальної системи, ... загальноприйняті уявлення про бажаний тип соціальної системи» [11, с. 168]. На його думку, соціальний порядок залежить від існування загальних цінностей, що розділяються і є легітимними й обов'язковими, виступаючи як стандарт, через посередництво яких відбираються цілі соціальної дії. Зв'язок між соціальною системою і системою особистості досягається через посередництво інтеріоризації цінностей у процесі соціалізації [11]. Подібне визначення дає Н. Смелзер, який вбачає у цінностях значущі, загальноприйняті, такі, що поділяються суспільством (соціальною групою) переконання щодо цілей, до яких люди прагнуть, і основних засобів їх досягнення [12].

Оскільки система цінностей визначає зміст культури народу та суспільства, їх культурну неповторність та особливості, тому саме цінності стають ядром цієї культури, надають їй якісну визначеність, сталість, цілісність. Як зазначає Ю. Шайгородський, цінності – це своєрідний культурний «код». Його специфічність зумовлена тим, що кожна культура породжує свою, лише їй притаманну ціннісну систему. Цей своєрідний «код» забезпечує процес культурної ідентифікації особистості, народу, нації, розвитку національної свідомості. Ціннісна «система ідентифікації» зберігає націю як носія унікального, самобутнього, лише їй притаманного [13, с. 35]. Прогрес людства, розвиток цивілізації – це створення дедалі більшого і диференційованого світу цінностей, дедалі більшого ускладнення ціннісних зв'язків людей між собою та їх ціннісних орієнтацій.

Заміна культури модернізму новим історичним типом цивілізації, який називають поняттями «постіндустріальна», «посткапіталістична», «постмодерністська», зумовлює пошук нової ієрархії цінностей та на перший план ставить питання про зміну ціннісних засад функціонування суспільств та культур. У ХХІ ст. сучасна світова філософія, зокрема аксіологія, входить із новим розумінням дефініції «цінності», історичних типів цінностей, законів їх розвитку, переглядом цінностей минулого часу, новою концепцією культури (не тільки як системи цінностей, але й навичками зі створення й споживання цінностей, їх освоєння, тобто сприйняття, розуміння, оцінки, збереження, поширення й споживання), розумінням цінності майбутнього суспільства й окремої особистості. Конкретний предмет стає цінністю не сам по собі, а оцінюється з погляду певного ідеалу або ідеї конкретних властивостей й особливостей такого типу предметів [14, с. 118–119].

У наше століття «переоцінки цінностей», «конфлікту цінностей» аксіологічна проблематика пронизує всі сфери людського знання і практики, цінності фіксують універсальний вектор, вимір буття, ієрархічність його рівнів. Цінністю може вважатися будь-який «об'єкт» (зокрема, й ідеальний), що має життєво важливе значення для суб'єкта (індивіда, групи, етносу). Конституювання цінностей системно відбувається на рівні взаємодії «індивід – соціум», де цінності виступають загальнообов'язковими нормами соціетального існування (правилами поведінки), що формують із сукупності індивідів цілісну та єдину соціальну систему суспільства. У ціннісній системі координат індивіди формулюють найбільш значимі для себе канали взаємодії із соціумом. Серед них найбільш важливими є такі: інтереси – це інструментальні цінності, що сприяють досягненню основних цілей; цілі – моделі уявлення про майбутнє, що формуються на основі ціннісних уявлень; ідеали, або цілі, що володіють вищою ціннісною значимістю для людини. Прийнятні способи їх досягнення відбираються на основі не тільки прагматичних, але і ціннісних критеріїв, результати соціальних взаємодій і процесів співвідносяться з цінностями, що виступає необхідною процедурою в їхньому аналізі [15, с. 32–33].

Культура оновлює успадковані з минулого цінності і норми з урахуванням змін, що відбуваються в суспільстві, транслює їх поколінням, що живуть нині, озброює людей певними стереотипами поведінки. Ця соціальна пам'ять лежить в основі цінностей, поглядів і норм поведінки, що проявляються в діяльності людей [5, с. 18]. Різноманітність цінностей є базовим елементом суспільного існування і розвитку. За самою своєю природою ці цінності амбівалентні, містять різні, часто протилежні оціночні підстави, і позитивні, і негативні інтерпретації явищ і процесів. Прикладом такого ціннісного різноманіття є одночасна наявність у сучасних суспільствах традиційних (іноді навіть архаїчних за своїм змістом) цінностей і цінностей трансформованих, адаптованих до сучасних реалій. Таке співіснування традиційних і модернізованих форм ціннісної свідомості – поширене явище і закономірний процес розвитку.

Необхідно відзначити, що цінності як продукт духовного виробництва виявляються у формі провідних соціокультурних орієнтирів, вищих принципів, які виробляє суспільство для забезпечення саморегуляції в процесі подальшого поступу. Кожному суспільству притаманна специфічна ієрархія цінностей, проте важливу роль виконують базові цінності, що постають у формі національно-культурного ідеалу.

В умовах розвитку інформаційно-комп'ютерних технологій та культурної глобалізації відбуваються істотні зміни у системі цінностей, ціннісних орієнтаціях та культурних стереотипах особистості у зв'язку з новітніми науково-технічними, соціальними нововведеннями і перспективами міжкультурного і міжкомунікативного діалогу, що розширюють культурний простір спілкування індивіда та його самореалізації. Але важливим залишається питання щодо взаємодії різних культур та створення глобального простору, внаслідок чого стикаються різні ціннісні системи та утворюється їх суміш [7, с. 214]. Незбалансованість політичних, економічних, моральних, культурних цінностей і поведінкових орієнтацій призводить до деформації ціннісної свідомості, ставить під загрозу соціально-ціннісний консенсус. Уявлення про добро і зло, про справедливість і несправедливість, моральність і аморальність набувають фрагментарності і використовуються задля досягнення власних або групових інтересів. Соціокультурні трансформації часто постають як причина руйнування традиційної системи цінностей, які визначають суспільну унікальність.

Нинішній стан ціннісного світу, зокрема й українського, надто неоднозначний, складний і багато в чому суперечливий. Він характеризується, з одного боку, кризою старої ідеології, крахом застарілих цінностей, масовою відмовою від символів минулого часу, а з іншого – перегрупуванням носіїв цієї ідеології. Замість монолітної, гомогенної культури, яка домінувала раніше, виникає багато культурно-ціннісних світів, різних ціннісних систем, що співіснують [14, с. 121]. Багатьом країнам, у тому числі й нашій державі, що пережили серйозну зміну системи цінностей під час переходу від тоталітарного режиму до демократичних принципів громадського життя, довелося зіштовхнутися з конфліктом цінностей. Радикальна зміна морально-ціннісних парадигм часто супроводжується протиріччями та загостренням соціокультурних конфліктів з боку цілих суспільних верств, що уособлюють минуле або занадто консервативно налаштовані. Спостерігається важка криза ідентичності в багатьох групах суспільства, особливо в тому, що стосується самоідентифікації зі смисложиттєвими цінностями, ідеологічно-культурними символами минулого і сьогодення.

Наявні і взаємодіючі, різні системи цінностей дуже впливають на суспільну свідомість. У ході переосмислення ціннісних орієнтирів здійснюються переходи до різних базових ієрархій: для деяких груп населення характерне прийняття в більшому або меншому ступені нових цінностей і норм, в інших групах відбувається зміцнення традиційних

цінностей. А це, своєю чергою, призводить до руйнування базових підвалин культури, до втрати людиною духовних орієнтирів та смислоутворюючих підстав її буття, віри у майбутнє, та, як наслідок, до розколу суспільства та виникнення конфліктних взаємодій у соціально-економічних та соціокультурних контекстах [5, с. 20].

Аксіологія є лінію перетину площин раціонального й нераціонального, тому ціннісний підхід є ефективним у разі осягнення багатогранної природи соціокультурних конфліктних процесів. Слід відзначити, що включеність цінностей у динамічну модель аналізу соціокультурних конфліктів підтверджує наявність як прямого зв'язку – вплив цінностей і бар'єрів ціннісної інтерпретації на конфлікт, так і зворотного зв'язку – найважливішу функцію конфлікту як відправної точки зміни цінностей і ціннісних орієнтацій (вироблення конформних або конфліктних цінностей чи загальної зміни в ієрархії цінностей).

Наголошуємо, що вивчення аксіологічних засад та особливої ролі системи цінностей під час вирішення соціокультурних конфліктів у суспільстві доцільно проводити з опорою на принципи соціальної філософії, що дасть змогу створити теоретико-методологічне підґрунтя вибору оптимальних раціональних дослідних методів та прийомів у висвітленні конфліктної взаємодії. Філософські принципи й поняття, логіка філософського дискурсу не просто допомагають глибше осмислити сутність природи соціокультурного конфлікту, а й сприяють його ефективному врегулюванню в соціальній практиці. Аксіологічний підхід може постати як конструктивний для розгляду багатьох ключових питань щодо подолання перманентної морально-духовної кризи, яку переживає сучасний український соціум, зокрема проблеми формування життєздатних, відповідних часу та національній ментальності фундаментальних ціннісних основ функціонування суспільства.

Отже, кінець ХХ – початок ХХІ ст. визначили глобальний характер проблеми соціокультурного конфлікту. З одного боку, це втрата духовних орієнтирів, смислоутворюючих підстав буття людини і суспільства, з іншого – технізація соціального життя, втрата спадковості й традицій. Соціокультурний конфлікт, що впливає з двох модусів культури, має аксіологічну природу і визначає дихотомію сучасної культури – розбалансованість двох її сфер, за якої матеріальна культура (у вигляді матеріальних артефактів, що удосконалюються та оновлюються) прогресує, а духовна, з її виробництвом духовних смислів, часто займає другорядне становище в ієрархії життєвих цінностей. У цій ситуації високорозвинуті технології неминуче вступають у конфлікти з культурною традицією людства. Саме тому проблема цінностей стоїть у ряді чинників, які зумовлюють цивілізаційну кризу. Однак слід враховувати, що штучне соціальне відтворення ціннісних орієнтацій часто веде до несприйняття, відторгнення нав'язаних культурно-ціннісних змін у суспільстві, провокує соціокультурні конфліктні взаємодії. У відповідності до цього має викристалізуватися система цінностей з новою домінантою, що інтегрує національні культурно-історичні та морально-аксіологічні вектори суспільного буття, формує систему консенсусної узгодженості між ментальністю традиціоналізму та психологією, діяльністю, ідеями сучасної постмодерністської людини. Рівень такої взаємодії і взаємопроникнення дає змогу досягти більшої органічності соціокультурних підстав розвитку суспільства. У теперішній час стає все більш очевидним, що не насильство, а діалогічне зіставлення різних культур та систем цінностей є єдиною ефективним способом вирішення духовних протиріч суспільства. Активним і діючим фактором сучасного багатоманітного бачення світу має постати новий гуманізм, що характеризується наявністю соціально-ціннісного консенсусу та враховує як традиційні морально-світоглядні цінності, так і аксіологію постіндустріальної цивілізації.

Список використаної літератури

1. Пономарьов О.С. Онтологія конфлікту. *Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти*. 2013. Вип. 32–33 (36–37). С. 95–104.
2. Денисенко І.Д. Сучасна теорія конфлікту: проблеми експлікації, демаркації, класифікації. *Український соціум*. 2013. № 3 (46). С. 32–43. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Usoc_2013_3_5.
3. Rubin J.Z., Pruitt D.G., Kim S.A. *Social Conflict: Escalation, Stalemate and Settlement*. New York : McGraw-Hill, 1998. 368 p.
4. Здравомыслов А.Г. *Социология конфликта*. Москва : Аспект-Пресс, 1996. 317 с.
5. Возняк С.С. Культура як соціальне явище: аксіологічний вимір. *Соціологічні студії*. 2012. № 1. С. 16–22. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/socst_2012_1_5.
6. Риккерт Г. *Науки о природе и науки о культуре* / пер. с нем.; общ. ред. и предисл. А.Ф. Зотова; сост. А.П. Полякова, М.М. Беляева. Москва : Республика, 1998. 413 с.
7. Мельник В.В. «Аксіологічний поворот» сучасної філософії від культури як буття до буття культури. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2015. Вип. 63. С. 208–217. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpvgvzdia_2015_63_23.
8. Штомпка П. *Социология социальных изменений* / под ред. В.А. Ядова; пер. с англ. А.С. Дмитриева. Москва : Прогресс, 1998. 416 с.
9. Тернер Дж. *Структура социологической теории* / пер. с англ. О.С. Гавриш, З.В. Каганова и др. Москва : Прогресс, 1985. 471 с.
10. *Філософський енциклопедичний словник* / редкол.: В.І. Шинкарук (голова) та ін. Київ : Абрис, 2002. 742 с.
11. Парсонс Т. *Система современных обществ* / пер. с англ. Л.А. Седова и А.Д. Ковалева ; под ред. М.С. Ковалевой. Москва : Аспект-Пресс, 1998. 270 с.
12. Смелзер Н. *Социология* / пер. с англ. З.Л. Вольской. Москва : Феникс, 1998. 688 с.
13. Шайгородський Ю. Аксіологічний вимір української моделі модернізації. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса*. 2012. Вип. 4. С. 14–22. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzipiend_2012_4_4.
14. Малахова О.М. Цінності культури в умовах глобалізації. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури*. 2014. Вип. 7. С. 116–121. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/filipol_2014_7_24.
15. Радченко О.В. *Ціннісна система суспільства як механізм демократичного державотворення* : монографія. Харків : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2009. 380 с.

AXIOLOGICAL DOMINANT OF SOCIO-CULTURAL CONFLICT**Iryna Zhrebiatnikova***Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics,**Department of Philosophy and Political Science**Nauky av., 9-A, 61166, Kharkiv, Ukraine*

The axiological meaning, nature and sources of sociocultural conflict at various levels of social interaction are investigated. Some aspects of the philosophical understanding of the existence of a conflict as a social phenomenon are analyzed, it is determined that conflict interactions are the cause, condition and at the same time a consequence of social changes at all levels of social reality, thereby acquiring the property of universality. It is emphasized that a special place in the total set of possible conflict interactions is occupied by socio-cultural conflicts, which are multifaceted in nature and can have characteristics of various types of conflicts, in particular socio-political or economic. However, the main feature of the socio-cultural conflict is the value component, which is the reason for its acuteness and fierce

confrontation. The special existential role of values in the models of studying and solving sociocultural conflicts has been determined; the axiological dynamics and value parameters of the manifestation of social conflict are revealed. A sociocultural conflict is a complex social interaction, the content of which is a certain contradiction that arises as a result of the opposition of value systems, the formation of opposite value-semantic attitudes in various social subjects, which, as a result, leads to a rupture of value consciousness. It is shown that the analysis of sociocultural conflicts in the context of the axiological approach makes it possible to find the possibility of transforming conflict interaction from destructive to creative force, promotes value consensus and harmonization of interpersonal relations. It is substantiated that the study of axiological principles and the special significance of the value system in solving sociocultural conflicts is advisable to be carried out based on the principles of social philosophy, which will create a theoretical and methodological basis for rational research methods and techniques in highlighting conflict interaction.

Key words: sociocultural conflict, axiology, conflict interaction, culture, system of values.

UDC 291.14:291.37

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2020.31.4>

WORSHIP PRACTICES IN THE FIELD OF TRADITIONAL BEING OF RELIGION

Christina Kvasha

*Zhytomyr Ivan Franko State University,
Department of Philosophy and Political Science
Velyka Berdychivska Str., 40, 10008, Zhytomyr, Ukraine*

The article analyzes the semantic load of the concept of religious cult, which is manifested as a set of rituals and ceremonies aimed at honoring God by the followers of a religion at the socio-cultural level. It is shown that the basis and external manifestation of a religious cult is a ritual, which, in its turn, may involve the whole range of ritual actions. The concepts of ritual and religious ritual are distinguished. It is established that the ritual is a clear order of ritual actions, which a human must follow regardless of the inner state of the soul and personal experiences. The multifunctionality of the ritual is emphasized, which is an effective factor in preserving the community in a crisis situation, a means of transmitting social heritage and preserving tradition. Moreover, the ritual, appearing as a system of various sign systems, forms a sense of social well-being and uniqueness. Distinguishing from the semantic cognation of religious rites and rituals in the ancient Slavic and Christian traditions, their substantive and hierarchical difference is proved, emphasizing that the rite should be considered as an order of external supportive actions that either accompany the ritual or are aimed at sanctifying vital needs of a human or a community.

The relatively free space of comprehension and interpretation of religious practices in the mundane life of the faithful has led to the variable nature of practices, the demonstration of the sphere of interaction of church and secular dialectics. The peculiarity of the faithful mundane life is the focus on the sacraments, the characteristic feature of which is the dominance of the ritual and ceremonial component of religiosity and the identification of the essence of Christianity mainly with the external manifestations of the church. The analysis of mundane practices of the faithful of different religious organizations demonstrates not only the combination of secular and ecclesiastical dialectics, but also reveals the degree of flexibility, adaptability of practices to the socio-cultural environment. The study of religious practices makes it possible to determine the overlap points of secular and clerical dialectics in the ethno-confessional field.

Key words: religious practices, rite, cult, ritual, Christology, religious identity.

The mundanity, as an objective world and an a priori condition of human existence, is a state of natural attitude, a defining obvious reality that does not raise doubts and does not require reflection. The objectification of religious rites in the faithful's mundane life has not been studied for a long time because of the lack of innovation in the religious practices of early Slavic and Christian religious organizations, and by the reason of the growth of conservative and fundamentalist sentiments that determine political behavior and political processes.

The actualization of this phenomenon in modern researches is manifested, on one hand, in the growth of conservative and fundamentalist sentiments that determine religious behavior and religious processes, and on the other hand, in the realization of mundane life as a form of social reality that generates means of comprehending the world and forming its images. Despite the complex intertwining of various contours and orders, it is a holistic, orderly and functional universe that encompasses the existence of all other well-known human realities.

The study of religious rites in the faithful's mundane life involves the analysis of everyday consciousness, which includes folklore influences, synthesis of religious ideas with non-Chris-

tian, scientific phenomena, the identification of the specifics of religious stereotypes, the reception of mundane mythological forms etc.

The clarification of the essence of religious rites, which usually contain dialectic forms and function in the dichotomy of religious and secular contradictions, provides the realization of religious rites as a means of including supernatural thing in the sphere of mundane life. Therefore, the study of religious rites and their implementation in the mundane life of the religious community makes it possible to clarify the ontological dimension of the mundane life of the faithful and contributes to the development of socio-humanistic dialectic of the mundane life.

The study of religious rites as a type of social actions in the mundane life of the faithful remains relevant in native religious studies. There is an essential need to analyze religious practices as part of the religious relations of Christians. Religious relations are formed in accordance with the consciousness of the faithful, are implemented and function due to religious activities. They are carried by individuals, communities and organizations that express real relationships connecting to the faithful. The peculiarity of religious relations is the acquisition of the object form due to things of animate and inanimate nature. Their mediation is getting figurative forms through the use of images-symbols of God.

The comprehension of the essence of religious practices in the dimensions of human existence is impossible without a proper understanding of the concept meaning. In the native scientific dialectic, religious practices are analyzed in the context of social practices. In particular, T. Ratushna points out that religious practices are determined by widely-accepted forms and types of human life [1, p. 63]. According to the researcher, human activity is regulated by the individual or collective performance of religious precepts, rites or ceremonies. Instead, other researchers point out that religious practices are based on actions that shouldn't follow canonical precepts.

A comprehensive study of the religious rites of Christian churches is based on the need to determine the features of the practical dimension of religion in the mundane life of a faithful. A lot of researchers have referred to the analysis of rites and rituals, but they have only approached the theoretical level of study of these phenomena, focusing on historical or functional approaches. In many cases, researchers did not distinguish between religious rites and rituals, using common church terminology. Various aspects of this problem are approached by the authors in works devoted to the problems of the cultural process, spiritual life or artistic culture. The analysis of these issues is revealed in the works by V. Davydovych, S. Krymsky, V. Mazepa, V. Malakhov, M. Tarasenko and others. The problem of rituals is covered in the works by I. Sukhanov, V. Plakhov, V. Chernyshov. The rituals of functional perceptive were studied in the works by V. Toporov, M. Eliade, E. Taylor, E. Durkheim.

The works of the authors, who are focusing on individual manifestations and peculiarities of the functioning of religious practices in different historical and socio-cultural environments, are of great importance. Among them it is significant to mention the works by O. Hoffman, L. Gumilev, V. Emelyanov, K. Levi-Strauss, V. Rudnev, S. Tokarev and others. It should be mentioned that most studies, devoting to this issue, pay considerable attention to specific historical religious practices, especially rites and rituals, which makes it impossible, in our opinion, to fully reveal the analyzed phenomenon.

Among native researchers, we mention the works of those authors who have thoroughly studied and analyzed religious rites through the prism of religious practices of Christian churches. In particular, Yu. Boreyko researched the sphere of interaction of the social and supernatural worlds, which encompasses everyday consciousness, mundane practices, relations and communications in the religious community. He revealed the peculiarities of the Orthodox religious choice, confessional affiliation in modern realities, the identity of Ukrainian faithful in terms of common

problems for Orthodox jurisdictions, which are manifested in the mundane life of communities as centers of church society.

M. Petrushkevich's research, which is devoted to religious and ritual communication as a process of exchange of certain feelings and knowledge of the faithful, is valuable for our work. According to the researcher, such communication is possible only if the individuals, involved in it, establish not only mutual understanding between each other, but also the consonance of viewpoint regarding the religious and emotional content of a ritual act, when the faithful's beliefs concerning values coincide. Reflecting such values through symbolic means that affect the emotional and sensory sphere of people, rituals in this way stimulate the emergence and development of feelings, experiences and moods that correspond to the values. As M. Petrushkevich points out, interpersonal communication often undergoes constant control. Gradually, a number of stereotypes and clichés emerge in such communication; its participants don't become so much active communicators as passive reproducers of communication standards.

Equally important for our study is the work by V. Kondratieva, who substantiated the essential difference between ritual in archaic, pre-modern and modern societies. The researcher identified the need to distinguish between the concepts of "ritual" and "religious ritual", pointing out that the ritual is a clearly established order of ritual actions that an individual must follow regardless of the inner state of the soul and personal experiences. According to V. Kondratieva, religious ritual should be considered as a clearly established procedure, which should result in a meeting with the numinous. We share the author's position that religious practices are aimed at the formation of confessional religiosity, which involves the recognition of certain external patterns, thereby contributing to the consolidation of the group. Thus, religious practices are not appeared to be as a monological connection between a religious text and practice, but as a dialogical system that has no predetermined meaning.

The way we see, religious practices are formed at the level of behavior that integrates human actions in the religious sphere. Such actions include helping and sympathizing with the needy, philanthropy, visiting holy places, reading religious literature, the crucecession etc. Furthermore, as L. Rezanova points out, there is a danger of leveling the essence of religious practices, which are associated with the celebration of important family events on religious bases (baptisms, weddings, etc.). According to the researcher, holding such events in the family circle indicates a low level of religiosity and the lack of a theoretical level of religious consciousness. The motivation for these practices is primarily the desire to communicate, a sense of belonging to a religious group, meeting aesthetic needs and gaining new impressions and feelings [2, p. 95].

From this perspective, it is important to realize the relationship between religious practices and religious experience. In the philosophical sense, experience is considered as knowledge, embedded in the mind of the subject and is expressed by certain feelings in contact with the surrounding reality [3, p. 112]. Instead, V. Moskalets considers that religious experience is the process of emotional and mental activity of the subject, which rethinks the basic dogmatic provisions of religion in relation to its own values [4, p. 229]. We share the V. Kondratieva's statement that religious experience belongs to a greater extent to the category of religious psychology, which reflects the mental state of the individual regarding the transcendent [5, p. 43]. Therefore, the category of religious practices is becoming an integral part of the religious sociology, which studies the interaction of religion and society and determines its impact on the social behavior of individuals, groups, communities.

The cult (ritual) activity is an integral part of religious practices. According to Religious Dictionary, "religious cult is interpreted as a system of religious actions, objects and symbols, which were ethno-confessionally oriented, tested and, if necessary, changed in religious prac-

tices” [6, p. 172]. The definition of “religious cult”, proposed by D. Beznyuk, who emphasizes that religious cult appears as a form of religious action, which is manifested as a set of specific actions (rituals, rites, ceremonies) encouraged by the relevant doctrine and aimed at the sacral sphere, corresponds to the above-mentioned one [7]. Developing the opinion, M. Kunzler points out that the direction and meaning of religious worship may differ significantly in different types of religion, but the essence of religious action expresses the attitude to the saints and the Absolute, which affects an individual and consequently they feel dependent, because it provides them with life. Sacramental means caring, mainly precautionary behavior towards the saint and the Absolute, in order, on one hand, to preserve its sanctity, and on the other hand, to protect the mortal and burdened with guilt from the All-Holy and All-Pure [8, p. 24–25]. The Old Testament Israelites believed that the cult was established by God to communicate with people [8, p. 25].

From our point of view, a thorough definition of religious cult was proposed by the theologian O. Kirlozhev, who, starting from the etymological origins of this concept (derived from Latin *cultus* – veneration, worship), offered a broad and narrow interpretation. In a broad sense, the scholar emphasizes that a religious cult is worship, while in a narrow sense, it is a set of religious actions that express the worship of God or gods by believers of a religion [9]. Considering the specifics of religious worship, emphasizing the regional and religious differences of religious practice, O. Kryzhelov emphasizes that religious worship has both “vertical” and “horizontal” dimensions, on one hand, it expresses the deep religious need of an individual, and on the other hand, the need for their personal and social life to receive sacral circumstantiation and justification. After all, despite the fact that secularized culture has preserved many rituals and feasts of religious origin, though, in most cases, the attitude to religious worship is the criterion for distinguishing between religious and post-religious consciousness.

Thus, the concept of “religious cult” includes activities aimed solely at the perception of sacred and the formation of religious experience (sacred texts, prayers, rituals and ceremonies). In modern historical and socio-cultural conditions of human existence, the religious cult in its own sense of its content exists only within religious communities. The first and main form of its external manifestation is a ritual. Regarding to the latter one, it is accepted to consider the form of symbolic action which expresses connection of the subject with system of social relations and values and is deprived of any utilitarian or self-important value.

The statement of scholars, which emphasizes the fact that religious acts are embedded certain religious beliefs of a sacral nature is of significant importance for our study [10, p. 264]. Cult activities include prayers, sacraments, rites, religious feasts, which are integral part of the practical and spiritual entry of an individual into the religious world. A. Kolodnyi interprets the religious cult as a system of religious actions that have an ethno-confessional orientation and evaluation in religious practices over time. According to the researcher, the main form of external expression of the cult is a ritual. Its main features include, first of all, the unification of a collective or religious group and categorical self-identification. In this context, we share the definition proposed by I. Bogachevska, who considers the ritual as a communicative formation, which arises on the basis of social actions of a symbolic direction [11, p. 136].

Religious ritual, as a phenomenon of public life, regulates the order and nature of the actions of worshipers during the worship. Despite the external semantic simplicity of the concept, “ritual” has still a number of contradictions. They are considerably due to the fact that in foreign scientific literature, the terms “ritual” and “rite” are considered identical. This trend is due to the Latin origin of the word ritual – “ritualis”, which meant ritual. European intellectual tradition has led to the fact that in the 90s of the twentieth century in the native and Russian scientific literature these concepts began to be considered as synonymous. From our point of view, this approach

is not entirely correct, because as noted by O. Sadokhin, “the rite is the peak of ritual action” [12, p. 230], which can be considered as a rule or procedure for conducting a religious or secular act by an official representative of the church or state. Along with the above-mentioned, there are significant methodological difficulties in elucidating the content of religious ritual, due to the fact that in Soviet philosophy and ethnography there was a clear intention to identify the ritual with custom. However, from our point of view, the ritual is just a kind of custom.

Regarding to the ritual, the method of performing the action is devoid of direct expediency and is only a designation (symbol) of certain social relations (the existing social order, the recognition of any values or authorities, etc.). Commonly, such actions are combined with actions aimed at the practical transformation and the use of a particular object. The roots of the word ritual “ritualis” go back to Sanskrit, within which the root “ar” meant “to set in motion, to move”. In turn, the word “rita” (Rta) as an adjective and even more so an adjective meant “appropriate, correct”, and as a noun “law”, “order”, “truth”, “sacred rite” and “sacrifice”.

As for the modern scientific term “ritual”, in fact, it is derived from Latin, which has the noun *ritus* – “rite, service” and the adjective *ritualis* – “ritual” is formed on its basis. Addressing to the historical and etymological origins of the word, ritual helps better understand the definitions proposed, for instance, in the glossary by D. Ushakov, where a ritual is considered as an established order of ritual actions in the performance of any religious act. It is significant that an individual must comply with these established ethics rules in specific situations, despite the inner state of the soul [13]. We find a similar definition in the glossary by S. Ozhogov and N. Shvedova [14]. O. Baiburin makes an important clarification in realizing the content of the ritual. Along with the above-mentioned, he emphasizes that the ritual can be considered as one of the means of transmitting knowledge and information [15].

The English scholar W. Robertson-Smith is considered to be the key originator of ritual theory. In his work “Lectures devoted to the religion of the Semites”, it was him to deduce that any religion consists of beliefs (or dogmas) and certain ethics and ritual practices. He also points out that the rite is not associated with dogma, but with the myth, namely the rites and rituals determine the meaning of the myth, because the myths that explain the rite, are being changed with the ages in accordance with ideologies, and the rites remain unchanged. Therefore, to reveal the essence of the rite, it is necessary to turn not to the myth, but to explore the real life of society [16].

The concept of “ritual” is much broader than the concept of “rite”, which appears as an external manifestation of the ritual. Each ritual may include one or more rites. The legitimacy of our assumption is fully confirmed by E. Taylor, who emphasizes such rites as “prayer, sacrifice, fasting (and other means of artificial arousal of ecstasy), turning to the east, purification” in “Myth and Rite in Primitive Culture” [17, p. 214]. In fact, most rituals are accompanied by several rites. The latter appears as a holistic system of prescriptions and rules that determine the order of accession to the numinous (saint). The rite, being the external manifestation and integral part of the ritual, is traditionally considered as an external expression of the internal content of any religious act.

The religious activity is the main type of expression of the spiritual life of the society which is subject to the goals, interests and needs of religious relations. At the same time, religious relations are not limited to the religious sphere, but interact with the structural components of social relations. Thus, religious relations are a condition for the further development of social relations. According to E. Durkheim, the decisive factor in religion is not beliefs and dogmas, but rites and rituals. It is in cultic activities that the community is able to open the way to sacred objects, while ensuring a return to the mundane world. Religion, in this context, is a phenomenon

in which the sacred is expressed as a basic social value. Cult action is an act through which society asserts itself as a community, namely realizes self-identity [18, p. 229]. From this perspective, the scholar deduces that the purpose of religion is to unite society and establish a connection between the individual and society through religious practices.

M. Eliade, the key originator of the historical and phenomenological direction in religious studies, interpreted the category of “sacred” as the most important way to express the essence of religion. The way he sees, any object, which is considered by the subject as something greater than that provided by nature, is defined as sacred in the secular environment [19, p. 18]. Instead, modern researchers, elucidating the genesis of religion, pay attention to the ways of dividing the secular, sacred and sacral. In this context, the sacral is a predicate of those entities that are the object of worship. Religious practices combine the uniqueness of the individual and universality. According to L. Astakhova, referring to the universality and integrity of the whole and the part, the actors and the system in general, religions preserve themselves in terms of integrity and immutability. On the other hand, binary oppositions contain a kind of basis of communicative codes of the social system [20, p. 11].

It should be mentioned that the sacral cannot be understood by reducing it to one essential feature, there is a need to analyze the construction of the category and justify the legitimacy of their use. The term “sacred” has long been used as an object or model to denote the forbidden realm of the supernatural. The term “sacred” was widely-used as the only source for all religions. Thus, all these categories express a specific feature of phenomena and their manifestations. However, within religious practices, it is important to distinguish between their empirical existence and belief in their reality. Instead, there is a need to formulate a category objectified within philosophical discourse that has practical application and articulates the necessary boundary properties. This category, from our point of view, is the “Divine”, where religion determines the content in the system of hierarchically constructed worlds. As a result, religious rites become not a system of worship, but a system of orientation in the space structures.

The studies of religious cults and rituals as a system of communication between the faithful and the transcendent are based on the theory of communicative action by J. Habermas [21, p. 84–91]. In social systems, action is constituted through communication and attribution as a reduction of complexity. Religious action should be considered in the context of the procedural nature of subject-object relations without their opposition. Communication is an important component that creates elements of religion as a social system. In religious practices, communication and action complement each other in communicative action. Communicative action strengthens traditions, renews cultural potential and contributes to the formation of personality, its acquisition of identity. Concerning communication, acts in the external world that may be interpreted by others as signs of what is being transmitted must be explicitly performed. Gestures, speech, writing, etc. based on body movements are considered to be such acts. Until now, the behaviorist interpretation of communication is justified. But it finds its fallacy, identifying the means of communication, namely the working act, with the meaning of communication. Thus, the performance of religious worship and rites in Christianity is a special type of social action that is of subjective nature. Regardless of their implementation, it can be religious and secular.

The study of the theoretical basis, source and methodological basis of the current scientific problem made it possible to identify key existing positions, approaches to the study of Christology in the theology of Christian churches and to make a number of generalizations. In particular, the analysis of the problem of covering the religious rites of the ancient Slavic and Christian traditions of mundane life of a faithful in the literature is dictated primarily by the fact that fundamental works on its comprehensive study are almost absent. The degree of the issue elab-

oration and the source base testified to the fragmentary elaboration of the topic in the published editions devoted to philosophy and religious studies. Moreover, the conducted historiographical review and analysis of sources makes it possible to state the existence of significant scientific achievements of foreign and native scientists, in which the theoretical analysis of certain aspects of research, based on both church heritage and own scientific achievements.

The study of works on the problem of religious worship and rites of foreign and native scholars suggests that religious practices should be considered as a set of interpretations and actions performed by people in accordance with their religious beliefs. They are on the border between the normative world of dogmas of a certain religion and the world of religious experience (individual religious experience), and thus appear, as a rule, as an open hermeneutic system, which is realized through cult and manifested in ritual. The latter appears as a holistic system of prescriptions and rules that determine the procedure for joining the numinous. The rite, being the external manifestation and integral part of the ritual, is traditionally considered as an external expression of the internal content of any religious act.

References

1. Ратушна Т.О. Релігійні практики в соціокультурному просторі Південно-Східного регіону України : дис. ... канд. соціол. наук : 22.00.04. Запоріжжя, 2010. 180 с.
2. Рязанова Л.С. Релігійне відродження в Україні: соціокультурний контекст. Київ : В-во «Біла криниця», 2004. 240 с.
3. Новая философская энциклопедия: В 4 т. / Ин-т философии РАН, Нац. общ-научн. фонд. Москва : Мысль. Т. III. 2010. 692 с.
4. Москалец В.П. Психологія релігії : посібник. Київ : Академвидав, 2004. 240 с.
5. Кондратьєва В.І. Релігійні практики традиції об'явлення: доктринальні основи, сутнісні особливості, характер функціонування : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.11. Київ, 2017. 241 с.
6. Релігієзнавчий словник / За ред. А. Колодного і Б. Лобовика. Київ : Четверта хвиля, 1996. 392 с.
7. Безнюк Д. Культ. Религии мира. URL: <http://relig.info/kult>.
8. Кунцлер М. Літургія Церкви / пер. с нім. монахині Софії. Львів : Свічадо, 2001. 616 с.
9. Кырлежев А. Культ религиозный. Понятия и категории: вспомогательный проект Хронос. URL: <http://ponjatija.ru/node/9334>.
10. Академічне релігієзнавство : підручник / за науковою ред. професора А. Колодного. Київ : Світ Знань, 2000. 862 с.
11. Богачевська І.В. Християнська нарративна традиція: методологія філософсько-релігієзнавчого дослідження. Київ : Світ Знань, 2005. 235 с.
12. Садохин А. Этнология : учебное пособие. Москва : Гардарики, 2006. 286 с.
13. Ритуал. Толковый словарь Ушакова. Словари и энциклопедии на Академике. URL: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/ushakov/1010498>
14. Ожегов С. Толковый словарь русского языка. Электронная библиотека bookz.ru. URL: http://bookz.ru/authors/ojegov-si-6vedova-nu/ozhegov_diction/page149-ozhegov_diction.html.
15. Байбурин А. Ритуал в системе знаковых средств культуры. Этнознаковые функции культуры. Москва : Наука, 1991. С. 23–35.
16. Смит У. Лекции о религии семитов. Антология. Т. 1: Классики мирового религиоведения. Москва : «Канон +» РООИ «Реабилитация», 1996. 496 с.
17. Тайлор Э. Миф и обряд в первобытной культуре. / Пер. с англ. Д.А. Коропчевского. Смоленск : Русич, 2000. 624 с.

18. Дюркгейм Э. Элементарные формы религиозной жизни. Мистика. Религия. Наука. Классики мирового религиоведения. Антология; / пер. с англ., нем., фр.; сост. и общ. ред. А.Н. Красникова. Москва : Канон+, 1998. С. 174–231.
19. Элиаде М. Священное и мирское / пер. с фр., предисл. и коммент. Н.К. Гарбовского. Москва : Изд-во МГУ, 1994. 144 с.
20. Астахова Л.С. Динамика современных религиозных практик в структурах повседневности : автореф. дис. ... д-ра филос. наук. Ленинградский гос. ун-т им. А.С. Пушкина. Санкт-Петербург, 2013. 39 с.
21. Габермас Ю. Комунікативна дія і дискурс – дві форми повсякденної комунікації / пер. з нім. Ситниченко Л. Першоджерела комунікативної філософії. Київ : Либідь, 1996. С. 84–91.

КУЛЬТОВА ПРАКТИКА У СФЕРІ ПОВСЯКДЕННОГО БУТТЯ РЕЛІГІЇ

Крістіна Кваша

*Житомирський державний університет імені Івана Франка,
кафедра філософії та політології
вул. Велика Бердичівська, 40, 10008, м. Житомир, Україна*

У статті аналізується змістове навантаження поняття «релігійний культ», яке на соціокультурному рівні проявляється як комплекс ритуалів та обрядів, спрямованих на вшанування Бога з боку прихильників тієї чи іншої релігії. Показано, що основою та зовнішнім виявом релігійного культу є ритуал, який своєю чергою може передбачати цілий комплекс обрядових дій. Розмежовано поняття «ритуал» та «релігійний обряд». Встановлено, що ритуал – це чіткий порядок обрядових дій, яких людина повинна дотримуватися незалежно від внутрішнього стану душі й індивідуальних переживань. Підкреслено поліфункціональність ритуалу, що виступає дієвим чинником збереження спільноти в кризовій ситуації, засобом трансляції соціальної спадщини та збереження традиції. Крім того, ритуал, постаючи як система різноманітних знакових систем, формує почуття соціального благополуччя й унікальності. Відмежовуючись від семантичної спорідненості релігійного обряду та ритуалу у давньослов'янських і християнських традиціях, доведено змістову та ієрархічну їх відмінність, підкреслюючи, що обряд варто розглядати як порядок зовнішніх допоміжних дій, які або ж супроводжують ритуал, або ж спрямовані на освячення життєвих потреб людини чи спільноти.

Відносно вільний простір осмислення та інтерпретації релігійних практик у повсякденному житті віруючих зумовив варіативний характер практик, демонстрацію сфери взаємовпливу церковного й світського дискурсів. Особливістю буденного життя вірян є орієнтування на здійснення обрядів, характерною рисою яких є домінування ритуально-обрядового складника релігійності й ототожнення сутності християнства переважно із зовнішніми проявами церковності. Аналіз буденних практик віруючих різних релігійних організацій демонструє не лише поєднання світського й церковного дискурсів, а й виявляє ступінь гнучкості, адаптивності практик до соціокультурного середовища. Дослідження релігійних практик дає змогу визначити точки перетину світського й клерикального дискурсів на етноконфесійному полі.

Ключові слова: релігійна практика, обряд, культ, ритуал, христологія, релігійна ідентичність.

UDC 281.9

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2020.31.5>

CANONICAL CONDITIONALITY OF THE AUTOCEPHALIC ORGANIZATION OF THE CHURCH IN THE RULES OF THE ECUMENICAL COUNCILS

Andriy Kobetyak

*Ivan Franko Zhytomir State University,
Department of Philosophy and Political Science
Velyka Berdychivska Street, 40, 10008, Zhytomir, Ukraine*

The era of the Ecumenical Councils is rightly considered a “golden period” in the history of the Christian church. The Canon of the Holy Books was finally formed, and the dogmas and rules of the church took perfect forms. In the pre-conciliar period, the teachings of Christ and the apostles were transmitted orally, mainly through the sermons of the holy fathers. The absence of a fixed canon and dogmas led to the emergence of the first heresies and distortions of certain provisions in church teaching. It was during the Ecumenical Councils that all the dogmatic and canonical works of the early church were framed in specific rules in the form of Council resolutions.

The era of the Ecumenical Councils is considered an exemplary period also because it demonstrates the example of the Synod. The Ecumenical Council is the reaction of the whole church to a problem that the church community has never encountered before. It is a panacea to heal a certain wound on the church body, which has manifested itself in the form of a certain heresy or a distorted interpretation of certain passages of Scripture. Fathers and representatives of all the then Local Churches gathered together to resolve the problem that troubled the church.

It was during this period that the autocephalous principle of the existence of individual churches was finally enshrined in the resolutions of several Ecumenical Councils (Second and Fourth). The principle of church-administrative division was formed, which was borrowed from the Byzantine-Roman Empire. Certain ecclesiastical regions, such as dioceses and dioceses, were united into dioceses. The first hierarch of the capital of the metropolitan district received not only the privileges of honor, but also the spiritual authority and the court over the bishops of the subordinate dioceses. The highest level of church organization is the ancient patriarchates, which united several dioceses. A “pentarchy” is being formed, the theory of the management of the Ecumenical Church by the five most influential departments. Such a structure of administrative-church division in the structure of the Ecumenical Church is preserved today. Each of the Local Churches, regardless of its status, is independent and autonomous in its own inner life.

The example of resolving church disputes and combating church divisions and heresies during the Ecumenical Councils should be used by modern hierarchs. Today the Ecumenical Church is on the verge of a great schism. Several local churches broke off the Eucharistic communion, which symbolizes common unity. The ideals of Christianity of the “golden age” are lost. Therefore, further detailed research of the Nicene period and the institutionalization of the autocephalous church system of that time will serve to establish a tolerant dialogue between the hierarchs of the Local Churches in the XXI century.

Key words: autocephaly, Ecumenical Council, patriarchy, diptych, autocephaly, canon, metropolitan, political influence.

The crisis of Ecumenical Orthodoxy, which became clear after the Great Council of Crete in 2016, negatively affected the intra-church life of most Local Churches. The next event of world importance, which became a kind of dividing line in the Ecumenical Church, was the proclamation of the autocephaly of the Ukrainian Church, which took 15th place in the diptych. Due to

the lack of a unified and agreed mechanism for the proclamation of a new autocephalous church (the document “Autocephaly and methods of its proclamation” was to be adopted at the Council of Crete, which was not attended by representatives of four Local Churches), hierarchs of world churches have radically opposite approaches to non/recognition equal to their sister church. Discussions about the primacy and powers of the Ecumenical Throne, including the issue of granting autocephalous status, have always taken place in church history. However, they became especially acute in connection with the declaration of independence of the next Local Church (such events took place due to the granting of autocephaly to the Bulgarian OC, the Polish OC, the Church of the Czech Lands and Slovakia, etc.). And the theological discussion is related to the formation of diptychs and the prerogative of granting autocephalous status (conciliar, from the Mother Church or the Patriarch of Constantinople) in connection with the proclamation of independence of the Ukrainian Church. Thus, the issue of autocephalous issues is not new at all. This problem has repeatedly seriously exacerbated relations between the Local Churches. Several national churches, such as the Montenegrin and Macedonian, are still awaiting universal recognition. Therefore, the issue of autocephaly of the new Local Church on a universal scale is extremely relevant today.

All modern church life, as well as the very principles of Christ’s existence, were finally fixed during the Ecumenical Councils, when the canon of Scripture was clearly formed, church dogmas, which the church uses today, and regulated major issues of church life and organization. All the church teachings of the early period are certainly relevant today, because the highest body of church government is the Ecumenical Council. Thus, the study of the problem of autocephalous formation of the first ancient patriarchates during the Ecumenical Councils is not just relevant, but basic for any autocephalous discussions. After all, the resolutions and rules of the Ecumenical Councils are binding and have no statute of limitations. Thus, for a scientific discussion on the possibility of autocephaly in the XXI century, it is necessary to study the problem of church independence in the rules of the Councils.

The state of scientific development of the chosen topic is heterogeneous. On the one hand, there are numerous scientific, both secular and ecclesiastical, studies of the decisions of the Ecumenical Councils and the historical epoch in the formation of Christianity in general. Unequivocally, this is the “golden”, i.e. the fundamental period of formation of church life. On the other hand, the autocephalous issue is poorly studied, because in the period IV–VIII centuries it was not supra-acute. Five ancient patriarchates were clearly formed, which governed the life of the Ecumenical Church. That is, there is a lot of research on cathedral art, but the selection of material on the research topic is meager.

Among the important sources of research are the numerous statements and official appeals of most modern hierarchs and theologians who try to appeal to canons and rules, but there are radically opposite interpretations of the same position depending on the position of the Local Church.

Valuable today are the works of researchers of Ukrainian church history and the canonical structure of the Orthodox Church I. Vlasovsky, O. Kyridon, O. Lototsky, Y. Mulyk-Lutsyk and others, who repeatedly drew attention to the period of canonical church creativity of Christianity and the formation of the institution of autocephaly. Among the scholars who studied the Conciliar period of the formation of Christian dogmas, it is necessary to single out world-renowned researchers of church history: V. Asmus, F. Baur, A. von Harnack, J. Robertson, A. Kartashev, E. Caesariysky, N. Milash, A. Momigliano, E. Smirnov, S. Smirnov, K. Skurat, F. Uspensky, K. Steidlin and many others. The works of the mentioned authors reveal the main periods of development and objective-situational conditionality of the autocephalous principle of the church’s existence. The scientific work of the world-famous theologian Archimandrite Kirill (Govorun) is

a thorough scientific work. In particular, a dissertation on ecclesiology, in which much attention is paid to the period of the Ecumenical Councils and the problem of autocephaly. A fundamental study of the period chosen for the study is a four-volume book by V. Bolotov on the history of the ancient Church, which gradually reveals the external church growth of the parish network and the internal system of Orthodoxy of that time. In general, the works of leading researchers A. Aristova, D. Gorevy, O. Gorkusha, V. Yelensky, S. Zdioruk, A. Kolodny, P. Kraliuk, O. Sagan, P. Saukh, A. Smirnova, L. Filipovich, Y. Chornomorets, A. Yurash, P. Yarotsy and others are devoted to the religious and philosophical understanding of the processes of autocephaly in Orthodox canonism.

Despite the significant scientific interest of both secular and ecclesiastical science in the chosen topic of research, the problem of autocephaly and the possibility of its provision during the Ecumenical Councils remains unsolved. In addition, the autocephalous principle of the existence of the Ecumenical Church during the formation of church canons is not covered. The presence of a number of unresolved scientific problems concerning the autocephalous structure of the Ecumenical Church in the early Christian period significantly actualizes the chosen topic.

The aim of the article is to study the autocephalous principle of the church-administrative system in the era of the Ecumenical Councils. This is the basic period of formation of church doctrine, which has not lost relevance in the XXI century. Today it is important to establish non/compliance with the mechanisms of governing the church structure, which were formed in the decisions of the Ecumenical Councils, as the highest bodies of church government. The main question of the study is whether the principles of acquiring autocephaly by the new church in the mentioned period were finally formed, and whether their application is possible in practice in the conditions of the existing system of Local Churches.

Autocephaly, as the basic institution of systematization of the Orthodox Church, is determined on the basis of the ecclesiological doctrine of the locality of the Church. This is expressed in the form in which it has been reflected in the Orthodox Tradition and the life of the church from apostolic times to the present day. Thus, the basic principle of autocephaly is the whole apostolic and patriarchal tradition of the local church, which was presented as the realization of the historical body of Christ in space and time. Thus, there is a direct connection between the canonical institute of autocephaly with the Orthodox ecclesiological doctrine of the structure of the local Church [3, p. 214].

Historically, in the period of early Christianity it was not possible to form a complete code of rules and norms of the modern church structure and life. The apostles and their closest followers considered the preaching of the good news to be the main task. Therefore, the first ordinations were carried out for preaching and pastoral purposes. The rules and norms of Christian life were self-evident and transmitted orally. From the point of view of the Christians of the first centuries, the society of that time was conditionally divided into believers and pagans. Believers knew perfectly the commandments, rules of life and behavior of a Christian, and most importantly – lived according to these norms. Additional fixations of dogmas and canons were superfluous. However, over time, Christianity spread in different countries. Oral tradition distorted the origin of Christ to some extent. The first heretical teachings appeared. Therefore, there was a need to form and fix the foundations of faith in the form of dogmas and canons of the church.

S. Bulgakov believed, and in his opinion the author agrees that faith in its essence is not abstract. Faith will inevitably give rise to a certain dogma or rule. Conversely, dogma is a concrete embodiment of the transcendent manifestation of faith [1, p. 50].

The problem of approving the corpus of sacred rules and dogmas is quite complex. First of all, this is due to the recognition of the “universality” of the cathedral itself. All councils

of the Christian church are divided into two broad categories: before the division of the church, those that were accepted by all churches (their authority was supported by the state authorities); and after the division into Orthodoxy and Catholicism. Accordingly, each church held its own church conventions. On the other hand, in the period before the division, not all church assemblies were recognized as “Ecumenical Council”. For example, the Councils of Sardis in 343, Ephesus in 449, Constantinople in 754 did not receive such a status and were adopted as Local [6, p. 75].

The institutional framework of the early church was formed in the political geography of the Roman Empire and was forced to adapt to the state-administrative system. The institutional basis of the autocephalous structure of the early church came from the apostles themselves, who did not provide for other forms of organization of church life [14, p. 26]. Even in the pre-Nicene period, the church tried to structure its own territorial location, the rights of bishops and first metropolitans, priority in worship and administration of dioceses, the system of interaction between individual, de facto autocephalous entities (dioceses, cesiums, metropolises) and many other organizational issues. Already in the Conciliar period, state regulation of autocephaly as the main form of organizational church change became apparent. The church structure and administration are completely subordinated to the Byzantine political and legal practice of administrative division. Even before the First Ecumenical Council in 325, the church tried to build a similar system of government. One way or another, but the structure of the hierarchical structure of public administration and administrative division (capital-province-metropolis-diocese-specific city with adjacent settlements) was borrowed by the church. At the same time, such a clear hierarchical structure is difficult to formalize in the framework of the autocephalous institutionalization of the early church. It can be argued that the autocephalous system of church structure is transformed into a clear state hierarchy. This was accelerated by the legalization of the church under Constantine I (306–337) and the subsequent adoption of Christianity as the official religion of the empire. The division of the empire into East and West in 395 and the final establishment of the capital in Constantinople laid the foundation for the future distance between the Roman and Constantinople chairs, which constantly competed in matters of power and honor [10, p. 99].

Historically, the Byzantine model of church administration was established in Orthodoxy. This began at the early (Local and Ecumenical) councils of the church. Organizational forms of church government were approved and codified in church law (official rules) and exist alongside ancient customs (informal rules), which actually forms the basic component of the institutional design of the church hierarchy. It is important to emphasize that autocephaly, as a special form of church organization, was not an “invention” of the church, which was expressed through church law. Church law recognized and codified the form of organization and management that already exists [14, p. 27].

Church boundaries, for the most part, corresponded to state and political boundaries. The Church and individual dioceses adapted to the administrative transformations of imperial government. Therefore, some dioceses remained self-governing, while others were integrated into broader church structures. Thus, it can be argued that even in the pre-Nicene period, the church structure, although not officially recognized and approved by the Council’s decisions, corresponded to the civil organization of the Roman Empire.

Such a system of church organization, which provided a stable link between geo- and ethno-politics and the church structure itself, allowed the church to occupy the main cultural-forming niche in Byzantium. It is obvious that the geographical boundaries during the war, the rise and fall of individual provinces did not remain static. Therefore, the church constantly adjusted its own hierarchical self-organization in accordance with the political and territorial changes in the state. Later, such dependence will be called the territorial principle of the church structure [14, p. 51].

The territorial principle of the formation of church government has three main consequences. First, the main form of church-hierarchical system, the local church, which is gathered around its Primate (34th Apostolic Rule), under the pressure of state power could be united into higher-level units, or subordinate to another first hierarch. In the vast Byzantine Empire, transformational trumpeting was a stable phenomenon. For example, the ancient Carthaginian Autocephalous Church disappeared. Second, the territorial principle of church government to determine their own political priorities. The governors of individual provinces supported their metropolitan, who was endowed with higher powers than the local bishops. This led to the emergence of large metropolitan areas, which later claimed the patriarchate. Third, it allowed the church to form its own “political philosophy”, which expressed its institutional framework, and the emperor, in turn, bore direct divine responsibility for the integrity and fidelity of the Christian people [14, p. 52].

In the future, this led to the decisive role of the emperor in church life and very close identification of church ecclesiology with the political and administrative organization of the Byzantine Empire [13]. The institutional design of church government, which in the early Christian period was in its infancy and although it existed, was not canonically justified. During the Council period it acquires outlined forms, which is reflected in the decisions of the Council. The rules of ecclesiastical administration almost completely coincided with state norms.

The territorial principle of church administration quickly formed several basic rules. The main ones are the principle of electing a local bishop by one’s own community, and his ordination already depended on 2–3 neighboring bishops and the metropolitan, who was to give his blessing to the chosen one. The bishops of one large province met and elected from among the collegium a metropolitan whom they considered their first hierarch. Since the first hierarchs of such metropolitanates did not know the external ecclesiastical authority over themselves, but were elected by the local bishops without outside approval or consent, in fact it was an autocephalous church unit. Thus the territorial principle of church administration formed the autocephalous system of Orthodox ecclesiology. Although the official name “autocephalous church” will appear later, because the original sources did not leave such a term in the first three centuries, each of the metropolitanates was independent in nature and according to general ecclesiology [11, p. 21].

Already during the Councils, when the fathers of the Ecumenical Church will meet to discuss urgent church needs, three main ways of proclaiming a new autocephalous church will be formed. They, in theory, remain relevant today, but in practice require universal consent. The first is the granting of autocephalous status by the mother church to some of its dioceses. That is, the mother church separates a certain administrative unit from itself, giving it complete independence from itself. The second is the possibility of granting autocephalous status to the Ecumenical (Constantinople) Patriarch, as the first in honor among other primates. Third, the decision of the church-administrative status at the Ecumenical Council [14, p. 53]. Another option is when already recognized Local Churches agree with the self-proclaimed autocephalous status of a particular church unit. All these methods have taken place and precedents in the history of the formation of the structure of modern Ecumenical Orthodoxy, but none of the mechanisms for granting autocephalous status (except the Ecumenical Council) has unanimous support and sufficient justification in modern canon law.

The reason for the lack of a unified mechanism for granting autocephalous status in the absence of a conciliar discussion of the problem. A church council that could be recognized by the Orthodox Church in Ecumenical Status has not been convened for more than 1,000 years. Other councils convened since the ninth century in both the Eastern (Orthodox) and Western (Catholic) Churches have been recognized in the East by purely local councils that do not have a universal, that is, universal character. Preparations for the General All-Orthodox Council gained active

momentum in the XX century, but work on this project was constantly interrupted due to various political complications. And the inability to agree on basic pan-Orthodox documents, including “Autocephaly and ways to proclaim it”, led to the calling of the Great Council in Crete in 2016 [4].

In the Conciliar epoch, when ecclesiastical legislation was formed, the codes of canons in the Eastern and Western churches contained quite serious differences, so it is impossible to speak of the generally accepted canonical-ecclesiastical law even in the period before the division in 1054. At the same time, it was at time that five basic sources of church law were formed, which today underlies the institutionalization of the church structure. In particular, the famous theologian of the twentieth century I. Meiendorf points to the following sources:

- conciliar and pastoral decrees, which contain canons and rules (Ecumenical and Local Councils, and the rules of individual church fathers, such as Basil the Great);
- imperial legislation of Byzantium, such as the Code of Justinian, which could not be adopted contrary to Christian laws and traditions;
- codes of ecclesiastical law, such as the Nomocanon in the “Fourteen Headings” of Patriarch Photius, which became widespread among the Slavs and systematized a large array of ecclesiastical acts;
- commentaries and interpretations of Scripture and ancient canons, such as the explanations of Theodore Balsamon, John Zonaras, and Alexios Aristenos. This also includes all prominent canonists who have published authoritative comments and interpretations of church law;
- official decrees and circulars of the Primates and the Synod, especially in the capital’s Constantinople Department [12, p. 82].

So, this is the main sources of church law in the Council period. They have a clear hierarchical structure that reflects their importance in church life. In the same form, in addition to imperial decrees, these sources are relevant in the XXI century. It cannot be said that after the fall of the Byzantine Empire, the state ceased to play a role in the life of the church and to influence the canonical way of life. On the contrary, the church is constantly adapting to the norms and regulations of state law in the vast majority of countries.

Despite the formation of the main sources of church law, the Council period left unresolved a significant number of issues of concern to the church community in modern society. This happened because the Councils met on a specific occasion, and were a reaction to acute issues that troubled the church consciousness at the time. The official reason for convening the Ecumenical Council has always been a certain new doctrine, which was later, at the Council itself, assessed as heretical. And already in the process of such an All-Orthodox meeting, other global decisions were made that worried the church. In the IV–VII centuries, the problem of autocephaly was not the cornerstone of all general ecclesiastical problems. Under the strong pressure of the empire, 5 ancient patriarchates were formed, with a clearly defined prerogative of the Metropolitan Patriarch, who with the “blessing” of Vasilevs after the Fourth (Chalcedon) Council was given the title of Ecumenical [8, p. 389].

The vast majority of us will not find the reflection of autocephalous issues in the resolutions of the Councils, but this issue has repeatedly been the focus of theological debates of the Council period. Most rules and regulations concerning autocephaly do not explain the mechanism and procedure for forming a new autocephalous church. Most likely, at that time the very possibility of church separation from the already existing ancient departments was not envisaged. Canons, such as the Second, Fourth, and Sixth Councils, fix the already existing autocephalous status of the ancient patriarchates, grant equal privileges and rights to the Constantinople chair (compared to Rome), and do not reveal the possibility of the new church gaining autocephalous status. It is advisable to systematize those rules and regulations that contain references to

church independence or reveal the mechanisms of church government. Thus, if the rule refers to the department where the first hierarch is, it is obvious that it is about the autocephalous structure of such a church, because the very concept of the first hierarch indicates his independence from the external church leadership. In particular, Rule 2 of the Second Ecumenical Council in Constantinople (381) forbids another bishop to seize a cathedral city (that is, the main chair of a certain church); Rule 20 of the Council of Trulli in Constantinople (691), which confirms the previous one; one of the most important Apostolic Rules concerning autocephaly – 34, there cannot be two bishops in one canonical territory. Since we are talking about a specific first hierarch and the impossibility of their multiplicity in one territory, then we mean the independence of a particular church district, which is equated to an autocephalous church. It is necessary to know the rules and regulations, which reveal a similar theme: Apostolic Rules 25, 39, 55 and 82; Rule 15 of the First Ecumenical Council of Nicaea; Rules 5, 13, 20, 24 and 26 of the Fourth Ecumenical Council in Chalcedon; 17th Rule of the Sixth Ecumenical Council (Trulli); Rules 4, 11, 12, 14, 17 and 21 of the Seventh Ecumenical Council; Rules 1, 2, 13 and 17 of the Double Council of Constantinople; Rules 24 and 25 of the Local Council of Antioch; Rules 3, 7 and 8 of the Gangra Local Council; Rule 57 of the Laodicean Local Council; Rules 6, 7, 26, 33, 43, 64 and 82 of the Carthaginian Local Council; 9th Rule of the Neo-Caesarea Local Council; Rule 15 of the Ancyra Local Council [5].

In addition, from an ecclesiological point of view, there is no difference between the function of the head in general and the management of his cathedral city, as well as the church in general: the city itself according to ancient canons gives or recognizes the primacy of its hierarch: Rule 3 of the Second Ecumenical Council in Constantinople (381); Rule 28 of the Fourth Ecumenical Council in Chalcedon (451). The Orthodox Church does not share the functions of the primates and bishops of the cities for which they were elected and ordained. The new leader needs to take on both, because they come from him, not the other way around. That is why, in ancient times, the first hierarch had the title, for example, the bishop of Antioch. This meant that he was the head of the entire metropolis. Thus, if the canons and rules refer to the election and functions of the Primate of the church, such an administrative unit inevitably had an autocephalous status, which follows from the independence of its first hierarch [2].

Summing up, we note that the period of the Ecumenical Councils is a “golden” time for the development of theology and canonical creativity of Christianity. Most of the dogmas, canons, rules and norms of church law and the very essence of the church arrangement were formed during this period. This also applies to the institutionalization of the church government system. After the proclamation of Christianity as the state religion in Byzantium began a radically new, different from the previous period of qualitative filling of Christianity with dogmas, canons and theological terms, which tried to convey the transcendent concept of God and the basic norms of faith with immanent concepts.

Compared to the early Christian period, when the concept of autocephaly did not rise directly, but, in fact, was one of the basic principles of the church in the first centuries. The apostles did not know and did not foresee any other form of church system than the autocephalous one. Every community, especially the one headed by the bishop, was completely self-sufficient and independent. As early as the beginning of the II century, the first metropolitanates began to form as a result of the unification of several dioceses into a single church unit. Such transformational changes took place under the pressure of the state apparatus of the Roman Empire. The church hierarchy completely borrowed the state-administrative division, which later formed the basis of the territorial principle of the formation of the autocephalous church. This approach did not take into account the national factor that underlies the self-identification of each nation,

which will play an important role in the future formation of Local Churches in the Balkans and Europe in the XI–XX centuries.

The formation of a code of dogmas and rules in the Council period has a decisive role for the Ecumenical Church today. Most of the basic rules of church life remain relevant today. However, it should be noted that autocephalous issues were given insufficient attention in the cathedral resolutions. This is due to the lack of direct need for such solutions. The Ecumenical Council is always a certain reaction of the whole ecclesial whole to certain problems and issues that concerned not only a particular province or metropolis, but the church as a whole. Mostly, the Council is a certain response to the new teaching of individual preachers, which at the same Council was recognized as heretical, i.e. one that contradicts the Holy Scriptures and Tradition. As for autocephaly, under imperial pressure, five ancient patriarchates (pentarchies) were clearly formed to govern the entire church. Again, with the support of the emperor, the role of the capital's Constantinople chair, which was awarded the title of "Ecumenical", was especially elevated. That is why the Council Rules do not reveal the essence of the mechanism of formation and proclamation of a new autocephaly in the future, but only state the existence of ancient departments with their elevation to patriarchal dignity, and subordination of individual metropolises and dioceses, even of apostolic origin to these patriarchates. The proclamation of a new autocephalous church was not envisaged in principle within the framework of imperial policy, as it could provoke the national factor of the peoples conquered by the empire. Therefore, it was during the Conciliar period that the territorial principle was taken as the basis of the church-administrative system, which was finally refuted after the collapse of the Ottoman Empire and the proclamation of new national autocephalous churches in the Balkans.

The rules and resolutions of the Councils concerning the autocephalous subject of this church administration testify to the existence of separate independent church units, which were governed by their own first hierarch, who was independently elected by the council of bishops of the metropolitanate under his control. The lack of external influence on the election and ordination of the bishop of the capital city of a certain province indicates the autocephalous status of a particular church unit.

References

1. Булгаков С. Свет невечерний: Созерцание и умозрение. Москва : Республика, 1994. 415 с.
2. Відкритий лист митрополита Корсунського Михаїла Ларочче до Предстоятеля Православної церкви України щодо канонічного статусу Київського митрополита. URL: https://www.pomisna.info/uk/Michel+Laroche_en771UA71&=пцу&aqs=69i0I7.
3. Дамаскин (Папандреу). Православная диаспора: Доклад на межправославной подготовительной комиссии (1990 г.). Православие и мир. Афины : Нза Синора, 1994. С. 214–219.
4. Документи Святого і Великого Собору Православної Церкви. Крит, 2016. Київ : Відкритий Православний Університет Святої Софії Премудрості, ДУХ І ЛІТЕРАТУРА, 2016. 112 с.
5. Книга правил Святых Апостол, Святых Соборов Вселенских и Поместных и Святых Отец. Москва : изд-во святителя Льва, Папы Римского, 2010. 447 с.
6. Саган О. Вселенське православ'я: суть, історія, сучасний стан. Київ : Світ Знань, 2004. 912 с.
7. Скурат К. История Поместных Православных Церквей: В 2-х т. Москва, 1994. Т. 1. 336 с.
8. Смирнов Е. История Христианской Церкви. Сергиев Посад : Свято-Троицкая Сергиева Лавра, 2007. 768 с.
9. Цыпин В. Курс церковного права : учебное пособие. Клин : Круглый стол по религиозному образованию в РПЦ, 2004. 703 с.

10. Byzantine Christianity and Greek Orthodoxy. Blackwell Dictionary of Eastern Christianity. Oxford : Blackwell, 2001. Pp. 97–102.
11. Lewis J. Canon Law of the Orthodox Church. Holy Cross School of Theology, 1975, 21 p.
12. Meyendorff J. Ecclesiology: Canonical Sources. Byzantine Theology: Historical Trends and Doctrinal Themes. New York : Fordham, 1976. 211 p.
13. Pierre L'Hullier. Problems Concerning Autocephaly. Greek Orthodox *Theological Review* XXVII. No. 2–3. 1979. 266 p.
14. Sanderson C. W. Autocephaly as a function of institutional stability and organizational change in the Eastern orthodox church. University of Maryland, College Park, 2005. 196 p.

КАНОНІЧНА ЗУМОВЛЕНІСТЬ АВТОКЕФАЛЬНОГО УСТРОЮ ЦЕРКВИ У ПРАВИЛАХ ВСЕЛЕНСЬКИХ СОБОРІВ

Андрій Кобетяк

*Житомирський державний університет імені Івана Франка,
кафедра філософії та політології
вул. Велика Бердичівська, 40, 10008, м. Житомир, Україна*

Епоха Вселенських соборів справедливо вважається «золотим періодом» у історії становлення християнської церкви. Остаточно було сформовано Канон священних книг, догмати та правила церкви набули довершених форм. У дособорний період вчення Христа та апостолів передавалось усно, в основному через проповіді святих отців. Відсутність зафіксованого канону та догматів спричинило зародження перших ересей та перекручувань окремих положень у церковному вченні. Саме у період Вселенських соборів уся догматично-канонічна творчість ранньої церкви була оформлена у конкретні правила у вигляді постанов Соборів.

Епоха Вселенських соборів вважається зразковим періодом ще і тому, що демонструє приклад Соборності. Вселенський собор – це реакція всієї церкви на певну проблему, з якою церковний загальний раніше не стикався. Це панацея для того, щоб вилікувати певну рану на церковному тілі, яка виявляла себе у вигляді певної ересі чи викривленому тлумаченні окремих місць Священного Писання. Отці та представники всіх тогочасних Помісних церков збирались разом для соборного вирішення проблеми, яка турбувала церкву.

Саме в цей період було остаточно закріплено у постановах кількох Вселенських соборів (Другого, Четвертого) автокефальний принцип існування окремих церков. Сформувався принцип церковно-адміністративного розподілу, який був запозичений з Візантійсько-Римської імперії. Окремі церковні області, такі як єпархії та дієцезії, було об'єднано у митрополії. Першоєрарх столиці митрополичого округу отримав не лише привілеї честі, але й духовної влади та суду над єпископами підлеглих єпархій. Найвищим рівнем церковної організації стають древні патріархати, які об'єднували кілька митрополій. Формується «пентархія», теорія управління Вселенською церквою п'ятьма найвпливовішими кафедрами. Така структура адміністративно-церковного розподілу у структурі Вселенської церкви зберігається і нині. Кожна із Помісних церков, незалежно у якому статусі, самостійна та незалежна у власному внутрішньому житті.

Приклад вирішення церковних суперечок та боротьби з церковними розділеннями та ересями у період Вселенських соборів необхідно використати сучасним ієрархам. Нині Вселенська церква перебуває на межі великої схизми. Кілька помісних церков розірвали Євхаристичне спілкування, яке символізує загальну єдність. Ідеали християнства «золотого періоду» втрачено. Тому подальші детальні дослідження нікейського періоду та інституалізація автокефального церковного устрою того часу слугуватимуть налагодженню толерантного діалогу між ієрархами Помісних церков у XXI ст.

Ключові слова: автокефалія, Вселенський собор, патріархат, диптих, автокефалія, канон, митрополит, політичний вплив.

УДК 316.101.1

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2020.31.6>

ПОЛІТИЧНИЙ СТРАХ ЯК ІНСТРУМЕНТ ВЛАДИ В ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНІЙ ФІЛОСОФІЇ

Валерія Мельник

*Донбаський державний педагогічний університет,
кафедра філософії, історії та соціально-гуманітарних дисциплін
вул. Г. Батюка, 19, 84100, м. Слов'янськ, Донецька область, Україна*

Рената Белозьорова

*Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова
кафедра політичної психології та соціально-правових технологій
вул. Пирогова, 9, 04111, м. Київ, Україна*

Зі зростанням та збільшенням числа реальних і передбачуваних загроз суспільства страх став стандартним елементом сучасної влади. Страх створюється штучно і використовується людьми проти людей як потужний чинник суспільного буття: приниження людської гідності. Страх як один з формотворчих чинників людського існування практично завжди використовувався владою з метою встановлення порядку і владних привілеїв на управління й панування. Страх стрімко стає ключовим об'єктом аналізу у разі осмислення сучасної політики. У міру того, як страх усе більше проникає в наше повсякденне життя влада та політтехнологи усвідомлюють, що це – найефективніший інструмент впливу на суспільство. Дискурс страху породжує політику страху, єдина мета якої – дезорієнтувати і роз'єднати суспільство. Це перешкоджає критичному мисленню і заважає усвідомити те, що нація може грати будь-яку роль у вирішенні проблем. Замість цього йде нав'язування ідеї голосувати за того політика або підтримувати ту партію, які нібито можуть виправити ситуацію. Страх культивується політичною елітою і охоче приймається народом. Розглядаючи страх як інструмент політичного управління, автори виявляють особливості використання політичного страху. У статті уточнюється поняття «страх» стосовно сучасної політичної влади, визначається його характер та присутність у всіх соціальних шарах суспільства. Така характеристика філософських поглядів на страх, що склалися в екзистенціальній філософії. Автори доводять, що через втрати довіри людей до влади та держави, поглиблення розриву між владою і політикою, що посилюється соціально-економічною нерівністю, повсюдного підвищення рівня екзистенціального страху, страх стає проєкцією політичної волі, яка змінює наявний порядок. Страх стає основною причиною і мотивом соціальних змін. Страх скріплює владні відносини, створюючи нову політичну сверхідеологію, яка вбирає в себе всі напрями від популізму до неоконсерватизму. Страх продукує альтернативну легітимізацію для державної влади. У результаті в наявності якісна зміна ролі, масштабу і глибини проникнення страху в політику.

Ключові слова: страх, влада, політика, екзистенціальна філософія, соціальні зміни, ідеологія.

Метою статті є дослідження сутності політичного страху як інструменту влади, де страх стає основним мотивом соціальних змін, що відбуваються у сучасному суспільстві.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю осмислення минулого, аби запобігти повтору помилок виникнення та існування стану суспільства, в якому зникли моральні засади буття та панує страх і насильство.

Вся історія людства відзначена не тільки використанням владою страху, вона характеризується також прагненням звільнитися від нього. Вражаюче актуальними є роздуми

політичного філософа Н.А. Бердяєва про феномен страху: «Страх лежить в основі життя цього світу. Найстрашніші люди – це люди, одержимі страхом. Страх діє руйнівню, він править світом. Влада за своєю природою користується страхом. Людське суспільство було побудоване на страху. І тому воно було побудоване на брехні, бо страх породжує брехню» [1, с. 28]. Наведені висловлювання філософа звертають нашу увагу на те, що страх як негативна емоція є постійним супутником людини, суспільства. У повсякденному житті він проявляється як інстинкт самозбереження від об'єктивно існуючих загроз. Значна частина страхів породжується соціумом. Вищою мірою страх – це політичне почуття.

Загалом, за здатністю влади керувати і направляти страх людини в потрібне русло можна вивчати ступінь її мистецтва панувати. Очевидно, що набагато легше панувати над індивідом, який відчуває страх, і набагато складніше підпорядковувати своїй владі того, хто боїться чогось меншою мірою. Тому влада досліджує страхи своїх підвладних, грає з ними, вмикаючи в потрібний момент ті з них, які можуть детермінувати або мотивувати індивіда до вигідних дій, але це зовсім не означає, що самі представники влади позбавлені страхів. Разом із тим влада часто бере на себе відповідальність за подолання екзистенційного страху або, принаймні, зниження його деструктивного впливу на людську психіку. Тому найважливішу функцію влади можна углядіти в профілактиці страху. З іншого боку, страх як афективний стан, що пов'язаний з інстинктом самозбереження, протягом тисячоліть допомагав людині виживати в умовах ворожого природного оточення, підтримуючи необхідний режим безпеки: він «навчав» людину бути обережною. «Своєрідне відкриття екзистенціальної філософії полягало в тому, – як зазначав О.Ф. Больнов, – що в ній страх був пізнаний у його воістину основоположному значенні – як умова становлення справжнього існування» [1]. Екзистенціалісти акцентували увагу на двох основних різновидах страху. «Перший» є страхом перед чимось конкретним (перед «щось»), очевидним, страшним, «другий» страх – перед самим «ніщо», що проявляється головним чином як ірраціональна тривожність (тривога) поблизу невідомого (незвіданого). Щодо останнього страху перед «ніщо», «небуттям» німецький філософ і теолог П. Тілліх припускав, що «невідоме, породжуюче тривогу, є невідомим особливого роду. Воно по своїй природі не може стати відомим, бо воно є небуттям» [2, с. 31]. Усвідомлення можливості свого повного небуття, супроводжуване страхом втратити своє «Я», часто породжує в людині релігійний запит не тільки на тимчасове, а й на вічне спасіння. Власне, релігійна потреба багата в чому виникає зі страху смерті, а точніше, через страх або тривогу перед тотальним небуттям («ніщо»). Не дивно, що і влада в зв'язку з цим не може дозволити собі повністю втратити контроль над приреченістю людського існування. Отже, влада потребує символічного опрацювання ідеї порятунку, яка, звичайно, не обов'язково повинна вдаватися до віри в індивідуальне безсмертя людської душі, але може, наприклад, апелювати до благополуччя прийдешніх поколінь, виступати актором колективного порятунку. Значить, влада як суб'єкт колективного порятунку або спокути для того, щоб бути ефективною, повинна вміти давати підвладним «правильні» обіцянки, часто роблячи це опосередкованим чином через відповідну культурну або релігійну політику. Тому тут ідеться не лише про явну державну владу, яка може бути значною мірою секуляризованою і часом відстороненою, наприклад від релігії, а скоріше про розуміння такої влади, яка використовує міць усіх наявних в її розпорядженні ресурсів культури. Поки релігія обіцяє життя вічне, секулярна влада обіцяє підвладним загалом благополуччє існування на землі, при цьому від індивідів потрібна мінімальна віра в обіцянки і слухняність.

Цілком очевидно, що влада працює з обома формами страху, тобто вона може як відверто залякувати підвладних індивідів, так і, навпаки, зменшувати їх тривожність, пере-

микаючи увагу індивіда, відволікаючи його від неспокою. Загалом влада може сприяти придушенню в середовищі підвладних почуття екзистенціальної тривожності і зростання переживань, пов'язаних з безпекою.

Тому, власне, влада завжди використовує страх як і почуття провини, як інструмент свого панування і впливу двояким чином: вона його вселяє і вона ж звільняє від нього. Останнім часом, особливо під впливом робіт французького філософа М. Фуко, стало очевидно, що на рівні соціальної взаємодії влада являє собою систему дисциплінарних практик, які значною мірою перехреснюються між собою і виконують, головним чином, функцію виховання слухняного і корисного для суспільства індивіда. «Влада існує тільки в дії, – зазначав М. Фуко, – навіть якщо вона вписується в поле розрізаних можливостей, заснованих на перманентних структурах» [6, с. 113]. Різноманітні й агенти влади, а у вибраному нами ракурсі йдеться про агентів, які безпосередньо працюють з усім різноманіттям людських страхів, це можуть бути не тільки військові, поліцейські, представники спеціальних служб, але і жерці, священники, шамани, медики, вчителі, правозахисники, художники, журналісти, тобто в основному представники «творчих» професій. Не секрет, що людина, як правило, більш за все боїться власної смерті, головним чином раптової смерті, причому особливо насильницької. Хоча ніхто з людей не застрахований від її настання, вони в основному продовжують прагнути до збереження себе і близьких, бажаючи по можливості захистити і тих, кого люблять.

У зв'язку з цим насамперед влада розглядається як основний бастион захисту, принаймні від смерті, яка настає в результаті насильницьких дій. Таким чином, потреби індивіда – перш за все страх перед власною смертю або невизначеним майбутнім, або смертю дорогих і близьких людей, а також безпосередньо пов'язане з ними фундаментальне прагнення людини до безпеки і порятунку – наповнюють взаємини з владою особливим екзистенційним переживанням, яке визначається прийняттям і розумінням певних правил гри. Тому влада завжди прагне різноманітними способами інструменталізувати страх, перетворивши його на знаряддя контролю щодо підвладних і подальшої експансії. Разом із тим влада також виступає посередником, який мінімізує потреби більшості, основної маси підвладних, пов'язані з необхідністю постійно ризикувати, в тому числі і власним життям. Це добре розумів Гегель, коли в екзистенціальній діалектиці пана та раба став стверджувати, що володіючий владою, пан – це той, хто не боюся бути зухвалим, тобто реалізовувався як воїн, що йде на ризик. У зв'язку з цим філософ відзначав, що «тільки через ризик життям підтверджується свобода» [10, с. 18]. Звичайно, що воїн, який ризикує (пан) і сам продовжує боятися в момент подолання власного страху, адже свобода не виключає страх як такий, а навпаки, передбачає його. Крім цього, пан діє в певному антропологічному полі влади, а головне – бажає закріпити результати власної діяльності, отримати статус і, по можливості, передати його нащадкам. До того ж те, що він не побоюється вступити у відкрите протиборство з іншою людиною, не означає, що у нього відсутні інші страхи, подолати які можуть допомогти священники або медики.

Екзистенціалізм, в інтерпретації М. Гайдеггера, багато в чому підхоплює гегелівську тематику, акцентуючи увагу на тому, що в присутності жаху індивід здатний приходити до розуміння автентичності власного буття. «Жах оголює в присутності буття до найбільшої своєї здатності бути» [4, с. 58]. Тут йдеться про «містичний» жах перед самим «містичним небуттям» («ніщо»). Однак з досвіду все-таки відомо, що сильний страх (жах) часто призводить підвладного індивіда до заціпеніння і навіть до втрати ним свідомості (втрати дару мови, забування власного імені і т. д.). Тому все ж в онтологічних прозріннях М. Гайдеггера відчувуються елітарні нотки, пов'язані з навмисною романтизацією жаху. Але разом

з тим правильно й те, що людина переживає страх власної смерті принципово по-іншому, ніж тварина, оскільки справді напередодні наступаючого кінця здатна до героїзму. Діючи, влада повинна вміти стимулювати уяву підвладного, яка також здатна продукувати або посилювати вже виявлений страх. Адже, на відміну від тварини, яка боїться конкретної і очевидної загрози, людина з розвиненою або буйною уявою може здригнутися і навіть в окремих випадках перебувати в жаху від продуктів власної фантазії. У зв'язку з цим філософ Д. Юм справедливо відзначав, що немає «нічого вільнішого уяви людини; нехай вона і не може вийти за межі основного запасу ідей, зате вона має здатність безмежно змішувати, поєднувати, відокремлювати одну від одної і ділити ці ідеї з усім розмаїттям, на яке тільки здатні фантазія і вигадка» [1, с. 5]. Таким чином, переживання людиною страху може виникати і посилюватися не тільки в зв'язку з виявленням реальних загроз для її життя і власності, а в результаті постійного впливу на розум фікцій уяви. Тому влада зможе домогтися кращих успіхів за контролем населення, якщо буде «правильно» стимулювати уяву підвладних індивідів, але для цього, як правило, потрібні компетентні посередники (медіуми) зі світу культури [10, с. 29].

Історична реконструкція так званого «природного» стану соціуму передбачає досить примітивне використання влади, коли вона реалізується як вільне, вселяюче страх насильство. У цьому разі влада практично зливається з насильством і страхом, але за такого підходу вона вкрай швидко втрачає захоплені ресурси, що призводить до різкого зростання споживання в збиток архаїчному виробництву, отже, не відбувається стимулювання процесу поділу праці. При цьому правителям виявляється набагато вигідніше вселити людям страх перед вищими космічними силами, які стоять над смертними, причому як самими володарями, так і їм підвладними. Загалом, «пом'якшення» влади, в тому числі те, що відбулося в результаті набуття нею символічного статусу й авторитету, було багато в чому пов'язане з тим, що людські страхи були піддані відповідній культурній обробці. Таким чином, страх (перш за все страх смерті в різних його версіях) повинен стати невід'ємним компонентом і життєвим нервом всієї людської культури, яка або висловлює бажання посмертного спокутування, або, навпаки, акцентує увагу на «життєзберігаючих» технологіях, здоровому способі життя і т. д. Тому щоб стати фактором виробництва і культурної динаміки, влада повинна перетворитися на повноцінного медіума, зробитися посередником обміну між страхом і безпекою. Причому найчастіше владою експлуатується страх перед хворобою в широкому сенсі, де індивіду в обмін на слухняність пропонується вжити «ліки», відповідні загрози зараження, або навіть погодитися на хірургічне втручання (знищення осередків зараження). Тому влада, в згоді з думкою М. Фуко, виступає в ролі колективного лікаря і душеприкажчика, в практиці якого «за всяким злочиним може бути виявлена якась божевільна поведінка і, навпаки, у всякому божевільні цілком може бути укладена небезпека злочину» [2, с. 18]. Більшість підвладних воліють перебувати від «ненормальних» остронь, щоб не викликати підозр у свій бік, від владних інстанцій. Адже найчастіше з «ненормальними» вважають за краще спілкуватися, як мінімум не соромлячись цього, представники опозиції, прямо чи опосередковано беруть участь у боротьбі за владу. Загалом же «нормальні» індивіди повинні боятися або побоюватися «ненормальних», як мінімум, повинні проявляти з ними обережність, але у будь-якому разі зберігати в ставленні до них правила безпеки. Відносини з «ненормальними», що зазнали стигматизації, можна проілюструвати і на прикладі різних «ізгоїв», які також були відкинуті подібними міркуваннями, в результаті чого «добропорядні» громадяни бояться з такими спілкуватися. Отже, якщо страх, який відчуває індивід, представлений у свідомо-об'єктивній формі, то ситуація обміну видається досить простою. Тут влада пропонує зазвичай цілком відкри-

тий обмін: страх – безпека. Аж до того, що вона здатна позбавити індивіда від хвилюючого його страху, вдаючись до прямого насильства: караючи злочинців, знищуючи терористів і т. п. Але найчастіше сам страх може бути представлений у модусі екзистенціальної, тобто необ'єктивованої тривоги, вплив якої на моральну свідомість індивіда, як правило, списується на невідконтрольну роботу несвідомого. У такому разі в порядок обміну під виглядом лікування душі втручаються саме дисциплінарні інститути влади, що діють з опорою на медичні (в широкому сенсі) практики. У таких практиках влада, як і пов'язаний з нею примус, присутні в прикритому вигляді у формі діагнозів і рекомендацій підтримувати певний режим. Так, послух, а в широкому сенсі – конформізм стосовно чинної влади обмінюється на спокій душевного життя. Залежно від ступеня інтенсивності розглянутого обміну (страх – безпека) за посередництва влади будуть формуватися різні соціальні типи («людина релігійна», «людина раціональна» і т. д.). Разом із тим між вищеописаними (ідеальними) типами підвладних індивідів існують множинні взаємні переходи, оскільки страх здатний перетинати різні сфери людської діяльності. Як це чітко продемонстрував М. Вебер на прикладі розвитку протестантської трудової етики, в результаті розвитку якої страх перед матеріальною убогістю став символізувати факт того, що віруючого покинула божественна благодать, а отже, і його «бідність», і пов'язана з нею професійна нереалізованість перетворилася на знак того, що він проклятий. Правильний спосіб побороти власний страх «полягає в тому, що як найкращий засіб для здобуття внутрішньої впевненості в порятунку розглядається невтомна діяльність у рамках своєї професії» [4, с. 27].

Рятівною стає не всяка виснажлива і тим більше підневільна праця, а праця перш за все професійна, пов'язана з розвитком приватної власності. Таким чином, страх перед відсутністю власної справи і, як наслідок, матеріальною убогістю в свідомості віруючого протестанта автоматично запуслав механізм жаху перед тим, що його душа після смерті буде страждати, не досягнувши раю. «Та обставина, що мирській професійній діяльності надавалося подібне значення, що її можна було розглядати як правильний засіб, знімаючий стан афекту, породжена релігійним страхом, корениться в глибокій своєрідності релігійного відчуття, що проступає у вченні про виправдання вірою» [6, с. 18]. Очевидно, що розглянута в такому прикладі церква являє собою інстанцію влади (сакрального спонукання і частково примусу до дії), яка не тільки стимулює (нагнітає) особливий вид релігійного страху, а й пропонує певні шляхи психологічної розрядки, спрямовані на його подолання. Отже, самі владні інстанції в певних культурних термінах опрацьовують страх, встановлюючи специфічні форми нагляду за ним, конструюють його архетипічні риси, а потім укладають з підвладними консенсус з приводу того, що може розглядатися і визнаватися (всіма учасниками громади) як незаперечні символи порятунку. Відповідно, з існуванням подібних страхів, пов'язаних з відповідальністю його індивідуальної душі після смерті, виникає саме духовна влада, яка замість послуху пропонує індивідам різні форми трансцендентного захисту, а отже, безпеки. Іноді в моральній сфері йдеться про подолання, звільнення, очищення «нечистої» совісті підвладного, в якій влада також реалізує свої функції посередника. Людина в такому разі потребує відновлення морального порядку, миру в душі, перед «обличчям» авторитетної соціальної інстанції. Таким чином, свій привілей прощати влада прагне поширювати і на сферу духу, використовуючи в своїх цілях відповідні символи.

Висновки. Отже, оскільки сам людський страх всюдисущий і має здатність диференціюватися, це вимагає додаткових програм безпеки, які здебільшого пропонуються владою. Наприклад, існують такі духовно-релігійні або «потойбічні» програми безпеки, в яких культивується страх перед пекельними муками, поганою кармою і т. д. Історія релі-

гійного досвіду людства демонструє нам, що страх смерті найчастіше перетворюється на страх того, що очікує особистість після фізичної смерті, а отже, влада повинна враховувати наявні переконання або вірування людей в потойбічне, посмертне існування індивідуальної душі. Очевидно, що багато в чому від сили і могутності таких вірувань буде залежати здатність влади мобілізувати підвладних індивідів на війну і навіть на їх власну цілком усвідомлену загибель, заради головним чином уявних, релігійних обітниць. Це дає змогу забезпечувати владу значними військовими ресурсами, людьми, готовими у будь-який момент не просто загинути на війні, а охочими прискорити цей процес шляхом явної самопожертви. З метою розглянутого нами ефективного обміну страху на впевненість у безпеці влади необхідно стримати зазіхання окремої особистості, виступаючої в ролі «хижака», яка не рахується з інтересами інших людей. Якщо розглядати людину, яка діє лише за велінням природи, то все, що вона вважає для себе – за вказівкою чи здоровим глуздом, або в пориві пристрастей – корисним, їй по верховному праву природи дозволено привласнювати і захоплювати, яким би то не було способом: силою чи хитрістю або проханнями, або взагалі, як їй буде зручніше, отже, і вважати ворогом того, хто перешкоджає виконанню її намірів. Необхідно стримувати апетити окремих людей заради загального блага, яким часто сама влада оперує у власних інтересах, націлених на зміцнення панування. Тому влада повинна підкорити індивідуальну природу людини засобами культури, мови, релігії, освіти, виховання, а відповідно, і сама повинна трансформуватися в «надприродну» інстанцію, яка постійно впливає і опікує людей за допомогою практик соціалізації. Очевидно, що саме страх виступає необхідним компонентом виховного впливу влади на підвладного індивіда, отже, не можна повністю позбавити підвладного від страху, оскільки його потрібно обов'язково пережити, але при цьому він не повинен бути нестерпним. Для чого владі необхідно постійно підтримувати прийнятний режим загальної безпеки, відповідаючи на нові, причому найчастіше уявні, загрози. Так, у принципі і виникає суспільний договір, у результаті якого влада відчужується від конкретної сили окремого індивіда або малої групи агресивних істот і, заступаючи на службу загальної справедливості, наділяється особливим символічним статусом. Але головне в цьому те, що страх не завжди перешкоджає свободі, часом він, навпаки, виступає стимулюючою силою, яка може бути спрямована на її захист і збереження. В політичному плані підвладні індивіди, що знаходяться в умовах відносної демократії і свободи слова, можуть боятися втратити таку можливість вибрати власну владу. Мабуть, страх втратити свободу вибору і дії виступає важливим мотивом підтримки подібної влади, яка забезпечує і підтримує підвладних хоча б мінімальним чином, гарантуючи їхні права. У певних дозах страх також дає змогу індивіду розвиватися в інтелектуальному і моральному аспектах, самовдосконалюватися, навіть перебуваючи в рамках безперервного тиску з боку влади. Загалом подібний підхід відповідає основним установкам християнства. Звичайно, подібна свобода (зумовлена страхом) не була, відповідно до релігійних уявлень, «вищою» свободою, яка, виходячи з християнської доктрини, повинна бути реалізована насамперед за допомогою любові, але і вона (свобода, яка виникає зі страху) також необхідна для встановлення порядку і справедливості.

Список використаної літератури

1. Барінов Д.Н. Тривога і страх: історико-філософський нарис. *Психолог*. 2013. № 3. С. 1–39. DOI: 10.7256/2306-0425.2013.3.553. URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=553.
2. Більнов О.Ф. Філософія екзистенціалізму: Філософія існування. URL: <https://fil.wikireading.ru/2473>.

3. Бучин О. Страх як чинник суспільного буття. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2020. Випуск 28, с. 25–30. DOI: <https://doi.org/10.30970/2307-1664.2020.28.3>.
4. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму: вибране. Москва; Санкт-Петербург, 2014. С. 175.
5. Гайдеггер М. Буття і час. Харків, 2003. С. 217.
6. Гегель Г.В.Ф. Феноменологія духу. Філософія історії. Москва, 2007. С. 114. 171. URL: <http://www.quebecoislibre.org/09/090115-16.htm>.
7. Тилліх П. Избранное. Теология культуры. Москва, 1995. С. 31, 169.
8. Фуко М. Интеллектуалы и власть : избр. полит. ст., выступ. и интервью. Ч. 3. Москва, 2006. С. 179. (2, с. 31); Фуко М. Интеллектуали і влада: обр. політ, ст., виступ. і інтерв'ю. Ч. 3. Москва, 2006. С. 179, 170.
9. Юм Д. Твори. У 2 т. Т. 2. Москва, 1996. С. 41, 172.
10. Dutkiewicz Piotr. Страх как политика. *Полис. Политические исследования*. 2017. С. 8–21. DOI: 10.17976/jpps/2017.04.02.

POLITICAL FEAR AS AN INSTRUMENT OF POWER IN EXISTENCE PHILOSOPHY

Valery Melnik

*Donbass State Pedagogical University,
Department of Philosophy, History and Social-Humanitarian Disciplines
G. Batyuka str., 19, 84100, Slovyansk, Donetsk region, Ukraine*

Renata Belozorova

*National Pedagogical Dragomanov University
Department of Political Psychology and Social-Legal Technologies
Pirogova str., 9, 04111, Kyiv, Ukraine*

With the growth and increase in the number of real and perceived threats to society, fear has become a standard element of modern power. Fear is created artificially and used by people against people as a powerful factor in social life: the humiliation of human dignity. Fear as one of the form-forming factors of human existence has almost always been used by the power in order to establish order and power privileges over government and domination. Fear become a key object of analysis in understanding modern politics. As fear permeates our daily lives, the government and political technologists are realized that it is the most effective tool for influencing society. The discourse of fear generates a policy of fear, the goal of which is to disorient and divide society. This hinders critical thinking and prevents the realization that the nation can play any role in solving problems. Instead, the idea of voting for a politician or supporting a party that is supposed to be able to rectify the situation is being imposed. Fear is cultivated by the political elite and readily accepted by the people. Examining terribly the tool of political governance, the authors reveal the peculiarities of the use of political fear. The article clarifies the concept of fear in relation to modern political power, determines its nature and presence in all social. This characteristic of the philosophical views on fear, developed in existential philosophy. The authors argue that due to the loss of people's trust in government and the state, the widening gap between power and politics, increasing socio-economic inequality, widespread existential fear, fear becomes a projection of political will, changes the existing order. Fear becomes the main cause and motive of social change. Fear strengthens power relations, creating a new political super-ideology that absorbs all directions from populism to neoconservative. Fear produced an alternative legitimization for state power. As a result, there is a qualitative change in the role, scale and depth of fear penetration into politics.

Key words: fear, power, politics, existential philosophy, social changes, ideology.

УДК 130.2

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2020.31.7>

ЕВОЛЮЦІЙНІ ПЕРСПЕКТИВИ ЛЮДСТВА: ГЛОБАЛЬНИЙ ВИМІР

Армен Михайловський

*Запорізький національний університет,
факультет соціології та управління, кафедра соціальної філософії та управління
вул. Жуковського, 66, 69600, м. Запоріжжя, Україна*

У статті робиться спроба визначення найбільш імовірних сценаріїв майбутнього людства на основі аналізу соціокультурної еволюційної динаміки. Аналіз базується на розумінні того, що визначення сценаріїв майбутнього людства має здійснюватися з урахуванням співвідношення соціокультурних та природних процесів. На онтологічному і гносеологічному рівнях соціокультурна еволюція видається як процес, що спрямований від природи в «Царство Людини», в її майбутнє. Соціум, що затвердився на буттєвій арені як принципово неприродне утворення, своєю діяльністю демонструє відчужувальні тенденції. Зокрема, це виражається в техногенному впливі цивілізації на навколишнє середовище, що має руйнівні наслідки. У сучасну епоху фактор відчуження досягає загрозливих масштабів і починає тиснути на майбутність самого людства. Інформаційно-комунікаційні технології затверджуються як нова форма реальності, задають новий формат культурі, створюють власний простір соціальних інтеракцій, і головне – знаходяться напередодні виникнення штучного інтелекту. Еволюційні перспективи інформаційних технологій набувають доленосного значення для всієї людської цивілізації. Сприйняття соціокультурної проблематики кризь призму глобалізму дає змогу по-новому поглянути на зазначені процеси. Глобальний еволюціонізм представляє відчужувальні тенденції, що виникають з людською діяльністю як природні і необхідні механізми еволюції на шляху утворення нових більш досконалих форм. Соціокультурна динаміка розкривається як невід’ємний складник більш масштабного глобального процесу. У контексті глобального еволюціонізму людський фактор, що зумовлюється потенційною можливістю перейти від установки на експлуатацію до управління, має всі підстави забезпечити собі прийнятне майбутнє. У логіці глобального еволюціонізму інформаційні технології постають як необхідний компонент на етапі подолання цивілізаційних протиріч і побудови майбутньої соціоструктури. У глобальному вимірі знаходить логічне обґрунтування концепція ноосфери, яка демонструє позитивний вектор спрямованості еволюційного процесу і видається як найбільш імовірна і прийнятна модель майбутнього людства.

Ключові слова: глобальний еволюціонізм, природа, техніка, соціум, цивілізація, ноосфера.

У всесвітніх масштабах людська цивілізація є локальним проявом глобального еволюційного процесу. На рівні цивілізації еволюційний процес екстраполюється в механізм трансформації соціокультурних інтеракцій. Соціум еволюціонує. Неоднозначний характер соціальної еволюції, який визначається різними системними кризами і відчужувальними тенденціями, робить **актуальним** питання про цивілізаційні перспективи. Тобто питання майбутнього цивілізації – це насамперед питання виживання людства і форм його існування. Постановка питання подібним чином диктується самою логікою еволюції як односкерованого процесу, що спрямований з минулого в майбутнє.

Локалізований характер соціокультурної еволюції також порушує питання про її співвіднесеність зі світовими глобальними процесами. Людство і природа продовжують існувати в одній буттєвій площині. Тому соціокультурна еволюція і майбутність людства як її результуюча порівняно з природними процесами мають глобальний вимір.

Метою цієї статті є визначення найбільш імовірних сценаріїв майбутнього людства на основі аналізу соціокультурної еволюційної динаміки.

Ступінь розробки цієї проблематики представлена авторами, що сформували основні підходи до її дослідження. Серед них – К. Маркс, Ф. Енгельс, В.І. Вернадський, М.М. Моїсеєв, І.В. Лільн, А.Д. Урсул та інші.

На певному етапі природної еволюції біосфери виникає людина. Людина є істотою біосоціальною, тобто несе в собі природне і суспільне начала. З фізіологічної точки зору людина має всі характеристики біологічної істоти, проте наявність соціальної якості, що зумовлена специфікою практичної діяльності, а також духовними феноменами, різьне її від іншої біологічної природи.

Свою позабіологічну сутність людина реалізує в діяльності, перетворюючи дійсність, формує своє унікальне буття. Акцентуючи увагу на трудовій діяльності як на якісній характеристиці людини, К. Маркс підкреслює її соціогенні властивості. Труд, за відомою характеристикою К. Маркса, – це загальна умова, «перша передумова всякого людського існування», а відповідно, і всякого існування суспільства. Саме труд зробив можливим виділення суспільства зі світу природи, а людини зі світу тварин («створив саму людину»). І як такий є необхідним чинником суспільного прогресу, однією з його головних рушійних сил» [10, с. 11]. Якщо з точки зору еволюційної динаміки в природному середовищі за Дарвіном зумовлюючим чинником виступає природний відбір, то в людському суспільстві згідно з К. Марксом діють уже інші механізми, які опосередковані працею.

«Виділившись з природи, людина перестає бути просто біологічною істотою, вона стає істотою соціальною і у відомому сенсі вимикається з природи, протиставляє себе їй. Це виражається, зокрема, в припиненні поступального біологічного розвитку людського виду. Соціальні фактори зводять нанівець визначальний вплив рушійної форми природного відбору» [5, с. 57]. Тобто людський соціум не є кількісним продовженням природного середовища, а постає як якісна стадія її заперечення. Створюючи фактор цивілізації, людство відчужує себе від природної глобальної системи і задає власний вектор еволюції.

Реалізація людського буття здійснюється не тільки через перетворювальну діяльність, але також супроводжується рухом у внутрішній сфері. Як зазначає К. Маркс: «Але й найгірший архітектор від найкращої бджоли із самого початку відрізняється тим, що перш ніж будувати осередок із воску, він уже побудував його в своїй голові. Наприкінці процесу труда виходить результат, який уже на початку цього процесу був в уявленні людини, тобто ідеально. Людина не тільки змінює форму того, що дано природою; в тому, що дано природою, вона здійснює разом із тим і свою свідому мету, яка як закон визначає спосіб і характер її дій і якій вона повинна підпорядковувати свою волю» [6, с. 130]. Труд – якісній характеристиці людини – передре цілий пласт ідеальних станів у вигляді образів, ідей, смислів тощо, які своєю чергою формують ментальне ядро культури. Здатність створювати, зберігати і відтворювати культурну інформацію є головною особливістю людини – носія розуму, яка виділяє її з тваринного світу.

Культура, будучи сукупністю зовнішньої (дія) і внутрішньої (розум) сторін людської діяльності, постає як принципово неприродне утворення. «Культура заперечує природу як бездуховний, позбавлений сенсу світ і перетворює його на ціннісний, одухотворений. Дослідники бачать у культурі новий ступінь у розвитку дійсності, що долає обмеженість природи. Тобто діяльність на підставі освоєння наявних форм культури спрямована на витіснення природного культурними утвореннями. О.П. Єлісеєв зазначає, що зовнішній контекст цього процесу доповнюється внутрішнім, де історично відбувається поступальне зняття природного соціальним. Це загальна тенденція в історії суспільства є будівництвом

на природній основі «Царства Людини», яке є запереченням природи, але використовує її і містить її в собі. У рамках культури «Царство Людини» розглядається не тільки як посередник між суспільством і природою, але й як більш висока реальність» [11, с. 10].

«Культурні форми діяльності є порушенням природного порядку речей і видаються як викривлення процесів природних» [9, с. 113]. На рівні культури процеси всередині духовної сфери заміщають собою природні механізми відтворення і розвитку. Як зазначає М.М. Моїсєєв: «Культура, так само як і генетична пам'ять, – це «банк даних» людського досвіду» [8, с. 265]. Людина, будучи культуруотворюючим суб'єктом, долає природу, наділяє своє буття смислоутворювальними патернами, які не тільки не збігаються з природними, але й протистоять їм. Із соціокультурним розвитком протиріччя між природою і людиною зростають по експоненті і досягають пікових значень у сучасній техногенній цивілізації, смислоутворювальним центром якої став антропоцентризм.

Антропоцентризм як світоглядна платформа історично походить від ідей гуманізму, який на духовному рівні помістив людське начало в центр Всесвіту, а також від протестантської трудової етики, що наділила практичну діяльність людини винятковою цінністю. Антропоцентризм відводить людині особливе місце в універсумі як принципово відмінному від природного онтологічно-екзистенційному началу, належність до якого надає людині право переваги над природою і тим самим припускає утилітарне відношення до неї. Із затвердженням антропоцентризму як достатнього принципу у людини виникла можливість реалізувати проекти, які ставлять її над природою і піднімають її до рівня творця нових закономірностей, рівноцінних природним, або таких, що їх замінюють. Домінуючою умовою у відношенні людини до природи стало прагнення опанувати, змінити і пристосувати її до задоволення власних потреб.

Реалізація антропоцентричного проєкту на цивілізаційному рівні здійснюється через перетворення дійсності за допомогою технічних засобів, що постійно удосконалюються у часі, без огляду на їх руйнівні ефекти. Значення антропоцентризму для цивілізації набуває подвійної природи. «З одного боку, за людиною визнається право на розумне використання і зміну природи, оскільки вона (як носій розуму) є онтологічно вищою істотою на Землі. З іншого боку, неконтрольоване споживання природних ресурсів і забруднення навколишнього середовища шкодять людству» [9, с. 113]. Антропоцентрична установка і супутня їй всебічна технізація вже привели до кризового стану екологічної та антропологічної сфери. «І це – криза не окремих сторін буття, а криза основних форм життєдіяльності, системна криза сучасної техногенної цивілізації, криза способу самореалізації сучасної людини, форм раціональності» [3, с. 53]. Зростання кризових тенденцій, їх глобальний характер порушують питання про перспективи людства як наявної форми буття взагалі.

У сучасну епоху поряд із системою відносин «соціум – природа» починає набувати власну модальність третій фактор у вигляді техніки. Технічні об'єкти досягли таких значень, що вже не можуть залишатися в рамках лише інструментальних знарядь. Створивши техніко-технологічне середовище, цивілізація пішла по шляху його подальшої інтелектуалізації через формування інформаційно-комунікаційних систем. «Сучасні інформаційно-комунікаційні технології породжують інтелектуальну технологію, що являє собою сукупність артефактів, програмних продуктів і систем знань, які забезпечують народження принципово нового феномена в історії техногенної цивілізації. Цей феномен полягає в можливості продукування, трансформації, надшвидкісної передачі і реалізації інформації не лише за допомогою людського мозку і засобів зв'язку, але за допомогою абсолютно нових технічних пристроїв, що утілюють ідею штучного інтелекту» [13, с. 186–187]. Вико-

ристовуючи інформаційно-комунікаційні технології, людство запускає процес переходу суб'єкт-об'єктних відносин із середовища соціальної в середовище віртуальної інформаційної взаємодії. Відбувається формування нового ментального ядра вже не на рівні культури, а всередині техніки.

Природа наділила людину трансцендентним виміром – розумом, людина бачить своє завдання в передачі «естафети» далі. Перейшовши до інформаційних технологій, цивілізація переносить на техніку трансцендентні патерни, які до цього були відмітним надбанням соціальності. Сама соціальність, ставши об'єктом інформаційно-комунікаційної взаємодії, відтепер не може залишатися в межах своєї сутнісної характеристики. Таким чином, відбувається процес формування онтологічної системи нового типу, за своїми параметрами відмінної як від природної, так і від соціальної організації. З цього приводу, спираючись на позиції глобального еволюціонізму, М.М. Моїсєєв зазначає: «Ф. Енгельс, займаючись проблемами класифікації форм руху, чітко розрізнив три рівні організації матеріального світу: рівень неживої природи, живу природу і рівень суспільства... Переходи від одного рівня до іншого супроводжуються появою нових законів, нових принципів відбору. Але відтепер пропонується ще один – четвертий – рівень організації матерії – світ, породжений руками і Розумом Людини! На цьому рівні матерія переступає всі минулі досягнення свого розвитку, а отже, і те, що створено Природою і попередньою діяльністю людей. Це означає, зокрема, що новій формі організації матерії належить створити власну «штучну цивілізацію», власний «штучний світ» [8, с. 202]. Зазначений стадіальний алгоритм на тлі зростаючої антропологічної і екологічної кризи підводить до логічного припущення: чи не є штучно створена реальність більш перспективною еволюційною формацією, яка в своєму розвитку покликана подолати нинішню соціальну стадію? Чи не займе техніка стосовно людини головуюче положення або взагалі замінить людство на буттєвій арені?

Стає очевидним, що для розуміння цивілізаційних процесів в їх глобальній еволюційній перспективі слід виходити з нових буттєво-світоглядних принципів. Технічна реальність – породження людської праці і розуму, несе в собі відчужувальний потенціал, проте, будучи осмисленою з позиції глобального еволюціонізму, може також мати інтегруюче начало.

Глобальний еволюціонізм – синтетична модель у тому сенсі, що розглядає еволюційну динаміку як органічний природний процес, де кожна його стадіальна послідовність має свою зумовленість і необхідність. «Під глобальним еволюціонізмом розуміють розвиток у часі складної системи різної природи як цілого, вдосконалення структурної організації та саморозвитку, причому ці процеси відбуваються за деякими загальними законами» [1, с. 23]. «У центрі уваги цієї концепції – ідея універсальності, глобальності і безперервності самоорганізації як особливого виду еволюції різних структурних рівнів, виявлення взаємозв'язку еволюціонуючих структур, що ускладнюються» [4, с. 12].

У світлі глобального еволюціонізму відчужувальні тенденції між буттєвими формами знаходять сенс природних механізмів, що забезпечують розвиток. Людина, як і відчужувальні феномени, що виникають з її діяльністю, становить «неминучий прояв великого природного процесу». У цьому значенні соціальна формація з її антропоцентричною установкою на «перевагу» й «оволодіння» постає як природно-необхідний ступінь у процесі організації більш досконалих форм. Звичайно, «природна необхідність» не відміння можливе «зняття» в перспективі, проте сам характер майбутньої еволюції може бути розкритий з позиції синтезу, якщо спиратися на тезу про еволюційне призначення людства. Соціум має тенденцію переходу від простого перетворюючого впливу на природні системи до глобального управління ними. «Еволюціонуючи, спільноти розумних істот ускладнюють

механізми управління діяльністю з перетворення природи. У керуючій функції полягає глибинний еволюційний сенс зародження і самореалізації виду *Homo Sapiens* стосовно попередніх ступенів розвитку» [2, с. 139–140]. В особі людини у еволюції з'являється унікальний інструмент, за допомогою якого вона може здійснити перехід до керованого вектора. Звичайно, ця можливість виникає в певних умовах і за належної організації. Пройшовши стадію антропоцентричної кондиції, людство набуває достатньої концентрації розумного фактора, щоб у перспективі брати відповідальність за управління світовими процесами на себе. Тільки у того, що перевищує все, можуть бути належні взаємини з усім. Саме від можливостей розуму, набуття належного рівня усвідомленості і здатності прийняття рішень може залежати хід подальшої еволюції.

Отже, можливості цивілізації припускають вибір альтернативних шляхів розвитку, що не зводяться до заперечувальних сценаріїв. Для забезпечення своєї майбутності людству слід зробити вибір на користь синтетичної моделі, де природна, соціальна і техногенна складові частини еволюційного процесу мають бути приведені до спільного знаменника. Як помічає Г.В. Мальцев, «еволюцію роду людського, яка під впливом сучасної цивілізації відокремилася від природної еволюції природи і суспільства, необхідно повернути в колишнє русло всесвітньої коеволюції, тобто злитого, спільного, узгодженого розвитку людини і всього, що її оточує» [4, с. 119]. Ця модальність продиктована логікою збереження, «коли пануючим принципом замість руху до досконалості і витіснення попереднього виявляється збереження наявного як умови реалізації того, що виникає. Збереження наявного виступає пріоритетом для подальшої «долі» еволюціонуючих утворень» [4, с. 591]. Тобто своє втілення знаходить принцип: «теза – антитеза – синтез», де синтез служить умовою гармонізації і примирення протилежних начал з їх виведенням на новий якісний рівень.

Одним з основних чинників обґрунтування синтезу в панорамі глобального еволюційного процесу виступає ідея В.І. Вернадського про ноосферу. «Під ноосферою, або сферою розуму, розуміється майбутня галузь буття людського суспільства, в якій не будь-яка, а саме розумна колективна детальність стане визначальним фактором соціоприродного розвитку... Ноосфера буде являти собою систему коеволюції суспільства і природи, де найвищого розвитку досягне розум людини і людства в цілому, в планетарному масштабі сформується колективний ноосферний інтелект...» [4, с. 598].

Концепція ноосфери вміщує в себе трансцендентні властивості розуму людини і всю палітру людської діяльності, що зростає із здатності до мислення. «В.І. Вернадський пов'язує справжню появу ноосфери із появою здатності свідомо організувати спільну діяльність людей. Він говорить про те, що ноосферу створює «енергія людської культури» [12, с. 45]. Тому перехід соціуму в ноосферну стадію зв'язується з розвитком інтелектуальних і творчих здібностей людини з необхідною переоцінкою всієї системи життєвих цінностей, з визнанням першорядної ваги духовного виміру. Світоглядні трансформації в руслі ноосферизму супроводжуються зміщенням уваги від антропоцентризму до «іншого центру», який характеризується пошуком асоціацій з навколишньою дійсністю і подоланням гносеологічного розділення між сферами людського і нелюдського (природи, техніки).

Перехід до ноосферної формації повинен бути забезпечений не тільки перетвореннями в духовній сфері, а й технологічним ривком, що визначає майбутню соціоструктуру. «Становлення ноосфери вимагатиме створення нових інформаційно-управлінських структур і, найголовніше, – формування глобально-колективного інтелекту цивілізації – ноосферного інтелекту, відповідального за прийняття випереджальних і доленосних для всього людства рішень і їх ефективну реалізацію. Ноосферний інтелект – цілісна і футурізована

свідомість як окремої особистості, так і всього об'єднаного людства, яка істотно посилена засобами інформатики, що випереджає і спрямовує практику глобального процесу ноосферогенезу і сприяє його оптимальному розгортанню» [4, с. 597]. Ноосферний інтелект як майбутній стадіальний стан соціальної структури досягається технологічно, а саме за рахунок інтеграційних можливостей інформаційно-комунікаційних технологій, що підтверджується їх інтелектуальним статусом. Інтелектуальні технології забезпечують злиття окремих розумів в єдине інформаційне утворення, яке, покриваючи собою природний простір Землі, формує її мислячу оболонку. «З появою сфери інфокомунікаційних технологій компонент «ноос» (розум) остаточно формується як структурний елемент ноосфери, як деяка нервова система справді всієї людської цивілізації» [7, с. 46]. У подібній організації людський фактор виступає в ролі інтелектуального центру Землі, а техніка існує у вигляді продовження людського фенотипу. Тут ноосфера постає як шуканий «мегасинтез» – єдиний високорозвинений мислячий організм, що складається з елементів: природного середовища, інформаційно накладеного на нього людського інтелекту і технологій, що забезпечують інтеграцію.

Отже, розкриття відчужувальних тенденцій між соціумом і природою дало змогу зафіксувати стадіальну процесуальність, у рамках якої в глобальному контексті соціальна стадія є антитезою природного середовища. На етапі соціальної кондиції відчужувальні тенденції перероджуються в руйнівний потенціал, який своїм буттям починає тиснути вже на саму майбутність соціуму. Логіка глобального еволюційного процесу, що реалізується за принципом «теза – антитеза – синтез» дає змогу подолати відчужувальні тенденції і представити майбутню стадію у вигляді синтетичної моделі, якій і духовно, і фізично відповідає концепція ноосфери. Ноосфера, будучи логічним підсумком соціокультурної еволюції, постає як найбільш імовірна і прийнятна модель майбутнього людства.

Список використаної літератури

1. Гусейханов М.К., Магомедова У.Г.-Г., Рамазанов Н.А. Современные теории глобального эволюционизма. *Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки*. 2014. № 1. С. 21–24.
2. Дронов А.И. Человеческая деятельность в проекции на глобальный эволюционизм. *Международный научно-исследовательский журнал*. 2016. Ч. 2. № 12(54). С. 139–142.
3. Ивлев В.Ю., Ивлева М.Л., Иноземцев В.А. Кризис техногенной цивилизации и формирование новой экологической парадигмы общественного сознания. *Известия МГТУ «МАМИ»*. 2013. Т. 2. № 4(18). С. 50–57.
4. Ильин И.В., Урсул А.Д., Урсул Т.А. Глобальный эволюционизм: Идеи, проблемы, гипотезы. Москва : Издательство Московского университета, 2012. 616 с.
5. Мамзин А.С. Взаимосвязь биологического и социального в природе человека. *Вестник Ленинградского государственного университета им. А.С. Пушкина*. 2015. Т. 2. № 4. С. 56–65.
6. Маркс К. Капитал. / пер. с нем. А. Богданова, В. Базарова, И. Скворцова-Степанова. Москва : Т8RUGRAM, 2017. 638 с.
7. Мишук С.С. Система инфокоммуникационных технологий как элемент ноосферы. Материалы международной научно-практической конференции «Теоретические и прикладные проблемы информационной безопасности» от 18 мая 2017 года. Минск, 2018. С. 43–47.
8. Моисеев Н.Н. Человек и ноосфера. Москва : Молодая гвардия, 1990. 351 с.
9. Попкова Н.В. Место техники в эволюционной картине мира: философские концепции и практические выводы. *Век глобализации*. 2018. № 1. С. 112–123.

10. Пшизова Е.Н. Труд как определяющая форма жизнедеятельности личности и общества. *Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 3: Педагогика и психология*. 2005. № 3. С. 11–17.
11. Свицерский А.А. Социокультурная обусловленность отчуждения общества от природы. *Вестник Брянской государственной сельскохозяйственной академии*. 2015. № 1. С. 9–13.
12. Сейма А.А. Мышление в ноосферной парадигме. *Наука о человеке: гуманитарные исследования*. 2015. № 2(20). С. 42–49.
13. Удовик В.Е. Роль информационно-коммуникационных технологий в современном обществе. Материалы международной научно-технической конференции «Автомобиль- и тракторостроение в России: приоритеты развития и подготовка кадров» от 17 ноября 2010 года. Москва, 2010. С. 186–189.

THE EVOLUTIONARY PERSPECTIVES OF HUMANITY: THE GLOBAL DIMENSION

Armen Mykhailovskyi

*Zaporizhzhia National University, Faculty of Social Sciences and Public Administration,
Department of Social Philosophy and Management
Zhukovskoho str., 66, 69600, Zaporizhzhia, Ukraine*

The article aims to determine the most probable scenarios for the future of humanity basing on the analysis of socio-cultural evolutionary dynamics. The analysis is based on the understanding that the definition of possible scenarios for the future of humanity should be carried out taking into account the relationship between socio-cultural and natural processes. At the ontological and epistemological levels, sociocultural evolution represents a process that leads the nature to the “Kingdom of Human” to his future. A society that has established itself in the arena of existence as a fundamentally non-natural entity demonstrates alienating tendencies through its activities. In particular, the author means the man-made impact of civilization on the environment, that has devastating consequences. In the modern era, the factor of alienation is of highly alarming proportions and it starts pressuring the future of humanity. Information and communication technologies are approved as a new form of reality. They set a new format for culture, create their own space of social interactions, and most importantly they are on the eve of the emergence of artificial intelligence. The evolutionary prospects of information technology are becoming crucial for the whole human civilization. Perception of socio-cultural issues through the prism of globalism creates a new look at these processes. Global evolutionism represents the alienating tendencies that arise along with the human activity as natural and necessary mechanisms of evolution on the way to the formation of new, more perfect forms. Socio-cultural dynamics is revealed as an integral part of a larger global process. In the context of global evolutionism, the human factor, driven by the potential to move from operation to management, has every reason to secure an acceptable future. In the logic of global evolutionism, information technology appears as a necessary component at the stage of overcoming the contradictions of civilization and building the future sociostructure. In the global dimension, the concept of the noosphere, which demonstrates a positive vector of the evolutionary process direction and is presented as the most probable and acceptable model of the future of mankind, finds its logical justification.

Key words: global evolutionism, nature, technology, society, civilization, noosphere.

UDK 141.7(477)

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2020.31.8>

UKRAINIAN HUMANISTS ON THE ROLE OF MAN IN SOCIETY (1st HALF OF THE 16th CENTURY)

Ruslana Mnozhynska

*Kyiv National University of Technology and Design,
Department of Philosophy, Political Science and Ukrainian Studies
Nemyrovycha-Danchenko str., 2, 01011, Kyiv, Ukraine*

In contrast to the medieval man, whose views were turned to the cosmic Creator, whose search was carried out in the depths of his own self-consciousness, in consciousness, XVII century man's search for ways to become like God is felt not only through self-immersion and inner mystical enlightenment, but also through self-affirmation in earthly life, through creativity, through a directed purpose. Thinking of herself as the unity of soul and body, he longed for the harmonious satisfaction of his spiritual and bodily needs. Considering man as a being, by nature inclined to goodness and love, Ukrainian humanists advocated high moral relations between people in society, including and among people.

Humanists rehabilitated the material-sensory world and the sensual nature of man. The problem of the relationship between justice and law has always been the same, starting from antiquity, but it has not always been solved in the same way. We can safely say that in Ukraine, starting from the princely period until the second half of the 16th century, that, regardless of the dominance of religious values, it is corresponding to the earth. Domestic thinkers considered man to be the creator of their happiness, able to understand and return to themselves for the benefit of all the wealth and diversity of the surrounding nature, capable of creating. A characteristic feature of national humanism was the desire to create a new ideal of human virtue, the call for self-realization of man in earthly life, in society. The constant motive of humanistic philosophy was the glorification of personal virtues and merits as a measure of human dignity. The idea of Ukrainian humanists about a virtuous life included the need for active earthly self-affirmation in various spheres of human activity. Our humanists were impressed by the central principle of the ethics of humanism – the principle of the common good (the good of the people), according to which patriotism, service to the state, social activity were based on the subordination of private interests to the common good. Domestic humanists were perhaps the first in Europe to proclaim that the welfare of the people was the highest law and goal of state power; developed the idea of natural law, which was considered to be superior to human laws, which can be changed if necessary. In the period under consideration, a set of ideas that are now called the ideas of civic humanism also come to the fore: national self-consciousness, patriotism, civic service, justice, and political freedoms. The popularization of these ideas by Ukrainian humanists made a significant contribution to the future victorious national liberation war of the Ukrainian people under the leadership of B. Khmelnytsky.

Key words: freedom of will, soul, good, evil, humanism, society, God.

In Ukraine, Renaissance-humanistic views on the role of man in society were formed under the influence of the doctrine of “human autocracy” and the corresponding knowledge known from the princely era. The problem of freedom of will was considered not only in relation to the created natural order, the coincidences of fortune, but also in relation to God, his plan, which is important to people. In accordance with the tradition of Ukrainian philosophical thought established since the princely days, man, in spite of his divine determination in advance of his destiny, within the limits set by the future. According to the established even with princely

traditions of the Ukrainian philosophical thought her salvation depended on her willingness and ability to make the right choice between good and evil, listen to the arguments of reason, to take the path of virtue and moral self-improvement, to exercise moderation and restraint against the temptations and unhealthy passions. In the Renaissance era, a different understanding of man emerges and the interpretation of free will changes accordingly.

Man is presented as a “happy mortal God”. It is capable of because of his intelligence and active activities to reveal the earth’s secrets, get to know the beauty of heaven and the laws of motion of heavenly bodies, to create literature, art, the laws of social life itself, in the end, able to become the Creator of your own destiny, even try to attract the changing fortune and the like. Will, therefore, have gained the greatest possible freedom, a means of limitation were primarily the human mind. The concept of free choice called “tyranny” of the soul, led to the conclusion that everyone having a free choice between good and evil controls their own destiny because her destiny in her own hands. Approval L. Zizaniya about the despotism of man and its ability of mind to control his will continued the rationalist tradition of the domestic doctrine of the autocracy of the XV – beginning of XVI century, giving it a certain humanistic sound.

Useful to society a person can be only when your soul knows and will find their place in society, according to the desire of the soul.

K. Sakovych made the greatest contribution to the development of the problem of the relationship between soul and body. Referring to the committed V. Nychyk detailed analysis of his philosophical views, let’s briefly clarify the main points of his understanding of this problem. Sakovych was the first in Ukraine to study and extensively comment on Aristotle’s “Treatise on the Soul” and used it for his theoretical constructions [5, p. 178]. In the “Treatise on the Soul” he dwells on such important issues at that time as the question of the essence of the soul, its role, abilities, location, location after death. In addition, a separate section is devoted to the last question “On the state of the soul after its separation from the body and whether the soul dies together with the body”). The knowledge of the soul, which is the noblest creation, wrote the thinker, not only beautiful and high, but also very necessary for our salvation. It is precisely because of the ignorance of the nature of the soul, its properties and abilities that many false thoughts have spread among people. “It was once written in law: it is indecent for a citizen not to know the laws of his homeland”, – Sakovych continues. – “And I can say: it is even more indecent for a person not to know the laws of his nature, not to know the properties and duties of the members, of which his body consists, not to know what he has gathered” [4, p. 156]. However, at the end of the XVI century in Ukraine, there have been significant changes in the understanding of the meaning of life and the place of man in society. The spread of Renaissance-humanist ideas created a new image of man and the world, led to the understanding of man as a creative personality, able to create themselves and change the world. The meaning of human life was seen not only in the service of God, but also in the realization by man of his earthly destiny, in the active activity, where the creative potential of man, his knowledge can be realized, level and satisfy the desire for earthly glory and immortality in her name. This is observed in such Ukrainian figures as, for example, K. Tranquillion-Stavrovetsky, S. Pekalid, M. Smotrytsky, an anonymous author of a speech in honor of T. Zamoyskiy. And although for some of them the destiny of man, the ultimate goal of his life, remained the attainment of the otherworldly salvation, but it was also believed that it could be achieved thanks to the attainment of good. For S. Oryhovsky, in particular, the meaning of life was to achieve happiness and personal freedom, which he considered an invaluable treasure. The thinker had an optimistic view of human life, in which, in his opinion, harmony and happiness can be achieved [4, p. 98]. In his search for the ultimate goal of human life, he dwells on Aristotle’s assertion that “virtue and science are two things that our mind loves from birth and birth”.

Among Ukrainian humanists, the idea of the importance of earthly self-affirmation of man was formed, a new type of personality appeared, which began to realize its self-worth. Therefore, the artists of that time testified to their authorship in writing books and prefaces to them (earlier, the authors remained, as a rule, anonymous, believing that their services were the same). This applies primarily to K. Tranquillion-Stavrovetsky, E. Pletenetsky, Z. Kopystensky. Humanists contrasted the traditional belief in the sinfulness and depravity of human nature with the belief that man is the highest value and it stemmed from the nobility of his spirit. The nobility of blood, which was crucial in the Middle Ages, they pushed into the background. As for S. Oryhovsky, he saw the greatest value of earthly life in the acquisition by man of such traits of spiritual perfection, thanks to which it will remain in the future. This was fully embedded in the Renaissance perception of earthly life as a unique value, the highest good for man.

Different from the rigid hierarchical structures of feudal society in which the individual did not occupy an independent place, as his rights and obligations were determined mainly by his caste affiliation and tradition, it was consecrated, the humanists of the Renaissance (Pico della Mirandola, N. Ficino, N. Kuzansky, L. Vala) proclaim the liberation of man from all obligations and put forward the ideal of a holistic, comprehensively developed personality. On the territory of Ukraine from the Kyivan Rus, despite the tendency to typify the image of man, some muted interest in individual personality in man (one of the characteristics of contemporary culture), the ideal of individualism, which confronted medieval corporatism, vividly expressed in the carefully defined sense of uniqueness and rarity of his time [3, p. 48]. The testimony of one of the highest signers of human beings in terms of Kyivan Rus can be the “instructions” of Prince Volodymyr Monomakh. These traditions appeal to individual personality in man developed in the Rangoon era in Ukraine. As in Western Europe, in Ukraine there was a growing interest in human personality, outer galaxy the perception of the person as a unique individual, the Creator himself.

The chanting of heroic personality, her valor, virtue, and talent are found in many epigrams that, as well as prefaces to printed books signed by their authors, not anonymous, certifying the Renaissance-humanistic orientation of the attitude of Ukrainian intellectuals and artists. To justify the divine essence of man, the importance of contemplative activities turned to Neoplatonism. Of course, in Eastern Europe there was a surge of Renaissance individualism, which was characteristic of the Italian Renaissance. But the Ukrainian humanists also developed the ideas of humanistic anthropocentrism characteristic features of the spontaneous self of the individual in its purely earthly dimension. Focus on individual outstanding qualities of a person is observed, in particular, in the scribes. A significant place in their work is given to the glorification of individuals, primarily the magnates, social and religious figures and their actions. Praised outstanding personality C. Klenovych, S. Orykhovskyy, L. Zizany, K. Trankvilion-Stavrovetsky, Z. Kopystensky. In particular, C. Klenovych like other humanists of the Renaissance were praised precisely those features of human nature, which the medieval Church considered sinful manifestation of excessive pride because they contradicted profound her obedience, meekness and uniformity in the behavior and mindset of the flock.

In contrast renaissance writers who imagined a faceless mass of people associated with a particular state or Corporation, I spoke to them on “you”, without mentioning himself, Klenovych speaks about himself in the first person, “I” to his companion, according to the custom of the humanists, drawn to you. Like you can see in works by S. Oryhovsky, who also has autobiography, full of undisguised pride for his “I” and awareness of self-worth. The author writes in the third person, as “Stanislaw Oryhovsky”, which puts it near the most important events of the state [1, p. 200]. As for Erasmus, for the Oryhovsky each person had a self-sufficient

value. Against the humiliation of the human personality was made by L. Zizany, which relied on the already mentioned doctrine of “autocracy”. Contrary to medieval conceptions of man as sinful and totally dependent upon the grace of God, in the speeches of Ukrainian anonymous author of the end of XVI – early XVII century, was approved Renaissance-humanistic ideal of man, endowed with an invincible power of body and spirit and is able even to subdue fate of their plans [6, p. 218]. In the Renaissance people were viewed as being active, creative. They were considered the Creator of their earthly existence, can turn to their advantage the richness and diversity of the natural environment. Activity was protestant fate, and this contrasted sharply with the medieval ideal of passive introspection, the aim of which was the expectation of the descent of the supernatural light of grace. In the first place now are not the exploits of the monk-ascetic, separated from the world in your prayer, an active social and creative activity of the outstanding personality.

Such a view of man in Ukraine had a long tradition. In the princely era, the doctrine of the autocracy of man assumed his understanding of as active subject of the action [2, p. 118]. During the period under review Ukrainian thinkers continued to develop these achievements of the previous epoch. To create a new ideal of the Renaissance man and its role in society, they relied on the teachings of K. Salutat, E. Rotterdam, also used the achievements of ancient and medieval Neoplatonism.

One of the ideological take of the Renaissance was the denial of the medieval ascetic morality, and the assertion of an optimistic view of life, rehabilitation, life-enjoyment of man. The medieval asceticism of the humanists of the Renaissance opposed the pursuit of well-being, a reasonable approach to the bounty of life. Admiration for the beauty of nature, the vitality were the dominant motifs in the works of many Western European humanists, such as K. Salutat, J. Bruno, L. Vala [4, p. 108]. Ukrainian thinkers, although he was prone to self-knowledge, does not deny the right of man to aesthetic admiration of the beauty of the earth and all that is therein, and the right to bodily joys. These views in one form or another expressed S. Oryhovsky, K. Trankvilion-Stavrovetsky, L. Zizany, S. Pekalid, etc. For Renaissance thinkers the main qualities were the virtues of dignity, courage, kindness, prudence, generosity. Peculiar they believed can only be people of great learning and culture. A characteristic feature of domestic humanism was the desire to create a new ideal of human virtue, a call to self-actualization in this life, in society, flourishing of the Humanities. The permanent motive of the humanistic philosophy was the exaltation of personal virtues and merits as a measure of human usefulness. Representation of Ukrainian humanists of a virtuous life included the need for active earth assert themselves in various spheres of human activity.

The concept of virtue embraced traits such as integrity, courage, energy, prudence, foresight, the desire to gain personal glory. S. Orykhovsky is understood as the virtue of chastity: “I prefer to leave the beloved homeland than chaste life” [4, p. 68]. To revive this virtue in the Catholic Church and he advises the Pope. For the approval of their innocence and virtue, says the thinker, the person must use the natural intelligence and ingenuity. S. Pekalid says the Renaissance-humanistic in its basis the idea of a person’s ability on their own, thanks to the virtue or valor, to rise to the level of godliness, to achieve earthly immortality. He dreams of a time when going to disappear “criminal madness” and the reign of virtue.

Especially big attention was paid to the humanists of the Renaissance the problem of human dignity, which they argue in their philosophical treatises, and artistic creativity. In their view, every person endowed with freedom of choice, unlimited ability to create its own inner world and to influence the external circumstances of her life, and the ability to set ourselves high goals and achieve them – that they had seen her dignity. Gregory Sanotsky Renais-

sance humanistic idea of human dignity is manifested as a belief in the ability to improve itself [2, p. 108]. Self-esteem, sense of dignity of the people of the third estate, which mainly belonged to members of the academic circle of the Lavra printing house in Kyiv was not invested within the medieval understanding of human dignity that was defined by belonging to a certain stage in the feudal social hierarchy. Subject to the approval of the high dignity of man is ever-present in contemporary literature, art, philosophy. The importance of the Ukrainian humanists attached, and other manifestations of virtue, as courage, honesty, truthfulness, kindness, prudence, wisdom, judgment.

In the middle ages people valued famous primarily for the aristocratic origin, antiquity of race, titles. It formed the social inequality of people. Generosity is respected as an essential feature of high birth: aristocrat only admitted capable of genuine greatness of soul, heroic deeds. But humanists put a person's importance is dependent on his personal qualities, personal virtue, talent, and skills to implement them. The representative of the aristocratic family, according to the humanists, must earn the respect of her noble deeds, public and creative activity of the outstanding personality.

Such a view of man in Ukraine had a long tradition. In the princely era, the doctrine of the autocracy of man assumed his understanding of as active subject of the action [2, p. 118].

A view of man in Ukraine had a long tradition. In the princely era, the doctrine of the autocracy of man assumed his understanding of as active subject of the action [2, p. 118]. During the period under review Ukrainian thinkers continued to develop these achievements of the previous epoch. To create a new ideal of the Renaissance man and its role in society, they relied on the teachings of K. Sanotsky drew attention to the fact that, since people are concerned primarily with their material interests, it is possible to force their minds only by careful care for their satisfaction. Rehabilitation of the human body and sensory sphere is taking place. Ukrainian humanists were not against the passions and the expression of emotions, which, incidentally, saturated their works (especially poems, epistles, speeches, panegyrics), but they respected. Ukrainian humanists also considered the right to aesthetic pleasure, the realization of personal interest, and the desire for socially useful work to be natural to man. They, in particular, glorify Prince K. Ostrozky for taking care of the ancient Roman muses in the Ostroh school (S. Pekalid). In S. Pochasky we see the fascination with "singing of merry chants"; "Exercises in singing with instrumental accompaniment", etc. Thus, humanistic thought in Ukraine insisted on the right of man to aesthetic pleasure and harmonious development.

The glorification of man, his talent, ability to create, admiration for the beauty of nature is inherent in the poetry of Pavlo Krosnensky and Jan Vyslotsky. In the spirit of Renaissance humanism, Pavlo Krosnensky considered poets to be "inspired by the heavenly deity". Domestic thinkers considered man to be the creator of their happiness, able to understand and return for their benefit all the wealth and diversity of the surrounding nature, able to create. Yuri Drohobych was aware of the social significance and usefulness of his work.

Ukrainian humanists believed that nature not only gave man the sense organs that allow him to enjoy the beauty of the world, but also created this very thing. The desire for beauty, in their opinion, is inherent in man by nature. That is why a person has the right to enjoy the beauty of the earth and everything on it. Explanatory descriptions of nature, where it acts as an object of aesthetic pleasure, are present in the poems of S. Klenovych, I. Dombrovsky, S. Pekalid, S. Shimonovych and others. The latter, in particular, in his work "Reapers" in a typical Renaissance spirit depicts the beauty of a summer day, the central figure of which is the "beautiful sun, the second day of the day".

Conducted on the basis of analysis of creation of the Ukrainian humanists reconstruction of their looks to the problem of correlation of God and world, role of man, in society, allows to draw conclusion, at first, about the presence of two tendencies in their going near its decision, namely is an attempt of rapprochement of God with nature, subsoil for which was Neoplatonism, which acquired renaissance interpretation, and attempt to limit absolute lordship of God over the world by the created laws them. Secondly, about beginning of gradual reorientation of the Ukrainian philosophical idea from cognition of God to cognition of nature.

References

1. Gorsky V.S. History of Ukrainian philosophy. Teaching. Kyiv : Naukova dumka, 2019. 375 p.
2. Kolodny A.M., Filipovich L.O. Religious spirituality of Ukrainians: manifestations, figures, status. Lviv : Logos, 2016. 184 p.
3. Kraliuk P. Peculiarities of the Manifestation of National Consciousness in Ukrainian Public Thought XVI – trans. gender XVII century. Lutsk : Nadstyrya. 2016. 132 p.
4. Lytvynov Volodymyr. Renaissance humanism in Ukraine (Ideas of humanism of the Renaissance in Ukrainian philosophy of the XV – early XVII centuries). Kyiv : Osnovy, 2000. 472 p.
5. Nichik V.M. Reformation and humanistic ideas in fraternal schools / Nichik V.M., Litvinov V.D., Stratiy Y.M. Humanistic and Reformation Ideas in Ukraine (XVI – early XVII centuries) Kyiv. 1990. 300 p.
6. Rogovych M.D. Ukraine and the Northern Renaissance. Philosophy of the Renaissance in Ukraine. 1990. 300 p.

УКРАЇНСЬКІ ГУМАНІСТИ ПРО РОЛЬ ЛЮДИНИ В СУСПІЛЬСТВІ (ПЕРША ПОЛ. XVI ст.)

Руслана Множинська

*Київський національний університет технологій та дизайну,
кафедра філософії, політології та українознавства
вул. Немировича-Данченка 2, 01011, м. Київ, Україна*

На відміну від середньовічної людини, погляди якої були звернені до космічного Творця, пошуки якого здійснювались у глибинах власної самосвідомості, в українському суспільстві кінця XVI – поч. XVII ст. відчувається пошук людини шляхів уподібнення до Бога не тільки через самозаглиблення і внутрішнє містичне осяяння, а й через самоутвердження в земному житті, через творчість, через спрямовану назовні суспільну активність. Мислячи себе як єдність душі і тіла, вона прагнула до гармонійного задоволення своїх духовних і тілесних потреб. Розглядаючи людину як істоту, від природи схильну до добра й любові, українські гуманісти виступали за високоморальні стосунки між людьми в суспільстві, в тому числі й між чоловіком і жінкою.

В епоху Відродження на зміну середньовічному аскетизму, самозаглибленості, зосередженню на пізнанні Бога і підпорядкуванню життя меті потойбічного спасіння прийшло стихійне самоутвердження людини в різних сферах діяльності, сформувався ідеал всебічно розвиненої особистості, було проголошено право людини на задоволення всіх її земних потреб.

Гуманісти реабілітували матеріально-чуттєвий світ і чуттєву природу людини. Проблема відношення справедливості й права стояла завжди, починаючи від античності, але не завжди однаково розв'язувалась. Можемо сміливо стверджувати, що в Україні починаючи від княжої доби аж до другої половини XVI ст., не зважаючи на домінування релігійних цінностей, відповідне місце відводилось також і земним потребам та суспільним інтересам людини. Характерною рисою вітчизняного гуманізму було прагнення до створення нового ідеалу людської доброчесності, заклик

до самореалізації людини у земному житті, в суспільстві, розквіту гуманітарного знання. Сталим мотивом гуманістичної філософії стало звеличення особистих чеснот і заслуг як мірила людської повновартості. Уявлення українських гуманістів про добродієсне життя включало в себе необхідність активного земного самоутвердження у різних сферах людської діяльності. Нашим гуманістам імпонував центральний принцип етики гуманізму – принцип спільного блага (блага народу), за яким патріотизм, служіння державі, суспільна активність ґрунтувалися на підпорядкуванні приватних інтересів спільному благу тощо. Вітчизняні гуманісти чи не першими в Європі проголошували, що благо народу є найвищим законом і метою державної влади; розробляли ідею природного права, яке вважали вищим за людські закони, що їх за потреби можна й змінювати. У розглядуваний період на перший план виступає також комплекс ідей, які називають нині ідеями громадянського гуманізму: національна самосвідомість, патріотизм, громадянське служіння, справедливість, політичні свободи. Популяризація цих ідей українськими гуманістами зробила свій вагомий внесок у майбутню переможну національно-визвольну війну українського народу під проводом Б. Хмельницького.

Ключові слова: свобода волі, добро, зло, душа, гуманізм, суспільство, Бог.

УДК 141.132"16/18"

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2020.31.9>

РАЦІОНАЛІЗМ ЯК МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА ФІЛОСОФІЇ НОВОГО ЧАСУ

Остап Моравецький

*Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького,
кафедра філософії та економіки
вул. Шимзерів, 3а, 79010, м. Львів, Україна*

Розглядається сутність раціоналізму як методологічної парадигми філософії Нового часу. Акцентується, що історико-філософський період кінця XVI – початку XVII століття формує не схожі на Середньовіччя реалії, що своєю чергою детермінують появу нової світоглядної картини, відмінної від теоцентризму. Суттєвим досягненням філософії Нового часу є співіснування двох методологічних основ наукової революції: емпіризму й раціоналізму. Якщо емпіризм у науковому пізнанні звертався до результатів досвіду, то раціоналізм робив акцент на логіці й математиці. Незважаючи на певні суперечності щодо особливостей розвитку науки, обидві методологічні парадигми не виключали одна одну, визнаючи основні принципи й закономірності своїх конкурентів: і Ф. Бекон, і Р. Декарт не відмовлялися від застосування силогізму як способу мислення, засобу визначення раніше відкритої істини, проте не бачили в ньому можливості відкрити нові знання. У межах однієї методологічної парадигми раціоналізм піддається суттєвим суперечностям щодо розуміння його сутності самими представниками такої методології: ідеаліст Г. Лейбніц у своїх розвідках аргументував критичні зауваги матеріалістичного раціоналізму Б. Спінози всупереч тому, що саме його вчення є основою поглядів мислителя. Матеріаліст Т. Гоббс гостро критикував дуаліста Р. Декарта, незважаючи на те, що саме завдяки Картезію йому вдалось «синтезувати» раціоналізм із сенсуалізмом Ф. Бекона задля об'єднання цих методів у єдиний систематичний метод пізнання. Класиком раціонального підходу до науки вважається Р. Декарт. На його думку, метод дає змогу науці не орієнтуватися на окремі відкриття, а планомірно й цілеспрямовано розвиватись, включаючи в своє поле зору все більш широкі кола невідомого, тобто перетворити науку на найважливішу сферу людської життєдіяльності. Визначено, що напрацювання мислителів Нового часу мають суттєве відображення у сучасній науці, зокрема раціоналізм й аналітична геометрія є основами теоретичної фізики.

Ключові слова: наукова революція, раціоналізм, емпіризм, наукова раціональність, філософія Нового часу.

Приблизно у період кінця XVI й початку XVII століття філософія зіштовхується із новими реаліями, несхожими на добу Середньовіччя. Суспільні зміни, що почали активно відбуватись на території Західної Європи, внесли свої корективи як у формування нової не теоцентричної картини світу, так і у об'єкт критичної рефлексії. Новий час поступово утверджує себе через повільний та досить складний процес формування системи філософського світогляду й духовного стану самого людського життя. У цей період відбувається наукова революція, котра практично унеможливило подальше дослідження природознавства без розвитку науки. Саме розуміння наукової революції прийнято пов'язувати передусім із такими іменами, як Коперник, Галілей та Ньютон. Саме з результатів їхніх досліджень, що сягають своїми коренями до раннього Відродження, й розпочався процес становлення наукової раціональності, котра залишається актуальною і сьогодні. Загалом, варто також наголосити й на тому, що філософія Нового часу формувалася під гаслами свободи, рівності, активності індивіда, й основним засобом їхнього досягнення стало саме раціональне знання.

Історико-філософський період Нового часу подарував сучасній філософії низку вагомих наукових напрацювань, пов'язаних із такими іменами, як: Р. Декарт, Б. Спіноза, Г. Лейбніц, Ф. Бекон, Т. Гоббс, Дж. Локк, Дж. Берклі, Д. Юм та ін., що допомогло сформулювати два основні напрями філософської методології емпіризму й раціоналізму. Основні ж ідеї останнього відображені у розвідках Р. Декарта, Б. Спінози, Г. Лейбніца та ін. представників європейської філософії XVI–XVII століть.

У своєму вузькому розумінні раціоналізм – це гносеологічна програма, розроблена мислителями Нового часу, що формувалась практично у постійній дискусійній напрузі із представниками емпіризму як альтернативного методологічного підходу філософського вчення. Основою раціоналізму прийнято вважати вчення про роль розуму у процесі пізнання істини. Розум – головне джерело правдивого знання й критерій його істинності. Найбільш яскравими представниками раціоналістичної парадигми філософії Нового часу вважають Р. Декарта, Б. Спінозу, Г. Лейбніца, котрі зробили величезний внесок у розуміння діяльності людського розуму як єдино можливої методології й філософського обґрунтування, визначаючи основні ідеї і принципи раціоналізму [2; 4].

Науковий внесок філософів-раціоналістів відображається у ідеї вищого розуму Божественного творіння, що ґрунтується на раніше розвинутих постулатах природознавства та математики. Раціоналізм, як методологічна основа філософії Нового часу, зосереджується на проблемі наукового методу, відштовхуючись від схоластичних методів спекулятивних теорій буття. Очевидним є той факт, що в XVI–XVII ст. мислителі, трактуючи природу, нівелюють протиставлення природного й штучного, більше того, механіка стає ядром фізики як науки про природу, одночасно задаючи парадигму для дослідження багатьох природних явищ. Всупереч очевидній відмінності між самосутнім і сконструйованим вони наполягають на можливості їх ототожнення з метою пізнання природи. У цьому зближенні, до речі, полягає відмінність новоєвропейського розуміння природи від її античного тлумачення [6, с. 41].

Закладаючи ідеї абсолютного розуму, універсального засобу пізнання реальності та впорядкування соціального буття, філософія Нового часу набуває кількох характеристик: у методології науки відбувається поділ на суб'єкт і об'єкт; формується механічна світоглядна картина; у науку вводиться поняття «експеримент»; аргументування принципів панування людини над природою. Людина, ставлячи себе на місце суб'єкта, що пізнає, ототожнює себе з Богом, у результаті чого між свідомістю й розумом можна ставити знак ототожнення, оскільки якщо суб'єкт, що пізнає, може «випробувати» природу, то, відповідно, нівелюється необхідність у використанні античного розуму як «інтелектуальної інтуїції», що проникає безпосередньо у буття й «відображає» його цілісність і єдність. Своєю чергою поділ самого пізнання на досліджуваний суб'єкт і досліджуваний об'єкт призводить до розколу самого буття, що яскраво відображено, з одного боку, у дуалізмі картезіанського вчення, з іншого – у спробі емпіристів звести пізнання до чуттєвого досвіду, що призвело до юмівського заперечення можливості раціональності, в тому числі й до «науковості».

Як уже нами зазначалось, філософія Нового часу ґрунтується на двох методологічних парадигмах – емпіризмі й раціоналізмі. Якщо методологія емпіризму – це методологія формування емпіричного підґрунтя наукової теорії й основи її емпіричної доказовості, то основна суть останнього закладена у твердженні про те, що логічне зчеплення ідей і фактичний зв'язок речей є тотожними, а істина, джерелом якої є розум, має бути абсолютною, вічною, загальнообов'язковою, а отже, не може існувати поза досвідом. Варто також зауважити й те, що, попри дещо суперечливі позиції обох парадигм, вони не заперечували одна одну. Будучи представниками класичної філософії Нового часу, ні Ф. Бекон не заперечував

значення дедукції, ні Р. Декарт не заперечував значення досвіду й індукції. Обое чітко розуміли, що науковий метод ґрунтується саме на діалектичному поєднанні індукції і дедукції: Ф. Бекон підкреслював провідну роль досвіду та індукції, Р. Декарт – логічного аналізу й правильних висновків.

Центральною проблемою раціоналізму, як методологічного підходу філософії Нового часу, є проблема визначення підґрунтя наукового знання, вирішення якої здійснювалось за допомогою дотримання двох ключових стратегій: єдиним джерелом знань є досвід (емпіризм) і зразком істинного знання є математика, у XVII столітті – ключовий елемент дослідження природних явищ. Власне кажучи, шлях математики, що починається із очевидної і безперечної істини, був визнаний таким, що найбільш точно відображає установку раціоналізму, і отже, є загальним методом пізнання. Представникам раціоналістичної парадигми XVII ст. удалось заснувати механічну модель світобудови й водночас знайти її недосконалість. Теорія Абсолюту, що, на їхнє переконання, є необхідним складником цієї системи – це не тільки даність епосі, але й спосіб, завдяки якому можна попередити недосконалість. Звідси розуміння Бога – «єдиної гарантії раціонального механізму створення світу, механізму, що уможливує адекватне пізнання світу людиною» [2, с. 353].

У класичній раціоналістичній традиції відбувається формування уявлення про тотожність розуму самому собі як про індивідуальну свободу, що володіє розумом людини. Незважаючи на всі суперечності «зовнішньої історії», «внутрішня історія» розуму залишається цілком стабільною. В цьому плані розум, раціональність – безумовні, розум не може бути нерозумним, нераціональним. Він за визначенням надзвичайно адекватний і доцільний. Саме тому поняття «розум», «раціональне» тлумачаться як категорії, незалежні від епохи й конкретних умов, вони означають щось стале й незмінне. Раціональність починає належати методу – процедурі вимірювання. Важливо підкреслити, що поняття розуму, розумного, раціонального мають яскраво виражений ціннісний характер, навіть більше – вони виражають, власне кажучи, цінність вищого ґатунку, таку, яку можна вважати божественною, саме в цьому, а не в атрибуті індивідуального людського розуму зароджується джерело найвищої цінності раціонального. Розум веде людину до особливої духовної свободи і дає їй здатність осягнення сутності буття і законів Космосу [2; 4]. Весь універсум керується законами Розуму та Логосу, а не тільки партикулярною людською свідомістю, прикладом чого, на нашу думку, є вчення Платона про розум, панлогізм Г. Лейбніца, теза Галілея про «Книгу природи» та ін. Навколишній світ, згідно з переконаннями Галілея, Р. Декарта, Г. Лейбніца й Ньютона, влаштований за логіко-математичними принципами, що значною мірою сприяло формуванню класичного ідеалу раціональності.

Філософія Нового часу акцентує на раціональній основі світу, а це означає, що її можна розчленувати за допомогою аналізу на логічно пов'язані між собою і математично точно обґрунтовані складові елементи. Так, Т. Гоббс, прагнучи усвідомити будь-який процес як розумний, ототожнює світ із розумно збудованим механізмом, Б. Спіноза змушує саму субстанцію – природу – розвертатися відповідно до законів евклідової геометрії, Г. Лейбніц підлаштовує свій підхід до позначки ідеального божественного розуму, в лоні якого пізнання речей тотожне спогляданню за ними [5, с. 5]. Загалом, у наукових розвідках мислителів Нового часу зустрічаємо не тільки різні види раціоналізму, але й певні суперечності щодо його розуміння самими ж філософами. Так, наприклад, ідеаліст Г. Лейбніц у своїх розвідках аргументував критичні зауваги матеріалістичного раціоналізму Б. Спінози всупереч тому, що саме його вчення є основою поглядів мислителя. Матеріаліст Т. Гоббс гостро критикував дуаліста Р. Декарта, незважаючи на те, що саме завдяки Карте-

зію йому вдалось «синтезувати» раціоналізм із сенсуалізмом Ф. Бекона задля об'єднання цих методів у єдиний систематичний [5, с. 7]. Раціоналістична парадигма філософського вчення Нового часу сформувалась у вигляді незвичайного складного механізму, сконструйованого й функціонуючого згідно з наперед придуманими законами й принципами: людина – це споглядач, що фіксує реальні події, встановлює зв'язок між явищами природи, пізнає управлінські закони механіки, й завдячуючи цим якостям може передбачати певні події чи явища.

Одним із яскравих основоположників раціоналізму вважається Р. Декарт. Власне, саме з нього й починається новий відлік філософської парадигми раціоналізму Нового часу і саме вибудувана ним методологія як фундамент науки суттєво вплинула на розвиток усієї подальшої філософської думки [3, с. 124]. Згідно з Р. Декартом судження: «Я мислю, отже, я існую» є абсолютним та беззаперечним [2, с. 268], що є свідченням існування невід'ємного від мисленнєвого, пережитого суб'єктом процесу пізнання. У його філософському вченні істина як виразне й зрозуміле знання гарантується існуванням Бога, джерелом мислення та ідей, усі ж сумнівні ідеї для Декарта є неправдивими, оскільки вони є продуктом діяльності самої людини [2]. Таким чином, у судженнях мислителя формується метафізичне коло: через самосвідомість підтверджується існування реальності, включаючи бога, проте разом із тим значимість доводів свідомості забезпечується в тому числі його присутністю. До слова, раціоналістичний постулат «Я мислю» є основою єдиного наукового методу у розумінні Декарта.

Цей метод повинен перетворити пізнання на організаційну діяльність, звільнивши його від випадковості, від таких суб'єктивних факторів, як спостережливості і гострий розум, з одного боку, удача і щасливі обставини – з іншого. Метод дає змогу науці не орієнтуватися на окремі відкриття, а планомірно й цілеспрямовано розвиватися, включаючи у своє поле зору все більш широкі кола невідомого, тобто перетворити науку на найважливішу сферу людської життєдіяльності. Згідно з вченням Р. Декарта «розум – це крайня субстанція, неповна, залежна від чогось іншого і прагнуча чогось кращого і більшого, ніж сам я...» [2, с. 3].

Важливим елементом становлення філософської системи раціоналізму Р. Декарта було його розуміння природи. У своїх розвідках мислитель ототожнює природу із просторовою протяжністю, а процес її вивчення з її конструюванням. Наука, за Р. Декартом, є конструктором гіпотетичного світу, еквівалентного до будь-якого іншого за умови, що він може пояснити явища, отримані через досвід. Акцентуючи на нерозривній єдності фізики та метафізики, він характеризує метафізику як корінь, а фізику як стовбур дерева, наголошуючи на неможливості їх одноосібного існування, оскільки фізика є вченням про природу, котре не існує поза людиною та незалежно від неї. Раціоналізм Р. Декарта з найбільшою силою підкреслює значення достовірного знання, орієнтованого на математику. Мислитель формує три основні правила дедуктивного методу: у будь-якому питанні має міститися невідоме; невідоме повинне мати якісь характерні особливості, щоб дослідження можна було спрямувати на осягнення саме цього невідомого; у питанні також має міститися щось відоме. Таким чином, дедукція – це визначення невідомого через раніше пізнане й відоме [2].

Як і у Ф. Бекона, методологія Р. Декарта носила антисхоластичну спрямованість. Ця спрямованість виявлялася насамперед у прагненні до досягнення таких знань, які посилювали б владу людини над природою, а не були б самоціллю й засобами доказовості релігійної істини. Іншою важливою рисою картезіанської методології, що також зближує її з методологією Ф. Бекона, є критика схоластичної силогістики. Схоластика, як відомо,

вважала силогізм головним знаряддям пізнавальних зусиль людини. І Ф. Бекон, і Р. Декарт прагнули довести неспроможність такого підходу. Обоє мислителів не відмовлялися від застосування силогізму як способу міркування, засобу повідомлення раніше відкритої істини. Але завдяки силогізму, на переконання філософів, неможливо здобути нове знання, а тому необхідно було, згідно з їхніми переконаннями, розробити такий метод, який був би ефективний у знаходженні нового знання [1; 2].

Програма раціоналізму була втіленням проєкту радикального перетворення філософії на основі принципів наукової раціональності Р. Декарта, що включала нове онтологічне підґрунтя й гносеологічні принципи класичного типу філософського пізнання. Система натурфілософського пантеїзму Б. Спінози демонструвала одну з оригінальних версій раціоналістичної методології XVII в., вчення Г. Лейбніца дають змогу прослідкувати логічний розвиток філософської традиції новоєвропейського раціоналізму, а також еволюцію метафізики XVII ст. На думку І. Лещинської, гносеологічні програми зазначених мислителів є найбільш яскравими прикладами філософських, етичних та соціально-політичних вчень Нового часу, оскільки вони є його методологічним підґрунтям [5, с. 4].

Порівняно із Ф. Беконем, представником емпіризму, Р. Декарт протиставляв абстрактній безплідності шкільної філософії таку «практичну філософію, з допомогою якої, знаючи силу й особливості дії вогню, води, повітря, зірок, небес і всіх інших оточуючих нас тіл, так само чітко, як ми знаємо особливості різних занять окремих ремісників, ми могли використовувати ці знання для застосувань і тим самим стати господарями природи» [2, с. 305]. Загально визнаним трактуванням початку формування раціоналізму класичного етапу, сутнісні ознаки якого залишаються актуальними й сьогодні, є уявлення про світ як про сукупність об'єктів, що виключають ознаки суб'єктивності, як про одинірідний, лінійний, позбавлений будь-якого одухотворення, будь-якої внутрішньої активності стан. Адже його рух, його буття зумовлені механічними законами, а тому не можуть містити образ людини як суб'єкта вільної волі, що наділена здатністю цілеспрямованості й самодетермінації.

Підсумовуючи викладене, хочемо акцентувати на тому, що сформований раціоналізм як одна із методологічних парадигм Нового часу характеризується певними особливостями: перевагою дедуктивного методу, «універсальною математикою» як ідеалом і зразком будь-якої науки, ототожненням логічних та причинно-наслідкових зв'язків, тотожністю структур буття й мислення, впевненістю в тому, що людина силою свого розуму здатна сформулювати умовиводи першопричини й джерела буття, гносеологічним оптимізмом – вірою в те, що Розум не має меж, відповідно, він нескінченний у своєму розвитку. Однією із найважливіших характеристик вважаємо провідне значення науки у світоглядній картині, котра формується у людини. Будучи класиками філософії Нового часу, Ф. Бекону й Р. Декарту вдалось створити не тільки два напрями методології розвитку науки, але й суттєвим чином вплинути і на сучасний її розвиток. Можливо, одним із найвагоміших аспектів цього беззаперечного успіху є те, що вони чітко розуміли й всілякими способами підкреслювали роль науки у житті суспільства. Незалежно один від одного, проте не виключаючи й не знецінюючи внесок у розвиток науки один одного, їм удалось поставити перед людиною одну, як виявилось, із надскладних задач: використовуючи науку, навчитися управляти природними явищами. Як наслідок, індуктивний метод, в основі якого є досвід, став підґрунтям експериментальної фізики, а раціоналізм й аналітична геометрія Р. Декарта знайшли своє відображення в основі сучасної теоретичної фізики.

Список використаної літератури

1. Бэкон Ф. Сочинения: в 2-х т. Второе, исправленное и дополненное изд. Т. 2. Москва : Издательство социально-экономической литературы «Мысль», 1978. 575 с.
2. Декарт Р. Избранные произведения. Москва : Госполитиздат, 1950. 715 с.
3. Денисенко В.М. Проблеми раціоналізму та ірраціоналізму в політичних теоріях Нового часу європейської історії. Львів : «Паіс», 1997. 274 с.
4. Лейбниц Г.В. Сочинения в 4-х т. Т. 2 / Ред., авт. вступ. статьи и примеч. И.С. Нарский. Москва : Мысль, 1983. 686 с.
5. Лещинська І.І. Філософія Нового часу : посібник. В 2 ч. Ч. 1. XVII століття. Мінськ : БГУ, 2016. 151 с.
6. Мархінин В.В. Лекції по філософії науки : навчальний посібник. Москва : Логос, 2014. 428 с.
7. Моравецький О. Картезіанське тлумачення природи в контексті раціоналістичної парадигми Нового часу. *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences*, VII (36), I: 214, 2019. С. 41–44.
8. Філософія ранніх буржуазних революцій / редкол.: Т.І. Ойзерман і др. Москва, 1983. 584 с.

RATIONALISM AS A METHODOLOGICAL BASIS OF NEW AGE PHILOSOPHY**Ostap Moravetskiy***Danylo Halytsky Lviv National Medical University,**Department of Philosophy and Economics**Shymzeriv str., 3a, 79010, Lviv, Ukraine*

The essence of rationalism as a methodological paradigm of New Age philosophy is considered. It is emphasized that the historical and philosophical period of the late XVI – early XVII centuries forms realities not similar to the Middle Ages, which in turn determine the emergence of a new picture of the world, the opposite of theocentric. A significant achievement of New Age philosophy is the coexistence of two methodological foundations of the scientific revolution: empiricism and rationalism. If empiricism in scientific cognition was based on the results of experience, then rationalism emphasized logic and mathematics. Despite some contradictions regarding the peculiarities of the development of science, both methodological paradigms did not exclude each other, recognizing the basic principles and patterns of their competitors: neither F. Bacon nor R. Descartes did not abandon the use of syllogism as a way of thinking, a means of determining previously discovered truths, but did not see in it the possibility of discovering new knowledge. Within one methodological paradigm, the idealist G. Leibniz in his investigations argued the critical remarks of the materialist rationalism of B. Spinoza, despite the fact that his teaching is the basis of the views of the thinker. The materialist T. Hobbes sharply criticized the dualist R. Descartes, despite the fact that it was thanks to Cartesius that he managed to “synthesize” rationalism with the sensualism of F. Bacon, in order to combine these methods into a single systematic method of cognition. R. Descartes is considered a classic of a rational approach to science. In his opinion, the method allows science not to focus on individual discoveries, but systematically and purposefully develops, including in its field of view ever wider circles of the unknown, that is, to turn science into the most important sphere of human life. It is determined that the achievements of New Age period thinkers have a significant reflection in modern science, in particular, rationalism and analytical geometry are the foundations of theoretical physics.

Key words: scientific revolution, rationalism, empiricism, scientific rationality, philosophy of the New time.

УДК 111.3:179.7

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2020.31.10>

ПСИХОЛОГІЧНА КОНЦЕПЦІЯ ОСОБИ ДЖЕФА МАК-МЕГАНА

Катерина Рассудіна

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
філософський факультет, кафедра теоретичної і практичної філософії
вул. Володимирська, 60, 01033 м. Київ, Україна*

Дж. Мак-Меган – американський моральний філософ, спеціаліст у сфері біоетики. Необхідність визначення цінності життя окремих індивідів змушує його прийняти певну концепцію особи, яку можна назвати психологічною. Мета цієї статті полягає у ознайомленні українського читача з концепцією особи Дж. Мак-Мегана, а також способом його мислення у разі використання висновків з цієї концепції для вирішення біоетичних проблем.

Особову ідентичність американський філософ, слідом за своїм учителем Д. Парфітом, базує на наявності безперервності та зв'язності між елементами психіки в різні періоди життя, що забезпечує егоїстичну турботу. Особу він визначає як істоту з багатим і складним психічним життям і стверджує її субстанціальний характер. Дж. Мак-Меган не приймає розуміння особи як фази в існуванні організму, оскільки не ототожнює особу з її організмом, попри значну роль безперервності функціонування мозку для формування ідентичності. Особа, на його думку, є втіленим розумом, керівною і контролюючою, здатною до свідомості частиною організму.

На підставі психологічної концепції особи Дж. Мак-Меган впроваджує принципове розрізнення між особами і не-особами в межах людського роду. Особа – істота, психологічна єдність якої є сильною, а психічне життя багатим і складним. Істота, що не відповідає такому стандарту, не є особою. Ставлення до осіб визначається їх рівною цінністю і являє собою повагу до преференцій і планів на майбутнє. Ставлення до не-осіб, через їхню неспроможність розуміти своє майбутнє, диктується їхніми залежними від часу інтересами. Дві групи істот розділяє досить розмита смуга, яку Дж. Мак-Меган називає порогом поваги.

Аргументація Дж. Мак-Мегана базується головню на інтуїції, він схильний посилається на результати мисленневих експериментів. Висновки з його концепції особи видаються небезпечними, адже не відповідають уявленням про рівність між людьми і непорушність права на життя.

Ключові слова: особа, психологічна безперервність, психологічна зв'язність, егоїстична турбота, поріг поваги.

Джеферсон Ален (Джеф) Мак-Меган (J.A. McManhan, нар. 1954 р.) – учень Дерек Парфіта, популярний у США і Європі, але мало знаний в Україні спеціаліст у сфері моральної філософії і, головню, біоетики. Його дослідження охоплюють такі теми, як справедлива війна, етичне поводження з тваринами і зло смерті. Остання тема передбачає оцінку шкоди, якої завдає смерть тій чи іншій живій істоті. Свої погляди на цю проблему Дж. Мак-Меган розкриває, зокрема, у своїй найбільш відомій і ґрунтовній монографії *«Етика вбивства: проблеми на межах життя»*, що вийшла друком 2002 р. Його мета полягає у доведенні можливості «оцінити зло чистіє смерті, розглянувши цінність його життя» [5, с. 2], і як утилітарист він знаходить таку мірку в добробуті, який, своєю чергою, визнає залежним від рівня психічних здатностей індивіда. Такий крок змушує дослідника шукати чи створювати концепцію людини й особи, яка брала б до уваги конкретні якості.

Шукаючи критерії, які визначають ступінь зла, привнесеного завершенням чи, радше, навмисним перериванням життя істот (тварин і людей з різним рівнем розвитку психічних здатностей), дослідник мусить спиратися на певну концепцію людської особи, тож присвячує її розкриттю першу частину свого великого твору. Мета цієї статті полягає у розкритті як бачення особи Дж. Мак-Меганом, так і тих висновків, які він із нього розвиває.

Проблематика особи у творах Дж. Мак-Мегана досліджувалася такими авторами, як М.А. Вілсон, К. Грау, Д. Дегразія, К. Качор, Е. Кітей, Е. Мак-Гі, Ф. Зуоло. Зазначають, зокрема, той факт, що Дж. Мак-Меган є «найбільш інтелектуально витонченим опонентом позиції *pro-life*» [1, с. 185], а також, що він прагне «примирити широко застосовувані інтуїтивні судження з метафізичним поясненням морального статусу» [4, с. 2]. Такий текст, однак, містить насамперед авторське бачення психологічної концепції особи Дж. Мак-Мегана. Завдання полягає у тому, щоби дослідити погляд цього філософа на особову ідентичність. На ньому він базує свій підхід до аналізу шкоди, якої смерть завдає індивіду. Також ми досліджуємо пов'язані проблеми психофізичної єдності, особотворчих здатностей, цінності життя і формування ієрархії живих істот, яка дозволила б оцінку зла смерті.

Насамперед слід зауважити, що Дж. Мак-Меган використовує доволі специфічну термінологію, яку переймає, зокрема, від Д. Парфіта. Тож для кращого розуміння його поглядів ми маємо прояснити поняття, які він використовує. Психологічною концепцією особи Дж. Мак-Мегана ми називаємо тому, що критерієм ідентичності він вважає психологічну безперервність (*psychological continuity*). Остання забезпечується наявністю безпосередніх зв'язків між такими елементами психіки, як досвід і пам'ять, поява і реалізація прагнення, вираження в різний час одних і тих самих переконань тощо. Ці зв'язки, своєю чергою, забезпечуються психологічною зв'язністю (*psychological connectedness*) [2, с. 39]. Ми можемо вимірювати зв'язність, вираховуючи кількість психологічних зв'язків у конкретний відрізок часу; вона може бути як сильною, так і слабкою. Д. Парфіт вважав умовою наявності сильної психологічної зв'язності наявність «протягом дня щонайменше половини кількості прямих зв'язків, які існують протягом кожного дня у житті майже кожної актуальної особи» [3, с. 206]. Хоча Дж. Мак-Меган не згоден зі своїм учителем у трактуванні психологічної безперервності, це твердження має для його концепції велике значення.

Д. Парфіт вважав психологічну зв'язність нетранзитивною і ступеневою (слабкою чи сильною), а психологічну безперервність транзитивною та істинно-хитною (або вона є, або її немає), адже вбачав її у триванні ланцюгів виключно сильних зв'язків, що накладаються один на одного. Тобто, на думку Д. Парфіта, особа зберігається доти, доки у її свідомості наявні сильні психологічні зв'язки з дня на день. Дж. Мак-Меган відкинув такий погляд, тож враховує слабку психологічну зв'язність. Саме тому він розуміє психологічну безперервність як ступеневу [2, с. 29–40].

Уявлення про психологічну зв'язність та безперервність потрібні Дж. Мак-Мегану для того, щоби розвинути концепцію егоїстичної турботи (*egoistic concern*) як основи особової ідентичності. Ідеться про особливий тип зацікавленості особи у власному майбутньому. На думку Д. Парфіта, її джерелом є особова ідентичність, натомість Дж. Мак-Меган спирає її на розсудливі відношення єдності (*prudential unity relations*), ідентичність є лише одним із них [2, с. 42].

Як у такому разі Дж. Мак-Меган визначає особу? Д. Парфіт писав так: «Щоби бути особою, істота повинна бути самосвідомою, усвідомлювати свою ідентичність і продовження існування в часі» [3, с. 202]. Його учень стверджує: «Це істота з багатим і склад-

ним психічним життям, психічним життям високого рівня витонченості» [2, с. 45]. В обох випадках особлива увага надається самосвідомості, що якраз і забезпечується сильною психологічною зв'язністю.

Коротко кажучи, Дж. Мак-Меган ставить особовий статус у залежність від наявності психологічної безперервності. Першочерговою важливістю для нього набуває її послаблення і зникнення, яке часто є поступовим, а все ж визначальним (а також настільки ж поступова поява чи посилення). Тож дослідник доповнює своє визначення особи твердженням, що вона є «істотою з психічним життям, яке є досить багатим для того, щоби з дня на день існувала сильна психологічна зв'язність» [2, с. 45].

Цікаво, що Дж. Мак-Меган вважає особу певного роду субстанцією, адже вона, на його думку, виникає і зникає разом із появою і зникненням істоти, психічне життя якої відповідає певним стандартам, головним із яких є наявність свідомості. Не зрозуміло, однак, як у такому разі тлумачити ступеневий характер психологічної безперервності. На практиці науковці стикаються з цією проблемою, оцінюючи статус пацієнтів на ранніх етапах хвороби Альцгеймера. У них відсутня сильна психологічна безперервність, проте слабка забезпечує їм егоїстичну турботу. Головна причина прийняття Дж. Мак-Меганом субстанціальності особи полягає у небажанні розуміти особу як певну фазу розвитку людського організму. До цієї теми ми, однак, повернемося пізніше.

Д. Парфит розрізняє широку й вузьку версії психологічної концепції ідентичності особи. Ми вже згадували першу із них, де критерієм виступає нерозгалужена психологічна безперервність (інакше кажучи, відсутність роздвоєння самосвідомості). Вузький варіант, натомість, враховує підставу цієї безперервності, яку становить функціональна безперервність релевантних фрагментів одного й того ж мозку. Д. Парфит дотримувався думки, що вузька версія концепції краще відповідає інтуїції про нас, проте він вважав її рівнозначною широкій [3, с. 208–209].

На відміну від Д. Парфита, Дж. Мак-Меган надає перевагу виключно вузькій версії, що й доводить за допомогою мисленнєвого експерименту. У ньому шантажист заради викупу погрожує створити біологічні репліки певної особи і піддавати їх тортурам. Здоровий глузд має підказувати нам підкоритися вимозі, хоча готовність рятувати самого себе була б значно вищою. З цього дослідник робить висновок, що, окрім безпосереднього психологічного зв'язку, який уявлена особа має зі своєю реплікою через спільний план клітин мозку, для забезпечення ідентичності потрібне іще щось. Дж. Мак-Меган говорить про безперервне існування і функціонування тих фрагментів мозку, які відповідають за зв'язність психічних процесів [2, с. 57–59]. Ідентичність особи, таким чином, зберігається доти, доки існує безперервність фізичної реалізації більш раннього і більш пізнього психічних станів, а це уможливує лише їх породження фрагментами одного й того ж мозку. Врахування безперервності функціонування мозку вирішує проблему хворих на деменцію, адже вона поступово знищує клітини мозку і, таким чином, послаблює психологічну зв'язність. А такий висновок здатен позбавити особу її субстанціального характеру. З іншого боку, він, здається, змушує філософа визнати тотожність особи з організмом.

Утім Дж. Мак-Меган рішучо розрізняє особу і її організм, навіть мозок, який становить підставу для її існування, забезпечуючи психологічну безперервність. Наявність фізичного елемента важлива і для вирішення питання індивідуалізації, адже різні стани свідомості являють собою стани однієї і тієї ж свідомості тому, що утворюються завдяки безперервному функціонуванню одного й того ж нерозділеного мозку. Будь-які зміни змісту свідомості і сили психологічної зв'язності не спростовують ідентичності, доки не нищиться фізична безперервність, що полягає у зв'язках між нейронами мозку [2, с. 68].

Свій погляд на залежність між особою і ідентичністю і безперервністю мозку Дж. Мак-Меган називає концепцією втіленого розуму егоїстичної турботи (*Embodied Mind Account of Egoistic Concern*). Подібне бачення ми знаходимо у М. Джонстона, Дж. Л. Мекі, Т. Нагеля, П. Унгера. Згідно з ним фізична безперервність мозку є підставою функціональної (утримання основних психологічних здатностей мозку) і функціональної (збереження конфігурацій тканин мозку, що забезпечують безперервність і зв'язність змісту психічного життя) безперервності. Саме тому згасання фізичної безперервності призводить до послаблення психологічної єдності.

Попри таку увагу до функціонування мозку, Дж. Мак-Меган, як ми уже зазначали, відмовляється вважати його елементом особи. На його думку, ототожнення особи з організмом, частиною якого є мозок, передбачає надання йому свідомості, яка, однак, не може бути сутнісною властивістю організму, адже той здатен існувати без неї. Прикладами можуть бути ембріон на ранніх стадіях розвитку або труп, який ще не розклався. З іншого боку, Дж. Мак-Меган не є прибічником радикального дуалізму, згідно з яким особа й організм, дві різні субстанції, мали б ділити певні властивості на кшталт болю. Виходить, згідно з концепцією Дж. Мак-Мегана, мозок, попри те, що він забезпечує психологічну безперервність, не мислить разом з особою. Запропонована ним альтернатива полягає у тому, що «відношення між нами самими і нашими організмами – це відношення частини і цілого» [2, с. 92]. Як такий організм не є свідомим, але цю здатність має одна із його частин.

Як здатна до свідомості частина організму – Дж. Мак-Меган називає її «втіленим розумом» – особа є субстанцією і не мусить ділити з організмом усіх його властивостей. Для пояснення цього парадоксу філософ наводить аналогію з автомобілем. «Клаксон мого автомобіля, – пише він, – наприклад, має властивість рухатися зі швидкістю шістдесят миль на годину, коли автомобіль має цю властивість, але не розділяє з автомобілем властивості важити тонну <...>. Якщо аналогічно, я не маю всіх властивостей мого організму, а він не має усіх моїх, проблема пояснення, чому я не є організмом, а він не є особою, не постає» [2, с. 93].

Особу Дж. Мак-Меган розглядає як керівну і контролюючу частину організму, а організм як знаряддя особи. Ця керівна частина, нагадаємо, формується завдяки наявності психологічних зв'язків між станами свідомості в різні відрізки часу, що являють собою підставу для егоїстичної турботи. Особа – це істота з багатим і складним психічним життям, а не біологічна істота. Звідси випливає головна теза психологічної концепції особи Дж. Мак-Мегана: з огляду на градацію рівнів психічного життя різних істот (а його забезпечують, зокрема, і суто біологічні процеси), вони різняться за статусом, а однак, усі ті із них, хто відповідає стандартам особи, мають рівну цінність, попри відмінність змісту їхнього психічного життя [2, с. 312–313].

Хоча, на його думку, вищі психічні здатності є необхідною і достатньою умовою для буття особи, і їхня втрата тягне за собою втрату особовості, Дж. Мак-Меган стверджує, що на повагу заслуговує сама особа, а не її властивості. Саме тому всі особи мають рівну цінність. Цей свій погляд американський філософ називає концепцією внутрішньої цінності (*Intrinsic Worth Account*). Окрім поваги до особи, вона передбачає, що ті істоти, які не мають достатніх психічних здібностей (більшість тварин, ембріони, немовлята, психічнохворі тощо), на таку повагу не заслуговують. Ставлення до них має регулюватися іншим принципом, який враховує їхні залежні від часу інтереси (*time-relative interests*). Останні зводяться до наявних турбот істоти. Через слабкість чи навіть відсутність психологічної зв'язності із самими собою в минулому і майбутньому не-особи не спроможні цікавитися віддаленими у часі справами і перейматися власним виживанням, а також мати

далекосяжні плани і прагнення [2, с. 80]. Звертаючись до поняття інтересу, Дж. Мак-Меган демонструє свою прихильність до утилітаризму.

Розрізняючи осіб і не-осіб, Дж. Мак-Меган розробляє дворівневу концепцію моральності вбивства. Коли йдеться про осіб, то моральна цінність вбивства визначається фактом рівної і високої поваги, на яку вони заслуговують. Спосіб вираження цієї поваги залежить від преференцій конкретної особи: ми не маємо права вбивати її, коли вона хоче жити, і зобов'язані зробити це, коли вона хоче вмерти. Натомість моральність вбивства не-осіб визначається наявністю у них певних інтересів. Якщо істота не здатна розрізнити життя і смерть, то виживання не становить для неї інтересу, а отже, ми можемо вбити її, щоби, наприклад, забезпечити її наявний інтерес у відсутності страждань, або ж інтереси осіб, які переважають її нечисленні бажання [4, с. 3].

Між згаданими типами істот пролягає «поріг поваги», який, згідно з уже наведеною нами дефініцією особи, визначається наявністю досить високих психічних здатностей. Але залишається неясним, про який саме рівень і яких саме здатностей ідеться (здатність до свідомості, як у П. Сінгера? автономія, як у Р. Нозіка і В. Квіна? здатність цінувати своє життя, як у Дж. Геріса? наявність почуття справедливості, як у Дж. Роулза?). Здається, у Дж. Мак-Мегана йдеться не так про самі здатності, як про їхню спроможність забезпечити істоті високий рівень добробуту. Як пише з цього приводу Ф. Зуоло, «якщо, припустимо, істота має лише одну здатність, яка продукує добробут, хоча рівень породження є нижчим ніж рівень здатності іншої істоти, яка має чимало інших здатностей, охорона здатності першої істоти не має переваги над другою, навіть якщо ця єдина здатність є більш суттєвою для другої істоти» [5, с. 8]. Важить лише порівняння в абсолютній перспективі. Властивості людей з розумовою відсталістю важитимуть менше ніж ті самі властивості нормальних людей, адже останні спроможні завдяки цим властивостям досягнути більшого рівня добробуту. Кожна істота залежно від загальної характеристики рівня її психічних здатностей має свій потенціал добробуту, у осіб він гарантовано вищий, ніж у не-осіб.

Слід зауважити, що Дж. Мак-Меган надає значення автономії, для наявності якої необхідні самосвідомість і раціональність. Проблема цих здатностей, однак, полягає у тому, що вони не виникають в одну мить, а розвиваються поступово, а отже, не підходять для визначення порогу. Останній Дж. Мак-Меган трактує як нездоланну прірву між двома групами істот. І все ж він висловлює дві пом'якшувальні пропозиції. Перша звучить таким чином: «Якщо індивідові ясно і рішучо не вистачає здатності до автономії, безпечніше вважати, що він має цю здатність, а тому вартий поваги» [2, с. 264]. Друга теза передбачає, що «поріг більше не є чіткою лінією, є натомість широкою смугою невизначеності» [2, с. 265]. На підставі цих зауважень Дж. Мак-Мегана Ф. Зуоло класифікує його погляд як не дво-, а тривірневий [5, с. 10].

Ознайомившись із психологічною концепцією особи Дж. Мак-Мегана, ми можемо зробити кілька висновків. По-перше, визначення особи потрібне йому, головне, для того, щоби обґрунтувати свої переконання у сфері біоетики, а саме моральну допустимість убивства: тих, хто має особовий статус з огляду на їхні преференції (добровільна евтаназія), тих, хто не має особового статусу, через низьку цінність їхнього життя, яке не забезпечує їм добробуту. Отже, Дж. Мак-Меган є типовим прибічником біоетичної концепції якості життя. З іншого боку, показовими є його спроби протидіяти видовому шовінізму – наголошуванні на тому, що саме приналежність до людського роду забезпечує нам право на недоторканність життя. Але такі погляди передбачають дегуманізацію значної частини людей – ембріонів, немовлят, важко хворих, і являють собою спробу заперечити рівність усіх людей і порушити їхні фундаментальні права.

Список використаної літератури

1. Kaczor Ch. "Philosophy and Theology" Notes on Jeff McMahan. *National Catholic Bioethics Quarterly*. 2009. No. 9. Pp. 185–191.
2. McMahan J. *The Ethics of Killing. Problems at the Margins of life*. Oxford, 2002. 540 с.
3. Parfit D. *Reasons and Persons*. Oxford, 1984. 243 с.
4. Wilson M.A. McMahan Jeff. *Encyclopedia of the Philosophy of Law and Social Philosophy* / ed. M. Sellers, S. Kirste. 2017. 3 с. URL: https://link.springer.com/referenceworkentry/10.1007%2F978-94-007-6730-0_12-1. (DOI: 10.1007/978-94-007-6730-0_12-1).
5. Zuolo F. Individuals, Species and Equality. A Critique of McMahan's Intrinsic Potential Account. *The Journal of Value Inquiry*. 2016. No. 50, Pp. 573–592. URL: https://www.researchgate.net/publication/284228023_Individuals_Species_and_Equality_A_Critique_of_McMahan%27s_Intrinsic_Potential_Account. (DOI: 10.1007/s10790-015-9537-2).

JEFF MCMAHAN'S PSYCHOLOGICAL CONCEPTION OF PERSON**Kateryna Rassudina**

*Taras Shevchenko National University of Kyiv, Faculty of Philosophy,
Department of Theoretical and Practical Philosophy
Volodymyrska str., 60, 01033, Kyiv, Ukraine*

J. McMahan is an American moral philosopher, bioethics specialist. The task to determine the value individuals lives forces him to accept the concept of personality, which can be called psychological. The purpose of this article is to acquaint the Ukrainian reader with J. McMahan's conception of person, as well as the way he thinks when uses the conclusions from this conception to solve bioethical problems.

Following his teacher D. Parfit, the American philosopher bases personal identity on the presence of continuity and connectedness between the mental states in different periods of life, which provides egoistic concern. He defines person as a being whose mental life is rich and complex, and asserts its substantial nature. J. McMahan does not accept the understanding of person as a phase in the existence of his or her organism, because he does not identify person with body, despite the significant role of continuity of brain function for the formation of identity. Person, in his opinion, is the embodied mind, leading and controlling part of the body which has the capacity for consciousness.

Based on the psychological conception of person, J. McMahan draws fundamental distinctions between persons and non-persons within the human race. Person is a being whose psychological unity is strong and whose mental life is rich and complex. A being that does not meet this standard is not a person. Attitudes toward persons are determined by their equal value which demands respect for preferences and plans for the future. Attitudes toward non-persons, due to their inability to understand their future, are dictated by their time-relative interests. The two groups of beings are separated by a broad band of indeterminacy; J. McMahan calls it the threshold of respect.

J. McMahan's argumentation is based mainly on intuition; he tends to refer to the results of thought-experiments. Conclusions from his conception of person seem dangerous, because they do not correspond to the idea of equality between people and the inviolability of the right to life.

Key words: person, psychological continuity, psychological connectedness, egoistic concern, threshold of respect.

УДК 1(091):159.923.2
DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2020.31.11>

НАУКОВІ ІМПЕРАТИВИ ФРАНКОВОГО ПІДХОДУ ДО УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОТВОРЕННЯ. ГАЛИЦЬКИЙ КОНТЕКСТ

Михайло Скринник

Національний лісотехнічний університет України,
кафедра філософії, соціології та культурології
вул. Генерала Чупринки, 203, 79044, м. Львів, Україна

Лілія Фльорко

Національний лісотехнічний університет України,
кафедра філософії, соціології та культурології
вул. Генерала Чупринки, 203, 79044, м. Львів, Україна

Для І. Франка питання наукових засад українського націотворення в Галичині насамперед пов'язане із соціологією О. Конта. У ній Конт обґрунтовує тезу, що соціальний поступ базується на історичному прогресі людського розуму на основі *єдиної людської природи*, а знаходить вираз у глобальних законах. Цей підхід вилився у вихідні постулати соціально-філософських поглядів Франка, виражені в принципах антропологізму та прогресу. Прогрес людськості, підпорядковуючись, згідно з Контом, закону трьох станів, невідворотно йде до індустріального способу життя. Цей шлях прогресу є неминучим для кожного конкретного суспільства, яке Конт означає концептом «цілісна *соціальна система*». Для Франка він стає центральним науковим імперативом концепції націотворення. Франко, приймаючи в цілому вчення Конта про поступ, концентрується на конкретних механізмах і чинниках формування з «етнічної маси» народу самодостатньої української нації. У питанні українського націотворення за методологічно визначальний науковий імператив Франко бере зміст концепту «*еволюція*» Г. Спенсера.

У ньому Франко, *по-перше*, бере тезу, що *еволюція* (розвиток) відбувається у простій або складній формі як інтеграція «в певні агрегати» (системи). *По-друге*, приймає тезу про те, що боротьба за існування, як рушій еволюції, на соціальному (над-органічному) рівні істотно відрізняється від боротьби на органічному рівні. Культура і поступ, стверджує Франко, є «наслідком *асоціації* (спільки, здруження одиниць) і *кооперації* (спільної праці)». Цієї (*дружньої*) форми боротьби і недобачив Дарвін. *По-третє*, соціальний організм, як і біологічний, у процесі інтеграції змінює *масу* у формі збільшення чисельності населення та матеріальних ресурсів. *По-четверте*, у підході до «нарощення маси» в суспільстві Франко виходить зі свого прочитання дефініції еволюції як інтеграції «розрізнених та однорідних часток до скуплених та різнорідних». При цьому «соціальні органи» мають суспільну зв'язність, позаяк вони «скуплені частки», тобто становлять цілість. Таким чином, еволюція в суспільстві йде як «нарощення маси» в спільноті через виникнення «соціальних органів» (спілок, товариств тощо) внаслідок *боротьби за існування у формі «здруження одиниць»*. По-п'яте, «*здруження одиниць*» як боротьба за існування є вирішальним науковим імперативом у Франковій концепції націотворення. Таким чином, *ускладнення структури* суспільного агрегату (у нашому разі етносу) відбувається як становлення нації через інтегрування кількості спілок, кооперацій, товариств, бібліотек тощо (українських за формою і змістом) як суспільних інституцій і форм самоорганізації народу в націю як цілісну систему.

Ключові слова: націотворення, прогрес, соціальна система, еволюція, «нарощення маси», «здруження одиниць», соціальна інституція.

Постановка проблеми. За проблему взято малодосліджені засадничі наукові концепти та механізми формування народу в націю у концепції націотворення Франка, яка закорінена у висновки позитивної філософії О. Конта та Г. Спенсера.

Об'єкт – вплив позитивної філософії Конта і Спенсера на наукові засади в підході Франка до формування в галицьких русинів української ідентичності.

Предмет – наукові імперативи Франкової концепції українського націотворення в Галичині.

Наукове визначення підвалин української ідентичності, а по суті українського націотворення в Галичині, для Франка починається з періоду його наукових студій філософії позитивізму в Львівському університеті та захоплення ідеєю соціалізму, що, як він вважав, усуває в суспільстві всяку соціальну нерівність, базується на справедливості і справжній свободі. Ідея Франкового соціалізму передбачає «зниження всякого підданства, всякої політичної залежності, всякого уярмлення одного народу іншим», ліквідацію воєн, позаяк вони «чужі людській природі, бо знищують поступ, здичавлюють людину» [10, с. 50]. Тут є резон наголосити, що вжиті Франком у цьому тексті поняття *«людська природа»* і *«поступ»* є для нього науково засадничими у розумінні людської спільності та її історичного формування в націю. Принагідно зазначимо, що Франко, як і значна частина української інтелігенції кінця XIX – початку XX ст., позитивно сприймав поєднання соціалізму з націоналізмом, вважаючи, що воно є виразом прогресивних суспільних змін.

Тим більше, що концепт соціального прогресу на основі *«людської природи»*, до якого схвально ставилась більшість тогочасної інтелігенції, був основоположним популярної в наукових колах соціології засновника філософії позитивізму О. Конта, який, відштовхуючись від праці французького мисленика доби Просвітництва А. Кондорсе *«Ескіз історичної картини прогресу людського розуму»*, дійшов висновку, що соціальні явища детермінують неминучі зміни суспільств. Ці зміни зумовлені історичним прогресом розуму, вони науково обгрунтовані *єдиною людською природою* й виражають цілеспрямований процес суспільного розвитку, у якому виявний примат цілого над частинами. Отже, соціальний прогрес, детермінований єдиною цілісною природою людини, знаходить вираз у глобальних соціальних законах, які стають предметом позитивної науки про суспільство – соціології.

Франко цілком і повністю поділяє тезу О. Конта про нерозривну єдність соціального прогресу і науки: «В історії людства бачимо два великі факти, що дивують нас своєю незвичною штучністю і одночасно так надзвичайно важливі для поступу, як, мабуть, жодні інші. Цими фактами є: винайдення письма і винайдення друку. Обидва ті факти стоять як велетенські верстові стовпи на межах великих історичних епох» [9, с. 26]. Конт єдність прогресу і науки виражає у сформульованих ним двох основних законах: законі трьох станів і законі класифікації наук, які початково представлені в його *«Опускулах соціальної філософії»*: *«Загальна оцінка елементів сучасності в минулому»* (1820 р.). Перший закон стверджує, що розум людини історично проходить три фази; на третій людина відмовляється від проникнення в причини фактів, а зосереджується на віднайденні законів, які їх спрямовують. Так само для Франка предмет науки – це пізнання законів: *«Наукою можна називати тільки пізнання законів і сил природи, які проявляються всюди і як завгодно»* [9, с. 32]. Поділяючи науки на фізичні й антропологічні, Франко, йдучи за Контом, стверджує, що вони *«становлять, по суті, єдиний нерозривний ланцюг, одну цілість, бо людина також є витвором природи, а все, що вона зробила і що може зробити, мусить бути зроблене тільки на підставі вроджених сил»* [9, с. 35]. Це твердження, безумовно, впливає з постулату про єдину людську природу.

Аналізуючи досягнення тогочасного природознавства, а це насперед праці Ч. Дарвіна, Т.Г. Гекслі, Е. Геккеля, Франко наголошує на провідному мотиві їх наукового доробку – мотиві прогресу як, наприклад, у біологічному законі Геккеля, що онтогенез – це швидке й коротке повторення філогенезу (1866 р.). Так само Гекслі у своїй праці «Про місце людини в ряді органічних істот» (1863), активно популяризуючи вчення Ч. Дарвіна, доводить морфологічну близькість людини та вищих мавп. Знайомство з досягненнями природничої науки дало Франкові підстави вважати, що знання про людину мають базуватися на основі її анатомічних і фізіологічних ознак. Тому вчення про людину як поєднання в ній соціальних і природних чинників має бути предметом окремої науки – антропології. Таким чином, принцип антропологізму стає вихідним його соціально-філософських поглядів. На цьому, досліджуючи філософські підвалини Франкового світогляду, застановляється А. Пашук: Франко «розглядає антропологію як один з напрямів народознавства, скажімо, поряд з міграційним, історичним та ін. Кожен з цих напрямів чи шкіл мав свій доробок, але антропологічний, як вважає І. Франко, посідає особливе місце, бо пов'язується з антропологічною суттю народу» [4, с. 16]. Людина в її історичному поступі є основою в науковому підході І. Франка до буття суспільства та універсальї культури, таких як Добро, Справедливість, Щастя, Обов'язок, Істина, Свобода, Бог.

Так само Конт вбачає силу науки в тому, що вона, стоячи на універсальних законах та прогресі розуму людини, здатна описувати і враховувати детермінанти поступу людськості. Так, соціологія, переконаний філософ, – це наука, яка легітимізує і водночас демонструє опертій на ідеї прогресу *позитивний* спосіб мислення, що базується на емпіричних методах спостереження й експерименту та існуванні всезагальних законів, які обіймають усе розмаїття буття світу і процес його пізнання.

Позитивний спосіб мислення Конт ілюструє своїм «великим основним законом», який стверджує, що кожна галузь пізнання проходить у своєму поступі до досконалості три теоретичні стани – «теологічний» (вигаданий), «метафізичний» (абстрактний) і «позитивний» (науковий). Згідно з Контом, настав час, коли соціальне пізнання досягло позитивної стадії і стає соціологією, що включає в себе два складники: *соціальну статистику і соціальну динаміку*. Авангардом у поступі людської цивілізації, за Контом, є індустріальна цивілізація Заходу: «Тоді як індустріальна діяльність сама з себе має пречудову властивість – її розвиток захоплюють одночасно всі індивіди і всі народи, причому швидкий розвиток одних сумісний зі злетом інших – навпаки, повнота воєнізованого життя у значної частини людства передбачає і визначає, врешті-решт, неминуче її скорочення як основний суспільний обов'язок, якщо йдеться про все цивілізоване людство» [11, цит. за 2, с. 138]. Зі сказаного випливає, що цей закон проймає собою весь процес історичного соціального поступу.

У розкритті процесу суспільно-історичного поступу Конт у своїй соціології наголошує, що кожне конкретне суспільство становить *цілісну систему*. Цей концепт Конта для І. Франка є центральним імперативом у формуванні русинського етносу в українську націю як соціальну цілість (принагідно зауважимо, що 80% людности Галичини становило селянство). Цілісність спільноти стає предметом соціальної статистики, яка описує архітектоніку системи, що передбачає *консенсус у її способах мислення*, тобто неконфліктність ідей і упорядкованість на кожному історичному етапі. Згідно з Контом, історія знає лише один період справжньої впорядкованості способів мислення – фетишизм. Підвалиною цього світосприйняття є вбачання людиною у всіх живих і неживих предметах однієї і тої самої якості – душі, яка зумовлює єдине спонтанно-предметне мислення і переконання, що всі предмети й істоти мають між собою схожість. Для Конта історичним етапам людства, що передували добі позитивізму, характерна невпорядкованість, суперечливість способів

мислення, різноспрямованість думок, настроїв, переконань, що призводило до розбалансування *соціальної системи*, яке штовхало людство до подальшого руху в напрямі формування позитивного мислення.

Пов'язаність позитивного мислення з поступом у конкретних сферах як економіка, політика, культура, виробництво тощо для Конта, на відміну від Франка, не стало окремою науковою проблемою.

Сила наукового способу мислення, переконаний Конт, виявляється в цілісному суспільстві як спроможність організовувати, знімати суперечності, тертя між сукупністю наявних різноспрямованих ідей, поглядів, думок – це здатність об'єднувати і привести їх силою духу до консенсусу в ім'я суспільного прогресу. Позиція ж Франка стосовно спрямованості сили наукового мислення як *сили духу* на прогрес в усіх сферах суспільного життя діаметрально протилежна Контові, який зводить силу розуму до здатності об'єднувати протилежні ідеї, думки, погляди. Для Франка дух – «вічний революціонер», що викликає бродіння різноспрямованих думок, ідей, ідеалів, які заряджають і спрямовують спільноту на пошуки шляхів поступу. Дух налаштовує людей на *конкретні зміни* в соціальному, політичному, культурному житті свого народу.

Франка, на відміну від Конта, теоретично й практично цікавить віднайдення необхідних механізмів і чинників формування з «етнічної маси» власного народу самодостатньої цілісної української нації та шляхів її подальшого поступу. Тоді як Конт накреслює в соціальній динаміці *глобальні механізми*, що зумовлюють невідворотність прогресу всієї *цілісної людської історії*. Тому для нього зміст соціальної динаміки в теоретичній сфері постає як перехід людськості від теологічного світогляду до позитивного, а в практичній – перехід до індустріального способу життя.

Франко, у підході до позитивістської методології соціального пізнання, сприймає її як науково-універсальну для пізнання природничого, так і суспільно-наукову: «Науки суспільні ніяким світом не можуть відриватися від ґрунту загального природознавства» [8, с. 83]. Науковий раціоналізм Франко називає власною світоглядною позицією як «змагання керуватися розумом, просвітою» [6, с. 271], тобто це такий підхід до речей, явищ, який, ідучи за Контом, за основу їх існування бере факти позитивних наук, описані, досліджені розумом.

Другий представник позитивізму Спенсер, що, як Конт, є для Франка високим науковим авторитетом, завдання філософії вбачає в описі явищ, які мають чуттєвий характер, надаються систематизації і зумовлені нашими пізнавальними здатностями. Відмінність філософії від науки, на погляд Спенсера, чисто кількісна й залежить від міри узагальнення ними явищ, які даються в пізнавальному досвіді.

Наукова позиція Спенсера, згідно на його універсальний закон *еволюції*, стала для Франка методологічною підвалиною у підході до українського націотворення. *Еволюція* для Спенсера найперше – глобальний, глибинний, багатосторонній процес, який у найзагальнішій науковій формі виражений інтеграцією матерії і розсіюванням руху. У підході до змісту поняття матерії він виходить з постулату, що однією з головних сторін науки є прогрес узагальнення, а узагальнювати означає об'єднувати в групи «всі схожі співіснування і зміни явищ» [5, с. 175]. За допомогою відношень «співіснування» і «зміни» (чи то відношення послідовності) Спенсер підходить до змісту поняття матерії і кладе їх в основу розкриття глобальної суті еволюції як універсального закону. Так, за Спенсером, абстрактне поняття «зміни» (як відношення послідовності) є час, а абстрактне поняття «співіснування» є простір [5, с. 31], проте одного без іншого не буває. Співіснування тіл, як пізнавана відносна реальність, зумовлює ідею простору, як вияв здатності тіл давати

відпорність силі тиснення. *Сили* становлять весь зміст поняття матерії. На такій позиції щодо матерії стоїть також Франко: «Наука мусить відкинути двоїстість у природі, а стояти на єдності (монізмі), т. є. мусить признати, що матерія і сила – одна суть, що дух і тіло – одно суть» [7, с. 189].

Згідно зі Спенсером, для синтезу всякого знання щодо явищ слід знайти загальний закон взаємозв'язку матерії і руху, як зміни міри організованости матерії. Такий закон має виводитися із *постійности сили*, що існує в світі. Оце, переконаний він, і буде загальний закон еволюції. Для Спенсера еволюція в своєму універсальному вигляді є інтеграція, об'єднання в певну цілість таким чином, що ця цілість переходить зі стану невизначеної однорідности до стану визначеної пов'язаної різнорідности [5, с. 210]. Еволюція (розвиток), згідно зі Спенсером, відбувається у простій або складній формі як інтеграція «в певні агрегати», чи то системи. Проте інтегрування в суспільстві відбувається найрізноманітніше – це може бути впорядкування, об'єднання в групи тощо. Спенсер наводить такий простий приклад щодо вияву в суспільстві закону інтеграції матерії і розсіяння руху: «коли замість кількох робітників, що виробляють один і той самий товар, один зосереджує в собі монополію виробництва, залучивши до себе майстрів та робітних людей» [5, с. 169].

Зміни, зауважує Спенсер, які набуло загальне як організм («агрегат») знаходять вираження у все більшій визначеності і повторюються в розвитку кожного органа. Те саме відбувається в суспільному «агрегаті» з появою класів, верств, професій тощо. З поступом суспільства до цивілізації риси відмінностей стають усе чіткішими і все більш різноманітними.

Проілюструємо особливість еволюційного процесу в суспільстві на прикладі Австрійської імперії та східної Галичини як частини і цілого. Імперія кінця XVIII ст. становила сукупність земель, які обіймали більше десятка етносів і належали до п'яти різних релігійних конфесій. У плані політичної свідомости п'ять етносів, включаючи українців, були позбавлені державности багатьох років тому, три – взагалі не мали державности і, відповідно, кожний з етносів не становив певної структурованої цілості. З цього й виходив Франко у своїй концепції становлення у галицьких русинів української самосвідомости. Якщо Габсбурзька монархія кінця XVIII ст. нагадувала велетенський килим, хаотично зшитий із різних земель і народів, то починаючи з 60-х років XIX ст. вона структурується як цілісний соціально-політичний і соціально-культурний організм на основі запровадження децентралізаторських перетворень і конституційних свобод. Мовою Спенсера відбувається «перетворення цілого, спочатку розсіяного і однорідного в згуртовану комбінацію багатоманітних частин», а далі закон еволюції «передбачає поступове відділення як цілого від його оточення» (у нашому випадку політичне самоствердження імперії), так і відділення «його частин одне від одного» [5, с. 223] (ми це читаємо як політичне самоусвідомлення етносів націями). Таким чином, перед Франком постає завдання: у який спосіб пришвидшити зміну «незв'язної, невизначеної однорідности», яким був русинський етнос у «визначену і зв'язну однорідність» (соціальний організм) як національно самодостатню українську націю. І справді, вже на початок XX ст. (1902–1903 рр.) українська самосвідомість зростає до такої міри, що дало право дослідникам стверджувати: «Політичне зміцнення українців в Австрії ставило на порядок денний питання поділу галицької провінції...» [1, с. 592]. Щодо чисельности населення Східної Галичини, то вона, згідно із сучасними дослідженнями, становила «в 1910 р. 5254769 осіб, з них українці становили 62,9%, поляки – 23,4%» [3, с. 291].

Звернемося до повного визначення Спенсером еволюції, позаяк її зміст слугував Франкові *визначальним науковим імперативом*: еволюція – це «інтеграція матерії, що

супроводжується розсіюванням руху, під час якої матерія переходить від стану незв'язної, невизначеної однорідності до стану визначеної і зв'язної різнорідності, невикористаний рух зазнає аналогічної трансформації» [5, ч. 238]. Виходячи з цього визначення, Франко резюмує: Спенсер «вказав, що в цілій природі розвиток іде від розрізнених та однорідних часток до скуплених та різнорідних» [8, с. 82]. Позаяк «скуплені різнорідні частки» – система чи то «організм», який становить зв'язну цілість «різнорідних часток», пов'язаних між собою таким чином, що кожна з них, будучи інтегрована в цілість (соціальний організм), надає йому як системі врівноваженості. Порушення цієї внутрішньої рівноваги веде до розпаду системи, з нього і бере початок новий еволюційний процес. На основі викладеного випливає узагальнення: все наявне піддатне своєрідному циклу становлення і розпаду, а далі йде творення нового. Проте світ, згідно зі Спенсером, включає в себе три рівні еволюційних процесів: неорганічний, органічний, який відбувається в живій природі, та над-органічний чи то соціальний, що відбувається в суспільних процесах.

Франко, інтерпретуючи своє бачення історичного поступу людського суспільства, звертається до загальних законів еволюції в органічній природі: «Треба пізнати її двигаючі причини і головні форми, в яких вона проявляється» [8, с. 82]. Він наголошує при цьому, що рушійною силою еволюції в органічному світі є відкритий Дарвіном закон боротьби за існування [8, с. 82], який в над-органічній (суспільній) сфері виявляється в іншій формі: «Культура і поступ, котрі іменно, раз у раз змінюючись, творять історію людськості, були наслідком також боротьби за існування, т. є. також простих механічних законів біологічних, тільки проявляючися в другій формі – не єдиничній, а *дружній*, були наслідком *асоціації* (*спілки*, здруження одиниць) і *кооперації* (спільної праці)... тільки здруження людей в громади, племена і держави могло розвинути в них тисячні духові спосібності, саму основу всякої культури» [8, с. 94]. Саме соціальної (*дружньої*) форми боротьби, зазначає Франко, і не розгледів Дарвін.

Суспільство, становлячи систему чи то соціальний *організм* (*агрегат*), в процесі розвитку піддатний загальним системним змінам. Причому він так само, як біологічний організм, у процесі інтеграції нарощує *масу*, але різниця в тім, що спільнота має *соціальну масу*, яку виявляє своєрідно – як збільшення чисельності населення та матеріальних ресурсів. Франко розглядає «нарощення маси» в спільноті через специфіку зв'язності «соціальних органів», що виявляються через особливості *боротьби за існування у формі «здруження одиниць»*. Вона стає вирішальним науковим імперативом у Франковій концепції націотворення і також знаходить своє вираження у Франковому підході до соціалізму. Отже, *ускладнення структури* суспільного агрегату як становлення нації йде через інтегрування в ньому кількості спілок, кооперацій, товариств тощо як суспільних інституцій і форм самоорганізації народу в цілісну систему.

Згідно із законом еволюції, відбувається перерозподіл і невичерпність руху, чи то його трансформація, через «поглинання індивідуальних діянь – діяннями соціальних організмів» [5, с. 236]. Франкове реальне українське націотворення реалізується найперше публіцистичною діяльністю, яка спрямована на організацію необхідних соціальних інституцій як рільничі та іншого роду гуртки, кредитні, промислові тощо спілки, часописи, початкові школи, приватні гімназії, бібліотеки і т.д. Так само він глибоко переймається практичною інтеграцією галицьких русинів (а це переважно селянство) як залучення все більшого числа селян у соціальні інституції як форми самоорганізації власного життя.

Підсумовуючи, зазначимо, що Франко, методологічно застосовуючи результати тогочасного наукового знання та висновки очільників першого позитивізму О. Конта та Г. Спенсера, теоретично й практично довів, що: 1) доконечним, націотворчим елементом

у становленні української самосвідомості галицького селянина є його інтеграція в соціальні інституції, які національні як за формою, так і змістом; 2) визначальним мірилом самодостатності соціального організму є диференціація функцій, які виконує та чи інша інституція як елемент цілісного організму (нації); 3) соціальний організм (нація) зберігає врівноваженість (збалансованість) тоді, коли кожна інституція виконує свою, властиву тільки їй функцію, а всі разом на основі взаємозалежності забезпечують існування нації як цілісної системи; 4) якщо якась інституція виходить за межі тільки їй властивих функцій, підмінюючи собою інші, то це веде до порушення рівноваги в системі, а тому до її розпаду.

За часів Франка існування української національної держави було «поза межами можливого». Проте сьогодні, коли національна українська держава є реальністю, «межі можливого» не зникли. Можна стверджувати, що вони змістилися, проте не перестали бути серйозними викликами для українського суспільства, вписуючись у сучасний політичний і соціософський дискурс у статусі «червоних ліній». Отже, екстраполюючи зміст закону загальної еволюції Спенсера на існування української держави за умов, з одного боку, незрілої демократії, а з іншого – гібридної війни, потрібно брати до уваги концептуальний у позитивістській теорії суспільства принцип внутрішньої врівноваженості. Держава як фундаментальна інституція суспільства має виконувати свою основну функцію – утримувати соціально-політичний баланс українського суспільства як цілісної системи. Запорукою виконання цієї функції є рівновага усередині самого складного механізму сучасної демократичної держави. Потрібне неухильне дотримання державою як політичною інституцією принципу стримувань і противаг для належного виконання функцій кожним органом як суспільною інституцією, в соціальному організмі як цілому. Необхідна незалежність кожної ланки цього механізму від зумовленого слабкістю громадянського суспільства свавільного й безвідповідального втручання, яке веде до розбалансування *всього* соціального організму і, зрештою, закінчується його руйнацією.

Список використаної літератури

1. Аркуша О. Польсько-українські дискусії про національний характер Східної Галичини на початку ХХ ст. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 15/2006–2007. С. 586–606. URL: <https://www.inst-ukr.lviv.ua/files/23/540Arkusha.pdf>.
2. Арон Р. Этапы развития социологической мысли / общ. ред. и предисл. П.С. Гуревича. Москва : «Прогресс» – «Политика», 1992. 608 с.
3. Дудяк О. Динаміка чисельності польського населення Східної Галичини в першій третині ХХ ст. (за матеріалами переписів 1910, 1921 і 1923 рр.). *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів, 2000. Вип. 35–36.
4. Пашук А. Філософський світогляд Івана Франка. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. 432 с.
5. Спенсер Г. Основные начала / пер. Л. Алексеев. Издание книгопродавца-издателя Ф. Ютансона, 1886. 375 с. URL: <https://avidreaders.ru/book/osnovnyie-nachala.htm>.
6. Франко І. А. Фаресов «Народники и марксисты». Збір. тв. у 50 т. Т. 45. Філософські праці. Київ : Наукова думка, 1986. С. 272–275.
7. Франко І. Кілька слів о тім, як упорядкувати і провадити наші людські видавництва. Збір. тв. у 50 т. Т. 45. Філософські праці. Київ : Наукова думка, 1986. С. 187–203.
8. Франко І. Мислі о еволюції в історії людськості. Збір. тв. у 50 т. Т. 45. Філософські праці. Київ : Наукова думка, 1986. С. 76–139.
9. Франко І. Наука і її взаємини з працюючими класами. Збір. тв. у 50 т. Т. 45. Філософські праці. Київ : Наукова думка, 1986. С. 24–40.

10. Франко І. Що таке соціалізм? Збір. тв. у 50 т. Т. 45. Філософські праці. Київ : Наукова думка, 1986. С. 44–55.
11. Comte Auguste. Cours de philosophie positive. 5 ed., 6 vol. Paris. Schleicher Freres editeurs, 1907–1908. 379 p.

SCIENTIFIC IMPERATIVES OF THE FRANCO'S APPROACH TO UKRAINIAN NATION-BUILDING. GALICIAN CONTEXT

Mykhaylo Skrynnyk

*National Forestry University of Ukraine,
Department of Philosophy, Sociology and Cultural Studies
General Chuprynka str., 203. 79044, Lviv, Ukraine*

Liliya Fliorko

*National Forestry University of Ukraine,
Department of Philosophy, Sociology and Cultural Studies
General Chuprynka str., 203. 79044, Lviv, Ukraine*

The question of the scientific basis for the formation of the Ukrainian nation in Galicia is primarily related to the sociology of Auguste Comte, according to Ivan Franko. Comte asserted that social progress is based on the historical progress of the human mind on the basis of a common human nature. This is reflected in global laws. This approach manifested itself in the original postulates of Franko's socio-philosophical views, which are expressed in the principles of anthropology and progress. The progress of mankind is subordinated to the law of three states and inevitably leads to the industrial mode of life. This path of progress is inevitable for each particular society, which Comte defined by the concept of "holistic social system". This concept becomes the central scientific imperative of the theory of nation-building. Franko focused his attention on specific mechanisms and factors in the formation of a self-sufficient Ukrainian nation from the "ethnic mass" of the people. Franko used the meaning of Spencer's concept of "evolution" as a methodologically defining scientific imperative in the question of the formation of the Ukrainian nation.

Franko, firstly, proved that evolution (development) occurs in a simple or complex form as integration "into certain aggregates" (systems). Secondly, he argues that the struggle for existence as a driving force of evolution at the social (super-organic) level is significantly different from the struggle at the organic level. Culture and progress, Franko argued, are "the results of association (union, interconnection of units) and cooperation (joint work)...". Darwin did not appreciate the importance of this (friendly) form of struggle. Third, the social organism, as well as the biological one, in the process of integration changes its mass in the form of an increase in the population and material resources. Fourth, Franko's approach to "mass building" in society was based on his interpretation of evolution as the integration of "disparate and homogeneous particles into combined and heterogeneous ones". "Social organs" are combined with each other, because they form a whole. Thus, evolution in society occurs in the form of "mass building" in the community by means of the emergence of "social bodies" (unions, societies, etc.) as a result of the struggle for existence in the form of "association of units". Fifth, the "union of units" as a struggle for existence was a crucial scientific imperative in Franko's conception of nation-building. Thus, the complication of the structure of the social aggregate (in our case the ethnos) occurs as the formation of the nation by means of the integration of the number of unions, cooperatives, societies, libraries, etc. (Ukrainian in form and content). Together, they shape a system of social institutions and forms of self-organization of the people into a nation as a holistic system.

Key words: nation-building, progress, social system, evolution, "mass building", "association of units", social institution.

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

УДК 32+316.48

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2020.31.12>

КОЛУМБІЯ У ПОШУКАХ ДИНАМІЧНОЇ РІВНОВАГИ: ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ І ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ

Олег Барабаш

*Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди,
кафедра соціології, політології і культурології,
пров. Фанінський 3-В, 61166, м. Харків, Україна*

У роботі здійснена спроба розгляду специфіки розвитку політичних процесів у Республіці Колумбія стосовно актуалізації окремих аспектів, тенденцій, характерних рис. Позначені особливості концепції розвитку на національному рівні у зв'язку з проявами світових «ліній переформатувань» щодо взаємодії. Проаналізовано спрямованість і окремі характерні риси політичних процесів у Республіці Колумбія в ракурсах конституційно-правових перетворень, інституціоналізації, особливостей представлення політичних сил у політичних і військово-політичних процесах, формування зон конфліктності інтересів. Виявлено складнощі розвитку сучасної Колумбії, технологію політичної дії ключових акторів, вирішальні рішення та їх наслідки, характер викликів і перспективи майбутності. Підкреслено, що розвиток ситуації в країні за умов нинішньої хвилі економічної кризи пост-пандемічного характеру та значної кореляції самої системи міжнародних відносин і нових проявів геополітичних спрямувань демонструє й можливість коректив стосовно певних ієрархій щодо актуалізації значення ресурсів державного впливу (у розумінні М. Манна – економічні, політичні, військові, ідеологічні) з високим ступенем дифузії факторів ендogenousого й екзогенного характеру. Наголошено, що в сучасному взаємопов'язаному багатьма вимірами світі суто інституціональний підхід до ствердження авторитетних і відпрацьованих досвідом успіху конституційно-інституційних рішень з відтворенням системи суто внутрішніх балансів влади за умов урахування «медисонських» стимулів політичної діяльності і встановлення відповідних системних стримувань і протитяга може бути не досить для розбудови успішної майбутності на рівні окремої держави. Можливо, саме уявлення про рівновагу і політичний процес, у тому числі щодо результативності майбутності в окремій країні (Колумбії), слід шукати у межах концептів «динамічної рівноваги» та «текучої сучасності» (З. Бауман) з урахуванням новітніх аспектів геополітичних інтересів і впливів.

Ключові слова: інституціоналізм, політичні процеси, Колумбія, проблеми розвитку, динамічна рівновага, Латинська Америка і Карибський басейн.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Країни ЛАКБ пройшли в своїй історії складні і багато в чому унікальні за сценаріями та траєкторіями розвитку шляхи становлення своєї державності, мають значний і якісно різноплановий досвід політичних трансформацій, змін політичних режимів, контекстів сполучання факторів внутрішнього і зовнішнього впливу на ситуацію соціально-політичного сьогодення та її перспектив. Проходження окремими з них «відрізків концентрації смислів і загальних напружень», періодів подальших рішень у крапках біфуркації подій надає, зрештою, суттєвий матеріал у широких дослідницько-аналітичних вимірах і проєкціях, який, на нашу думку, є цінним щодо значного потенціалу виходу на прогностично-рекомендаційні підсумовування й наукові узагальнення. У такому

умовному контуруванні дослідницьких інтересів та завдань розгляд специфіки розвитку політичних процесів у Республіці Колумбія бачиться нам особливо цінним стосовно актуалізації окремих аспектів, тенденцій, характерних рис як на національно-державному, так і на регіональному чи світовому рівнях.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання такої проблеми і на які спирається автор. У роботі використано міждисциплінарний науковий підхід, що зумовило залучення емпіричних досліджень і теоретико-методологічних напрацювань представників різних галузей наукового знання, що розробляють окремі предметні поля заявленої багатовимірної теми. Щодо тенденцій і акцентів значущості аспектів розвитку, то суттєвого значення набувають фундаментальні дослідження вітчизняних науковців-конституціоналістів М.П. Орзіха, В.П. Колісника, Ю.Г. Барабаша, Н.В. Мішиної, М.В. Савчина, теоретиків держави і права І.В. Процюка, Д.В. Лук'янова, Л.І. Кормич, М.В. Серебро, представників політичної науки й соціології І.Д. Денисенко, М.А. Польового, В.Ю. Карасьова, Г.М. Куц, О.І. Ткача, І.О. Поліщука та закордонних авторів, що репрезентують широкий спектр досліджень гуманітарного, політико-правового характеру, серед них – З. Бауман, У. Бек, М. Манн, Г. Негретто, Х. Монтеро, З. Івановський, Т. Пепінські та інші. У роботі використано матеріали і статдані окремих міжнародних фондів і дослідницьких установ.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета роботи – віднайти і позначити закономірності й тенденції політичних процесів у контексті сучасного розуміння стосовно характеру та особливостей концепції розвитку на національному рівні у зв'язку з проявами світових «ліній переформатувань» щодо взаємодії. Завдання – проаналізувати спрямованість і окремі характерні риси політичних процесів у Республіці Колумбія в ракурсах конституційно-правових перетворень, інституціоналізації, особливостей представлення політичних сил у політичних і військово-політичних процесах та засобів їх сучасної взаємодії, з'ясувати причини головних складнощів розвитку сучасної Колумбії, технологію політичної дії ключових акторів, вирішальні рішення та їх наслідки, характер викликів і перспективи майбутності.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Республіка Колумбія вже тривалий час виступає в ролі одного з головних геополітичних союзників-партнерів США в регіоні ЛАКБ. На нашу думку, певний «розрив бачення приналежності» (сформулюємо це максимально широко, щоб не потрапити в пастку конкретики прив'язок цивілізаційного, мовного, географічно-історичного чи ідейно-політичного вимірів, оскільки справа видається нам значно більш складною за багатопараметричність складників і їх соціальних значень), що проявлявся тією або іншою мірою в історії й сучасності Колумбії, сформував і «поля проблемності» розвитку. Видатні політичні діячі Республіки Колумбія, творці її Конституцій (на фоні країн регіону Колумбія вирізняється «конституційною витривалістю» – лише 8 Конституцій [1, с. 77], що є одним з найнижчих показників у регіоні, а Конституція Республіки Колумбія 1886 [2] року діяла впродовж 105 років) намагались виходити з можливості поєднання універсалізму ліберально-демократичних цінностей і механізмів їх соціально-правового нормування, що були розроблені під впливом ідей Просвітництва й світоглядних настанов протестантизму та впроваджені в державотворенні США з власними баченнями ідеалів загального блага, рівності і соціальної справедливості на підґрунті цінностей традиціоналістсько-колективістського характеру католицько-християнського спрямування та відтінками месіанізму в процесах власного державотворення. З огляду на існування цього «розриву» й намагань віднайти основу свого унікального в значенні історичної перспективи «суспільного дого-

вору» в Колумбії та формалізувати його на перетині сполучань запозиченого і відпрацьованого на практиці інституційно-правового досвіду США (організація сфери публічної влади і розбудова системи стримувань і противаг гілок влади на основі підходу Джеймса Медісона, який виходив з наміру правильної організації стимулів політичної діяльності завжди індивідуально-егоїстично налаштованого суб'єкта політичної діяльності [3]) та унікально-самобутніх, місцевих за походженням розробок як змістовного щодо особливостей рамових побудов і положень Конституцій і формулювань догматичної їх частини (наповнених саме прагненнями «соціальної» правової держави» й реалізації колективістських сподівань світобачення католицизму), так і стосовно загальних особливостей побудови державного механізму, засобів нормування соціального життя, заходів юридичної техніки, значення процесу, інше, можливо, і прояснюється смисл коливань змістовно-ціннісного характеру в Конституціях: переважно ліберально-демократичного спрямування Конституція Сполучених Штатів Колумбії 1863 року [4] – консервативно-традиціоналістська в основі Конституція Республіки Колумбія 1886 року [2] – спрямована переважно на реалізацію ліберально-демократичних засад розбудови держави Конституція 1991 року [5].

У зв'язку з поширенням лівої секулярної ідеології різного ґатунку в світі та регіоні і за активної ролі в протистоянні їй на своєму «задньому подвір'ї» – в країнах ЛАКБ – США, на хвилі протистояння різним загрозам лівого характеру, а згодом і в ситуації громадянської війни в Колумбії (розпочалась після вбивства популярного політика, лідера Колумбійської Ліберальної Партії і фактичного очільника руху з елементами лівого характеру в країні Хосе Е. Гайтана 9.04.1949 року та подальшого збройного протистояння, що розпочалося в Боготі), на свій лад сприяли встановленню миру й побудові досить стійкої двопартійної системи в країні і основ «Національного фронту», що за умов «обмеженої» або «контрольованої» «елітної» (інше) демократії [6, с. 130] за обставин оговореної паритетної і почергової зміни представників партій (Колумбійської Ліберальної Партії і Колумбійської Консервативної партії) в органах виконавчої влади незалежно від результатів виборів і в ситуації фактичного витіснення з публічного політичного простору будь-яких представників лівої ідеології, створювало здавалось би стійкі передумови поступовим, але визначеним ліберально-демократичною перспективою змінам. Щодо неспішності планованих системних трансформацій підтверджувальним фактором видається й тривала діяльність в інституційно-правових межах Основного Закону 1886 року, аж до бурхливих подій кінця 80-х – початку 90-х, коли студентський рух, підтриманий місцевими науковцями, інтелігенцією, став каталізатором процесів щодо прийняття нової Конституції 1991 року [7]. Загалом, студентська молодь і представники вузів завжди були і є одним з ключових сегментів колумбійського суспільства стосовно творення змістових трендів подальших змін та захисту соціальних прав (масові демонстрації з вимогами збільшення кількості бюджетних місць, підвищення стипендій та заробітної платні відбуваються в Колумбії й останніми роками). За твердженням авторитетних публіцистів, проникнення лівої ідеології в Колумбії відбулося досить пізно порівняно з країнами Європи і навіть країнами-сусідами, «Філософи й дослідники в сфері політичних наук, такі як Аксель Кайзер, стверджують, що протягом багатьох років ліві охоплювали факультети гуманітарних наук, освіти та права на Заході, що призвело до постійної інституціоналізації унікальної революційної думки й/або прогресу в усіх його країнах. В Колумбії цей процес почався... в епізодах 8 та 9 травня 1957 року, коли диктатура Рохаса Пініл'ї обстріляла студентів університетів, і з тих часів він не припинявся, сягаючи навіть приватних університетів...» [8] та формуючи фланг ідеології з її проявами навіть у судовій системі. Подальше велике поширення ідеології лівого ґатунку за умов геополітичного протистояння США та СРСР у регіоні та у поєднанні

з комплексом внутрішніх проблем (бідність, велика соціальна нерівність, не вирішене земельне питання для місцевих селян, інше) набуло в Колумбії різних форм прояву, і за умов фактичного витіснення самого лівого наративу й можливостей його представлення в офіційній політичній діяльності стало певним світоглядним підґрунтям для організаційного оформлення окремих військово-політичних рухів, що від самого початку позиціювали себе виразниками лівих ідей і захисниками інтересів колумбійського народу в його відповідних розуміннях. Так, на початку 60-х сформувались найчисленніші *Las Fuerzas Armadas Revolucionarias de Colombia – Ejército del Pueblo (FARC–EP)* [9] та *Ejército de Liberación Nacional (ELN)*, пізніше *Ejército Popular de Liberación (EPL)*, що мали певні відмінності програмного характеру, схилились до союзництва з різними зовнішніми державами-партнерами та перебували в часто складних стосунках між собою. Зважаючи на необхідність у фінансуванні цих та інших, менш відомих за кордонами Колумбії формувань, наявність у країні значних природних ресурсів, у тому числі таких цінних, як золото, найякісніші в світі зелені смарагди тощо, та можливість виробництва на територіях країни наркотичних речовин (Колумбія, Перу та Болівія – так званий «кокаїновий трикутник» – тут виробляється найбільша кількість цього наркотику в світі) та переплетіння суміжних економічних, соціально-політичних інтересів, маркування окремих з них виглядає, щонайменше, неоднозначним (так, представники, скажімо, військово-політичного утворення «Гайтаністас» – назва на честь згадуваного нами Х.Е. Гайтана – наполягають на використанні назви-позначення *AGC (Autodefensas Gaitanistas de Colombia – Сили самозахисту Колумбії* [10], тоді як на офіційному рівні проголошуються наймогутнішим наркокартелем сучасної Колумбії). Країна більш ніж пів століття фрагментована на різні за обсягом частини, що тривалий час перебувають під владою цих угруповань, і єдина свого часу велика держава, що була навіть осередком проекту Велика Колумбія (1819–1831 рр., території сучасних Колумбії, Венесуели, Еквадору, Панамі, ідеї та діяльність – Франсіско де Міранда, Сімона Болівара, інших), знаходиться в епіцентрі насильства в регіоні. Відзначимо також, що інших вагомих підстав для спроб фрагментування територій, ніж згадані, в країні немає: більшість людей країни сприймає іспанську мову рідною, більш ніж 93% громадян сповідують католицьке християнство, в країні мешкають 58% метисів, 20% білих, 14% мулатів, 4% афро-колумбійців, 3% самбо і тільки 1% індіанців [11].

За участю й допомоги США в останні десятиліття Республіка Колумбія суттєво просунулась у напрямі ствердження розвиненої демократії (ті території, які контролюються урядом), пройдена відмітка С. Хантінгтона щодо двох підряд вільних чесних прозорих та справедливих виборів стосовно обох рівнів-складників легітиматії влади (вибори Президента й вибори парламентарів до 2-палатного Конгресу *Congreso de la República de Colombia – Senado de la República de Colombia* <http://senado.gov.co/> + *Cámara de Representantes* <https://www.camara.gov.co/>), в дусі неоконституціоналізму-лібералізму [12] початку третього тисячоліття проведено судову реформу з виокремленням зі складу Верховного суду Колумбії її Конституційної Палати в окремий Конституційний Суд з широкими повноваженнями щодо контролю за правильним застосуванням конституційних правових норм та формальною й вже неодноразово засвідченою фактичною незалежністю. Досить динамічні показники Колумбія демонструє й щодо розвитку економіки, покращення рівня життя (щоправда, без запровадження спеціальних соціальних програм щодо більшої доступності освіти, системи охорони здоров'я (на кшталт Аргентини, Мексики, Куби чи Венесуели часів президентства У. Чавеса, де реалізовувались програми і щодо безкоштовного отримання житла, безкоштовної діагностики й видалення катаракти, інше). За рівнем ВВП ПКС на душу населення Колумбія за 2019 рік має показник **15,643.7** (для порівняння:

Панама – 32,762.5, Чилі – 25,155.0, Аргентина – 22,947.1, Уругвай – 22,454.7, Коста-Ріка – 20,434.4, Мексика – 20,410.7, Домініканська Республіка – 19,182.4, Суринам – 17,005.4, Бразилія – 15,258.9, Перу – 13,380.4, Парагвай – 13,210.3, Еквадор – 11,846.8, Сальвадор – 9,139.7, Гватемала – 8,995.5, Гондурас – 5,965.4, Нікарагуа – 5,631.2, Гаїті – 1,800.6, дані по Венесуелі відсутні, **Україна – 13,341.2** [13]. Але територія країни була і залишається зосередженням різного роду насильства, і за цими показниками (ЛІАКБ знову визнано лідером у сумній статистиці репресивності й жорстокості в світі [14]) навіть на фоні сусідніх країн Колумбія демонструє динаміку зростання негативних явищ – насилля активно відтворюється, перш за все проти активістів, що налаштовані на зміни ситуації, саме тут сконцентровано 106 з 208 убивств у Латинській Америці та Карибському Басейні, тобто 68% з усіх, що відбулися в усьому світі [14]. За окремими підрахунками на березень 2020 року: «З тих пір, як на початку 2017 року було укладено історичну мирну угоду з Революційними збройними силами Колумбії (FARC), лівою повстанською групою було вбито 271 активіста» [15]. Зростання насилля суттєво гальмує загальні тенденції економічного розвитку країни, воно відбувається на фоні актуалізації конфронтаційних сценаріїв політичного процесу і динамічного переформатування організаційного представлення політичних сил у партійній системі Колумбії [16]. Натепер у ній проявляються 2 спрямованості: 1) підключення до дій у легальному політичному полі нових одиниць представників лівих сил (наприклад, FARC, але вже як політична партія) та 2) дефрагментація, в якій простежуються наміри відійти від чітких ідеологічних маркерів у напрямі патронажно-персоналістичних політичних об'єднань з доволі розпливчастими з точки зору традиціоналізму ідеологій програмними установами. В індексі процвітання [17] загальні показники Колумбії значно погіршують позиції стосовно саме рівня безпечності в країні. 37 Chile – 66, 38 Costa Rica – 48, 39 Uruguay – 41, 51 Panama – 47, 55 Trinidad and Tobago – 67, 56 Peru – 74, 59 Argentina – 93, 67 Mexico – 140, 69 Brazil – 111, 72 Colombia – 153, 78 Dominican Republic – 124, 79 Paraguay – 69, 80 Ecuador – 73, 82 Suriname – 55, 90 Guyana – 81, 94 Belize – 72, 96 Ukraine – 145, 97 Cuba – 95, 98 El Salvador – 125, 99 Guatemala – 116, 105 Bolivia – 77, 107 Honduras – 130, 109 Nicaragua – 104, 143 Venezuela – 146, 153 Haiti – 97 (1-а цифра – загальне місце у рейтингу процвітання країн, 2-а, виділена, – бали за рівнем її небезпечності).

Після складних перемовин представників Президента Республіки Колумбія Хуана Мануеля Сантоса та лідерів FARC, особливо продуктивних щодо процесу мирного врегулювання збройних конфліктів у 2016 році, та прийняття спеціальних Угод стосовно заходів «перенесення» протистояння у виключно політичний процес у рамках чинного законодавства країни та підключення правового режиму «правосуддя перехідного періоду» із перспективами для держави щодо залучення «іноземних інвестицій (через план США «Мир у Колумбії», Фонд ООН, і т. п.)», що будуть «відігравати фундаментальну роль» [18], поширювались небезпідставні очікування перспектив владнання всіх довготривалих конфліктів (лише протистояння з FARC впродовж 52 років призвело до більш ніж 260 тис. встановлених жертв насильства, 7 млн переселенців) і ліквідації зон внутрішнього напруження в країні. Стан справ на 2020 рік засвідчує, що розвиток ситуації набуває незапланованих виразів: після загальної ейфорії 2017 року на фоні реалізації мирних домовленостей і зниження загроз життю людей відбулося поновлення тривожної динаміки конфліктності за поширення діяльності ELN, EPL, дисидентів FARC, а також Gaitanistas, збройних угруповань Saraagapos, La Constru, Rachelis, Pachenkas, [10] інших, що вступили в боротьбу за території, що контролювались раніше FARC, і питання геополітичних та зовнішньополітичних прив'язок також стало знову «відкритим» щодо сучасного порядку денного. Статистика засвідчує, що у 2017 році було здійснено 11 масових вбивств, то у 2018 – 29,

у 2019 – вже 36. Знову активно використовуються протипіхотні міни (на дату публікації матеріалу – 181 загинула людина) [19]. Програма розвитку з територіальним підходом (PDET) просунулась уперед, але за президентства Івана Дуке Маркеса одне з найнагальніших питань – повернення, передача селянам землі вирішується повільно: лише 27 тис. гектарів землі потрапили під дію програми. На цьому фоні серед представників збройних формувань знову лунають гасла лівої ідеологічної наповненості.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі.

Таким чином, розвиток ситуації в Республіці Колумбія за умов нинішньої хвилі економічної кризи пост-пандемічного характеру та значного переформатування системи міжнародних відносин і нових проявів геополітичних спрямувань, на наш погляд, демонструє і розбудову певних ієрархій щодо актуалізації значення ресурсів державного впливу (у розумінні М. Манна – економічні, політичні, військові, ідеологічні) з високим ступенем дифузії факторів ендегенного й екзогенного характеру. У сучасному взаємопов'язаному багатьма вимірами світу суто інституціональний підхід навіть щодо ствердження авторитетних і відпрацьованих досвідом успіху конституційно-інституційних рішень з відтворенням системи суто внутрішніх балансів влади за умов урахування «медисонського» пошуку стимулів політичної діяльності і встановлення відповідних системних стримувань і противаг може бути не досить щодо розбудови успішної майбутності на рівні окремої держави. Відоме «заперечення В. Райкера» щодо уваги до інституційної діяльності переносить акцент на розуміння інститутів як зрівноважуваного стану, в якому балансують особистісні стратегії ключових акторів [20]. Можливо, саме уявлення про рівновагу (рівновага Д.Ф. Неша) і політичного процесу в тому числі, результативності майбутності загалом в окремій країні (у цьому разі Колумбії), слід шукати і поза визначеністю статикою інституційного підходу, у межах концептів «динамічної рівноваги» «текучої сучасності» (З. Бауман) з урахуванням новітніх аспектів геополітичних інтересів і впливів. Колумбія багато в чому опинилась на «передовому краї» політико-правових новацій і різнопланових випробувань, а її досвід засвідчує, що перспективи нестандартних рішень за принципово новітніх загальносвітових обставин стають усе більш очевидними. Розвиток ситуації в площині політичних і політико-правових процесів у самих широких контекстах визначає перспективи подальших досліджень.

Список використаної літератури

1. José Luis Castro Montero. Constitutional replacement in five countries of South America. *An Empirical Comparative Analysis Estudios de Derecho*, No. 164, jul-dic 2017, Pp. 70–88.
2. Constitución política de Colombia de 1886. URL: <https://www.funcionpublica.gov.co/eva/gestornormativo/norma.php?i=7153> (дата звернення: 21.08.2020).
3. Royce Carroll Matthew Søberg Shugart University of California, San Diego Revised March 27, 2006. Neo-Madisonian theory and Latin American institutions. URL: https://www.researchgate.net/publication/228161924_Neo-Madisonian_Theory_and_Latin_American_Institutions.
4. Constitución Política para los Estados Unidos de Colombia 1863. URL: <https://www.funcionpublica.gov.co/eva/gestornormativo/norma.php?i=13698> (дата звернення: 21.08.2020).
5. Constitución Política de Colombia, 1991. URL: http://www.cervantesvirtual.com/portales/constituciones_hispanoamericanas/obra/constitucion-politica-de-colombia-1991/ (дата звернення: 21.08.2020).
6. Ивановский З.В. Конституционные процессы и реформирование политической системы Колумбии. *Латиноамериканский исторический альманах*, 2020. № 25. С. 122–145.

7. Historia de la Constitución de 1991. URL: <https://www.constitucioncolombia.com/historia.php> (дата звернення: 21.08.2020).
8. Doble réquiem por la democracia colombiana 2 agosto 2020. URL: <https://www.elmundo.com/noticia/Doble-requiem-por-la-democracia-colombiana/380856> (дата звернення: 21.08.2020).
9. Quiénes somos y por qué luchamos. URL: <https://www.farc-ep.co/nosotros.html> (дата звернення: 21.08.2020).
10. ‘El Clan del Golfo’ de Colombia: “Las masacres están abolidas”. URL: <https://www.elmundo.es/internacional/2019/03/03/5c6daa2afdddf288c8b47dd.html> (дата звернення: 21.08.2020).
11. Мирный договор между ФАРК и правительством Колумбии стал фактом. Что дальше? URL: <http://rabkor.ru/columns/analysis/2017/10/27/mirniy-dogovor-mejdu-fark-i-pravitelstvom-kolumbii/> (дата звернення: 21.08.2020).
12. Paul Blokker. Populism as a Constitutional Project. Oxford University Press. *International Journal of Constitutional Law*. 2019/4. Volume 17. Issue 2. Pp. 536–553.
13. GDP per capita, PPP (current international \$). URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.PP.CD> (дата звернення: 21.08.2020).
14. Latinoamérica, la región más violenta y represiva del mundo. URL: <https://www.elmundo.es/internacional/2020/02/27/5e56c39c21efa09f408b471b.html> (дата звернення: 21.08.2020).
15. Colombian death squads exploiting coronavirus lockdown to kill activists. URL: <https://www.theguardian.com/world/2020/mar/23/colombian-groups-exploiting-coronavirus-lockdown-to-kill-activists> (дата звернення: 21.08.2020).
16. EN COLOMBIA SE REAFIRMA LA DESINSTITUCIONALIZACIÓN DEL SISTEMA DE PARTIDOS. 4 noviembre 2019. URL: <http://agendapublica.elpais.com/en-colombia-se-reafirma-la-desinstitucionalizacion-del-sistema-de-partidos/> (дата звернення: 21.08.2020).
17. The_Legatum_Prosperty_Index_2019.pdf. URL: https://prosperitysite.s3-accelerate.amazonaws.com/8115/8635/0367/The_Legatum_Prosperty_Index_2019.pdf.
18. Los nuevos puntos del acuerdo de paz con las FARC. URL: <https://www.elmundo.es/internacional/2016/11/13/5828b1e5e5fdea39138b4631.html> (дата звернення: 21.08.2020).
19. Dos años del gobierno Duque: así va la implementación del Acuerdo de Paz. URL: <https://www.elespectador.com/colombia2020/pais/dos-anos-del-gobierno-duque-asi-va-la-implementacion-del-acuerdo-de-paz/> (дата звернення: 21.08.2020).
20. Томас Пепински. Институциональный поворот в сравнительных исследованиях авторитаризма. URL: https://www.nlobooks.ru/magazines/neprikosnovennyu_zapas/121_nz_5_2018/article/20390/.

COLOMBIA IN SEARCH OF DYNAMIC EQUILIBRIUM: POLITICAL PROCESSES AND DEVELOPMENT PROBLEMS

Oleh Barabash

*H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
Department of Sociology, Political Science and Cultural Studies
prov. Phaninskiy 3-B, 61166, Kharkiv, Ukraine*

The paper attempts to consider the specifics of the development of political processes in the Republic of Colombia in relation to the actualization of certain aspects, trends, characteristics. The peculiarities of the concept of development at the national level in connection with the manifestations of world “lines of reformatting” in relation to interaction are marked. The orientation and some characteristic features of political processes in the Republic of Colombia in the perspectives of constitutional and legal transformations, institutionalization, features of representation of political forces in political and military-

political processes, the formation of zones of conflict of interests are analyzed. The complexities of the development of modern Colombia, the technology of political action of key actors, decisive decisions and their consequences, the nature of the challenges and prospects for the future are identified. It is emphasized that the development of the situation in the country under the current wave of the economic crisis of post-pandemic nature and a significant correlation of the system of international relations and new manifestations of geopolitical trends, demonstrates the possibility of adjustments to certain hierarchies to update the importance of resources of state influence (in the understanding of M. Mann – economic, political, military, ideological) with a high degree of diffusion of factors of endogenous and exogenous nature. It is emphasized that in today's world, interconnected by many dimensions, a purely institutional approach to approving authoritative and proven constitutional and institutional decisions with the reproduction of a system of purely internal balances of power, taking into account "Madison's" incentives and establishing appropriate systemic checks and balances, maybe not enough to build a successful future at the level of a single state. Perhaps the very idea of equilibrium and the political process, including the effectiveness of the future in a particular country (Colombia), should be sought within the concepts of "dynamic equilibrium" and "fluid modernity" (Z. Bauman), taking into account the latest aspects of geopolitical interests and influences.

Key words: institutionalism, political processes, Colombia, development issues, dynamic equilibrium, Latin America and the Caribbean.

УДК 322

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2020.31.13>

ПРЕЗИДЕНТ УКРАЇНИ В. ЗЕЛЕНСЬКИЙ: ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИКИ У РЕЛІГІЙНО-ЦЕРКОВНІЙ СФЕРІ

Вікторія Бокоч

*Ужгородський національний університет,
факультет міжнародних економічних відносин, кафедра міжнародної політики
вул. Університетська, 14, 88000, м. Ужгород, Україна*

Автор статті виходить з того, що забезпечення законодавчо закріпленого права на свободу совісті та віросповідання значною мірою залежить від ефективності реалізації державної релігійної політики. До її формування та впровадження безпосереднє відношення мають різні гілки влади – законодавча, виконавча, судова. Хоча інститут Президента України не належить до жодної із них, Глава держави відповідно до своїх повноважень має можливість впливати на державно-церковні відносини, релігійно-церковне життя в Україні. У статті аналізуються основні засади, напрями та особливості політики Президента України В. Зеленського у релігійно-церковній сфері, його особисте ставлення до релігії та церкви, вказується на відсутність системності у його релігійному світогляді. Наголошується, що В. Зеленський, на відміну від своїх попередників та деяких інших претендентів на президентську посаду, не використовував релігійний чинник у своїй виборчій кампанії, вів себе як конфесійно незаангажований кандидат на пост Президента України. Зазначається, що із самого початку свого президентського правління В. Зеленський, не порушуючи конституційно закріпленого принципу про відокремлення церкви від держави, не надаючи переваг та преференцій жодній із церков та релігійних організацій, став на шлях розвитку партнерських відносин з ними. Вказується також на наявність розбіжностей у позиціях Президента України В. Зеленського з окремими релігійними організаціями щодо деяких проблем суспільного розвитку. В. Зеленський встановлює та підтримує контакти з релігійними лідерами різних конфесій, тримає при цьому релігійний нейтралітет і не втручається у церковні справи, засвідчуючи тим самим свою повагу до різних релігій та демонструючи налаштованість до співпраці з ними. Він намагається залучати церкви та релігійні організації до розв'язання актуальних суспільно-політичних проблем, насамперед до припинення військових дій на Донбасі. Такий підхід є запорукою здійснення ним виваженої та ефективної державної релігійної політики. Робиться висновок, що Президент України В. Зеленський разом із законодавчою та виконавчою владою робить свій внесок у формування та реалізацію державної релігійної політики, остаточної результати і наслідки якої стануть відомими після закінчення його президентської каденції.

Ключові слова: Президент України В. Зеленський, релігія, церква, релігійні організації, державна релігійна політика.

Постановка проблеми. Характер державно-церковних відносин, рівень забезпечення релігійної свободи значною мірою залежить від реалізації державної релігійної політики та ставлення чинної влади до релігії та церкви. Незважаючи на конституційне закріплення принципу відокремлення церкви від держави, до формування та впровадження політики у релігійно-церковній сфері безпосереднє відношення мають різні гілки влади. Кожна із них відповідно до своїх повноважень намагається створювати умови для повноцінного забезпечення права на свободу совісті і віросповідання.

Хоча інститут Президента України не належить до жодної із гілок влади, відповідно до визначених Конституцією України повноважень Глава держави має можливість впли-

вати на державно-церковні відносини, релігійно-церковне життя в Україні. Зважаючи на те, що до формування та реалізації державної політики у релігійно-церковній сфері причетні конкретні Президенти України, її ефективність значною мірою залежить від їх особистого ставлення до релігії та церкви, конфесійних уподобань, обізнаності з релігійною ситуацією, стосунків з релігійними лідерами. Тому релігійна політика кожного із Глав держави мала свої особливості. Не був винятком із цього правила Президент України В. Зеленський.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оскільки політика президентів України у релігійно-церковній сфері здійснюється у рамках усталеної моделі державно-церковних відносин, найефективнішим видається її розгляд у цьому контексті. Політико-правові засади становлення та розвитку відносин держави та церкви в Україні досліджувалися вітчизняними науковцями В. Бондаренком, В. Єленським, С. Здіорук, А. Колодним, О. Кудояр, М. Палінчаком, О. Саганом та ін. Деякі аспекти релігійної політики окремих президентів України висвітлювали В. Гайдай, Д. Горевой, П. Дівесв-Церковний, О. Солдатов, Г. Студенникова, Ю. Чорноморець, К. Щоткіна та ін.

Важливим джерелом інформації про ставлення президентів України до релігійно-церковних питань та релігійну політику є їхні інтерв'ю засобам масової інформації.

Незважаючи на важливу роль інституту Президента України, а також конкретних президентів України у формуванні та реалізації державної політики у релігійно-церковній сфері, осмисленню цих питань у вітчизняній політології та релігієзнавчій думці приділяється не досить уваги.

Метою статті є виявлення та аналіз основних напрямів та особливостей діяльності Президента України В. Зеленського у сфері формування та реалізації державної релігійної політики.

Виклад основного матеріалу. Виконуючи конституційні повноваження Глави держави, Президент України В. Зеленський не міг уникнути своєї участі у забезпеченні державної політики у релігійно-церковній сфері. Незважаючи на те, що В. Зеленський, за його ж словами, виріс у «звичайній радянській єврейській сім'ї», де релігійне виховання, по суті, було відсутнє, на питання про своє ставлення до релігії він відповів: «Я вірю у Бога» [1]. Однак при цьому він не ідентифікує себе з жодною із конфесій: «Нікуди не ходжу: ні до церкви, ні до синагоги, ні до мечеті» [2], – заявляв він. В. Зеленський розуміє релігію як щось суто особисте, внутрішнє і не виявляє особливого бажання до публічного обговорення питання щодо ставлення до неї. Він надає перевагу спілкуванню із Богом «без посередників», не схвалюючи при цьому практики своїх попередників, які намагалися виставляти напоказ свою релігійність.

Звертає на себе увагу й те, що релігія для В. Зеленського є не лише внутрішньою вірою у Бога, а й історико-культурним феноменом, який викликає у нього певний інтерес. «Під час відпусток у різних країнах, – говорив він, – ми з родиною відвідуємо храми як зразки різних культур» [3].

Інформація про хрещення власної дитини дружиною В. Зеленського та хрещення ним дітей своїх друзів, а також зміст Великоднього привітання українського народу (2020 р.) свідчать про його прихильність на побутовому рівні до традицій православ'я [4].

Судячи з особистих відповідей В. Зеленського на питання про його віру у Бога, він постає як людина релігійна, проте класичним віруючим назвати його не можна. Більше того, відомий український бізнесмен І. Коломойський про ставлення до релігії В. Зеленського говорив: «Він не релігійний, але ми працюємо над тим, щоб принаймні він дотримувався Шаббату» [5]. Як зазначає О. Солдатов: «В. Зеленський явно не знайомий з питаннями віроучення або церковної історії, він розглядає вибір віри як суто психотерапевтичний акт»

[2]. Таким чином, вищезазначене свідчить про відсутність у В. Зеленського системного релігійного світогляду.

Однак, зважаючи на те, що В. Зеленський є не просто пересічним громадянином, а Президентом України, гарантом додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина, українське суспільство більшою мірою цікавить питання щодо його здатності забезпечувати свободу совісті і віросповідання у державі, яку він очолює.

Напевно, через відсутність у В. Зеленського системних знань про релігію, недооцінку її можливостей у досягненні політичних цілей його Передвиборна програма не містила спеціальних положень стосовно релігійної політики, у ній були лише заклики до об'єднання всіх, хто незалежно від статі, мови, віри, національності любить Україну [6].

На відміну від своїх попередників та деяких інших претендентів на президентську посаду, він не використовував релігійний чинник у своїй виборчій кампанії, вів себе як конфесійно незалежний кандидат на посаду Президента України. Як зазначає К. Щоткіна: «У Володимира Зеленського немає ніяких очевидних церковних переваг, як були вони у всіх його попередників. Поруч з ним немає жодної фігури у церковних вбраннях. Це дуже інтригуючий поворот у сюжеті – такого у нас ще не було» [7]. Саме через відсутність у кандидата у Президенти України В. Зеленського чітких конфесійних орієнтацій церковним лідерам різних релігій важко було визначитися щодо його підтримки релігійними спільнотами.

Незважаючи на це, з перемогою на президентських виборах В. Зеленського вітало чимало вітчизняних релігійних діячів різних конфесій. У своїх привітаннях вони бажали йому практичної реалізації надій і сподівань українців, збереження незалежності і єдності України, забезпечення її захисту від російської агресії, відновлення територіальної цілісності, досягнення справедливого миру, подолання скрутного економічного становища, продовження реформ та євроінтеграції. Вони висловлювали також сподівання на рівне ставлення держави до різних конфесій, заявляли про свою готовність до співпраці влади і церкви на партнерських засадах та надання підтримки в утвердженні в українському суспільстві духовних і моральних цінностей.

Серед зарубіжних релігійних діячів, що привітали В. Зеленського з вибранням на президентський пост, були Вселенський патріарх Варфоломій та Глава Російської православної церкви патріарх Кирило.

Відразу після офіційного оприлюднення результатів президентських виборів В. Зеленський, усвідомлюючи необхідність і важливість налагодження контактів з релігійними організаціями, провів зустрічі з лідерами релігійних спільнот в Україні у їхніх резиденціях. Окрім релігійної ситуації, предметом обговорення на цих зустрічах було широке коло суспільно-політичних питань, серед яких – припинення війни на Донбасі, досягнення миру і спокою в Україні, участь релігійних організацій у розбудові української держави та громадянського суспільства, благодійній діяльності, сприяння залученню в українську економіку іноземних інвестицій, утвердження загальнолюдських цінностей, подолання бідності та боротьби з корупцією тощо. Учасники зустрічей обговорювали й питання духовної опіки населення в анексованому Криму та окупованих територіях Донбасу, розбудови діалогу з ними, підтримки переселенців, пастирського обслуговування українців за кордоном, розвитку міжконфесійного діалогу, консолідації українського суспільства.

Зважаючи на авторитет та впливовість релігійних організацій, новообраний Президент України В. Зеленський оприлюднив відеозвернення релігійних діячів різних конфесій (православних, греко-католиків, мусульман, іудеїв) до жителів анексованого Криму та окупованих територій Донбасу із закликом до примирення і єднання.

Зустрічами з релігійними лідерами в Україні В. Зеленський засвідчив свою повагу до різних конфесій та продемонстрував налаштованість до співпраці з ними. Підтвердженням цього було його доручення Кабінету Міністрів України запросити представників духовенства різних конфесій до участі в урочистих заходах з нагоди 28-ї річниці незалежності України, а також звернутися до церков та релігійних організацій провести цього дня молебні за Україну [8].

У контексті реалізації державної релігійної політики велике значення мали зустрічі Президента України В. Зеленського із світовими релігійними лідерами. Насамперед ідеться про його зустріч із Вселенським патріархом Варфоломієм (серпень 2019 р.), під час якої він підтвердив, що «влада України жодним чином не втручатиметься у справи церкви і буде всіляко оберігати і захищати право людей на свободу віросповідання» [9].

На аудієнції Президента України В. Зеленського з Папою Римським Франциском у Ватикані (лютий 2020 р.) у центрі уваги були питання припинення військових дій та досягнення миру на Донбасі, визволення полонених. В. Зеленський висловив Папі Римському подяку за надану ним допомогу потерпілим українцям від війни на Донбасі та запросив його відвідати Україну [10].

Таким чином, В. Зеленський із самого початку свого вибрання на пост Президента України почав виявляти інтерес до релігійно-церковних питань, налагоджувати відносини з різними церквами та релігійними організаціями.

Щоправда, у поглядах на деякі проблеми суспільно-політичного життя в Україні між В. Зеленським і окремими релігійними організаціями є певні відмінності. Зокрема, для нього і Української православної церкви характерне різне розуміння ситуації на Донбасі: В. Зеленський вважає її наслідком російської агресії в Україну, тоді як Українська православна церква – «громадянським конфліктом». Крім того, для Української православної церкви, яка перебуває в юрисдикції Московського патріархату, непринятною є заява В. Зеленського про продовження європейської та євроатлантичної інтеграції України.

Розбіжності між В. Зеленським та Українською православною церквою є також з приводу проголошеного ним курсу на широке впровадження цифрових технологій, електронного урядування, реалізацію проекту «держава у смартфоні». Українська православна церква, як відомо, рішуче виступає проти впровадження будь-якого «оцифрування», ідентифікаційних кодів тощо.

Усвідомлюючи, що відносини між Президентом України В. Зеленським і Українською православною церквою перебувають на стадії формування, її Предстоятель митрополит Онуфрій заявив, що він не вимагає і не чекає ні від Глави держави, ні від нової влади якогось особливого ставлення до себе, а лише хоче, щоб «Президент ставився до нас, нашої церкви так, як до всіх – щоб ми були рівними перед законом, щоб не було «своїх» і «чужих» [11].

Українська православна церква заявила також про своє очікування від Президента України В. Зеленського і влади припинення «захоплення храмів» та скасування «антицерковного закону», яким передбачається її перейменування. Глава Російської православної церкви патріарх Кирило теж висловив сподівання, що зі зміною влади в Україні зміниться й державна політика у релігійно-церковній сфері, припиняться «утиски» віруючих Української православної церкви [12].

Велике значення у державній релігійній політиці мають відносини між Президентом України В. Зеленським і Православною церквою України. З одного боку, їх еднають спільні проукраїнські позиції та європейські устремління, а з іншого – роз'єднують орієнтації на різні політичні сили. В. Зеленський у своїй діяльності спирається

на фракцію партії «Слуга народу», яка має більшість в українському парламенті, тоді як за Православною церквою України стоїть опозиційна політична сила «Європейська солідарність» на чолі з П. Порошенком, який свого часу доклав значних зусиль до створення цієї церкви та отримання нею Томосу про автокефалію. «Вдячна» Православна церква України у президентській виборчій кампанії 2019 р. майже відкрито підтримувала П. Порошенка, відвертаючи тим самим виборців від кандидата у Президенти України В. Зеленського. Однак жодних спроб «помсти» цій церкві Президентом України В. Зеленським не спостерігається.

У квітні 2020 р. на ім'я Президента України В. Зеленського надійшло дві електронні петиції діаметрально протилежного змісту: в одній містилася вимога щодо передачі Києво-Печерської лаври Православній церкві України, а в другій, навпаки, залишити цю релігійну святиню у користуванні Української православної церкви. Розуміючи конфліктність цього питання, В. Зеленський не став втручатися у його вирішення, цілком правомірно пославшись при цьому на Конституцію та закони України, відповідно до яких управління об'єктами державної власності та їх передача іншим суб'єктам здійснюється Кабінетом Міністрів України [13].

Свою увагу та повагу Президент України В. Зеленський виявляє до українських мусульман. На зустрічі з представниками кримськотатарського народу (травень 2020 р.) ним було заявлено про намір надати державний статус великим мусульманським святам, а також про його підтримку ідеї будівництва у Києві мусульманської мечеті. Невдовзі після цієї зустрічі В. Зеленський спеціальним Указом доручив Кабінету Міністрів України опрацювати питання та внести на розгляд Верховної Ради України законопроект щодо надання державного статусу великим релігійним святам мусульман, іудеїв та християн західного обряду [14].

Поза увагою Президента України В. Зеленського не залишається й іудаїзм. Підтвердженням небайдужості до цієї релігії, окрім зустрічі з представниками Ради рабинів України, була його поїздка до Ізраїлю у супроводі головного рабина Києва й України Моше Реувен Асман. Крім того, у серпні 2020 р. відбулася зустріч цього рабина із заступником керівника Офісу Президента України, на якій обговорювалися питання українсько-ізраїльських відносин, місця і ролі віруючих-іудеїв у розвитку української держави, надання державного статусу головним святам іудейської релігії, утвердження в суспільстві толерантності, визнання греко-католицького митрополита Андрея Шептицького Праведником народів світу.

Висновки. Таким чином, із самого початку свого президентського правління В. Зеленський пішов шляхом встановлення та підтримки партнерських відносин з різними конфесіями, не порушуючи при цьому конституційно закріпленого принципу про відокремлення церкви від держави, не надаючи переваг та преференцій жодній із релігійних організацій. Він намагається тримати релігійний нейтралітет і не втручатися у церковні справи. Такий підхід є запорукою успіху у реалізації ним ефективної державної релігійної політики. Тим більше, що у нього немає потреби «навертати» до себе конкретні церкви, релігійні організації та віруючих для підтримки на майбутніх виборах, оскільки із самого початку він заявив, що йде у Президенти України лише на один термін.

Президент України В. Зеленський разом із законодавчою та виконавчою владою робить свій внесок у формування та реалізацію державної релігійної політики, остаточні результати і наслідки якої стануть відомими після закінчення його президентської каденції.

Список використаної літератури

1. Зеленський розповів, чи вірить і як розмовляє з Богом. *ZIK*. 20 січня 2020 р. URL: https://zik.ua/news/2020/01/20/zvychaino_ia_viriu_v_boha_zelenskyi_rozproviv_chy_viryt_i_ia_k_rozmovliaie_z_bohom_955745.
2. Солдатов А. Зе-автокефалия. Что известно о религиозных взглядах Зеленского и что ждет УПЦ МП после 21 апреля? *Релігія в Україні*. 19.04.2019. URL: https://www.religion.in.ua/zmi/foreign_zmi/43238-ze-avtokefaliya-cto-izvestno-o-religioznykh-vzglyadah-zelenskogo-i-cto-zhdet-upc-mp-posle-21-aprelya.html.
3. Кандидат Зеленський. Якою мовою думає, до якої церкви ходить, якої звички хоче позбутися. *ГЛАВКОМ*. 5 лютого 2019 р. URL: <https://glavcom.ua/interviews/kandidat-zelenskiy-yakoyu-movoyu-dumaje-do-yakoji-cerkvi-hodit-yakoji-zvichki-hoche-rozbutisya-567126.html>.
4. Панкрат Дивеев-Церковный. Чем Зеленский страшен для православия. *Релігія в Україні*. 5.04.2019. URL: <https://www.religion.in.ua/43086-chem-zelenskij-strashen-dlya-pravoslaviya.html#comment>.
5. Коломойський про Зеленського: Він – стовідсотковий єврей. *ГЛАВКОМ*. 3 квітня 2019 р. URL: <https://glavcom.ua/news/kolomoyskiy-pro-zelenskogo-vin-stovidsotkoviy-jevrey-583027.html>.
6. Передвиборча програма кандидата на пост Президента України Володимира Зеленського. URL: <https://program.ze2019.com>.
7. Щоткіна К. Чужой против Хищника. Почему в УПЦ МП растерялись от успеха Зеленского. *Релігія в Україні*. 15.04.2019 р. URL: https://www.religion.in.ua/zmi/ukrainian_zmi/43172-chuzhoj-protiv-xishhniko-pochemu-v-upc-mp-rasteryalis-ot-uspeha-zelenskogo.html.
8. Указ Президента України «Про відзначення 28-ї річниці незалежності України» / Президент України. Офіційне інтернет-представництво. 11 липня 2019 р. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/5132019-28305>.
9. На зустрічі Зеленського з Варфоломієм щось пішло не так – ВВС. *Українська правда*. 8 серпня 2019 р. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2019/08/8/7223131/>.
10. Зеленський пригласил Папу Римського в Україну. *Телеграф*. 8 февраля 2020 г. URL: <https://telegraf.com.ua/ukraina/obshhestvo/5340323-zelenskiy-priglasil-papu-rimskogo-v-ukrainu.html>.
11. Митрополит Онуфрий заверил, что УПЦ поддержит нового Президента «во всех добрых намерениях». *Фраза. ua*. 20.05.2019 р. URL: <http://pravoslavie.org.ua/2019/05/киев-митрополит-онуфрий-заверил-что-у/#more-93145>.
12. Кирил сподівається на кінець «утисків» УПЦ МП за Зеленського. *Українська правда*. 27 травня 2019 р. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2019/05/27/7216266/>.
13. Електронні петиції / Офіційне інтернет-представництво Президента України. 15 квітня 2020 р. URL: <https://petition.president.gov.ua/petition/92966>.
14. Указ Президента України : «Питання визначення статусу окремих релігійних свят» / Президент України. Офіційне інтернет-представництво. 30 липня 2020 р. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3032020-34557>.

**PRESIDENT OF UKRAINE VOLODYMYR ZELENSKY:
FEATURES OF POLICY IN RELIGIOUS-CHURCH SPHERE**

Viktoriia Bokoch

Uzhhorod National University,

Faculty of International Economic Relations, Department of International Policy

Universytetska str., 14, 88000, Uzhgorod, Ukraine

The author proves that ensuring the legally established right to freedom of conscience and religion depends on the effectiveness of the implementation of state religious policy. Different branches of government – legislative, executive, and judicial – are directly responsible for its formation and implementation. Although the institution of the President does not belong to any of them, the Head of State has the opportunity and powers to influence state-church relations, religious and church life in Ukraine. The author analyzes the main principles, directions, and features of Ukraine's President Volodymyr Zelensky's policy in the religious and ecclesiastical sphere, his personal attitude to religion and church, points to the lack of consistency in his religious worldview. It is proved that the President, according to the Constitution, has the opportunity to influence state-church relations, religious and ecclesiastical life in Ukraine. It is noted that Zelensky, unlike his predecessors and some presidential candidates, did not use the religious factor in his election campaign and behaved as a non-religious candidate. From the very beginning of his presidency Zelensky, without violating the constitutional principle of separation of church and state, without giving preferences to any of the churches and religious organizations, has tried to develop partnerships with them. The author points to the differences in the positions of the President and some religious organizations concerning some issues of social development. Zelensky establishes and maintains contacts with religious leaders of different denominations, tries to keep religious neutrality and not to interfere in church affairs, demonstrating his respect to different religions and a willingness to cooperate with them. He tries to involve churches and religious organizations in solving current socio-political problems, first of all, to stop the hostilities in Donbass. Such an approach is the key to a balanced and effective state religious policy. It is concluded that the President together with the legislative and executive authorities contributes to the formation and implementation of state religious policy, the final results and consequences of which will be known after the end of his presidential term.

Key words: President of Ukraine Volodymyr Zelensky, religion, church, religious organizations, state religious policy.

UDC 327

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2020.31.14>

CULTURAL AND POLITICAL ASPECT AS A FOUNDATION AND A KEY LINK IN THE EXPANDING RELATIONS BETWEEN AZERBAIJAN AND GREECE

Ilyas Huseynov

Baku Slavic University,

Department of International Relations

S. Rustam str., 33, AZ1072, Baku, Azerbaijan

After Azerbaijan gained independence, relations with Greece began to develop successfully. Greece is one of the first countries to recognize the independence of Azerbaijan. This article examines the dynamics of humanitarian ties between Azerbaijan and Greece. Cultural relations always play a crucial role in the development of bilateral relations. The expansion of cultural ties between Greece and Azerbaijan has a positive impact on other areas as well. Humanitarian relations play an important role in bilateral relations. The paper also outlines the main directions of humanitarian relations between Azerbaijan and Greece. Special attention is paid to the events held in Greece with the aim of promoting the culture and rich heritage of Azerbaijan. It is noted that various concerts, cultural days, book exhibitions, and country presentations help bring peoples and cultures closer together. The article provides a possible classification of the ways of cooperation in the cultural and political context between Azerbaijan and Greece. The influence of the signed agreements and adopted programs between the Government of the Republic of Azerbaijan and the Government of the Hellenic Republic, which formed the main legal basis of bilateral humanitarian relations, is studied. The article discusses the goals of cultural policy and diplomacy between Azerbaijan and Greece. In modern international relations, cultural diplomacy plays an important role in bringing countries closer together. From this point of view, the initiatives undertaken in the cultural and political aspect help to bring closer not only Greece and Azerbaijan, but also the Caucasus region with the Balkans. At the same time, the work pays special attention to the analysis of the activities of the Heydar Aliyev Foundation, which held a number of events in Greece aimed at rapprochement of relations between Azerbaijan and Greece. The article also outlines the main features of the state policy of Azerbaijan in the field of cultural activities in the Greek direction. The article analyzes the processes of transformation of humanitarian ties between Azerbaijan and Greece. The scientific work analyzes the general conceptual approaches of cultural ties, which contribute to the expansion of relations, both at the bilateral and multilateral levels.

Key words: cultural and political aspect, Greece, cultural relations, humanitarian relations, culture, cultural diplomacy, sociocultural activity, intercultural communication.

Relevance of research and formulation of scientific problem. After gaining independence with the collapse of the USSR, Azerbaijan began to establish bilateral relations with a number of states. Humanitarian relations always have a positive impact on political and economic relations. From this point of view, the study of humanitarian relations between Azerbaijan and Greece is of great relevance.

Research analysis. This problem has not been studied either in Azerbaijan or Greece. Therefore, most of the materials we collected were obtained from periodicals. At the same time, the article used the works of R. Mustafaev and A. Alifli.

The aim of the article. The main purpose of the article is to consider the cultural aspects that significantly affect the development of bilateral relations between Azerbaijan and Greece.

Presentation of the main material of the research. In the modern period, political, economic and humanitarian relations are successfully developing between Azerbaijan and Greece. Greece is considered the cradle of European culture and Western civilization in general. The signing of a number of agreements and the adoption of programs that form the legal and regulatory framework for cooperation in the humanitarian sphere increase the incentive value for expanding bilateral relations. On April 11, 1997, an Agreement was signed between the Government of the Republic of Azerbaijan and the Government of the Hellenic Republic on cooperation in the field of education, culture and science. On April 11, 2003, the Program of cooperation in science, education and culture between the Government of the Republic of Azerbaijan and the Government of the Hellenic Republic for 2002–2005 was adopted. On April 5, 2011, the Government of the Republic of Azerbaijan and the Government of the Hellenic Republic adopted the Program of cooperation in the field of science, education and culture for 2011–2012–2013. Thanks to the above-mentioned legal documents, the basis for cooperation in the fields of education, science and culture was laid in bilateral relations.

Important steps are being taken today to develop cultural ties between Azerbaijan and Greece. Cooperation between Azerbaijan and Greece in the field of culture is considered one of the main elements of bilateral relations, and recently cooperation in this area has significantly intensified. The visits of the heads of state contributed to the further development of relations between Azerbaijan and Greece. On June 22, 2004, during an official visit to Azerbaijan, President of the Hellenic Republic Konstantinos Stephanopoulos took part in a concert of Azerbaijani and Greek music performed by the State Symphony Orchestra of Azerbaijan named after Uzeyir Hajibeyov at the Azerbaijan State Philharmonic named after Muslim Magomayev. At the concert, the well-known musical group of the Republic under the direction of the people's artist of Azerbaijan Rauf Abdullayev and the Greek conductor Giorgos Tsangaris skillfully performed "Azerbaijan Capriccio" – a masterpiece by Fikret Amirov, fragments from the ballet Giorgos Tsangaris, "Prometheus" and Kara Garayev "The Path of Thunder", Nikos Skalkottas symphony "Two dances". The famous Greek composer and conductor Giorgos Tsangaris expressed deep gratitude to the musicians of the Azerbaijan State Symphony Orchestra for their excellent performance and highly appreciated their art. He emphasized that it is a great honor for him to perform in front of the presidents of Azerbaijan and Greece, and presented Rauf Abdullayev with a special medal depicting the outstanding Greek conductor Mitropoulos [12].

On February 16, 2009, President of the Republic of Azerbaijan Ilham Aliyev visited the National Archaeological Museum in Athens during his visit to Greece. The head of state was informed that the museum displays exhibits reflecting the most ancient periods of the history of Greece, the museum is one of the most interesting places for tourists coming to Athens, and creates for them a clear idea of the ancient history of Greece, the life and occupations of people.

In October 2010, a concert dedicated to the 125th anniversary of the outstanding Azerbaijani composer Uzeyir Hajibeyov was held in the capital of Greece Athens. Before this concert, clips of Azerbaijani performers were shown on Greek television, and the waltz of Gara Garaev was broadcast on the radio. The concert was organized at the Athens State Philharmonic, which is considered the second concert hall in the world after the Berlin Philharmonic. The concert was conducted by the National Symphony Orchestra under the baton of Azad Aliyev. At the anniversary event of U. Hajibeyov, the audience greeted the performance of pianist Farhad Badalbeyli, soloists Gulnaz Ismayilova, Sabina Asadova and baritone Javid Samedov. Along with Uzeyir Hajibeyli, the program featured works by Gara Garayev, Fikret Amirov, Niyazi and Farhad Badalbeyli [13].

On October 15, 2011, the Azerbaijan State Philharmonic named after Muslim Magomayev hosted a concert of the Azerbaijan State Symphony Orchestra named after Uzeyir Hajibeyov under the direction of the Greek conductor Byron Fidetzis. The initiator of the concert, organized by the Greek Embassy in Baku and the Azerbaijan State Philharmonic, is the National Gas Corporation of Greece DEPA. The concert included an overture from the opera “Prometheus” by Ludwig van Beethoven, as well as for the first time in Baku a concert for clarinet and orchestra by Carl Nielsen, “Five Greek Dances” by Nikos Skalkottas and Symphony No.1 “Levendia” by Manolis Kalomiris [2].

The Azerbaijani Embassy in Greece organized 8 concerts of symphonic, jazz, classical and folk music in 2010–2014 to promote Azerbaijani culture and music, and these cultural events played an important role in strengthening bilateral relations. Concerts were organized in various Greek cities – Athens, Thessaloniki and Xanthi, as well as on the island of Tinos. In October 2011, the Azerbaijani orchestra performed the music of the popular Greek composer Manolis Kalomiris in Baku. [6, p. 11].

The Heydar Aliyev Foundation provides invaluable services in the development and popularization of Azerbaijani national culture in the world. The foundation, which has a wide reputation in the international arena, is expanding the scope of its activities and holding events to promote Azerbaijani culture in different countries of the world. On June 6, 2014, with the support of the Azerbaijani Embassy in Greece at the Athens cultural complex “Megaro Mousikis”, the Azerbaijan State Chamber Orchestra named after Gara Garayev performed an extensive concert program. It should be noted that the event was held with broad information support of the first event of the “Azerbaijan music season”, a website www.azerbaijani-culture.gr was created in a special database, the purpose of which is to cover a series of events in Greece. Then the Azerbaijani musicians performed a concert program under the direction of people’s artist Teymur Goychaev. Along with the works of great Azerbaijani composers – Uzeyir Hajibeyov, Fikret Amirov, Gara Garayev, Jahangir Jahangirov, Niyazi and Vagif Mustafazadeh, the works of world famous musicians such as Astor Piazzolla, Pablo de Sarasate, Ernesto De Curtis were performed at the classical music concert. The composition of the well-known tar performer Shahriyar Imanov, consisting of a synthesis of Azerbaijani mugams and the beloved dance of the Greek people “Sirtaki”, was greeted by the audience with thunderous applause. Khanende Arzu Aliyeva, Maftun Safarli performed mugams, Azer Rzayev (tenor) performed works of Azerbaijani and European composers. Accompanied by the orchestra, Murad Adigozalzade (piano), Elvin Ganiev (violin), Nijat Masimov (Balaban), Elchin Shirinov (piano) and Shahriyar Imanov (tar) performed works of both national and foreign music with high technique and skill. After the concert, the guests got acquainted with various publications published by the Heydar Aliyev Foundation in recent years. Among the publications on the ancient and rich Azerbaijani culture are books dedicated to the Azerbaijan National Art Museum, musical instruments, manuscripts, and various types of folk art, CDs with pop music, jazz, mugham and classical music, as well as works of great thinkers Nizami Ganjavi and Mahsati Ganjavi were introduced to the participants [1].

On June 15, 2014, within the framework of a visit to Greece, President of the Republic of Azerbaijan Ilham Aliyev and his wife Mehriban Aliyeva visited the Athens Acropolis. This sacred rock, which means “Upper City” and is considered a symbol of Athens, combines ancient civilization and modernity. Among the important factors that increase the importance of the Acropolis, of course, are the temples of the Pantheon, Athens and the Erechtheion, which are rare gems of world architecture and most of these historical monuments have survived to present day.

Days of Azerbaijan Culture in Greece

On September 27–28, 2014, with the support of the Heydar Aliyev Foundation, the Days of Azerbaijani Culture were held in Athens. It was organized by the Heydar Aliyev Foundation, the Azerbaijani Embassy in Greece and the Marianna Vardinoyannis Greek Foundation at the Herodion Theatre, one of the oldest venues in Athens. The State Symphony Orchestra named after Uzeyir Hajibeyli conducted by the honored art worker Fakhreddin Kerimov and the State Dance Ensemble performed for the Athenian audience. Mugham was also performed at the concert, which is an important part of the Azerbaijani professional musical culture and has ancient roots in the cultural traditions and history of our people. At the concert, held within the framework of the Days of Azerbaijani Culture, the audience was presented with immortal works of art [10, p. 8]. The audience enjoyed a unique performance that combined the long standing dance traditions of Azerbaijan with the music of the State Symphony Orchestra, creating a balance between classical and modern, traditional and cosmopolitan sound [7]. The concert showed that our country is equally respectful both to national values and to modern trends. The audience felt this unity in interesting interpretations of national music.

Presentation of the first European Games in Athens

On September 28, 2014, the Heydar Aliyev Foundation held a presentation of the first European Games, which were successfully held in 2015, at the Acropolis Museum in Athens. The ceremony was attended by First Vice President of Azerbaijan, President of the Heydar Aliyev Foundation Mehriban Aliyeva, Speaker of the Greek Parliament, Deputy Prime Minister, Minister of Administrative Reforms, Minister of Tourism, deputies, and representatives of the Greek sports community. On March 16, 2017, First Vice-President of the Republic of Azerbaijan Mehriban Aliyeva met with UNESCO Goodwill Ambassador, President of the Association of Friends of Children with Cancer “ELPIDA” and “Marianna V. Vardinoyannis Foundation” Marianna Vardinoyannis. At the meeting, it was noted that the Azerbaijani-Greek cooperation is developing in the social sphere, education and healthcare. The UNESCO Goodwill Ambassador remembered with pleasure the visit of Mehriban Aliyeva to Greece in 2014. She thanked the First Vice President for supporting ELPIDA’s activities. Marianna Vardinoyannis stressed the need to exchange experience in this area and noted the possibility of further expanding relations. Mehriban Aliyeva noted that the concert organized by the Heydar Aliyev Foundation in Greece aroused great interest, adding that it played an important role in popularizing the culture of Azerbaijan in Greece [3].

On March 29, 2018, in Baku at the International Mugham Center, a concert was held by the artistic director of the Athens Opera House (Greece), performer on the ancient stringed instrument lyre, composer Nikos Xantoulis. The concert program was timed to coincide with the Independence Day of Greece and was organized with the support of the Greek Embassy in Azerbaijan. At the evening, accompanied by the Chamber Orchestra “Baku Virtuosi”, Nikos Xantoulis performed on the lyre works by classical and modern Azerbaijani and foreign authors – Gara Garayev, Christoph Gluck, Stefano Muscaritolo, George Handel and others. The conductor of the orchestra is the honored artist of Azerbaijan, laureate of international competitions Eyyub Guliyev. The honored artist of Azerbaijan Ilham Nazarov (countertenor) and Rovshan Amrahov (violin) also took part in the concert. The magnificent performance was accompanied by an ovations from the audience, and the culmination of the evening was the Azerbaijani folk song “Sari gelin” [11].

Activities of the Modern Greek Language and Culture Center at Baku Slavic University

In relations between Athens and Baku, the special place of science and education should be separately noted.

The Modern Greek Language and Culture Center, which opened on June 22, 2004 at the Baku Slavic University with the participation of the President of the Hellenic

Republic Constantinos Stephanopoulos, also promotes bilateral relations through its activities. The center was established with the support of the Greek government and the Greek Embassy in Azerbaijan. The center has a library with materials on Greek history, culture, literature, modern Azerbaijani-Greek relations, as well as classrooms equipped with technical facilities. About 50 students study at the Modern Greek Language and Culture Center at the Baku Slavic University [8]. The services of the center are used by university students specializing in Greece, other European countries, specialists interested in economic, cultural, humanitarian ties between Azerbaijan and Greece. It hosts cultural events, meetings with statesmen, scientists and cultural figures of Greece, thematic seminars, lectures. The center has a Greek language and culture circle [5].

Officials of the Hellenic Republic who are on a visit to Azerbaijan visit the Slavic University, noting the importance of the functioning of the Greek Center, calling it a bridge connecting two states with a rich cultural heritage. One of the important priorities of the cultural center is the translation of fiction, both prose and poetry, from the modern Greek language into Azerbaijani, as well as from the Azerbaijani language into the modern Greek language. 2013 was declared by the international organization UNESCO as the year of the great Greek poet Konstantinos Kavafis. The translation of Kavafis's poetry into Azerbaijani is the first step to acquaint the Azerbaijani reader with modern Greek literature, in particular with poetry, which displays the invisible web of the poet's philosophical views against the background of the Hellenistic era, intertwined with the modern West.

In connection with the 130th anniversary of the birth of Huseyn Javid, a prominent representative and one of the founders of progressive romanticism in Azerbaijan, the famous drama "Sheida" was translated into Greek. Another important work in the translation activity of the Modern Greek Language and Culture Center is the translation from Azerbaijani into Greek of a literary essay by the great Azerbaijani poet Mahsati Ganjavi. The book was published in accordance with the order of the President of Azerbaijan Ilham Aliyev "On holding the 900th anniversary of Mahsati Ganjavi" dated January 16, 2013 [9, p. 79–80].

Conclusions. In general, cultural and political cooperation between Azerbaijan and Greece should be considered as part of a broader humanitarian interaction. Therefore, we must strive to ensure that active, substantive cooperation covers all its areas, not only culture. We are talking about cooperation in the field of science and education, youth and sports exchanges, inter-faith dialogue and tourism. Through such contacts, familiarization with the history and culture of the country, its internal life, customs and tradition takes place. Therefore, it is necessary to maintain these contacts in every possible way, considering them as the most important mechanism for rapprochement between Greece and Azerbaijan and the peoples of these countries.

References:

1. A concert by the Azerbaijan State Chamber Orchestra named after Gara Garayev takes place in Greece with the support of the Heydar Aliyev Foundation / Heydar Aliyev Foundation. 06.06.2014. URL: <https://heydar-aliyev-foundation.org/en/content/view/59/3344/A-concert-by-the-Azerbaijan-State-Chamber-Orchestra-named-after-Gara-Garayev-takes-place-in-Greece-with-the-support-of-the-Heydar-Aliyev-Foundation-> (Last accessed: 18.06.2020).
2. Azerbaijan State Philharmonic Hall hosts concert of country's Symphony Orchestra. *Azerbaijan State News Agency*. 15.10.2011. URL: https://azertag.az/en/xeber/Azerbaijan_State_Philharmonic_Hall_hosts_concert_of_countrys_Symphony_Orchestra-613043 (Last accessed: 18.06.2020).
3. First Vice-President Mehriban Aliyeva meets with UNESCO Goodwill Ambassador Marianna Vardinoyannis. *President.az*. 16.03.2017. URL: <https://en.president.az/articles/23614> (Last accessed: 18.06.2020).

4. Ismayilova. L. Famous Greek musician performs Azerbaijani folk song. *Azernews.az*. 02.04.2018. URL: <https://www.azernews.az/culture/129610.html> (Last accessed: 18.06.2020).
5. Modern Greek Language and Cultural Center / Baku Slavic University. URL: <https://bsu-uni.edu.az/en/centers/8/> (Last accessed: 18.06.2020).
6. Mustafayev R. Azerbaijani-Hellenic Relations in 2013: Opening New Horizons for Bilateral Cooperation. 10th issue of Middle East Mediterranean Report focuses on Greek-Azerbaijani relations / Athens: ELIAMEP (Hellenic Foundation for European and Foreign Policy). 4/2 September-December 2013, pp. 5–11.
7. Orujova, N. Athens hosts concert as part of Azerbaijani Culture Days. *Azernews.az*. 29.09.2014. URL: <https://www.azernews.az/nation/71276.html> (Last accessed: 18.06.2020).
8. Μορφωτικές, Πολιτιστικές Σχέσεις και Απόδημος Ελληνισμός [Ηλεκτρονικός πόρος] // Υπουργείο Εξωτερικών. Τελευταία ενημέρωση Τρίτη, 26 Ιουλίου 2016. URL: <https://www.mfa.gr/dimereis-sheseis-tis-ellados/azerbaijan/morphotikes-politistikes-sxeseis-kai-apodimos-ellinismos.html> (Last accessed: 18.06.2020).
9. Алифли, А. Сотрудничество Азербайджана и Греции в области культуры. *Научная работа*. Ежемесячный международный научный журнал по гуманитарным наукам. Баку, 2019, № 2 (3). С. 78–80.
10. Асадова И. Дни культуры Азербайджана в Греции. Газета *Эхо*. 30.09.2014.
11. Иманов, В. Никос Ксантулис поразил игрой на древней лире и исполнением «Сары гялин». *Trend.az*. 30.03.2018. URL: <https://www.trend.az/life/culture/2879625.html> (Last accessed: 18.06.2020)
12. Президенты Азербайджана и Греции присутствовали на концерте в государственной филармонии. *Azerbaijan State News Agency*. 22.06.2004. URL: https://azertag.az/ru/xeber/PREZIDENTY_AZERBAIDZHANA_I_GRECIJ_PRISUTSTVOVALI_NA_KONCERTE_V_GOSUDARSTVENNOI_FILARMONII-630927 (Last accessed: 18.06.2020).
13. Таривердиева Э. Азербайджанская музыка прозвучала в Греции. *Trend.az*. 06.10.2010. URL: <https://www.trend.az/azerbaijan/society/1762155.html> (Last accessed: 18.06.2020).

КУЛЬТУРНО-ПОЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ ЯК ФУНДАМЕНТ І КЛЮЧОВА ЛАНКА В РОЗШИРЕННІ ВІДНОСИН МІЖ АЗЕРБАЙДЖАНОМ І ГРЕЦІЄЮ

Ільяс Гусейнов

*Бакинський слов'янський університет,
кафедра міжнародних відносин
вул. С. Рустама, 33, AZ1072, м. Баку, Азербайджан*

Після здобуття незалежності Азербайджану відносини з Грецією успішно стали розвиватися. Греція – одна з перших країн, яка визнала незалежність Азербайджану. У цій статті розглянута динаміка гуманітарних зв'язків між Азербайджаном і Грецією. Культурні відносини завжди відіграють вирішальну роль у розвитку двосторонніх відносин. Розширення культурних зв'язків між Грецією і Азербайджаном чинить позитивний вплив і на інші сфери. Гуманітарні відносини відіграють важливу роль у двосторонніх відносинах. У роботі також позначені головні напрями гуманітарних відносин між Азербайджаном і Грецією. Особлива увага приділяється проведеним заходам у Греції з метою пропаганди культури і багатой спадщини Азербайджану. Відзначається, що різні концерти, дні культури, книжкові виставки, презентації країн допомагають зблизити народи і культури. У статті наводиться можлива класифікація способів співпраці в культурно-політичному контексті між Азербайджаном і Грецією. Досліджується вплив підписаних угод і прийнятих програм між Урядом Азербайджанської Республіки і Урядом Грецької Республіки, які становили основну правову базу двосторонніх гуманітарних відносин. У статті розглядаються цілі проведення політики

і дипломатії в сфері культури між Азербайджаном і Грецією. У сучасних міжнародних відносинах культурна дипломатія грає важливу роль у зближенні країн. З цієї точки зору ініціативи, запроваджені в культурно-політичному аспекті, допомагають зблизити не тільки Грецію і Азербайджан, а й Кавказький регіон з Балканами. При цьому в роботі особлива увага приділяється аналізу діяльності Фонду Гейдара Алієва, що провів у Греції низку заходів, спрямованих на зближення відносин між Азербайджаном і Грецією. У статті також позначені головні напрями державної політики Азербайджану в сфері культурної діяльності в грецькому напрямі. У статті проаналізовано процеси трансформації гуманітарних зв'язків між Азербайджаном і Грецією. У науковій роботі проаналізовані загальні концептуальні підходи культурних зв'язків, які сприяють розширенню відносин як на двосторонньому, так і на багатосторонньому рівні.

Ключові слова: культурно-політичний аспект, Греція, відносини в сфері культури, гуманітарні відносини, культура, культурна дипломатія, соціокультурна діяльність, міжкультурна комунікація.

УДК 327(477+560)

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2020.31.15>

АКТУАЛЬНІСТЬ ТА ЗНАЧЕННЯ СТВОРЕННЯ ЗВТ В УКРАЇНСЬКО-ТУРЕЦЬКИХ ВІДНОСИНАХ

Анжеліка Запорожченко

*Чорноморський національний університет імені Петра Могили,
кафедра зовнішньої політики та міжнародних відносин
бул. 68 Десантників, 10, м. Миколаїв, Україна*

У наш час глобалізація перестала бути новим явищем і глибоко пронизує всі сфери буття людини, в тому числі і зовнішньоекономічну діяльність більшості держав світу. У сфері міжнародних економічних відносин один з проявів глобалізації – це інтеграція економік різних країн (зазвичай одного регіону), що відбувається завдяки заснуванню і діяльності насамперед Світової організації торгівлі та завдяки створенню зон вільної торгівлі, митних союзів і т.д. Тому питання створення Україною зон вільної торгівлі зі своїми сусідами й по можливості – більш далекими партнерами – це скоріше данина сучасності, ніж забаганка. Водночас створення таких зон, окрім переваг, має ще й недоліки: зменшення податкових надходжень, являє загрозу правам інтелектуальної власності, сприяє перетворенню більш слабого партнера на сировинний придаток. Зона вільної торгівлі у відносинах між Туреччиною та Україною постала на порядок денний у 2007 році, але угода про її створення досі не підписана. Тож ми поставили перед собою завдання – розглянути обставини перемовин щодо створення такої зони, умови, що висувуються обома країнами для її створення, та зробити висновок про актуальність та необхідність створення ЗВТ між Україною та Туреччиною в сучасних обставинах (враховуючи соціально-економічний та політичний стан України). Під час дослідження теми ми з'ясували, що Україна за роки незалежності уклала 16 угод про вільну торгівлю, які покривають 45 країн. Ми дійшли висновків, що, по-перше, запровадження ЗВТ між Україною і Туреччиною було б більш доречним до подій 2013–2014 рр. в Україні, поки Україна мала міцніші позиції в перемовинах і мала більше шансів відстояти ті умови, що відповідали б інтересам її економіки. По-друге, створення ЗВТ, хоча і є більше економічним питанням, може стати заручником політичного складника відносин з Туреччиною. Так, Україні потрібна більш тверда і відкрита підтримка нашої країни проти агресії Російської Федерації, потрібне сприяння такої впливової чорноморської країни, як Туреччина. Відповідно, не бажано дістати політичну підтримку через втрату економічних інтересів. І, по-третє, підписання і започаткування успішної для України ЗВТ з Туреччиною допустиме за умов створення захисних бар'єрів для українських виробників. Тому у сучасних умовах, з огляду на кризовий стан української економіки, відтермінування створення ЗВТ між Україною і Туреччиною є тим кроком, що відповідає інтересам України.

Ключові слова: зона вільної торгівлі, Україна, Туреччина, позитивне сальдо.

Актуальність і мета дослідження, ступінь наукової розробки теми.

Зона вільної торгівлі між двома або групою країн – це данина часові, черговий етап розвитку міжнародних економічних відносин. Як будь-яке явище сучасного світу, створення такої зони може принести країні і плюси, і мінуси, залежно від того, наскільки країна готова з точки зору правової захищеності, наскільки бізнесмени готові до конкуренції і т.д. Відповідно, умови створення такої зони між Україною і Туреччиною та її нагальність викликають питання і у дослідників, і у економістів, політиків і самих виробників, діяльність яких є безпосереднім суб'єктом домовленостей. Незважаючи на той момент, що вперше створення

такої зони постало на порядок денний 2007 р., у 2020 р. Угода про її створення досі не підписана, хоча обидві сторони заявляють про її готовність на 99%. Тож ми поставили собі мету – проаналізувати можливі ризики і актуальність створення зони вільної торгівлі між Україною і Туреччиною, дослідивши основні аспекти перемовин між країнами. Як завдання ми сформулювали такі: проаналізувати ступінь наукової розробки теми й наявну джерельну базу дослідження; визначити основні деталі створення українсько-турецької ЗВТ та окреслити можливі політичні небезпеки створення ЗВТ у сучасних умовах.

Зазначимо, що, оскільки сама ЗВТ не створена, відповідно, ми не можемо використати сам документ для аналізу. Водночас ми змогли проаналізувати інформацію із сайтів новинних порталів України та Туреччини, Торгово-промислової палати України, Міністерства економіки Туреччини, сайту посольства України в Туреччині, сайтів міжнародних організацій (зادля отримання інформації щодо особливостей створення і функціонування ЗВТ). Також наголосимо, що ця тема мало висвітлювалася українськими науковцями. Але українсько-турецькі торговельно-економічні відносини часто ставали об'єктами досліджень науковців, інколи зачіпалася і тема створення ЗВТ. Так, різні аспекти поглиблення торговельно-економічного українсько-турецького співробітництва висвітлювали такі українські дослідники, як: О. Манолова, К. Маркевич, В. Редькіна, О. Савчук, В. Крючковський, І. Федун, О. Коляда, Р. Коваленко, К. Пугачова, О. Мавріна. Вартий уваги той факт, що їхні дослідження були зосереджені на різних деталях економічного характеру і не висвітлювалася актуальність створення ЗВТ в умовах політичної та економічної кризи в Україні, тобто політичні обставини та їх вплив на узгодження пунктів самої угоди. Безпосередньо створення ЗВТ досліджували М. Хмара у статті «Стан та перспективи співробітництва України з Турецькою Республікою в рамках створення зони вільної торгівлі», О. Шеремет «Перспективи формування зони вільної торгівлі між Україною та Туреччиною», О. Пулій та С. Іванов «Сучасний стан та перспективи торговельно-інвестиційного співробітництва України і Туреччини». Щодо турецьких науковців, то відносини Туреччини з Україною безпосередньо взагалі не досліджуються, а тільки в контексті реалізації спільної енергетичної транзитної політики та кризь призму відносин Туреччини і Російської Федерації. У такому контексті відносини Туреччини і України розглядали: Актюрк Шенер (Aktürk Sener), Зафер Атеш (Zafer Ates), Эбру Кунт Акін (Ebru Kunt Akin) [1], Ільяс Кемалоглу (İlyas Kemaloglu), Ахмет Давутоглу (Ahmet Davutoğlu). Так, останній акцентує особливу увагу на значенні російського фактору на еволюцію відносин між Туреччиною та Україною. Він вважає, що війна 2008 р. у Грузії надала нового імпульсу і сили у розвитку відносин Туреччини з Грузією і Туреччини з Україною [2, с. 215]. Ільяс Кемалоглу, окрім цього фактору, додає ще й фактор політичної стабільності і наголошує, що «періодичні кольорові революції, що відбуваються в Україні з 2004 р., через які країна не змогла досягти політичної стабільності» [3], є першим фактором, який впливає на те, що неможливо досягнути бажаного рівня стратегічності у відносинах Туреччини і України. Також такою, що заслуговує уваги, є позиція Бурака Пехлівана, який є головою Міжнародної турецько-української асоціації бізнесу (TUID) і який доволі часто дає інтерв'ю та висвітлює свою позицію різним новинним агенціям (зокрема, “Anadolu Ajansı’na”, “Kirim Haber Ajansı” (QHA)), аналізуючи торговельно-економічні турецько-українські відносини. Зокрема, він наголошує на тому, що Україна потребує інвестицій, що стало однією з причин того, що вона підписала угоди про зону вільної торгівлі з Європейським Союзом та Канадою. І за логікою Б. Пехлівана, Україна має терміново підписати угоду про ЗВТ і з Туреччиною для реальних інвестицій [4]. Окремий інтерес являє його думка щодо відновлювальних можливостей економіки України. Він наполягає на тому, що, незважаючи на всі кризи і падіння, економіка України

швидко відновлюється, що, власне, є одним з важливих показників співробітництва Туреччини й України.

Результати дослідження. Звернемо увагу на саме визначення ЗВТ. Так, за визначенням Організації економічного співробітництва та розвитку, «зона вільної торгівлі – це група країн, у межах яких тарифи та нетарифні торговельні бар'єри між членами зазвичай скасовуються, але не мають єдиної торговельної політики щодо нечленів». Прикладами виступають Північноамериканська зона вільної торгівлі (НАФТА) та Європейська асоціація вільної торгівлі (ЄАВТ) [5]. Українське Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства дає пояснення, що «покращення торговельно-економічного співробітництва з окремими країнами чи групами країн, зокрема шляхом укладання угод про вільну торгівлю, є дієвим та ефективним інструментом сприяння зростанню експорту через лібералізацію доступу товарів та послуг на зовнішні ринки». Тут же звертається увага на слабкі місця ЗВТ: «водночас для України головною метою укладення угод про ЗВТ є забезпечення збалансованої тарифної політики, у тому числі стосовно чутливих груп товарів промисловості та сільського господарства, що має стати підґрунтям створення сприятливих умов для розвитку торговельно-економічного співробітництва» [6]. Відповідно, в Угоді про ЗВТ мають бути прописані всі ризики та захищені найбільш чутливі групи виробників.

Дослідник М. Хорунжа пояснює, що подібні угоди часто передбачають додаткові регулювання, «пов'язані з торгівлею», або такі, що мають «сприяти» торгівлі, а саме регулювання у сферах інвестиційної діяльності, права інтелектуальної власності тощо. І додає, що можуть укладатися два типи угод про ЗВТ: «неглибока», коли угода про ЗВТ регулює виключно або переважно умови міжнародної торгівлі (цікавить переважно країни, що розвиваються), та «поглиблена інтеграція» (за якої зниження та скасування ввізних мит для країн, що розвиваються, є винагородою за покращення інвестиційних умов та захисту прав інтелектуальної власності). Прикладом «поглибленої» ЗВТ є угода про поглиблену та всеосяжну зону вільної торгівлі між Україною та ЄС (ПВ ЗВТ) [7].

Зазначимо, що науковці виділяють і кілька недоліків (небезпек) у створенні ЗВТ: 1) загроза інтелектуальній власності. Коли імпорт проходить легше, вітчизняні виробники можуть легко отримати доступ до нього, що дає змогу копіювати ідеї та продавати їх як нотатки. Цьому можуть зарадити тільки законодавство про інтелектуальну власність; 2) нездорові умови праці, зокрема аутсорсинг робочих місць у країнах. Оскільки у багатьох країнах законодавство про охорону праці недосконале, працівників можуть змусити працювати в нездорових і нестандартних робочих умовах; 3) зменшення податкових надходжень. Через те, що країни-учасниці вже не обкладаються податками на імпорт, їм потрібно продумати способи компенсації зменшених податкових надходжень [8]. Щодо України, то ще одним аргументом, що може виступати проти укладання ЗВТ між Україною та Туреччиною і стосується цього третього пункту, виступає той факт, що скорочується позитивне сальдо, а з урахуванням дефіциту зовнішньоторговельного балансу в 2019 р. 10 млрд дол. США [9], такі тенденції для України є вкрай негативними.

І щодо якості та кількості ЗВТ ми наведемо приклад США і Туреччини. Так, на поточний момент у США є 14 діючих угод про ЗВТ з 20 діючими країнами [10]. Туреччина має 26 ЗВТ, 1 з яких призупинена (з Сирією), а 5 перебувають на стадії внутрішнього узгодження [11]. Водночас у прогнозі зазначені доволі амбітні плани: 5 країн, з якими тривають перемовини (в тому числі й Україна), і ще 11 країн, з якими переговори щодо створення зони плануються. Відповідно, кожна країна сама визначає необхідну кількість та глибину цих угод. Україна за роки незалежності уклала 16 угод про вільну торгівлю, які покривають 45 країн [12].

Але чи потрібна Україні така кількість Угод про ЗВТ, питання доволі суперечливе, адже промислове виробництво скоротилося (зокрема, й через анексію Криму, війну на Сході України та негативні впливи на економічні процеси Covid 19), українські підприємці (зокрема, з легкої промисловості) не мають державної підтримки та дотацій і, відповідно, можуть не витримати конкуренції і з турецькими товарами з урахуванням того, що ті мають державну підтримку, зокрема для просування їх товару за кордоном.

Перший раунд розвідувальних переговорів щодо підписання Угоди про вільну торгівлю Україною та Туреччиною відбувся 29 червня 2007 р. в Анкарі. Другий та третій раунди розвідувальних переговорів відбулись у Києві 22–23 грудня 2008 р. та 20–21 травня 2009 р. відповідно.

У 2011 році розпочалися офіційні перемовини щодо підписання Угоди про вільну торгівлю між Турецькою Республікою та Україною. Вперше в Києві 6–7 грудня 2011 р., вдруге – в Анкарі 5–7 березня 2012 р., втретє – у Києві 16–18 травня 2012 р., вчетверте – в Анкарі 6–7 вересня 2012 р. [13]. П'яті офіційні переговори відбулися 5–6 вересня 2013 р. у Києві і вони стали останніми перед невеличкою паузою, яка стала результатом перебігу революційних подій в Україні кінця 2013 – лютого 2014 рр., анексії Криму Російською Федерацією та початку військових дій на Сході України. Під час цього першого офіційного етапу: 2011–2013 рр. сторони погодилися змінити пільги на сільськогосподарську продукцію (в Анкарі 16–17 квітня 2012 р.), торгівлю послугами (в Києві 24–25 січня 2013 року). Під час трьох проміжних сесій 8–9 жовтня 2013 р. в Анкарі обговорювалися питання виходу на ринок промислової та сільськогосподарської продукції. У 2013 р. відбулися зміни до списку концесій, більшість імпорту з Туреччини пропонувалася з урахуванням позицій оновленого списку ставок митних зборів, зберігався поновлений режим знижок довше. Податкові ставки та графік знижок щойно запропонованих товарів Туреччина не прийняла, оскільки вони не забезпечили очікуваної для неї вигоди від ЗВТ.

Потім 1,5 року переговори майже не проводилися. У цей період 21 серпня 2014 р. відбулася відеоконференція між керівниками переговорних комітетів двох сторін з метою оцінки ситуації та визначення дорожньої карти для активізації переговорного процесу [14].

Другий етап перемовин щодо Угоди про вільну торгівлю між двома країнами розпочався на засіданні Стратегічної ради високого рівня, яке відбулося на рівні глав держав у Києві в березні 2015 р. На порядку денному стояло збільшення обсягу товарообігу між двома країнами, який був на рівні 6 млрд дол., до 10 млрд дол. Цієї теми дотримувалися і під час зустрічі щодо ЗВТ, яка проходила в Києві 9–10 листопада 2015 р. та в Анкарі 10–11 березня 2016 р. Під час останньої було продемонстровано значний прогрес порівняно з попереднім переговорним періодом, який тривав до 2013 р. Хоча за результатами 2015 р. Туреччина стала третім торговельним партнером України, а загальний обсяг торгівлі у 2015 р. був нижчим ніж у 2014 р. на 22%. Водночас намітилися певні проблеми в узгодженні спільних інтересів, зокрема Україна та Туреччина мають різні підходи до лібералізації торгівлі під час укладання Угоди. Саме тому за пропозицією української сторони переговорники попередньо визначили та обговорили пріоритетні товари для лібералізації доступу на ринки обох країн [15].

З іншого боку, в 2016 р. відбулися інші важливі події, що тим чи іншим чином впливали на перемовини. З Канадою було підписано ЗВТ, набула чинності угода про Асоціацію України з ЄС (її економічна частина), відбулося призупинення Росією ЗВТ з Україною з 1 січня 2016 р., заборона на імпорт деяких сільськогосподарських товарів українського походження до РФ, а також обмеження на транзитну торгівлю українським товарам через Росію, проблеми, що виникли під час експорту українських товарів до таких країн, як

Казахстан, Туркменістан, Китай тощо [16]. З набранням чинності угоди про ЗВТ між Україною та ЄС продукція ЄС потрапляє через Україну до Росії без податку, що завдає щорічні втрати української економіки у 4,5 мільярда доларів. Отже, початок дії однієї ЗВТ з ЄС зробив неможливим продовження дії ЗВТ України з країнами СНД.

У 2017 р. Україна та Туреччина активізували роботу у напрямі створення ЗВТ та для підписання трьох важливих документів щодо вільної торгівлі: оновленої Угоди про взаємне сприяння та захист інвестицій та Угоди про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на дохід і майно [17].

У 2018 р. проведені два спільні засідання: в Анкарі 13 березня 2018 р. та в Києві 03–04 травня 2018 р. Під час них було розглянуто тарифні квоти на сільськогосподарську продукцію, текст угоди був майже завершений, не було досягнуто єдиної думки щодо ставки дисконтування на вироби із заліза та сталі, шкіряний текстиль та готові вироби. Також не завершеними виявилися переговори щодо календаря скасування мит [18].

Тож за Президента П. Порошенка Угода про ЗВТ між Україною і Туреччиною так і не була підписана через багато обставин, зокрема і через недосягнення спільної думки щодо мит на окремі групи товарів та календаря поступового і повного скасування мит по групах товарів.

У 2019–2020 роках за Президента Володимира Зеленського розпочався і триває третій, черговий етап переговорів про укладання ЗВТ із Туреччиною. На поточний момент угода не підписана, її статті узгоджуються і суперечливими питаннями виступають:

1) різні підходи до міждержавної торгівлі сільськогосподарською продукцією. Спочатку Туреччина мала намір облишити аграрний сектор «поза дужками», створивши ЗВТ лише для торгівлі промисловими товарами. Україні це не вигідно, оскільки завдяки створенню митного союзу між Анкарою й Брюсселем турецький ринок і зараз відкритий для української промислової продукції, тоді як український від масового постачання турецьких промислових товарів відносно захищений. Туреччина часто запроваджує обмеження на постачання української продовольчої продукції через встановлення серйозних митних бар'єрів і скасовувати їх, незважаючи на те, що це є однією з умов ЗВТ, Туреччина не погоджується [19].

Прикладом можуть виступити кондитерські вироби з України. Так, Європейська бізнес-асоціація повідомляла, що 20 серпня 2020 р. набуває чинності указ президента Туреччини, який вводить додатковий митний збір для 115 товарів, зокрема для кондитерської продукції. Згідно з ним із кондитерської продукції, що імпортується до Туреччини, стягуватимуть додатковий збір у розмірі від 15% до 20%, за винятком продукції з ЄС і країн, з якими у Туреччини укладено Угоди про вільну торгівлю. Голова асоціації «Укркондпром» О. Балдинюк повідомив, що через введення Туреччиною додаткового мита на імпорт кондитерської продукції в розмірі від 15% до 20% Україна може припинити її експорт до цієї країни та втратити через це \$15 млн на рік [20].

2) Непорозуміння через велику різницю у собівартості товарів промислового виробництва в Україні й Туреччині (значно дешевше). Турецька сторона наполягає на тому, що турецькі текстильні вироби, побутова техніка, інші товари широкого вжитку значно дешевші через модернізацію і технологічність виробництва, а також з огляду на великі обсяги виготовлення продукції. Проте українські виробники уточнюють, що це відбувається завдяки системній протекціоністській політиці Туреччини. Так, Асоціація підприємств легкої промисловості «Укрлегпром» разом з національними виробниками тричі подавала Звернення до президентів України 2017, 2018 та 2020 рр., оскільки стурбовані загрозою знищення через можливе зняття обмежень (обнуління мит) на імпорт до України

турецьких готових текстильних виробів, одягу, взуття. При цьому особливо наголошують на нерівних умовах конкуренції українських та іноземних, у т.ч. і турецьких товаровиробників. «Завдяки підтримці й протекціоністській політиці держави лише за постачанням одягу Туреччина сьогодні посідає 6-те місце в світі та 3-тє – в Європі. Таке зростання відбулось завдяки пільговому оподаткуванню підприємств, створенню індустріальних галузевих центрів з необхідною інфраструктурою, державному фінансуванню участі турецьких компаній у ключових іноземних виставках (у т.ч. в Україні), цільовому залученню потенційних закордонних оптових байєрів текстилю, одягу та взуття на промислові виставкові заходи у Туреччині, зокрема, компенсації витрат учасникам на авіапереліт, проживання, трансфер тощо. Здійснюючи технічне оснащення та модернізацію, турецькі компанії також мають конкурентні переваги, бо у них ПДВ на обладнання дорівнює нулю. Вітчизняні підприємства легкої промисловості працюють без жодних преференцій у створенні нових виробничих потужностей, впровадженні інновацій, доступі до дешевих кредитних ресурсів тощо, тоді як турецька текстильна і шкіряна індустрія займає лідируючі позиції у світових рейтингах, має значні державні дотації на розвиток, податкові пільги тощо. Крім того, згідно з турецьким законодавством на окремі види товарів українського походження накладається ввізне мито та антидемпінгове мито 50%. На аналогічні товари турецького походження в Україні встановлено ввізне мито у розмірі 10%. Зняття митних обмежень з товарних позицій на імпорту асортименту готової продукції... призведе до згорання виробництва в Україні, скорочення робочих місць, різкого збільшення соціальних виплат з держбюджету та зростання соціальної напруги в суспільстві» [21].

Окрім прямих суперечок, між сторонами є ще й приховані ризики. Так, О. Пулій та Є. Іванов в результаті проведених розрахунків дають змогу зробити висновки про комплементарність товаропотоків між Україною і Туреччиною: експортний портфель Турецької Республіки відповідає імпортному портфелю України на 50,5%, тоді як експортний портфель України тотожний імпортному портфелю Турецької Республіки лише на 32,7%. Це свідчить про те, що попит вітчизняних споживачів на турецьку продукцію залишається вищим, аніж попит турецьких споживачів на продукцію українського виробництва. За умови активізації інтеграційних процесів між партнерами (наприклад, створення зони вільної торгівлі) темпи зростання вітчизняного імпорту з Туреччини перевищуватимуть відповідні темпи зростання експорту українських товарів до цієї країни, що призведе до поступового скорочення позитивного сальдо в торгівлі України з Туреччиною [22, с. 28]. Далі вони доходять висновку, що зовнішньоекономічне співробітництво України з Туреччиною характеризується тенденцією до послаблення позицій турецьких імпортерів на внутрішньому ринку України, стрімким спадом відповідних обсягів експорту до Туреччини, асиметрією взаємного доступу до ринків сторін та низьким рівнем позиціонування національних товаровиробників на відповідних ринках Турецької Республіки. І особливо важливо, що в рекомендаціях вони вказують, що для поглиблення двосторонньої торговельно-інвестиційної співпраці між Україною та Туреччиною і підвищення її ефективності необхідне укладання угоди про вільну торгівлю на вигідних для обох країн умовах [23, с. 30].

А. Гужва зазначає, що Туреччина провадить послідовну й агресивну зовнішньоторговельну політику щодо збереження максимально можливого захисту внутрішнього ринку продукції сільського господарства і сфери послуг, хоча це і є неприйнятним згідно із сучасними правилами СОТ із формування зон вільної торгівлі та не влаштовує українську сторону, істотно перешкоджаючи досягненню компромісу в переговорах про створення ЗВТ [24, с. 66–67].

К. Пугачова та М. Шеремет зазначають, що позиція України у перемовинах з Туреччиною щодо зони вільної торгівлі має бути скерована на створення нових можливостей для вітчизняного аграрного бізнесу в межах безмитної торгівлі у разі відповідного відстоювання національних інтересів. Принципи її формування повинні ґрунтуватися на необхідності збільшення експорту агропродовольчої продукції. Зокрема, це стосується м'яса птиці та яловичини, м'ясних консервів, молока і молочної продукції, цукру і кондитерських виробів, соків, морозива, вина, залишків і відходів харчової промисловості [25, с. 76].

Турецькі аналітики та економісти наголошують, що створення ЗВТ між Україною та Туреччиною збільшить експорт турецьких товарів до України, що значною мірою сприятиме іміджу турецьких товарів. Вони враховують і зовнішні умови торгівлі, наголошуючи на охолодженні відносин між РФ та Україною та на тому, що Російська Федерація ввела деякі санкції та торговельні бар'єри проти України і ускладнився експорт турецької продукції через Україну до РФ. Внутрішніми негативними аспектами співпраці називають високий рівень девальвації внаслідок нещодавньої політичної та економічної кризи та мінливі нормативно-правові акти Центрального банку України щодо грошово-кредитної політики, купівлі та трансфертів валюти. Тому через постійну невизначеність у країні та подібні причини замовлення покупців зменшуються, платежі затримуються та/або не здійснюються, а ціни зростають, що призводить до того, що турецькі компанії значно зменшують свої продажі [26]. Також Б. Пехліван наводить ще такий аргумент, що оскільки в 2016 р. на 30% зросла мінімальна заробітна плата в Туреччині, тому вирости ціни на продукцію, деяким турецьким компаніям потрібно терміново перенести частину свого виробництва за кордон, щоб не втратити конкурентну перевагу, а оскільки в Україні досить висококваліфікованої робочої сили, а мінімальна зарплата менша, то переносити виробництво можна в Україну [27]. Ще одна проблема, з якою стикаються турецькі компанії, які виробляють та експортують свою продукцію в країні, – отримання власної дебіторської заборгованості від України, що викликано «неадекватними» можливостями казначейства України. Окрім основних проблем, які гальмують розвиток економічних відносин, називають корупцію [28].

Тож ми приходимо до розуміння, що Україна, на думку турецьких експертів, має купу проблем із законодавством, що гальмує розвиток торговельно-економічних відносин з Туреччиною, але водночас ми бачимо, що до укладання ЗВТ з Україною Туреччина прагне. Відповідно, турецький уряд прагне врахувати більшість своїх інтересів та мінімізувати вплив українських товарів з високою доданою вартістю на ринок Туреччини. Тож завдання України – не поступитися своїми інтересами. Тут, власне, виникає логічне питання: чим може Україна підкріпити свою позицію у переговорах з Туреччиною, аби відстояти саме позицію своїх виробників? Україна не може похвалитися економічною чи політичною стабільністю, вдалим інвестиційним кліматом чи боротьбою із корупцією. Також пам'ятаємо, що Україні потрібна політична та військова підтримка Туреччини в таких аспектах: подальшого визнання Криму українською територією та непорушності українських кордонів, як переговорника у процесах передачі українській стороні кримських політичних в'язнів РФ, для забезпечення безпеки у водах Чорного моря, проведенні спільних військових навчань і т.д. (ці питання, так само як і ЗВТ, порушуються під час проведення спільних засідань Стратегічної ради високого рівня та Міжурядової українсько-турецької комісії з торговельно-економічного співробітництва). Відповідно, створення ЗВТ між Україною та Туреччиною в таких умовах є питанням не тільки економічного, але й політичного плану.

Ми дійшли висновків. По-перше, нами виявлено три етапи у перемовинах щодо формування ЗВТ між Україною та Туреччиною: передетап 2007–2011 рр., перший етап – 2011–2013 рр., другий – 2013–2018 рр. та зараз триває третій – з 2019 рр. Напередодні

2011 р. країни домовилися про бажання створити ЗВТ та воно вийшло на порядок денний між країнами. Під час першого етапу велися перемовини, товари якої групи будуть входити до ЗВТ: тільки промислові чи і сільськогосподарські також. Україна відстояла своє бажання включити в ЗВТ і сільгосппродукцію. Цей етап було перервано російською агресією проти України. Під час другого етапу сторони уклали кілька угод, які становили нормативно-правове підґрунтя для можливого функціонування ЗВТ, зокрема інвестиційну сферу. Третій етап почався з обранням В. Зеленського на посаду Президента України. Нині виявилися проблеми в аграрному та промисловому секторах, які не дають можливість підписати угоду про створення ЗВТ між Україною та Туреччиною, оскільки є загроза втрати окремих галузей виробництва через їх неспроможність впоратися із конкурентними турецькими товарами.

По-друге, ми дійшли висновку, що запровадження ЗВТ між Україною і Туреччиною було б більш доречним до подій 2013–2014 рр. в Україні, поки Україна мала міцніші позиції в перемовинах і мала більше шансів відстояти ті умови, що відповідали б інтересам її економіки. Вартим уваги залишаються системна підтримка турецьких виробників з боку турецького уряду і зворотна ситуація щодо виробників українських. Фактором, що посилив би українську позицію або таким, що дав би їй більше шансів до лавірування під час перемовин, є той, що експортний портфель Турецької Республіки відповідає імпортному портфелю України на 50,5%, тоді як експортний портфель України тотожний імпортному портфелю Турецької Республіки лише на 32,7%. Тому українському ринку потрібно більше шансів на пристосування, ніж турецькому.

По-третє, створення ЗВТ хоча і є більше економічним питанням, але може стати заручником політичного складника відносин з Туреччиною. Так, Україні потрібна більш тверда і відкрита підтримка нашої країни проти агресії Російської Федерації, необхідне сприяння такої впливової чорноморської країни, як Туреччина. Відповідно, не бажано дістати політичну підтримку за рахунок економічних інтересів.

І по-четверте, підписання і започаткування успішної для України ЗВТ з Туреччиною допустиме за умов створення захисних бар'єрів для українських виробників.

По-п'яте, позитивне сальдо для України у торгівлі із Туреччиною значно скоротилося, за 2019 р. Республіка Туреччина посідала четверте місце серед країн, до яких активно експортується українська аграрна продукція, та друге – серед країн, з яких імпортує Україна. Тому у сучасних умовах, з огляду на кризовий стан української економіки, відтермінування створення ЗВТ між Україною і Туреччиною є тим кроком, що відповідає інтересам України.

Список використаної літератури

1. Sener Aktürk. Toward a Turkish-Russian Axis? Conflicts in Georgia, Syria, and Ukraine, and Cooperation over Nuclear Energy Journal. *Insight Turkey*. Volume 16. Issue 4. 2014. Pp. 13–22; Zafer Ateş. Doğu-Batı Enerji Koridoru: 2 Tamam 1. *Dışişleri Bakanlığı Yayınları Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*. Sayı XXIII. URL: http://www.mfa.gov.tr/dogubati-enerji-koridoru_-2-tamam-1-eksik.tr.mfa; Ebru K.A. The New Geopolitical Order in The BSEC Region. *Kaynaklar Yayınlar Dışişleri Bakanlığı Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*. URL: <http://www.mfa.gov.tr/the-new-geopolitical-order-in-the-bsec-region-.tr.mfa>
2. Davutoğlu Ahmet. Stratejik derinlik: Türkiye'nin uluslararası konumu. 32. baskı. İstanbul: Küre yayınları, 2009. 600 s.
3. Kemalolu İ. Türkiye-Ukrayna ilişkilerinde hassas denge. *Anadolu Ajansı*. 2020. 05 Şubat. URL: <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/turkiye-ukrayna-iliskilerinde-hassas-denge-/1724963>.

4. Pehlivan B. “Türkiye, Ukrayna’ya en çok yatırım yapanlar arasında”. *Kirim Haber Ajansı (QHA)*. 2017. 13 Kasım. URL: <http://old.qha.com.ua/tr/roportajlar/pehlivan-quot-turkiye-ukrayna-ya-en-cok-yatirim-yapanlar-arasinda-quot/161781/>.
5. Glossary of Insurance Policy Terms, OECD, Centre for Cooperation with Non-Members, 1999. URL: <https://stats.oecd.org/glossary/detail.asp?ID=3128>.
6. Угоди про вільну торгівлю. Інформація щодо укладення угод про вільну торгівлю з окремими країнами світу та угрупованнями / Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=9538dee1-a00d-4b82-8a8d-ccfaee253185&title=UgodiProVilnuTorgivliu>.
7. Хорунжа М. Що таке зона вільної торгівлі? URL: <https://kse.ua/ua/community/stories/shho-take-zona-vilnoyi-torgivli/>.
8. Free Trade Area. Corporate Finance Institute (CFI). URL: <https://corporatefinanceinstitute.com/resources/knowledge/economics/free-trade-area/>.
9. Чурилова К. 10 важливих цифр про економіку України. Ревальвація гривні, надприбутки банків та падіння промисловості. *ПрАТ «Телерадіокомпанія Люкс», «Zaxid.net»*. 2019. 27 грудня. URL: https://zaxid.net/ekonomika_ukrayini_2019_pidsumki_analitikiv_tezi_n1495360.
10. The International Trade Administration. / Міністерство торгівлі США. URL: <https://www.trade.gov/free-trade-agreements>.
11. Ekonomik görünüm Haziran 2020. / Міністерство торгівлі Туреччини. URL: <https://ticaret.gov.tr/data/5e18288613b8761dced355ce/Ekonomik%20G%C3%B6r%C3%BCn%C3%BCm%20Haziran%202020.pdf>.
12. Україна має ЗВТ з 45 країнами. *Економічна правда*. 2017. 7 серпня. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2017/08/7/627817/>.
13. Ukrayna’nin 2017 yili genel ekonomik durumu ve Türkiye ile ekonomik-ticari ilişkileri. Т.С. Киев büyükelçiliği ticaret müşavirliği. Haziran 2018 URL: http://tusib.org/wp-content/uploads/2018/07/UKRAYNA-2017-YILI-ULKE-RAPORU_Haziran-2018.pdf.
14. Ukrayna’nin 2017 yili genel ekonomik durumu ve Türkiye ile ekonomik-ticari ilişkileri. Т.С. Киев büyükelçiliği ticaret müşavirliği. Haziran 2018 URL: http://tusib.org/wp-content/uploads/2018/07/UKRAYNA-2017-YILI-ULKE-RAPORU_Haziran-2018.pdf.
15. Микольська Н. «Угода про вільну торгівлю з Туреччиною – дієвий інструмент збільшення товарообігу між країнами». Пресслужба Міністерства економічного розвитку. URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=7d2de612-62cd-4c10-b329-9dbf22f6113d&title=NataliiaMikolska-UgodaProVilnuTorgivliuZTurechchinoiuDiviiInstrumntZbilshenniaTovaroobiguMizhKrainami>.
16. Ukrayna’nin 2017 yili genel ekonomik durumu ve Türkiye ile ekonomik-ticari ilişkileri. Т.С. Киев büyükelçiliği ticaret müşavirliği. Haziran 2018. URL: http://tusib.org/wp-content/uploads/2018/07/UKRAYNA-2017-YILI-ULKE-RAPORU_Haziran-2018.pdf.
17. Україна та Туреччина активізують роботу задля підписання у 2017 році Угоди про вільну торгівлю, уникнення подвійного оподаткування та взаємозахист інвестицій, – зустріч прем’єр-міністрів. 2017. 14 березня. Посольство України в Турецькій Республіці. URL: <https://turkey.mfa.gov.ua/news/55575-ukrajina-ta-turechchina-aktivizujuty-robotu-zadlyapidpisannya-u-2017-roci-ugodi-pro-vilnu-torgivlyu-uniknennya-podvijnego-opodatkuвання-ta-vzajemozahist-investicijzustrich-premjer-mi>
18. Ukrayna’nin 2017 yili genel ekonomik durumu ve Türkiye ile ekonomik-ticari ilişkileri. Т.С. Киев büyükelçiliği ticaret müşavirliği. Haziran 2018. URL: http://tusib.org/wp-content/uploads/2018/07/UKRAYNA-2017-YILI-ULKE-RAPORU_Haziran-2018.pdf.
19. Обух В. Київ. Зона вільної торгівлі з Туреччиною: очевидні вигоди і прихований ризик.

- Українформ. Мультимедійна платформа іномовлення України. 2019. 9 серпня. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2757487-zona-vilnoi-torgivli-z-tureccinou-osevidni-vigodi-i-prihovaniy-rizik.html>.
20. Україна може припинити експорт кондитерської продукції до Туреччини. Журнал «Бізнес». 2020. 18 серпня. URL: <https://business.ua/uk/node/10756>.
  21. Звернення Укрлегпрому щодо Угоди про ЗВТ з Туреччиною / Сайт Української асоціації підприємств легкої промисловості. 2020. 1 лютого URL: <https://ukrlegprom.org/ua/documents/zvernennia-ukrlehpromu-zvt-turechchyna/>.
  22. Пулій О.В., Іванов Є.І. Сучасний стан та перспективи торговельно-інвестиційного співробітництва України і Туреччини. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2019. Вип. 4(2). С. 24–31. DOI: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-4-33>.
  23. Пулій О.В., Іванов Є.І. Сучасний стан та перспективи торговельно-інвестиційного співробітництва України і Туреччини. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2019. Вип. 4(2). С. 24–31. DOI: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-4-33>.
  24. Гужва І.Ю. Україна в глобальній торгівлі : монографія. Київ : Зовнішня торгівля, 2015. 236 с. С. 66–67.
  25. Пугачова К.М., Шеремет О.О. Перспективи формування зони вільної торгівлі між Україною та Туреччиною. *Економіка АПК*. 2017. № 10. С. 74–77.
  26. Türkiye ile Ukrayna arasındaki ticaret hacmi hedefi: 10 milyar dolar. İşimiz, ticari diplomasi. DEİK – Рада із зовнішньоекономічних зв'язків турецького приватного сектору. URL: <https://www.deik.org.tr/basin-aciklamalari-turkiye-ile-ukrayna-arasindaki-ticaret-hacmi-hedefi-10-milyar-dolar>.
  27. Pehlivan B. Görüşlerim ve izlenimlerim. Ukrayna'da daha çok Türk yatırımı için Türkiye Ukrayna Serbest Ticaret. 2017. 05 Mart. URL: <https://burakpehlivan.org/5747/ukraynada-daha-cok-turk-yatirimi-icin-turkiye-ukrayna-serbest-ticaret-antlasmasi/>.
  28. Kurtay Onur. Ukrayna Türkiye ekonomik ilişkileri ve beklentiler. *Dunya.com*. 2016. 26 Ocak. URL: <https://www.dunya.com/gundem/ukrayna-turkiye-ekonomik-iliskileri-ve-beklentiler-haberi-305628>.

RELEVANCE AND SIGNIFICANCE OF THE CREATION OF AN FTA IN UKRAINIAN-TURKISH RELATIONS

Anzhelika Zaporozhchenko

*Petro Mohyla Black Sea National University,
Department of International Relations and Foreign Policy
68 Desantnykiv str., 10, 54003, Mykolaiv, Ukraine*

Nowadays, globalization is not a new phenomenon but has deeply permeated in all spheres of human existence, including the foreign economic activity of most countries. In the field of international economic relations, one of the manifestations of globalization is the integration of economies of different countries (usually one of the regions), which is due primarily to the foundation of the World Trade Organization and the creation of free trade zones, customs unions, etc. Therefore, the intention of Ukraine to create free trade zones with its neighbors and, if possible, more distant partners meets the requirements of the time. At the same time, the creation of such zones, in addition to advantages, also has disadvantages: reduction of tax revenues, a threat to intellectual property rights, danger of the transformation of a weaker partner into a raw material appendage. A free trade area between Turkey and Ukraine was on the agenda in 2007, but an agreement on its establishment has not yet been signed. Therefore, we set ourselves the task to consider the circumstances of negotiations on the establishment of such a zone, the conditions put forward by both countries for its creation and to conclude on the relevance and necessity of the FTA between

Ukraine and Turkey in modern circumstances considering the social-economic and political situation in Ukraine. Thus, we found out that during the years of independence, Ukraine has signed 16 free trade agreements covering 45 countries. We concluded that, first, the foundation of the FTA between Ukraine and Turkey would be more appropriate before the events of 2013–2014 in Ukraine, as long as Ukraine had a stronger position in the negotiations and was more likely to defend the conditions that would meet its interests. Secondly, although the FTA between Turkey and Ukraine has economic purposes, it may also have the political component. Thus, Ukraine needs stronger and more open support of the country in the Russian Federation – Ukraine military conflict and it needs the support of such an influential Black Sea country as Turkey. Accordingly, it is not desirable to gain political support due to the loss of economic interests. And, thirdly, the signing of a successful FTA with Ukraine will be possible under the conditions of creating protective barriers for Ukrainian producers. Therefore, in actual context, given the crisis in the Ukrainian economy, the postponement of the FTA between Ukraine and Turkey is a step that meets the interests of Ukraine.

Key words: Free Trade Zone, Ukraine, Turkey, positive balance.

УДК [321+322]:2-67+2-84

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2020.31.16>

ЛЕГІТИМАЦІЯ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ ЧЕРЕЗ РЕЛІГІЮ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Галина Іленьків

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна*

У статті розглянуто особливості впливу релігії на легітимацію політичної влади в сучасних суспільствах. Проведено розрізнення між прямим та опосередкованим впливом релігії на політичну систему, при цьому прямий має місце в релігійних суспільствах, а опосередкований більш характерний для секуляризованих політичних систем, де релігійні організації не можуть бути самостійними акторами політики або не мають значних механізмів впливу на політику. Визначено, що релігія може бути чинником формування політичної традиції, неусвідомлені людиною прояви впливу релігії на політичне життя суспільства залишаються важливими для функціонування політичної системи, навіть якщо мали реальне значення в попередні етапи розвитку політичної системи. Визначено роль релігійного чинника у формуванні різних типів легітимності політичної влади, за основу аналізу взято типологію легітимності влади М. Вебера. Виокремлено чотири типи впливу релігії на процес легітимації політичної влади залежно від місця релігії та особливості її включення в політичній системі: нормативний, формальний, структурний та метафоричний. Визначено, що нормативний тип характерний для ранніх епох розвитку державності та для держав, що не пройшли процесу секуляризації, зокрема деяких сучасних мусульманських держав. Важливу роль відведено аналізу залишкових впливів, що формують політичну традицію, яка є визначальною для традиційного типу легітимності політичної влади, що відповідають формальному типові впливу. Проаналізовано структурний вплив, що постає як непрямий у демократичних політичних режимах, де основним типом легітимності політичної влади є раціонально-легальний. Простежено особливості метафоричного впливу та у разі формування культу особи в тоталітарних та авторитарних політичних режимах. Окрім того, визначено специфіку сакралізації політичної влади в сучасних суспільствах.

Ключові слова: політична влада, легітимація влади, криза легітимності, політична традиція, сакралізація політичної влади, секуляризація.

Із розвитком суспільства політика та релігія помітно віддаляються одна від одної, займаючи кожна свою нішу в системі соціальних відносин. Водночас неможливо не зауважити, що політика та релігія, будучи регулятивними сферами суспільного життя, неминує перетинаються. Поведінка кожного члена суспільства може регулюватися як релігійно-моральними, так і політико-правовими нормами. Більше того, в деяких моментах обидва типи норм паралельно регулюють соціальну реальність. У таких умовах неможливо говорити про повну секуляризацію, оскільки для цього релігія повинна зникнути із суспільного простору.

Метою статті є аналіз особливостей легітимації політичної влади через релігійну сферу в умовах поглиблення секуляризаційних процесів та розвитку світської держави.

Проблематика взаємодії політики та релігії є не новою в політичній науці, проте більшість досліджень зосереджені на питаннях діяльності релігійних організацій як акторів політики, секуляризації та утвердження принципів світської держави і взаємозв'язку

конфесійності та ідеологічної приналежності. Вплив релігії на легітимність політичної влади розглядається в основному в публікаціях, присвячених історії політичної думки, та в дослідженнях у сфері політичної антропології. Так, релігійний чинник в утвердженні влади зачіпають у своїх дослідженнях Е. Джентіле та Дж. Проктор, значну увагу сакралізації політичної влади приділяє Ж. Баландьє. Серед вітчизняних дослідників роль релігії в легітимації влади так чи інакше згадують Л. Яковлева, М. Тур, О. Коваль, П. Коновальчук, Ю.-М. Козак та інші.

Політична система будь-якого суспільства функціонує в тісному взаємозв'язку з навколишнім середовищем. Соціальна реальність зумовлює структуру та особливості політичної системи, адже формування інститутів та засвоєння норм можливе лише за наявності певного типу свідомості та культури. Таким чином, релігія неодмінно буде тісно чи іншою мірою визначати конфігурацію політичної системи, адже немає суспільства, в котрому релігія зовсім не мала би впливу на населення.

Політична влада, будучи центральною категорією політичної системи, формується та функціонує під впливом великої кількості чинників. Необхідною умовою ефективного функціонування політичної влади є її легітимність. Останню можна визначити як «феномен політичного буття, що характеризує особливості взаємодії суб'єктів владних відносин, метою якої є узгодження прагнення носія влади реалізувати владний потенціал, і готовності суспільства сприйняти ці прагнення як належне» [4, с. 347]. Фактично це означає визнання суспільством можливості суб'єкта влади цю владу реалізувати. Зрозуміло, що в умовах демократії найбільш типовим способом вираження суспільством своєї готовності сприймати владу як власне владу є вибори.

Для цього дослідження ми взяли за основу типологію легітимності політичної влади Макса Вебера, що виділяє три типи легітимності: традиційний, харизматичний та раціонально-легальний. На перший погляд, традиційний тип легітимності значно більше, ніж інші, перебуває під впливом релігійного чинника, проте інші два також не позбавлені цього впливу. Нас цікавить специфіка формування кожного з виділених М. Вебером типів легітимності під впливом релігії.

Цей вплив може бути як прямим, безпосереднім та, як наслідок, легко помітним для дослідника, так і прихованим, підсвідомим. Деякі традиції в різних політичних системах можуть бути рудиментами релігійного впливу на політику на попередніх етапах розвитку політичної системи. Громадяни можуть не до кінця усвідомлювати, що саме релігія є вирішальним чинником протікання певних політичних процесів. На нашу думку, доцільно розділити типи впливу залежно від місця релігії та особливостей її включеності в політичну систему. Ми визначаємо такі чотири типи впливу, як:

- нормативний;
- формальний;
- структурний;
- метафоричний.

Нормативний. Доволі специфічними у цьому плані є політичні системи, що не пройшли процесу секуляризації, тобто в яких релігія не розділена з державою. У такому разі релігія є повноцінною частиною структури політичної системи, зокрема її нормативної підсистеми. Природно, що вона визначатиме основні умови протікання політичних процесів або буде основним інструментом підтримки наявної політичної системи. У релігійних організацій немає необхідності знаходити шляхи впливу, вони визначені на законодавчому рівні. Природно, що в таких умовах реальний вплив на політику має лише та релігія або релігії, що є визнаними як офіційні в конкретній державі.

Нормативний вплив є найстарішим з визначених нами типів впливу релігії на політичну систему. Він бере свій початок з часів, коли політика та релігія ще не існували як роздільні сфери суспільного буття. Релігійні норми тривалий час були єдиною нормативною системою, якою керувалися в урегулюванні соціальної та політичної реальності. Людина стародавнього світу не мала раціонального, наукового пояснення більшості явищ та процесів світу, що оточував її, релігія була універсальним способом пояснення для неї. Для стародавніх цивілізацій характерним було «трактування царя як втілення божества у східних народів та «сина неба», носія безособового морального закону, який керує Всесвітом, тобто простежувалася чітка тенденція приписування їм божественного походження» [1, с. 36]. Це було основним аргументом їхнього права на владу.

Традиційні суспільства тривалий час продовжували своє існування, спираючись на релігійні норми. Так, кастова система в Індії впродовж століть була основою врегулювання соціальних інтеракцій на всіх рівнях суспільного буття. І лише в останні два століття в політичній системі Індії почали відбуватися зміни, що мають на меті нівелювати наслідки кастової системи. Водночас, як констатують дослідники, «близько чотирьох п'ятих населення становлять селяни, у свідомості яких кастові традиції укорінені глибоко» [2, с. 557], а отже, політичні партії навіть в умовах демократичного політичного процес будуть орієнтуватися на це населення, тобто і далі звертатися до кастових розмежувань.

З розвитком науки роль релігії поступово зменшується, поки людство не входить в епоху раціональності, де божественне походження не є достатньою підставою для отримання та здійснення влади. Проте в деяких державах релігія і надалі залишається найважливішим регулятором суспільних відносин. Так, частина сучасних ісламських держав і досі здійснює судочинство за законами шаріату. Більше того, «деякі країни взяли курс на конкретизацію норм мусульманського права та їх закріплення в чинному законодавстві», зокрема ідеться про Пакистан, Лівію, Іран, Судан [6, с. 151].

Формальний. Вплив заснованої на релігійній традиції є формалізованим. У такому разі справа далеко не у вірі в божественне походження влади чи боже благословення, що має допомогти правителю справедливо та милосердно правити своїм народом. Монарх, будучи символом нації та неперервності традиції, повинен відповідати всім формальним традиціям, значна частина яких сформувалася у попередні етапи розвитку державності. У разі європейських держав ідеться про період Середньовіччя та Нового часу. Монархія середньовічної Європи нерозривно була зв'язана з християнством. Божественне походження влади монарха обґрунтували у своїх працях Августин Аврелій та Тома Аквінський. Водночас церква виступала основним легітимізуючим механізмом: історії відомі приклади, коли відлучення від церкви змушувало монархів змінювати свою політику. Так, Генріх IV Німецький був змушений просити Папу Римського про пробачення, Фрідріх II Гогенштауфен був змушений очолити хрестовий похід, а Генріх VIII Тюдор – створити Англійську церкву.

Звичайно, впродовж наступних століть ситуація змінилась. Реформація, а потім процеси секуляризації призвели до відходу в минуле розуміння політичної влади як легітимної через благословення бога. Таким чином, нормативний вплив на політику перетворюється на формальний, зберігаються процедури, але зміст, що за ними ховається, стає виключно символічним. Не применшуючи владу символу над людським буттям, у тому числі в політичній системі, ми усвідомлюємо, що цей вплив не такий сильний, як нормативний.

У цьому разі ми маємо на увазі притаманний для монархічної форми державного правління традиційний тип легітимності політичної влади. У таких державах упродовж століть склалися складні та комплексні традиції, що передують закріпленню права монарха

на владу. Однією з таких традицій є церемонія коронації нового монарха. Саме вона утверджує його як верховного правителя держави та надає йому повноваження здійснювати владу в її межах.

Церемонія коронації британських монархів відбувається у Вестмінстерському абатстві, де в присутності представників церкви майбутній монарх дає клятву біля вівтаря, «після цього суверен є «помазаний, благословений та освячений» Архієпископом (мається на увазі Архієпископ Кентерберійський – *G.I.*), поки суверен сидить у кріслі короля Едуарда» [7]. Виникнення монархії як інституту в християнській традиції пов'язане з тим, що Бог наділив владою людину (історія біблійного царя Савула), а отже, кожен християнський монарх, сходячи на престол, символічно отримує право на владу від Бога через благословення представником церкви.

Монарх, звичайно, наділений в основному церемоніальними повноваженнями та не має реальної влади. Разом із тим легітимність інших владних інститутів формується через здійснення монархом своїх повноважень (монарх Сполученого Королівства призначає прем'єр-міністра, монарх Нідерландів через інститут форматора впливає на формування уряду). Таким чином, легітимність монарха є необхідною умовою легітимності всіх інститутів влади, до формування яких він має хоча б формальний стосунок.

Цікаво, що в українському суспільстві таким проявом політичної традиції є інавгураційна присяга Президента України. Згідно з Конституцією вибраний Президент присягає на Конституції України, однак традиційно, окрім неї, в церемонії використовується Пересопницьке Євангеліє. Така данина традиції є зумовленою вірою в священність клятви на Святому Письмі, а оскільки більша частина населення України – християни, має для них значення. Звичайно, тут ідеться не про монархію, не про традиційний тип легітимності політичної влади, однак ми не будемо заперечувати, що на практиці не існує чистих типів легітимності, якими їх виокремив у своїх працях М. Вебер. Для українського суспільства елемент традиції є важливим, оскільки українці як нація схильні орієнтуватися на традицію. Таким чином, на нашу думку, українці на підсвідомому рівні виправдовують існування власної держави.

Структурний. Здебільшого вплив релігії на політику не прямий, він має не просто формальний характер, але разом із тим існує та проявляється на іншому рівні. Він найбільш чітко представлений у суспільствах, котрі мають високий рівень релігійності. Наприклад, законодавчі ініціативи та реформи урядів, що не відповідають моральним нормам домінуючої в суспільстві релігії, не отримують широкої підтримки в суспільстві. Більше того, розбіжності між релігійним суспільством та вектором діяльності влади можуть призвести до кризи легітимності. Тобто влада, незважаючи на номінальне розділення держави та релігії, повинна враховувати погляди суспільства, якщо не хоче втратити його підтримку.

Разом із тим навіть у суспільствах з низьким рівнем релігійності населення його частина є віруючою тих чи інших конфесій. У демократичному суспільстві формування владних інститутів здійснюється за виборним принципом. Та частина суспільства, що є віруючою, може більшою чи меншою мірою керуватися фактором релігійності у разі вибору з-поміж кандидатів того, котрого варто підтримати. Релігійність деякими людьми розглядається як еквівалент моральності, тому під час вибору вони керуються яскраво вираженою релігійною позицією політичних партій чи кандидатів, таким чином вибираючи тих, хто відповідає їхнім моральним переконанням. Так, християнсько-демократичні партії європейських держав мають стабільний електорат та займають нішу правочентристських партій у партійних системах цих країн. Взяти хоча б до прикладу німецький ХДС-ХСС, який є найбільшою фракцією німецького парламенту, чи голланд-

ський Християнсько-Демократичний Заклик, що є членом урядової коаліції в парламенті Нідерландів.

У такому разі йдеться про раціонально-легальний тип легітимності, що базується на вірі громадян у політичну систему, її інститути та норми. Цей тип легітимності характерний для виборних інститутів політичної влади демократичних суспільств. Владі необхідна підтримка населення, оскільки в іншому разі вона може втратити свої владні позиції. Вплив релігії на формування легітимності цього типу є специфічним та певною мірою парадоксальним, адже релігія має ірраціональний характер, базується на вірі, а не на розумінні.

Так, українське суспільство має один з найвищих рівнів релігійності населення. Згідно з дослідженням Центру Разумкова, що проводилось у січні 2020 року, лише 5,6% українців вважають себе невірними, тоді як 8,8% не віднесли себе до жодної конфесії, а 0,7% відмовились від відповіді. У суспільстві, де майже 85% населення є віруючими, причому більшість з них визначає себе як християни (лише 0,6% респондентів віднесли себе до інших релігій/конфесій, тобто не християнських релігійних організацій) [3], вплив релігії, зокрема християнства, на громадську думку та, як наслідок, політичне життя, є потенційно високим.

Цікаво, що аналітики Центру Разумкова провели також певну кореляцію між конфесійною приналежністю опитаних ними респондентів та їх політичними вподобаннями. Якщо взяти для прикладу представників електорату партії «Європейська Солідарність», то характерною буде висока частка віруючих ПЦУ, що об'єктивно можна пояснити діями адміністрації п'ятого Президента України Петра Порошенка в сфері інституціоналізації та визнання ПЦУ, а також значна частка віруючих УГКЦ, які в основному проживають на Заході України [3]. Позиціонування Петра Порошенка як проукраїнського Президента та підтримка релігійними громадами стали важливими чинниками вибору для частини електорату.

Метафоричний. Іноді вплив релігії на легітимацію політичної влади характеризується як неусвідомлений та являє собою трансформовану форму віри. У цьому разі йдеться про зовсім не типовий вплив релігії, коли немає самої релігії, коли місце релігії посідає щось інше. Часто цим елементом буває ідеологія, що, на нашу думку, має низку спільних з релігією рис, які забезпечують можливість цієї заміни. Цей тип впливу характерний для харизматичної легітимності політичної влади, коли особистість лідера має значно більше значення, ніж традиції чи інститути та норми політичної системи.

Легітимність харизматичного типу базується на особливостях сприйняття суспільством влади, її окремих рис, що створюють необхідний для влади образ у свідомості населення. Частіше за все йдеться про апелювання до емоційного складника суспільної свідомості: страх чи захоплення дають змогу з легкістю отримувати підтримку більшості. Так, у тоталітарних та авторитарних режимах, які є класичним прикладом харизматичного типу легітимності політичної влади, формується культ особи лідера, що наближений за своєю природою до культу правителя в уже згаданих нами стародавніх цивілізаціях. Лідер не просто ставиться вище за все суспільство, його необмежена влада виправдовується його винятковими здібностями, що відповідають офіційній ідеології суспільства.

Таким чином, ми говоримо про формування сакральної політичної влади в секуляризованому суспільстві. Непохитне переконання суспільства у винятковості лідера дає змогу йому здійснювати необмежену владу, користуючись при цьому підтримкою самого суспільства. З огляду на те, що «сакралізація суб'єкта управління (вождя, жерця, шамана, князя, царя) супроводжувалася беззастережним визнанням авторитету володарюючої

персони і підпорядкуванням кожного її наказам» [5, с. 82], лідерів тоталітарних держав ХХ століття ми можемо назвати саме такими правителями.

Ідеологія в такому разі фактично виконує функцію релігії. Обидві, будучи ідейно-нормативними системами, мають схожі та відмінні риси і можуть, звичайно, існувати паралельно в суспільстві. Але якщо релігія має в своїй основі віру, тобто ірраціональний чинник (не потрібні докази воскресіння Христового і навіть нереальність воскресіння в принципі нічого не означає для віруючої людини, вона просто вірить), то ідеологія все-таки має раціонально-ірраціональний характер. В її структурі раціональними є ідеї, концепції, проте не можна стверджувати, що цінності, наприклад, є раціональними. Окрім теоретичного складника, ідеологія має яскраво виражений емоційний складник, що і виступає на перший план у тоталітарних та авторитарних державах. Державна пропаганда перетворює ідеологію на заміну релігії.

Сакралізація політичної влади означає в такому разі надання владним інститутам, які в тоталітарному режимі дуже часто вибудовані навколо особи лідера, елементів раціоналізованої священності. Лідер таким чином може керувати суспільством на власний розсуд, адже він «володіє низкою виняткових, навіть надлюдських здібностей» [8, с. 4], а суспільство підкоряється йому, адже вірить в його ідеали. Лідер перетворюється на провідника чи месію-пророка, що повинен привести суспільство до ідеологічно визначеного «світлого майбутнього» (у форматі світової революції, панування арійської раси тощо).

Чи не найцікавішим прикладом культу особи лідера нам видається культ Мао Цзедуну в КНР. В 1912 році після падіння імперії Цін (оголошення едикту про зречення від престолу останнього китайського імператора Пуї) населення Китаю не було готове до зміни світоглядної парадигми. Тривале існування незмінного імператорського устрою, що передбачало сакральний характер імператорської влади, стало підставою швидкого формування культу особи. Врешті-решт у Китайській Народній Республіці культ особи Мао Цзедуну еволюціонував (чи деградував залежно від точки зору дослідника) до тієї міри, що відданість лідеру «визначалась вже не революційними актами, здійсненими під впливом його (Мао Цзедуну – Г.Л.) ідей, але здатністю цитувати його висловлювання та розміром портретів, які виносили на вулиці або вішали вдома» [9, с. 347]. Така демонстративність є ознакою гіперболічності, що своєю чергою говорить про наростання ритуалів навколо культу лідера, тобто ускладнення та формалізацію, що говорять про абсолютизацію та навіть поклоніння лідеру (аналогічне поклонінню богіві).

Таким чином, вплив релігійного чинника на легітимацію політичної влади в сучасних політичних системах можна розділити на чотири типи залежно від місця релігії в суспільстві та її включеності в політичну систему (реальних можливостей впливу на політику, формальних та неформальних): нормативний, формальний, структурний та метафоричний. Ці типи співвідносяться з різними видами легітимності політичної влади та проявляються залежно від рівня демократичності політичної системи та особливостей політичної традиції.

Список використаної літератури

1. Бліхар В. Державно-церковні відносини як експлікація дихотомії влади та суспільства в європейській філософії : монографія. Львів : ЛьвДУВМ, 2013. 516 с.
2. Клименко О.А. Осмислення кастового питання в Індії: деякі аспекти. *Політологічний вісник*. 2013. Випуск 71. С. 552–562.
3. Конфесійна та церковна належність громадян України (січень 2020 р., соціологія). Дослідження Центру Разумкова. URL: <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni>

- doslidzhennia/konfesiina-ta-tserkovna-nalezhnist-gromadian-ukrainy-sichen-2020r (дата звернення: 20.08.2020).
4. Політологія. Навчальний енциклопедичний словник-довідник / за ред. Н.М. Хоми. Львів : «Новий Світ – 2000», 2014. 778 с.
  5. Шипунова О., Сафонова А. Сакралізація в контексті публічної політики: архетип соціального устрою. *Публічне управління : теорія та практика* : збірник наукових праць Асоціації докторів наук з державного управління. 2013. Спеціальний випуск. С. 80–85.
  6. Юсеф Н. Особливості правової культури країн Близького Сходу. *Політичний менеджмент*. 2009. № 1. С. 147–151.
  7. Coronation. *The Royal Family*: the official website. URL: <https://www.royal.uk/coronation> (дата звернення: 20.08.2020).
  8. Marques X. Two models of political leader cult: propaganda and ritual. *Forthcoming, Politics, Religion, & Ideology*. 2018. URL: <https://poseidon01.ssrn.com/delivery.php?ID=289004112008112092022116109105016099025007057017006013098023066026017105009087090105005060043107058047118071068094092012015117019059007023093117007065075012098116085079034084065096082010114012100014120024097069114024019007126073119012091087115110002&EXT=pdf> (дата звернення: 20.08.2020).
  9. Meisner M.J. *Mao's China and after: a history of People's Republic*. Third edition. New York : Simon and Schuster, 1999. 587 p.

LEGITIMATION OF POLITICAL POWER THROUGH RELIGION IN MODERN SOCIETY

Halyna Penkiv

*Ivan Franko National University of Lviv, Faculty of Philosophy,
Department of Theory and History of Political Science
Universytetska str., 1, 79000, Lviv, Ukraine*

In the article there are considered the peculiarities of the influence of religion on the legitimation of political power in modern societies. A distinction is made between direct and indirect influence of religion on the political system, with direct taking place in religious societies, and indirect more characteristic of secularized political systems, where religious organizations cannot be independent actors in politics or have no significant mechanisms of influence on politics. It is determined that religion can be a factor in the formation of political tradition, unconscious manifestations of the influence of religion on the political life of society remain important for the functioning of the political system even if they had real significance in previous stages of political system development. The role of the religious factor in the formation of different types of legitimacy of political power is determined, with the typology of legitimacy of M. Weber's power taken as the basis of the analysis. Four types of influence of religion on the process of legitimation of political power are distinguished depending on the place of religion and the peculiarities of its inclusion in the political system: normative, formal, structural and metaphorical. It is determined that the normative type is characteristic of the early periods of statehood development and for the states that have not undergone the process of secularization, in particular of some modern Muslim states. An important role is given to the analysis of residual influences that form the political tradition, which is decisive for the traditional type of legitimacy of political power, corresponding to the formal type of influence. The structural influence, which appears as indirect, in democratic political regimes, where the main type of legitimacy of political power is rational-legal, is analyzed. The peculiarities of metaphorical influence and the formation of the cult of personality in totalitarian and authoritarian political regimes are traced. In addition, the specifics of formation of sacred political power in modern societies are identified.

Key words: political power, legitimation of power, crisis of legitimacy, political tradition, sacralization of political power, secularization.

УДК 327 (327+510)

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2020.31.17>

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЧЕСЬКО-КИТАЙСЬКИХ ВІДНОСИН НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Любов Корнійчук

*Національний університет «Острозька академія»,
факультет міжнародних відносин, кафедра міжнародних відносин
вул. Семінарська, 2, 35800, м. Острог, Рівненська область, Україна*

Андрій Ковенько

*Національний університет «Острозька академія»,
факультет міжнародних відносин
вул. Семінарська, 2, 35800, м. Острог, Рівненська область, Україна*

Завдяки динамічному економічному розвитку Китай станом на тепер став потужним центром сили та важливим геополітичним гравцем на міжнародній арені, що має геостратегічні інтереси у всіх ключових регіонах світу. Одним із таких регіонів є Центральна та Східна Європа, з державами якої активізувалася співпраця із 2012 р. у рамках платформи «16+1». Завдяки цьому було визначено основні напрями співробітництва та вдалося активізувати двосторонні відносини між окремими державами регіону та Китаєм. Серед держав, з якими значно інтенсифікувався політичний діалог та торговельно-економічне співробітництво, є Чеська Республіка. Чехія розглядає Китай важливим учасником міжнародних відносин і прагне розширення співробітництва з ним у різних галузях. Важливим кроком до активізації відносин стало проголошення стратегічного партнерства держав у 2016 р.

Однак, незважаючи на встановлення стратегічного партнерства і нарощення торговельно-економічного співробітництва, держави зіткнулися з низкою проблем. Зокрема, відбулося загострення політичного діалогу у зв'язку з критикою порушення прав людини в Китаї, а також активним чесько-тайванським діалогом. Чехії не вдалося залучити задекларований президентом обсяг китайських інвестицій, а також подолати асиметрію у торговельно-економічному співробітництві, адже зберігається тенденція того, що імпорт китайських товарів перевищує чеський експорт до Китаю. Не сприяли покращенню відносин держав скандали, пов'язані із діяльністю китайської компанії SEFC. Водночас перспективним усе ж лишається залучення нових інвестицій для розвитку інфраструктури, науки та інноваційних технологій, а також нарощування співпраці в галузі туризму. Незважаючи на окремі негативні тенденції політичного діалогу, держави продовжать співробітництво у форматі «16+1», а також Чехія намагатиметься подолати негативне сальдо двосторонньої торгівлі.

Ключові слова: Чехія, Китай, співробітництво, Центральна і Східна Європа, інвестиції.

Постановка проблеми. Нині ми можемо спостерігати активізацію міжнародної активності КНР не лише на глобальному, а й на регіональному рівнях. Посилення присутності держави в різних геополітично важливих регіонах є одним з елементів її геостратегії і яскравим прикладом цього є співпраця з країнами Центральної і Східної Європи, яка загалом вписується у глобальну китайську стратегію «Поясу і шляху». Серед держав регіону з 2016 р. встановлено стратегічне партнерство з Чехією, яка розглядає співробітництво із Китаєм як можливість економічного зростання, а також посилення свого геополітичного потенціалу в регіоні. Крім того, для Чехії співробітництво із Китаєм та Російською Федерацією є альтернативними напрямками зовнішньої політики, зважаючи на відому часто

евроскептичну позицію держави в ЄС. З огляду на бажання КНР закріпити за собою статус світового центру сили, а також на регіональному рівні посилити свій вплив у ЄС, то налагодження контактів із державами Центральної і Східної Європи є хорошим майданчиком для зміцнення своїх позицій у Європі загалом. Взаємне зацікавлення Чехії та Китаю у зміцненні двосторонньої співпраці, яка особливо посилилася за останні п'ять років, становить особливий дослідницький інтерес із погляду вивчення ймовірних перспектив такого співробітництва. Отже, досліджувана тема є досить актуальною і потребує аналізу.

Аналіз останніх публікацій. Дослідження чесько-китайського співробітництва в основному реалізується вченими у контексті вивчення проблем та перспектив зовнішньої політики КНР щодо держав Центральної та Східної Європи загалом і у контексті реалізації концепції Нового шовкового шляху та можливостей у рамках реалізації платформи «16+1». Зокрема, варто згадати праці таких учених, як С. Кошовий [1], П. Ціборек, Б. Ковальський, Д. Міржеєвський [2], Р. Кошек [3], Дж. Гамбергер [4], Ліу Зуокуй [5], Д. Мітровіч [6], Д. Трайловіч, Б. Кіцуловіч [7]. Серед дослідників, що вивчають питання двостороннього співробітництва Чехії та Китаю, увагу привертають праці Р. Фюрста [8; 9; 10], В. Копецького та Р. Резкової [11], Т. де Кастро, П. Гната, Й. Влцкової, М. Тлапа [12; 13]. Однак згадані дослідження не повністю розкривають питання співробітництва держав, адже висвітлюють лише окремі його аспекти, а також в українському науковому просторі тема не набула широкого вивчення, а є досить цікавою з погляду використання чеського досвіду співробітництва із КНР. Тому недостатня вивченість теми, особливо в українському науковому просторі, підсилює її актуальність.

Мета та завдання статті. Мета статті – проаналізувати проблеми та перспективи чесько-китайського співробітництва на сучасному етапі. Відповідно, завданнями є розгляд причин зацікавленості сторін у активізації взаємодії, характеристика основних складників взаємин, а також виокремлення перспективних напрямів співпраці.

Виклад основного матеріалу. Чесько-китайські відносини пережили низку вагомих зрушень, у тому числі завдяки зусиллям чеської владної верхівки, що має власні інтереси в Китаї, часто використовуючи у внутрішньополітичній боротьбі аргумент важливості альтернативних зовнішньополітичних векторів. Зокрема, Мілош Земан неодноразово відвідував КНР і був єдиним главою держав ЄС, що взяв участь у святкуваннях із нагоди завершення Другої світової війни у Пекіні. Крім нього, зацікавленість у відносинах із КНР неодноразово висловлювали найбагатші чеські бізнесмени Петр Келлнер та Карел Комарек, а також корпорація Škoda Auto. Саме вони є промоутерами формування позитивного іміджу Китаю в країні. Згідно з концепцією зовнішньої політики Чехії Китай є важелем однієї з найбільших світових економік та важливим учасником вирішення проблем глобального значення [14]. Чеська Республіка прагне регулярного політичного діалогу з Китаєм, що дасть змогу налагодити співпрацю в низці сфер, включаючи економіку, охорону здоров'я, охорону навколишнього середовища, науку та дослідження, культуру та права людини. Окрім двосторонніх відносин, основою для діалогу з Китаєм є стратегічне партнерство, встановлене між ЄС та КНР. Чеська Республіка також вважає, що є можливості розвивати взаємні економічні відносини шляхом переговорів щодо інвестиційної угоди між ЄС та Китаєм.

Стратегічні цілі КНР у цьому регіоні полягають у тому, що вона бачить у державах Центральної і Східної Європи майданчик для виходу на ринки багатших і перспективніших країн Західної Європи, а також через зближення з державами регіону КНР прагне лобювати власні інтереси на рівні ЄС та визначати порядок денний співробітництва з ЄС [1]. Відповідно, Чехія, будучи однією з тих країн, яка потребує інвестицій, стала свого роду

подарунком для Китаю, який намагається збільшити свій вплив у ЄС. Недарма чеський президент Земан заявляв, що Чехія має стати брамою для Китаю у Європі [15].

Китайсько-чеські відносини на рівні урядів за останні 15 років характеризувалися синусоїдою, спалахи взаємної прихильності чергувалися із охолодженням контактів на високому рівні. Підхід Китаю значною мірою реагував на мінливе середовище на чеській політичній арені, де йде боротьба прав людини з економічним прагматизмом як основи політики щодо КНР, що розгортається ще з часів незалежності Чехії. Пекін показав готовність карати чеських політиків за обговорення «чутливих питань», але він готовий і винагороджувати за посилену політичну увагу та економічні стимули, коли вони виявили зацікавленість у зміцненні відносин із Китаєм. Із 2012 р. зв'язки з Чехією підпадають під формат співпраці «16+1» [1], що певною мірою закріпило відносини і двосторонні контакти та включило її в більш широкий регіональний контекст.

Прем'єр-міністр Китаю Вень Цзябао відвідав Чехію в 2005 р., що стало першим візитом китайського чиновника вищого рівня в країну з 1993 р. Цей візит показав покращення двосторонніх відносин після бурхливого періоду, коли внаслідок конфлікту з питань Тайваню, Тибету та прав людини виникла ситуація, в якій фактично було заморожено політичні контакти на високому рівні [16]. Новий уряд на чолі з лівою Чеською соціал-демократичною партією (ЧСДП) разом із прем'єр-міністром Іржі Пароубеком визнав, що вони відкриті для поліпшення співпраці з Китаєм. У пізніших коментарях Пароубек стверджував, що його уряд готується підписати угоду про стратегічне партнерство з КНР. Однак делікатні питання у двосторонніх відносинах незабаром повернулися вже зі зміною уряду в 2006 р. Зелені, другорядна коаліційна партія, взяли участь у тибетському форумі, що призвело до створення парламентської групи дружби для Тибету [17]. Пізніше Карл Шварценберг, тодішній міністр закордонних справ, відкрито закликав бойкотувати Олімпійські ігри 2008 р. у Пекіні, порівнюючи їх з Олімпіадою Гітлера. Прем'єр-міністр Мірек Тополанек відвідував ігри лише особисто, ґрунтуючись на спільній політиці, узгодженій чеським урядом. У 2009 р. Ян Фішер, наступник Тополанека на посаді прем'єр-міністра, зустрівся з Далай-ламою, що здійняло шалену китайську критику та заморожування контактів на високому рівні. Як результат Фішеру довелося скасувати свій запланований візит до Шанхайської ЕКСПО в 2010 р., оскільки жоден китайський чиновник високого рівня не бажав зустрічатися з ним. Контакти були заморожені і на інших рівнях – міжурядовий комітет з питань економічного співробітництва припинив свою діяльність між 2009 та 2014 рр. [18].

Контакти на високому рівні не відновилися до 2012 р., доки Пекін не включив Чехію у свою ініціативу «16+1» на саміті у Варшаві. Новий інтерес Китаю до регіону з'явився якраз тоді, коли уряд Чехії переглядав свій підхід до Пекіна. За два місяці до Варшавського саміту чеський прем'єр-міністр Петро Нечас придумав новий термін, який описує зовнішню політику Чехії щодо Китаю – «далай-ламаїзм» [17].

Незабаром після перемоги Мілоша Земана на президентських виборах відбулася кардинальна зміна курсу політики щодо Китаю. «Перезавантаження відносин» було завершено новим урядом, сформованим у січні 2014 р. під керівництвом Богуслава Сobotки. Китай відреагував на зміну політики відновленням двосторонніх контактів, що значною мірою стосувалося ініціативи «16+1». Під час візиту міністра закордонних справ Любомира Заоралека до Пекіна у квітні 2014 р. було опубліковане загальне прес-комюніке, в якому закликали до «нового поштовху» у відносинах. У комюніке чеська сторона прямо підтвердила підтримку одностайної китайської політики стосовно Тибету. Цей візит став першим візитом керівника чеської дипломатичної служби до КНР за останні 15 років і став свого роду каталізатором подальшої активізації співробітництва [2, с. 28]. У листопаді

2015 р. дві країни підписали Меморандум про взаєморозуміння, про співпрацю в рамках ініціативи «Поясу і шляху» [5], яка мала, з одного боку, економічне, але з іншого – й політичне обґрунтування.

Потепління відносин остаточно завершилось візитом у березні 2016 р. до Чехії президента Сі Цзіньпіня. Ймовірно, перший візит президента Китаю був нагородою за поїздку Земана до Пекіна, щоб відзначити закінчення Другої світової війни в Азії (Земан був єдиним главою держави-члена ЄС, що відвідав Пекін, незважаючи на значні внутрішні та міжнародні події та критику з боку опозиції). Чехія була першою країною в регіоні, яку Сі Цзіньпін відвідав як президент, і двосторонні зв'язки були визнані найкращими в історії. Два лідери підписали угоду про стратегічне партнерство, а також експортні угоди загальною вартістю 12 млрд євро. Одна з угод стосувалася співпраці на аналітичному дослідженні будівництва каналу річки Дунай–Одер–Ельба, надзвичайно дорогий проект чеського президента [17]. Чеські компанії уклали з китайськими банками угоди про створення інвестиційних фондів із загальним бюджетом 6,9 млрд євро на 2016–2020 рр., орієнтовані на фінансову галузь, промисловість та енергетику [19]. Укладання досить перспективних угод відповідало чеським цілям щодо перетворення на китайський фінансовий центр у Центральній Європі і свідчило про нову сторінку у міждержавних взаєминах.

Підписавши угоду з Китаєм, президент Чехії М. Земан зробив поворот у зовнішній політиці Чехії. Чеська Республіка, будучи протягом багатьох років однією з найсуворіших критиків Китаю, особливо з погляду порушення прав людини комуністичним режимом, зараз стала одним із важливих партнерів Пекіна в ЄС, як уже згадувалося, М. Земан наголошував, що його країна має стати для Китаю «безпечним притулком і воротами до Європейського Союзу» [16]. Насамперед від співпраці з Китаєм він хотів отримати економічну вигоду, очікуючи за рік 3,5 млрд євро китайських інвестицій. М. Земан також підкреслював, що Škoda, що належить концерну Volkswagen, хоче зробити серйозні інвестиції в Китай. Обидві країни хочуть співпрацювати в галузі охорони здоров'я, транспорту, IT, досліджень, туризму та фінансових послуг [16]. Загалом же, головні чеські гравці на китайському ринку – Škoda Praha, фінансова група PPF, компанія TOS Vandsdorf, транспортні компанії Škoda Transportation і IKENON Group – прагнуть максимально вигідної реалізації економічного співробітництва із КНР.

Таким чином, виявилось, що Китай може тиснути на Чехію і нагородити її за відсутність «чутливих» питань, пов'язаних із правами людини в КНР. Економічні результати теж вражали. Зокрема, у 2018 р. Китай обігнав Польщу та став другим за величиною торговим партнером Чехії (24,3 млрд євро). Після Німеччини Китай став найбільшим постачальником товарів на чеський ринок. У 2018 р. імпорт із КНР становив 22,1 млрд євро і був у 10 разів більшим, ніж чеський експорт до Китаю [18]. При цьому основу взаємної торгівлі становить електроніка та електроприлади. Також М. Земан рекламував загалом більше ніж 200 млрд крон китайських інвестицій, що мали надійти до Чехії до 2020 р. Найбільше уваги було надано приватній шанхайській компанії SEFC, яка відкрила свою штаб-квартиру в Празі, працюючи з колишніми чеськими політиками та лобістами. SEFC придбала широкий асортимент активів у сфері нерухомості, пивоварінні, інженерії, спорті та засобах масової інформації протягом 2015–2017 рр. Голова SEFC Є Цзяньмін навіть став почесним радником президента Чехії (зауважимо, що пізніше він буде звинувачений у корупції, а імідж компанії підірвано). Однак із обіцяних чеським президентом китайських інвестицій реалізована була лише частка, зокрема у 2017 р. – 5,8 млрд крон (третє місце серед азійських інвесторів після Південної Кореї та Японії), а у 2018 р. – 17 млрд крон, що становило невелику частку від запланованого [20]. Натепер у ЗМІ досить часто поши-

рюється інформація про те, що в Чехії штучно створювався образ КНР як позитивного інвестора, не враховуючи при цьому ризики для національної безпеки від такого співробітництва. Водночас перспективною галуззю для залучення інвестицій вважається ядерна енергетика, на що варто було б більшу увагу звернути уряду. Як свідчать дані, наведені в таблиці нижче, проблемним аспектом у двосторонній торгівлі є перевага імпорту з КНР над чеським експортом, що зумовлює ситуацію від'ємного сальдо.

Сальдо взаємної торгівлі у 2015–2019 рр. (млрд євро) [21]

Рік	Експорт	Імпорт	Оборот	Сальдо
2015	1,669	17,041	18,710	-15,372
2016	1,734	15,971	17,706	-14,236
2017	2,137	18,076	20,212	-15,939
2018	2,189	22,130	24,318	-19,941
2019	2,205	23,989	26,194	-21,783

Для чеського уряду дуже важливою сферою економічного співробітництва є туризм, який супроводжується розвитком прямих повітряних сполучень між Прагою та трьома китайськими містами: Пекіном, Шанхаєм та Ченду (сполучення відкриті з 2015 р. [17]). Спостерігається збільшення туристичного потоку з КНР, зокрема у 2010 р. Чехію відвідали 80 тис. китайських туристів, тоді як у 2014 р. – 250 тис., у 2015 р. – 300 тис., а у 2017 р. – 500 тис. [2]. Така динаміка засвідчила активний розвиток співпраці в цій галузі, яка лишається досить перспективною.

Пекін також підтримує Чехію, особливо у форматі «16+1», де вона була визначена як центр фінансових питань, співробітництва, цивільної авіації та охорони здоров'я. Китайський інвестиційний форум став ключовою подією для участі Чехії у форматі [1]. Заохочений урядом Пекіна Банк Китаю, Промисловий та Комерційний банки Китаю та Банк комунікацій відкрили філії в Празі у 2015, 2017 та 2019 роках відповідно. У Чехії у 2018 р. відбувся перший Форум цивільної авіації Китаю та Центрально-Східної Європи [17]. Її роль як авіаційного хабу проявляється уже згаданими чесько-китайськими рейсами до Ченду, Пекіна та Шанхаю.

Однак період теплих двосторонніх зв'язків, що досяг своєї вершини за часів Сі Цзіньпіня, закінчився дуже швидко. Спираючись на встановлення політичних відносин, усе ж їх виявилось не досить, оскільки відсутність обіцяних економічних результатів давалася взнаки. Економічна допомога Китаю, здійснена в основному за допомогою СЕФС, зменшилася після того, як компанія зіткнулася з фінансовими проблемами, а голова Є Цзяньмін зник під час розслідування корупції в Китаї [9, с. 16–17].

Чехія, як вважають окремі китайські інвестори, зараз не дуже приваблива для інвестування. Китайські інвестиції продовжують надходити здебільшого до Західної Європи і навіть тут вони зіткнулися зі спадом через жорсткіший контроль над капіталом останніми роками. Водночас імпорт Чехії з Китаю становив 28,25 млрд дол. США протягом 2019 р., а експорт – 2,47 млрд дол. США [22]. Загалом, як бачимо, зберігалася тенденція певної диспропорції.

В уряді, сформованому в 2017 р. та очолюваному партією АНО, Китай втратив попередню політичну підтримку, оскільки соціал-демократи були переведені в молодші партнери коаліції. Питання прав людини, а також Тайваню та Тибету набули сили противаги китайській політиці, яку просував попередній уряд із 2013 р. Це вже проявилось

наприкінці 2016 р. візитом Далай-лами до Праги, під час якої його прийняла група політиків, в тому числі міністри уряду від соціал-демократів, Християнської партії та Демократичного союзу. У відповідь на це Китай скасовував візити чеських міністрів до Китаю. Пізніше питання безпеки, пов'язані переважно з Huawei, стали новою темою у чесько-китайських відносинах. Після попередження громадськості щодо можливостей використання програмного та апаратного забезпечення ZTE та Huawei в незаконних цілях від Національної ради з питань кібер- та інформаційної безпеки (NUKIB) Чехія стала скептично налаштованою у європейських дискусіях щодо безпеки 5G, крім того, китайські представники не були запрошені на міжнародну експертну конференцію з питань безпеки 5G, яку влаштував чеський прем'єр-міністр у травні 2019 р. [17] Тут варто зауважити, що така ситуація сприяє налагодженню чесько-американських відносин, адже США прагнуть обмежити технологічну експансію Китаю у Європі.

Китай жорстко відреагував на закиди чеської сторони. Посольство Китаю в особі нового посла Чжан Цзяньміна, який обійняв цю посаду у 2018 р., стало поширювати досить критичні заяви. Цитуючи чеських політиків і ЗМІ та їхні заяви про Тайвань, Гонконг, китайські телекомунікаційні компанії та інші питання у досить різкому стилі, посол фактично стимулював появу публічних конфліктів із прем'єр-міністром Андрієм Бабішем та міністром культури Любоміром Заоралеком. Певною мірою такої напруженості у двосторонніх відносинах сприяв мер Праги Зденек Грїб, який зустрівся з представниками тибетського уряду в еміграції та відвідав Тайвань, а також запросив на зустріч із дипломатичним корпусом представників КНР та Тайваню [18]. Ці події досить загострили політичний діалог держав.

Китай, не вагаючись, вживав конкретних дій для покарання «недоброзичливих» чеських політиків. На додачу до скорочення культурної співпраці, коли після кількох місяців дискусій Прага остаточно відклала угоду про братерство з Пекіном у жовтні 2019 р. [17], погіршення відносин проявилось і в дипломатичній сфері. Опубліковані в чеських ЗМІ у вересні 2019 р. китайською мовою заяви свідчать про те, що китайські колеги поставилися до Посла Чехії в Пекіні Владимира Томшика безцеремонно і не поважно. Прохання Томшика про зустрічі були задоволені затяжними відповідями, і він їх отримав лише від чиновника МЗС низького рівня. Чеські дипломати також повідомили, що китайці зупиняють комерційні контракти, такі як продаж чеської легкої авіації, в результаті чого чехи відтягують відкриття торгового офісу в Гуанчжоу, посилаючись на «знування, погрози та покарання» з боку китайської сторони [6].

Незважаючи на те, що чеське суспільство та політики протистоять суворому підходу Пекіна до вирішення «чутливих» питань, останній вирішив лише посилити використання погроз. Наприкінці 2019 р. Ярослав Кубера, покійний президент чеського сенату, планував візит до Тайваню, призначений на лютий 2020 р., як глава делегації. Це мав бути найвищий візит чеського політичного діяча на самоврядний острів за десятиліття. Знову про тиск за цей візит Чехію не було повідомлено публічно. Попередив про це президент М. Земан, який зауважив, що цей візит зашкодить економічним інтересам Чехії [17]. Оскільки в січні 2020 р. Кубера раптово помер, плани щодо візиту були припинені. Чеські ЗМІ розкрили, що незадовго до смерті Кубера отримав погрозу від посольства Китаю. Лист написаний такою формою та мовою, що не відповідав стандартній дипломатичній практиці. Цікаво, що лист був переданий Кубері Управлінням чеського президента разом із його власною оцінкою ситуації, включаючи попередження про те, що візит може принести новий виток замороження контактів на високому рівні, як це було після 2009 р. [17]. Новий глава Сенату Мілош Вистрчіл висловив намір все-таки здійснити візит до Тайваню у серпні цього року,

чим знову викликав різку реакцію посольства КНР у Празі [15], і, безумовно, цей інцидент негативно позначиться на майбутніх двосторонніх відносинах держав.

Водночас слід підкреслити, що очевидне погіршення чесько-китайських відносин було частково призупинене раптовим спалахом коронавірусу. Спочатку Прем'єр-міністр Бабіш відмовився надавати допомогу Китаю, незважаючи на офіційні прохання китайського посла, заявив, що медичні засоби ще знадобляться самим чехам. Після негативної реакції чеської громадськості Бабіш передумав, пообіцявши 10 млн крон допомоги. 6 млн крон було надано Всесвітній організації охорони здоров'я (ВООЗ) та 3 млн на покупку медичних матеріалів для Китаю. Перша партія допомоги була відправлена через Австрію 13 лютого 2020 р. Ще одна партія, цього разу завантажена на чеський військовий літак, що перевозив 5 тонн запасів, була відправлена до Китаю 1 березня, коли епідемічна ситуація там пройшла свій пік. Другу партію пожертвували чеські компанії, включаючи чеські фірми PFF та Škoda, регіони та міста, а також університети. Через брак запасів вони їх купували не в Чехії, а в інших країнах ЄС. Близько 4 тонн вантажу Китай повернув Чехії після переходу епідемії до Європи [17].

Лише за кілька днів до вручення другого пожертвування канцлер Чехії Вратислав Мінарж разом із радником Земана Мартіном Неедлі та підприємцем, лобістом і членом правління CIPIC Europe Holdings Ярославом Тврдиком відвідали Китай, де Мінарж зустрівся з віце-прем'єр-міністром Китаю Ху Чуньхуа. За інформацією канцелярії президента, причиною візиту було: особисто представити лист про пожертвування та повідомити про наміри президента Земана відвідати саміт «17+1» у Пекіні, який мав відбутися у квітні. Земан спочатку стверджував, що він не буде відвідувати саміт через відсутність китайських інвестицій, пізніше він передумав і був налаштований поїхати, навіть коли було зрозуміло, що саміт не відбудеться [1].

1 березня в Чехії було діагностовано перший випадок захворювання на COVID-19, а вже до кінця місяця цей показник піднявся до позначки в 2 тис. хворих. Країна опинилася в ситуації нестачі медичних матеріалів, таких як маски, респіратори, захисний одяг тощо. Оскільки Китай був найбільшим постачальником і там уже минув пік вірусу, чеський уряд почав купувати поставки у Китаю. Перший літак із Китаю із наборами для швидкого тестування прибув до Чехії 18 березня 2020 р. Потім був створений «повітряний міст» із кількох літаків, які перевозили медичні препарати і прибували кожні кілька днів. Перший літак із респіраторами прибув 20 березня 2020 р. В аеропорту їх привітав Прем'єр-міністр Бабіш, міністр внутрішніх справ Хамачек та посол Китаю Чжан. Посол підкреслив, що Чехія раніше підтримувала Китай у боротьбі з епідемією і що Китай «допоможе перемогти вірус» [17].

Прокитайські політики подавали успішні закупівлі у Китаю як свідчення дружньої політики Пекіна, яку вони відстоювали роками. Мінарж заявив, що Китай попросив цілий завод виробляти поставки спеціально для Чехії. У телевізійному зверненні Президент Земан, як і сербський президент Вучич, заявив, що Китай є єдиною країною, що допомагає Чехії боротися з епідемією. Прем'єр-міністр Бабіш, який лише кілька тижнів тому сказав, що посла Китаю Чжана слід замінити, тепер похвалив допомогу посольства Китаю та підкреслив, що контакти, які налагодив у Китаї президент Земан, виявилися корисними у тій ситуації, що сталася [16].

Однак представників чеського уряду критикували, оскільки поставки з Китаю не були безкоштовними, на відміну від чеської допомоги. Крім того, виникла підозра, що уряд навмисно надає перевагу китайським постачальникам замість місцевих компаній, здатних забезпечити необхідне, навіть за вигіднішими цінами. Чи справді Пекін надав Чехії пільги на постачання медичних товарів ще не зрозуміло, і це підтверджується заявами лише дея-

ких чеських політиків. Медичні органи обох країн контактували між собою під час відео-конференції саміту «17+1», організованої Китаєм 13 березня 2020 р., щоб поділитися своїм досвідом боротьби з епідемією [1]. Китайська пропаганда використовувала цей заклик як свідчення того, що Китай допомагає Центральній та Східній Європі. Однак Чехія вирішила співпрацювати також із Тайванем щодо протиепідемічних зусиль, через що отримала передбачуваний докір від китайського посла.

Висновки. Активізація чесько-китайських відносин останніми роками була зумовлена насамперед економічними інтересами обох сторін. Китай розглядав Чехію як надійного партнера в Центральній і Східній Європі та як платформу до виходу на західноєвропейський ринок. Своєю чергою Чехія була зацікавлена в залученні китайських інвестицій та збільшенні торговельного обороту із КНР, що мало би сприяти економічному зростанню держави. Однак за короткий період, незважаючи на встановлення стратегічного партнерства і нарощення торговельно-економічного співробітництва, держави стикнулися із низкою проблем. Зокрема, йдеться про загострення політичного діалогу у зв'язку з активним діалогом Чехії із Тибетом та Тайванем (наприклад, зустріч з Далай-ламою, відмова від статті в Угоді між містами-побратимами Прага–Пекін про визнання, що Тайвань є частиною Китаю, запланований чеський візит високого рівня до Тайваню тощо), а також критикою порушення прав людини в Китаї. Що стосується відносин із китайськими компаніями, то китайські фірми в основному активніше працюють у Польщі та Угорщині, аніж у Чехії. Співпраця з Чехією позначилася скандалом з фірмою SEFC, що дало негативну динаміку прийняття китайських інвестицій та репутації інших китайських фірм. Китайські компанії значно обмежили інвестиції в Чехію. З іншого боку, чеські підприємці звертають значну увагу на необхідність збільшення чеського експорту до КНР у ситуації, коли збільшити китайські інвестиції в Чехії не вдалося. Крім того, досить перспективним усе ж вважається залучення нових інвестицій для розвитку ядерної енергетики та інфраструктури, а також у галузі науки та інноваційних технологій, нарощування співпраці в галузі туризму. Укладання інвестиційної угоди з КНР зробило б економічну співпрацю держав менш чутливою до політичних викликів. Безумовно, незважаючи на окремі негативні тенденції політичного діалогу, держави продовжать співробітництво у форматі «16+1», а також за каденції М. Земана, ймовірно, робитимуться кроки для якісного покращення взаємин, адже він ніколи не приховував зацікавленості у східних партнерах – КНР та Російській Федерації. Перспективними напрямками для подальшого дослідження теми вважаємо детальний аналіз торговельно-економічного співробітництва держав порівняно з іншими країнами Центральної та Східної Європи, а також аналіз впливу «м'якої» сили КНР на двосторонню взаємодію.

Список використаної літератури

1. Кошовий С. Досвід співпраці Китаю і країн Центральної та Східної Європи у форматі «16+1» та перспективи України. URL: <http://old2.niss.gov.ua/content/articles/files/16plyus1-42a26.pdf> (дата звернення: 1.08.2020).
2. Ciborek P., Kowalski B., Mierzejewski D. Aktywność gospodarcza i polityczna Chińskiej Republiki Ludowej w regionie Europy Środkowej i Wschodniej. Raport Ośrodka Spraw Azjatyckich. Łódź, 2018. 56 s. URL: <https://wydawnictwo.uni.lodz.pl/produkt/aktywnosc-gospodarcza-i-polityczna-chinskiej-republiki-ludowej-w-regionie-europy-srodkowej-i-wschodniej/> (дата звернення: 1.08.2020)
3. Koszek R. Kraje Europy Środkowo-Wschodniej wobec ekspansji chińskiej gospodarki. *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*. 2016. Volume 30, Issue 1. S. 176–191.

4. Hambereger J. China in Central Europe. *Asian Studies* / ed. T. Matura. Budapest : Hungarian Institute of International Affairs, 2013. Pp. 70–100.
5. Zuokui L. Central and Eastern Europe in Building the Silk Road Economic Belt. *Working Papers Series on European Studies*. Pekin : Institute of European Studies, Chinese Academy of Social Sciences, 2014. No. 8(3). Pp. 1–12. URL: http://ies.cssn.cn/webpic/web/ies2/en/UploadFiles_8765/201411/2014111312374725.pdf (дата звернення: 1.08.2020).
6. Mitrović D. China in the Western East – and Beyond: Politics and Economics of the China Plus Sixteen Cooperation Framework. *Serbian Political Thought*. Belgrad : Institute for Political Studies, 2014. No. 2. Pp. 19–50.
7. Trailović D., Kiculović B. Economic and political implications of Chinese engagement in Central and Eastern European Countries. *Political Science, International Relations and Security Studies* / red. S. Scaunas, E. Strautiu, V. Tabara. Sibiu : Lucian Blaga University of Sibiu, 2014. Pp. 196–203.
8. Fürst R. Česko-čínské vztahy: od bezradnosti k aktivní politice ČR. Policy Paper ÚMV. 11.2004. URL: <https://www.files.ethz.ch/isn/29232/2004-11-Cesko-c%C3%ADnsk%C3%A9%20vztahy.pdf> (дата звернення: 1.08.2020).
9. Fürst R. The Czech Republic: New strategic partnership with China with little real OBOR touch. *Europe and China's New Silk Road. A Report by the European Think-tank Network on China (ETNC)*. December 2016. P. 15–18.
10. Fürst R. Czechia's Relations with China: on a Long Road toward a Real Strategic Partnership? *China's Relations with Central and Eastern Europe: From "Old Comrades" to New Partners*. Routledge Contemporary China Series. 2018. P. 117–136.
11. Kopecký V., Rezková R. Česká zahraniční politika vůči Číně: Možnosti, priority a rizika. *AMO.CZ. POLICY PAPER* 28. ŘÍJEN 2016. 13 s. URL: https://www.amo.cz/wp-content/uploads/2016/10/AMO_Ceska-zahranicni-politika-vuci-Cine_-moznosti-priority-a-rizika.pdf (дата звернення: 1.08.2020).
12. De Castro T., Hnát P., Vlckova J. Trade and investment relations between the Czech Republic and China: The Czech Republic as a gateway to the EU? *Society and Economy*. December 2017. No. 39(4). Pp. 481–499.
13. Hnát P., Tlapa M. China-V4 Investment Relations – A Czech Perspectives. *Current Trends and Perspectives in Development of China-V4 Trade and Investment* / ed. S. Mráz, K. Brocková. Bratislava: Vydavateľstvo EKONÓM, 2014. Pp. 82–95.
14. Concept of the Czech Republic's Foreign Policy. URL: https://www.mzv.cz/file/1574645/Concept_of_the_Czech_Republic_s_Foreign_Policy.pdf (дата звернення: 1.08.2020).
15. Polska przestała być jedynym strategicznym partnerem Chin w regionie. w *Gospodarce.pl*. 29.06.2016. URL: <https://wgospodarce.pl/informacje/24163-polska-przestala-byc-jedynym-strategicznym-partnerem-chin-w-regionie> (дата звернення: 1.08.2020).
16. Matzke M. Czechy chcą zostać najważniejszym partnerem Chin w UE. *Deutsche Welle*. 29.03.2016. URL: <https://www.dw.com/pl/czechy-chc%C4%85-zosta%C4%87-najwa%C5%BCniejszym-partnerem-chin-w-ue/a-19148985> (дата звернення: 1.08.2020).
17. China's sticks and carrots in Central Europe: the logic and power of chinese influence/Karásková I. et al. Association for international affairs (AMO). Praha, 2020. 17s. URL: https://ceias.eu/wp-content/uploads/2020/06/Handbook_Chinas-Sticks-and-Carrots-in-Central-Europe.pdf (дата звернення: 1.08.2020).
18. Ogorodnik Ł. Czech Republic on the Challenges in Cooperation with China. *Bulletin PISM*. No. 106 (1352). 2019. Pp. 1–2.
19. Groszkowski J., Jakóbowski J. Efekty czeskiego otwarcia na Chiny. Ośrodek Studiów Wschodnich im. Marka Karpia. Analizy. 6.04.2016. URL: <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2016-04-06/efekty-czeskiego-otwarcia-na-chiny> (дата звернення: 1.08.2020).

20. Dębiec K. Kryzys w stosunkach Czech z Chinami i Rosją. Ośrodek Studiów Wschodnich im. Marka Karpia. Analizy. 2.10.2019. URL: <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2019-10-02/kryzys-w-stosunkach-czech-z-chinami-i-rosja> (дата звернення: 1.08.2020).
21. Čína: Obchodní a ekonomická spolupráce s ČR. *BusinessInfo.cz*. 15. 12. 2019. URL: <https://www.businessinfo.cz/navody/cina-obchodni-a-ekonomicka-spoluprace-s-cr/> (дата звернення: 1.08.2020).
22. Czech Republic imports and exports to China. UN Comtrade Database. URL: <https://comtrade.un.org/> (дата звернення: 1.08.2020).
23. Čínský expert: Flirtování s Tchaj-wanem poškozuje dlouhodobou spolupráci České republiky a Číny. Doplatí na to zcela jednoznačně a výrazně hlavně Česko. *Cz24.news*. 14. června 2020. URL: <https://cz24.news/cinsky-expert-flirtovani-s-tchaj-wanem-poskozuje-dlouhodobou-spolupraci-ceske-republiky-a-ciny-doplati-na-to-zcela-jednoznacne-a-vyrazne-hlavne-cesko/> (дата звернення: 1.08.2020).

PROBLEMS AND PROSPECTS OF CZECH-CHINESE RELATIONS AT THE PRESENT STAGE

Liubov Korniihuk

*The National University of "Ostroh Academy", Faculty of International Relations,
Department of International Relations
Seminarska str., 2, 35800, Ostroh, Rivne region, Ukraine*

Andrii Kovenko

*The National University of "Ostroh Academy", Faculty of International Relations
Seminarska str., 2, 35800, Ostroh, Rivne region, Ukraine*

Thanks to its dynamic economic development, China has today become a powerful center of power and an important geopolitical player in the international arena, with geostrategic interests in all key regions of the world. One of such regions is Central and Eastern Europe, with the states of which cooperation has been intensified since 2012 within the framework of the "16+1" platform. Due to this, the main areas of cooperation were identified and bilateral relations between individual countries in the region and China were intensified. Among the countries with which political dialogue and trade and economic cooperation have significantly intensified is the Czech Republic. The Czech Republic views China as an important participant in international relations and seeks to expand cooperation with it in various fields. An important step towards intensifying relations was the proclamation of a strategic partnership between the states in 2016.

However, despite the establishment of strategic partnerships and increased trade and economic cooperation, states have faced a number of challenges. In particular, the political dialogue has intensified, with criticism of human rights violations in China and an active Czech-Taiwanese dialogue. The Czech Republic has failed to attract the amount of Chinese investment declared by the president, as well as to overcome the asymmetry in trade and economic cooperation, as there is a tendency that imports of Chinese goods exceed Czech exports to China. The scandals related to the activities of the Chinese company CEFC did not help to improve the relations between the states. At the same time, attracting new investments for the development of infrastructure, science and innovative technologies, as well as increasing cooperation in the field of tourism remains promising. Also, despite some negative trends in political dialogue, the countries will continue to cooperate in the "16 + 1" format, and the Czech Republic will try to overcome the negative balance of bilateral trade.

Key words: Czech Republic, China, cooperation, Central and Eastern Europe, investments.

УДК 327

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2020.31.18>

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ВЛАДИ ТА НАСИЛЛЯ

Дмитро Кундельський

*Національний університет «Острозька академія»,
кафедра політології та національної безпеки
вул. Семінарська, 2, 35800, м. Острог, Рівненська область, Україна*

У науковому середовищі є різні підходи до пояснення сутності влади та її взаємозв'язку із насиллям. У статті проаналізовано найбільш відомі теорії та підходи, що його розкривають.

З точки зору реляційних теорій влада розглядається як відносини між індивідами, де визначальним є здійснення впливу суб'єкта влади на об'єкт за допомогою різних засобів, у тому числі і примусу, а також контроль над його поведінкою, цінностями та переконаннями.

У руслі теорій соціального обміну владні відносини виникають тоді, коли об'єкт влади має потребу в ресурсах, якими володіє суб'єкт влади. В обмін на частину цих ресурсів суб'єкт влади вимагає від об'єкта підпорядкування.

Згідно з функціоналізмом влада розглядається як атрибут соціальної системи, яка здійснює визначальний вплив на процеси всередині суспільства.

Традиційним поглядом у політологічній думці є такий, де насилля розглядається як неодмінний атрибут влади, без якого неможливе здійснення державної влади. Цю парадигму підтримували, зокрема, такі мислителі та вчені, як Н. Маккіавеллі, Т. Гоббс, К. Маркс та ін.

У ХХ ст. з'являються нові підходи до пояснення влади, що не отожднюють останню з насиллям, а розрізняють ці явища. Так, Х. Арендт вважає, що влада у державі ґрунтується насамперед на народній підтримці, а не насиллі і відповідає насамперед людській здатності діяти узгоджено, тоді як насилля має виключно інструментальний характер.

Подібні думку розділяють і німецькі вчені Н. Луман та Ю. Хабермас крізь призму комунікативного підходу в розумінні сутності влади, який характерний для сучасного постіндустріального розвитку країн. Влада постає в їх розумінні не як жорсткі ієрархічні відносини, а як генералізований засіб комунікації у суспільстві, що передбачає можливість вибору для керівника і підлеглих у процесі взаємодії декількох альтернатив поведінки, і чим більшою є свобода вибору, то тим могутнішою є влада. Такий погляд можна вважати актуальним саме в інформаційну добу, адже він пропонує зміни соціальної ситуації через владну комунікацію.

Підсумовуючи вище наведені думки науковців, бачимо, що їхні позиції формувались у процесі історичного розвитку суспільних відносин, у ході яких сутність взаємозв'язку влади і насилля змінювалась залежно від історико-політичних чинників, змінювались механізми легітимації силових впливів.

Ключові слова: влада, насилля, реляційні теорії, теорія соціального обміну, системна теорія (функціоналізм), інструментальний підхід, антиномічний підхід, комунікативний підхід.

Влада є тим явищем, яке пронизує практично будь-яку сферу суспільного життя. У традиційних поясненнях влада тісно пов'язана із насиллям, а проблема насилля супроводжує всю історію відносин між владою та індивідом. Водночас влада є предметом вивчення багатьох суспільних наук і центральною категорією у політології. Тому важливо проаналізувати основні підходи до взаємозв'язку влади та насилля.

Насамперед варто відзначити, що влада, як і насилля, є багатогранним феноменом, тому доцільно конкретизувати це поняття у контексті цього наукового дослідження, тобто

у соціально-політичному аспекті. У *широкому* розумінні влада визначається як право і можливість розпоряджатися чимось і кимось, підкорюючи своїй волі, а *політична влада* – як здатність і можливість здійснювати визначальний вплив на політичну діяльність і політичну поведінку людей та їхніх об'єднань за допомогою будь-яких засобів – волі, авторитету, права, насилля [1, с. 121, 431].

У політичній науці є декілька пояснень, які з різних позицій трактують її природу, але у своїй сукупності надають цілісне уявлення про її сутність.

З точки зору *реляційних* теорій (від англ. relations – відносини) влада розглядається як відносини між суб'єктами, характерною рисою яких є здійснення впливу один на одного. Методологічні основи такого підходу були сформульовані німецьким соціологом М. Вебером, за визначенням якого «влада є можливістю реалізовувати власну волю усупереч супротиву інших, незалежно від того, на чому ґрунтується така можливість» [2, с. 35].

Пояснення Вебера поділяє значне коло сучасних дослідників. Так, американські вчені Дж. Френч та Б. Рейвен розглядають владу як «потенційну здатність, яку має у своєму розпорядженні група чи індивід, щоб з її допомогою впливати на іншого» [3, с. 609]. П. Блау зберігав момент примусу в розумінні влади, характерний для М. Вебера, і визначав це поняття як здатність одного індивіда чи групи здійснювати свою волю з допомогою страху чи відмовляючи у звичайних винагородах, чи у формі покарання, незважаючи на неминучий опір; при цьому обидва способи впливу є негативними санкціями [4, с. 117].

У 50-х рр. ХХ ст. американські політологи, представники біхейвіоризму – Г. Лассуел та А. Каплан запропонували розглядати владу насамперед як вид впливу і, відповідно, визначають владу як стосунки двох акторів таким чином: «А» має владу над «В» стосовно цінностей «С», якщо «А» бере участь в ухваленні рішень, що впливають на політику «В», пов'язану з цінностями «С». Тобто влада виявляється у відносинах між двома суб'єктами, що передбачає прийняття рішень [5, с. 289]. Під «решеннями» вони розуміли політику, що спирається на суворі санкції. Останні мають місце не лише тоді, коли суб'єкт безпосередньо використовує ресурси влади для подолання опору об'єкта, а й у ситуаціях, де санкції лише очікуються, – об'єктом. Запропонована Х. Лассуелом і А. Капланом концепція влади дає змогу врахувати можливість використання санкцій у тих ситуаціях, де бажаний результат ще не досягнутий. Саме загроза санкцій відрізняє владу від простого впливу, вважали дослідники [5, с. 329].

У руслі реляційних теорій варто відзначити і концепцію влади Р. Даля, який розглядав владу як контроль над поведінкою: «А» має владу над «В» настільки, наскільки може змусити «В» робити щось, що «В» в іншому випадку не став би робити» [6, с. 407]. Іншими словами, поведінка «В» спричинена поведінкою «А», тобто влада передбачає причинно-наслідковий (каузальний) зв'язок, який відповідає прагненню впливати на причини в реальному світі для досягнення потрібних результатів. Проте вчений визнавав, що таке пояснення влади створює і деякі труднощі, оскільки каузальний ланцюг може складатися з багатьох ланок, що робить «неможливим знати, чи всі необхідні фактори реального світу враховуються в дослідженні» [5, с. 331].

Однією з найбільш розроблених концепцій є концепція влади американського соціолога П. Блау – найвідомішого теоретика *соціального обміну*. П. Блау вважав владу різновидом соціального обміну, визначаючи її як «здатність індивідів чи груп нав'язати свою волю іншим усупереч їх опору за допомогою загрози покарання чи відмови від регулярних винагород, оскільки і перше, і друге, урешті-решт, виступають як негативні санкції» [7, с. 293]. Таким чином, згідно з П. Блау владні відносини виникають тоді, коли об'єкт влади має потребу в ресурсах, якими володіє суб'єкт влади. В обмін на частину цих ресурсів суб'єкт

влади вимагає від об'єкта підпорядкування і виконання конкретних розпоряджень і наказів. Тобто влада виявляється похідною як від потреби індивіда в дефіцитних ресурсах, так і від загрози застосування негативних санкцій (обмеження доступу до ресурсів).

У руслі *функціоналізму* влада розглядається як атрибут соціальної системи. Найбільш знаний представник структурного функціоналізму Т. Парсонс визначав владу як узагальненого посередника. Її роль у політиці подібна до тієї, яку відіграють гроші в економіці. Він визначав владу як реальну можливість здійснювати вплив на різні процеси у системі. Т. Парсонс розглядав владу як частину ширшої системи механізмів соціального контролю, яка орієнтована на виконання елементами системи своїх функцій, досягнення колективних цілей, на реалізацію системно-інтеграційних цінностей і передбачає в разі непокори застосування негативних санкцій. Цінність влади полягає у виконанні нею своїх функцій. Владу, за Т. Парсонсом, – це перш за все інституційована могутність, яка пов'язана з найвищим становищем у системі соціальної стратифікації. Але ця система сама є похідною від ціннісних орієнтацій. Отже, влада ґрунтується на цінностях і ціннісних уявленнях суспільства [8, с. 109].

Дискусійним серед науковців залишається питання щодо взаємозв'язку влади та насилля.

Традиційним поглядом у політологічній думці є такий, де насилля розглядається як невідмінний атрибут влади (*атрибутивний підхід*). Так, ще Н. Маккіавеллі розглядав насилля як інструмент утримання влади, адже реалізація державної влади неможлива без засобів примусу та насилля [9, с. 37].

Т. Гоббс був одним із перших дослідників в історії новітньої політичної думки, який розглядає силовий примус як законний спосіб соціально-політичного управління. В рамках його підходу держава розглядається головним політичним інститутом, який монополізує насилля та повинен захищати суспільство і встановлювати норми правопорядку. В таких умовах насилля перетворюється на невід'ємний складник державної влади [10, с. 75].

Карл Маркс, німецький філософ, фактично ототожнював державну владу із насиллям та примусом. Держава у марксистському розумінні завжди виступає політичною формою насилля економічно панівного класу, набуває форми «знаряддя» насилля одного класу над іншим [11, с. 13].

Трактування феномена влади як реальної сили (тобто засобу реалізації волі) дотримуються і прихильники «силової моделі» влади англо-американської школи «політичного реалізму», які як у внутрішній (Д. Кетлін), так і в міжнародній (Р. Моргентау) політиці визначають владу як силову дію політичного суб'єкта, що контролює певні ресурси і у разі необхідності використовує навіть пряме насилля [5, с. 332].

Значно розширив традиційний погляд на зв'язок влади й насилля французький філософ та історик ХХ ст. Мішель Фуко, який вважав, що влада, порядок і насилля є незмінними атрибутами держави. А останню порівнював з паноптикумом, тобто тотальним наглядачем за життям індивідів. Встановлення «нагляду» за індивідами є природним продовженням правосуддя, просоченого дисциплінарними методами і екзаменаційними процедурами. Не дивно, зазначає мислитель, що в'язниці схожі на заводи, школи, казарми і лікарні, які своєю чергою схожі на в'язниці [12, с. 41–42].

Слід відзначити, що влада, яка діє з допомогою щільної мережі безперервного контролю, існувала не завжди, а виникає в епоху зародження індустріального суспільства (XVII–XVIII ст.). Ця влада спрямована не на природні ресурси, а на людей, їхні дії, працю, час та діє за принципом мінімізації витрат та максимізації ефективності [13, с. 54–56].

Таким чином, насилля, за М. Фуко, хоч і тісно пов'язане з владою, проте на сучасному етапі розвитку суспільства воно є насиллям суспільної норми, а сама влада не є атрибутом виключно держави, а проявляється між усіма інститутами суспільства.

Значний внесок у дослідження взаємозв'язку влади і насилля зробив німецький соціолог М. Вебер, який вказував, що насилля є головним засобом здійснення державної влади. Заслуга вченого полягає в обґрунтуванні легітимності державного насилля. Насилля у відносинах між людьми не перетворилося б на державу, якби воно не спиралося на визнання та віру (довіру) людей до його необхідності, сакральності, законності тощо. Тобто державна влада є відносинами панування між людьми, котрі спираються на легітимне насилля, тобто люди визнають авторитет тих, хто панує над ними [2, с. 645]. Легітимність влади означає згоду народу з владою, коли народ добровільно визнає її право приймати рішення, які мають виконуватись. Чим нижчий рівень легітимності, тим частіше влада буде спиратись на силовий примус [14, с. 200].

Проте монополія на застосування насилля владою породжує низку дилем. Французький філософ П. Рікер у своїй праці «Історія та істина» зазначає, що разом із державою з'являються конкретні форми насилля, що мають легітимний характер. Адже держава володіє монополією фізичного примусу, що позбавило індивідів права самим вершити правосуддя; індивід може звернутись зі скаргою на насилля з боку держави, але держава – це остання інстанція, на яку поскаржитись вже нема кому. Вчений ототожнює державу із владою примусу, вважаючи, що держава розкривається як синтез легітимності й насилля, тобто як моральної сили, спроможної вимагати, й фізичної сили, спроможної примушувати [15, с. 271–272].

У тій самій праці П. Рікер звертає увагу на дилему легітимності державного насилля. На його думку, поєднання права й сили в державі створює проблему, набуваючи форми усталеного насилля – насилля правосуддя та справедливості. Держава є тією інстанцією, що утримує монополію на покарання, що зумовлює асиметричні стосунки між громадянами і державою. Виходячи з позицій християнської моралі, автор пише: «Влада не може походити від любові, адже навіть у своїй найпоміркованішій, найлегітимнішій формі правосуддя – це вже спосіб відповідати злом на зло» [15, с. 274–275].

Таке інституціоналізоване насилля держави, вважає П. Рікер, може породжувати ще більші проблеми, коли воно виходить за межі каральної інституції: «коли проголошують, що батьківщина в небезпеці, й громадянина кличуть до зброї, коли революційна ситуація виводить його на перехрестя двох насильств: одного, яке захищає усталений лад, і другого, яке торує шлях до влади для нових суспільних прошарків, що несуть послання соціальної справедливості, або, нарешті, коли визвольна війна простягає руку війні зовнішній, щоб зламати тиранію» [15, с. 279].

На думку французького філософа, заборона на вбивство створює межу, за яку насилля з боку держави не має права переступати, проте держава ніколи себе не втримувала й ніколи не втримує в межах заборони на вбивство [15, с. 281, 283].

У контексті взаємозв'язку влади та насилля слід відзначити, що є вчені, які категорично протиставляють владу та насилля (*антиномічне* розуміння влади).

Так, американський філософ німецького походження Х. Арндт у своїй праці «Про насилля» ставить питання: «Чи не буде зникнення насилля між державами означати кінець влади (power)?». Далі вона підважує аргументи тих мислителів, які розглядають владу як «інструмент панування» (Жувенель), «інструмент примусу» (Вольтер) чи «можливість відстояти свою волю всупереч чужому опору» (М. Вебер). Тобто тих авторів, які не розділяють владу і насилля [16, с. 22–23].

Проте Х. Арендт стверджує, що існує й інша традиція, яка пояснює природу влади, апелюючи до політичного устрою еллінського міста-держави Афіни та давньоримської республіки, які мали уявлення про владу і закон, яке не ґрунтується на відносинах панування та підкорення і, відповідно, не ототожнює владу (power) і панування (rule) або закон і наказ. Інститути держави наділяє владою саме народна підтримка, яка є продовженням тієї згоди, яка і створила закони держави. Всі політичні інститути – це прояви і здійснення влади; вони костеніють і розпадаються, як тільки втрачають підтримку влади народу.

У цьому полягає одна з найбільш наочних відмінностей між владою і насиллям, з точки зору Х. Арендт: влада завжди потребує підтримки безлічі людей, тоді як насилля може обходитися без такої підтримки, оскільки тримається на певних інструментах його здійснення [17, с. 47–49].

Влада, на противагу насиллю, на думку Х. Арендт, насамперед відповідає людській здатності діяти злагоджено. Коли йдеться про когось, хто перебуває «при владі», то насправді мається на увазі, що впливова група людей надала повноваження діяти від їхнього імені. Ніколи не існувало такої влади, яка би спиралася виключно на засоби насилля. Навіть така форма деспотичного панування, як влада рабовласника над рабами, що завжди перевершують його чисельністю, була заснована не на перевазі засобів примусу як таких, а в перевазі організації влади, тобто в організованій солідарності рабовласників [17, с. 52–59].

Насилля з'являється там, де влада опиняється під загрозою, воно здатне зруйнувати владу, проте абсолютно не здатне її створити. Воно інструментальне за своєю природою і може бути раціональним настільки наскільки воно ефективне для досягнення мети, яка повинна це насилля виправдати. Насилля не є двигуном ні історії, ні революції, ні прогресу, ні реакції; але воно може сприяти оголенню невдоволення у суспільстві і звернути до нього увагу громадськості [17, с. 66–93].

«Всяке зменшення влади провокує насилля, хоча б тому, що ті, хто має владу і відчуває, як вона вислизає у них з рук, завжди з труднощами опиралися спокусі замінити владу, яку втрачають, насиллям», – резюмує американська дослідниця [17, с. 101].

На ненасильницькому характері влади наполягає і німецький соціолог Н. Луман, що постає у його розумінні як символічно генералізований засіб комунікації у соціальних системах, що передбачає можливість вибору для кожної зі сторін у процесі владної комунікації декількох альтернатив дій або бездіяльності. Якщо у суспільстві збільшується ступінь свободи кожної зі сторін, тобто збільшується можливість альтернатив, то влада стає могутнішою. Вчений відзначає, що влада стає більш могутньою, якщо здатна домагатися визнання своїх рішень за наявності привабливих альтернатив дій або бездіяльності. Зі збільшенням свобод підлеглих вона тільки посилюється [18, с. 18–20, 29]. У цьому полягає відмінність влади від «примусу до будь-якої конкретної дії», крайнім виявом якого виступає фізичне насилля. А саме насилля виникає як дефіцит влади, що означає «відмову від переваг символічної генералізації, відмову від того, щоб управляти селективністю партнера» і тому не може функціонувати як символічно узагальнений засіб комунікації, що координує дії підлеглих [18, с. 19].

Аналізуючи концепцію Н. Лумана, українська дослідниця А. Башук стверджує, що «влада – це лише можливість, шанс, потенція (позитивні досягнення можновладця, обіцянки захисту, грошових компенсацій тощо), які реалізуються за безпосередньою участю підлеглого, певних його дій, поведінки. При цьому підлеглий, як і особа, що наділена владою, володіє комбінацією альтернатив, які оцінює на основі очікувань, вибираючи ту або іншу поведінку: з боку підлеглого – підтримка або критика владних рішень, з боку влади –

застосування санкцій. Проте механізм влади у Н. Лумана передбачає взаємне уникнення негативних альтернатив: можновладець уникає застосування каральних санкцій (погроз, покарань, фізичного впливу), а підлеглий уникає непослуху [19, с. 54].

Найбільш визнаним представником комунікативної парадигми пояснення влади є німецький філософ і соціолог Ю. Хабермас, який розрізняє комунікативну владу, що виникає з політичної комунікації у вигляді суспільної думки, та адміністративну владу, що належить державному апарату. Комунікативна влада базується на своєрідній структурі публічної комунікації, що орієнтована на досягнення взаєморозуміння. Основою політичної комунікації є деліберативний стиль, який формує владні настанови, спрямовані на соціальну співпрацю, відкритість, готовність сприймати розумні аргументи інших осіб так само, як і власні. Дискусія щодо думок має легітимізаційну силу стосовно доступу до владних позицій і визначає спосіб здійснення політичного владарювання [20, с. 388–389].

Таким чином, у сучасних демократичних суспільствах будь-які примус чи насилля є несумісними з комунікативною владою, адже вона передбачає політичний дискурс і знаходження такої позиції, яка була би прийнятною для всіх членів суспільства.

Таким чином, проаналізовані вище наукові підходи та теорії щодо взаємозв'язку влади та насилля дають змогу більш об'єктивно та глибоко його зрозуміти. Проте одні науковці акцентують увагу на таких аспектах, як примус, контроль чи насилля, як інструмент здійснення влади; інші ж категорично відкидають їх взаємозв'язок. На думку автора, влада не може існувати та функціонувати виключно завдяки засобам насилля, проте останнє все ж може виступати як один із можливих інструментів її здійснення, виступаючи в ролі засобу легітимного чи нелегітимного примусу.

Список використаної літератури

1. Філософія політики: Короткий енцикл. словник / Авт.-упоряд.: Андрущенко В.П. та ін. Київ : Знання України, 2002. С. 121, 431.
2. Вебер М. Избранные произведения. Москва, 1990. 808 с.
3. French J.R., Raven B. The bases of social power. *Group dynamics: Research and theory*. London, 1960. P. 609.
4. Blau P. Exchange and power in social life. New York, 1964. P. 117.
5. Дем'яненко Б.Л. Розвиток кратологічних знань в Україні. Корсунь-Шевченківський : ФОП Гаврищенко В.М., 2011. 794 с.
6. Dahl R.A. Power. *International encyclopedia of the social sciences*. New York. 1968. Vol. 12. P. 407.
7. Blau P.M. Differentiation of Power. *Political Power: A Reader in Theory and Research* / ed. by Roderick Bell, David V. Edwards, and R. Harrison Wagner. New York : The Free Press; London : Collier-Macmillan, 1969. P. 293.
8. Политология : Учебное пособие / под ред. А.С. Тургаева, А.Е. Хренова. Санкт-Петербург : Питер, 2005. С. 109.
9. Н. Маккиавелли. Государь. АСТ Москва. 2009. С. 37.
10. Брехаря С.Г. Політичне насилля як атрибут влади. *Вісник Дніпропетровського університету*. 2015. № 2. С. 75.
11. Ленин В.И. Государство и революция. Полн. собр. соч., изд-е 5-е. Москва : Изд-во политической литературы, 1969. Т. 33. С. 13.
12. Фуко М. Надзирать и наказывать. Рождение тюрьмы. Москва : Ad Marginem, 1999. С. 41–42.
13. Фуко М. Нужно защищать общество: Курс лекций, прочитанных в Коллеж де Франс в 1975–1976 учебном году. Санкт-Петербург : Наука, 2005. 312 с.

14. Соціологія політики: Енциклопедичний словник. / Авт.-упоряд.: В.А. Полторака, О.В. Петрова, А.В. Толстоухова. Київ : Вид-во Європ. ун-ту, 2009. С. 200.
15. Поль Рикер. История и истина. Санкт-Петербург : Алетея, 2002. 400 с.
16. Арндт Х. О насилии. «Новое издательство». 1969. С. 22–23.
17. Арндт Х. О насилии. / Пер. с англ. Г.М. Дашевского Москва : Новое издательство, 2014. 148 с.
18. Луман Н. Власть. / Пер. с нем. А.Ю. Антоновского. Москва : Праксис, 2001. 256 с.
19. Башук А.І. Влада як засіб соціальної комунікації у системній теорії Н. Лумана. *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences*, IV(18), I.: 109, 2016. С. 54.
20. Хабермас Ю. Вовлечение другого. Очерки политической теории. Санкт-Петербург : Наука, 2001. С. 388–389.

INTERCONNECTION BETWEEN VIOLENCE AND POWER

Dmytro Kundelskyi

*The National University of Ostroh Academy,
Department of Political Science and National Security
Seminarska str., 2, 35800, Ostroh, Rivne region, Ukraine*

There are different approaches in the scientific community to explaining the nature of power and its relationship to violence. The article analyzes the most well-known theories and approaches that reveal it.

From the point of view of relational theories, power is seen as a relationship between individuals, where the decisive factor is the influence of the subject of power on the object through various means, including coercion, as well as control over its behavior, values and beliefs.

In line with theories of social exchange, power relations arise when the object of power needs the resources possessed by the subject of power. In exchange for part of these resources, the subject of power requires the object of subordination.

According to functionalism, power is seen as an attribute of the social system, which has a decisive influence on the processes within society.

The traditional view in political science is one where violence is seen as an indispensable attribute of power, without which the exercise of state power is impossible. This paradigm was supported in particular by such thinkers and scientists as N. Machiavelli, T. Hobbes, K. Marx and others.

In the twentieth century new approaches appear in the explanation of power, which do not equate the latter with violence, but distinguish these phenomena. Thus, H. Arendt believes that power in the state that is based primarily on popular support, not violence, and corresponds primarily to the human ability to act in concert, while violence is purely instrumental.

Similar views are shared by German scholars N. Luhmann and J. Habermas seen in the context of a communicative approach to understanding the essence of power, which is characteristic of modern post-industrial development. Power appears in their understanding not as a rigid hierarchical relationship, but as a generalized means of communication in society, which provides a choice for the leader and subordinates in the process of interaction of several behavioral alternatives and the greater the freedom of choice, the more powerful is power. This view can be considered relevant in the information age, because it offers changes in the social situation through authoritative communication.

Summarizing the above opinions of scholars, we see that their positions were formed in the process of historical development of social relations, during which the essence of the relationship between power and violence changed depending on historical and political factors, changed the mechanisms of legitimation of force.

Key words: power, violence, relational theories, theory of social exchange, system theory (functionalism), instrumental approach, antinomic approach, communicative approach.

УДК 321.01:811.161.2*27

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2020.31.19>

МОДЕЛІ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ В СУЧАСНИХ КРАЇНАХ ЄВРОПИ

Костянтин Куцев

*Чорноморський національний університет імені Петра Могили,
факультет політичних наук, кафедра політології,
вул. 68 Десантників, 10, 54000, м. Миколаїв, Україна*

У цій статті автор визначає особливості та характерні риси різних моделей децентралізації в сучасних країнах Європи. Автор наводить дефініцію поняття «децентралізація» та вказує на її особливості в історичній ретроспективі провідних держав Європи.

Викремлюються причини і наслідки процесу децентралізації. Здійснюється аналіз основних механізмів розподілу повноважень між центральною та місцевою владою у федеративних і унітарних державах Європи. Наголошується, що процес децентралізації активно розвивається в країнах Європи. Є тенденція до розвитку відносин регіональних і місцевих органів управління з центральним урядом. Однак цей рух децентралізації не є стабільним. У країнах Європейського Союзу децентралізація втілюється у різних формах, ґрунтуючись при цьому на ідеях і цінностях, які поділяються всіма державами-членами ЄС.

Якщо проаналізувати європейські практики децентралізації, то слід зазначити, що субнаціональне управління в Європі дуже різноманітне. На характеристику національних систем регіональних і місцевих установ впливає низка чинників.

Децентралізація пов'язана не тільки з розміром державної території, але і з культурними відмінностями між регіонами всередині країни. Частина місцевих еліт, які виступають на користь децентралізації в Іспанії, Швеції та Німеччині вища, ніж у таких невеликих за територією країнах, як Ісландія або Нідерланди.

Незважаючи на всі переваги процесу децентралізації в Європі, науковці попереджають про необхідність відмови від його ідеалізованого уявлення, вони відзначають проблему нерівності територій, позаяк не всі з них мають можливість фінансування повноважень за рахунок власних ресурсів. Органи управління слабких територій змушені просити своє населення про додаткові фінансові зусилля на шкоду якості життя. Щоб уникнути цієї загрози, децентралізація часто супроводжується вирівнюванням, пов'язаним з перерозподілом державних ресурсів. При цьому сильні в економічному відношенні території часто не погоджуються з такою солідарністю.

Автор підкреслює, що ідеальної моделі децентралізації немає. Це пов'язано з низкою чинників, які впливають на розвиток цього феномена у різних країнах у конкретних історичних, політичних, економічних та культурних умовах.

Ключові слова: децентралізація, місцеве самоврядування, Європейська Хартія місцевого самоврядування, фінансова автономія, деволуція.

Постановка проблеми. Нині в політичній науці досить актуальною є проблема ефективного перерозподілу ресурсів для зростання якості державного управління, що передбачає перерозподіл владних повноважень між центром і підзвітними центру адміністративно-територіальними одиницями в рамках однієї держави, а також баланс відцентрових і доцентрових сил у владних взаєминах. Ці механізми прийнято відносити до системи децентралізованого управління. Питання про особливості різних моделей децентралізації у сучасних країнах Європи і вказує на актуальність дослідження.

Аналіз наукових досліджень з вибраної теми. Вивченням питання концепту децентралізації та особливостей різних моделей децентралізації займалися такі зарубіжні вчені, як: А. Токвіль [13], Д. Белл [15], Р. Даль [16], Л. Де Мело [17], М. Де Врайс [18], Р. Фісман [19], Р. Севі [20], В. Лукін [9], В. Маклаков [10], О. Пузаков [11], Г. Сардарян [12].

Серед вітчизняних учених – В. Борденюк [1], Р. Колишко [3], К. Линьов [4], Н. Антюшина [5] та інші.

Отже, **метою цієї статті** є визначення особливостей та характерних рис різних моделей децентралізації у сучасних країнах Європи.

Завдання дослідження, які поставлені і вирішуються в роботі в контексті головної мети, такі: розглянути дефініцію поняття «децентралізація»; визначити переваги та недоліки різних моделей децентралізації у сучасних країнах Європи; охарактеризувати наслідки децентралізації для держав Європи.

Виклад основного матеріалу. Проблеми децентралізації державного управління давно викликають інтерес дослідників. Перш за все вони аналізують зміст терміна «децентралізація», що визначається як процес, за допомогою якого повноваження, функції, обов'язки та ресурси передаються від центральної державної влади до регіональних і місцевих органів управління.

Більшість науковців вважають децентралізацію важливим кроком, оскільки вона може бути використана як інструмент розширення прав і можливостей громадян, як «ґрунт для розвитку демократії, як структура економічного розвитку і як промоутер ефективного управління» [22].

Такі країни, як Бельгія, Іспанія, Великобританія та Італія, почали процес децентралізації для того, щоб послабити територіальну або етнічну напруженість і зберегти єдність країни. В інших випадках причини децентралізації носили більш «технічний», ніж політичний характер. Так, у Нідерландах і Данії децентралізація була викликана необхідністю підвищити ефективність місцевих органів влади. У Швеції державне управління децентралізоване на всіх рівнях, позаяк це дає змогу шведським громадянам отримувати повний набір соціальних послуг однакової якості [18].

Децентралізація може бути застосована до всіх типів державного суверенітету, але в різних формах і в різному ступені. Децентралізація характерна як для федеративних, так і для унітарних держав. В європейських державах використовуються різні моделі децентралізації. Німеччина і Бельгія децентралізовані шляхом створення федеральних систем. Великобританія і Італія застосували модель деволюції як максимально можливу міру децентралізації, що зачіпає сферу законодавчої влади, її самостійність у певних питаннях. Незважаючи на придбання регіонами більш високого статусу, природа цих держав залишається унітарною.

У більшості унітарних демократичних країн Європи здійснюється адміністративна децентралізація з передачею регіональним і місцевим органам влади повноважень і ресурсів у сфері освіти, охорони здоров'я, соціальних послуг, захисту навколишнього середовища, транспорту, дорожнього будівництва, комунального господарства.

Найменш спірним результатом децентралізації є залучення місцевих жителів до процесу прийняття рішень. Децентралізація зміцнює демократичні цінності і партнерство між державою і суспільством, забезпечуючи широке представництво різних соціальних і етнічних груп у політичному процесі. Крім того, вона може сприяти більш справедливому розподілу ресурсів або об'єднувати процвітаючі райони з менш успішними сусідніми територіями під одним місцевим органом влади [14].

Дослідники визначають не тільки переваги, а й недоліки та ризики децентралізації, підкресливши, що вона не завжди дає змогу досягти бажаних результатів. Відзначається,

що децентралізацію можна вважати ні гарною, ні поганою, але її ефективність залежить від конкретних факторів, наприклад розміру території або інституційного дизайну. Серед негативних наслідків називають зростання нерівності, появу місцевих автократій, слабкий місцевий адміністративний потенціал, підвищення рівня етнічної самосвідомості і пов'язане з ним прагнення до сепаратизму [15].

У преамбулі Хартії Європейського Союзу про основні права, яка є обов'язковою для всіх держав-членів ЄС, прямо вказано, що Союз поважає національну індивідуальність держав-членів і організацію їх публічної влади на національному, регіональному та місцевому рівнях. Для Ради Європи децентралізація також виступає однією з умов демократії.

У сучасній практиці децентралізації найбільш часто трапляється механізм розділеної влади або спільних повноважень центру і субнаціональних органів управління. Механізм спільних повноважень застосовується як у федеративних, так і в унітарних державах Європи. Наприклад, у Бельгії існує механізм виняткових повноважень. Завдяки конституційним реформам у 1980-х роках регіоналізація унітарної держави привела до створення трірівневої федерації, структура якої складається з трьох громад, трьох регіонів і чотирьох мовних областей. У зв'язку з цим були сформовані федеральні, регіональні і громадські уряди, які розглядаються як компроміс, спрямований на мінімізацію мовної, культурної, соціальної і економічної напруженості. Таким чином, усі громади мають точну, юридично встановлену сферу власної компетенції [5].

Принцип розділеної влади існує і в Німеччині, яка, на думку М. Де Вріса, першою була залучена в децентралізацію. Децентралізація в післявоєнній Німеччині почалася як реакція на високо централізований режим рейху. Результатом стали сильний федералізм і поділ законодавчих, політичних та адміністративних повноважень між державою (федерацією), землями і місцевим самоврядуванням [18].

Крім федерації і земель, у Німеччині існують ще два рівні територіального управління: адміністративні райони нижче рівня земель, а також міста і громади. Останні є територіальними політичними одиницями, у яких особливий інтерес викликає процес децентралізації в європейських державах, що володіють перехідними формами політико-територіального устрою. Перш за все йдеться про Італійську Республіку та Королівство Іспанія. Дослідники, які не сформулювали поки загального судження про природу такого типу держав, називають їх «слабкою федерацією», «квазіфедерацією» або різновидом складеної унітарної держави.

В Італійській Республіці завдяки конституційній реформі 2001 р. законодавчі повноваження були передані від Національного парламенту (Палати представників і Сенату) регіональним (обласним) зборам. У підсумку після перегляду Конституції законодавча влада в сучасній Італії стала належати не тільки загальнодержавному парламенту, а й регіональним радам. При цьому конституційні поправки розділили повноваження на виняткові, що належать державі, та узгоджені або конкуруючі, що перебувають у спільному веденні держави і регіонів [21].

Завдяки конституційній реформі політичний устрій Італії «отримав велику кількість практично федеративних рис». При цьому дослідники вважають, що поділ великих повноважень між державою і регіонами призвів до «змінної геометрії», що стала «причиною плутанини».

Однією з найбільш децентралізованих територіальних систем у Європі є Іспанія. До 1975 року це була вкрай централізована держава, оскільки режим франкістів скасував будь-яку автономію, раніше передану історичним регіонам. У 1978 р. перша група регіонів: Каталонія, Країна Басків, Андалусія і Галісія отримали автономію в спрощеному порядку,

тоді як інші регіони повинні були дотримуватись особливих вимог, викладених у Конституції. Після підписання у 1992 році угоди між соціалістичною партією і народною партією про стандартизовану систему компетенцій (Пакт про автономію) почався процес розширення повноважень інших десяти автономних співтовариств, що призвів до того, що натеper усі 17 регіонів Іспанії мають рівний ступінь автономії [23].

Прогресивна та динамічна децентралізація іспанської системи стала можливою завдяки поєднанню різних факторів. З одного боку, зіграли свою роль невизначеність і відкритість моделі розподілу компетенцій. Конституція Іспанії (ст. 148–149) встановлює повноваження, які автономні співтовариства можуть вводити в свої статuti, а також повноваження, що належать до виключної компетенції держави. З іншого боку, пропорційна виборча система, заснована на провінції як виборчому округу, сприяє представництву в загальнодержавному парламенті регіональних націоналістичних партій, які отримали підтримку у відповідних провінціях. Парламентська система дає їм можливість для переговорів з урядом про необхідність розширення компетенцій та вкладення коштів у розвиток інфраструктури регіонів [22].

У Сполученому Королівстві наприкінці ХХ ст. уряд лейбористів почав процес децентралізації, щоб передати частину парламентських повноважень Шотландії, Уельсу, Північній Ірландії та Лондонській Асамблеї. Децентралізація у цій країні набула характеру деволуції, що означає наділення регіонів країни автономними правами і одночасне реформування системи самоврядування в кожному з регіонів, включаючи створення парламентів. У трьох британських регіонах використовувалися різні моделі деволуції. У Шотландії та Уельсі реформи носили конституційний характер і ґрунтувалися на результатах референдуму, тоді як автономія Північної Ірландії спиралася на Міжнародний договір. Особливості деволуції в цих регіонах дають змогу Палаті громад ліквідувати автономії Шотландії та Уельсу шляхом прийняття відповідного акта, схваленого на новому референдумі. Однак автономія Північної Ірландії захищена нормами міжнародного права. При цьому державний секретар у справах Північної Ірландії може призупинити діяльність північно-ірландських автономних органів, але тільки на певний термін і лише для розгляду питання про можливе внесення змін до Белфастських угод.

Загалом деволуція в Сполученому Королівстві відповідає процесам децентралізації, характерним для континентальних держав, тобто відбувається шляхом залучення сильного субнаціонального управління в прийнятті рішень. Проте британська модель ґрунтується на специфічних історичних і політико-культурних традиціях, завдяки яким Вестмінстер, незважаючи на деволуцію, зберігає правоздатність видавати закони, що стосуються всієї країни, що відповідає доктрині парламентського суверенітету.

Деволуція у Великобританії як процес, характерний для унітарних систем, призвела до появи нової форми територіального розподілу влади, яка поєднує децентралізацію і асиметричний розподіл влади за федеративного принципу. На думку Б. Балді, деволуцію в Шотландії та Уельсі можна визначити як федеративну, хоча реальний процес передачі повноважень регіонам далекий від того, який міг би перетворити Сполучене Королівство на федерацію [4, с. 145].

З точки зору низки дослідників, найбільш імовірним варіантом розвитку подій для цієї держави буде подальша регіоналізація, наприклад з наданням прав регіонам Англії, але не федералізація. Таким чином, децентралізація в Сполученому Королівстві протікає складно і неоднозначно. Процес деволуції й цій країні характеризується асиметрією; недостатньою налагодженістю процедури взаємодії влади різного рівня; збереженням центральними відомствами значного числа контролюючих функцій, важелів адміністра-

тивного і фінансового тиску. Немає також чіткого алгоритму, за допомогою якого влада на місцях могла б визначити, що входить у сферу її компетенції.

В унітарній Франції через її традиційну централістську систему децентралізація завжди була гострою проблемою, зумовлена, з одного боку, необхідністю модернізації, а з іншого – складністю розвитку різноманітних структур і територій в інституціональному ландшафті, що включає найбільше число комун в Європі, а також департаменти, регіони, інститути міжмуніципального співробітництва та агломерації [3].

У ході децентралізації, що почалася ще в 1982 р., перш за все була розширена компетенція регіонів і збільшено їх фінансування для того, щоб регіони могли бути конкурентоспроможними в ряду інших європейських регіонів. Проведення прямих виборів представницьких регіональних зборів за пропорційною системою забезпечило політичну легітимність регіонів. Однак децентралізація не привела до передачі їм законодавчих повноважень. Французька децентралізація не стала аналогом британської або італійської деволюції. Правом прийняття законів володіє тільки Національний парламент, правом здійснення політики Республіки – тільки Уряд. У Франції, на відміну від Іспанії, немає ні «регіональних» парламентів, ні «регіональних» урядів. Крім того, в 2015 році з метою скорочення бюрократичного апарату та економії ресурсів кількість регіонів знизилася з 27 до 17. Нова територіальна карта з укрупненими регіонами, що володіють новими децентралізованими повноваженнями, набула чинності з січня 2016 року [2, с. 169].

У ході децентралізації зміни торкнулися і місцевого самоврядування, взаємодії між місцевими властями. На регіони покладалася повноваження з розробки планів економічного і соціального розвитку, вдосконалення інфраструктури регіону, професійної підготовки та змісту ліцеїв. Комуни як найближчий до населення рівень управління стали відповідати за початкову освіту, дорожню мережу, муніципальне житло і житлове будівництво. На середній рівень управління – департаменти – покладалася відповідальність за надання всіх видів соціальної допомоги, медичне обслуговування, охорону довкілля, сферу культури, зміст коледжів та ін. [2, с. 170].

Через «молодість» і слабкість великих територіальних одиниць – регіонів – ініціаторами децентралізації у Франції є департаменти і комуни, тобто рівень управління, найбільш наблизений до населення. Звідси з'явилася характеристика французької моделі децентралізації як «демократії поблизу» (*democratie de proximité*).

У країнах Східної Європи політика децентралізації проводиться з урахуванням особливостей переходу від соціалістичної системи до ринкової економіки і демократії. Проте характер і темпи реформ у різних країнах неоднакові, що зумовлено серед іншого історичними, політичними, етнічними, географічними і демографічними відмінностями цих країн [7].

Так, у 1999 р. адміністративно-територіальна система Польщі трансформувалася з дворівневої в трирівневу і натеper вважається найбільш успішною з точки зору децентралізації. Територія Польщі була перегрупована і розділена на 16 воєводств (провінцій), які своєю чергою були розбиті на 379 округів.

Крім того, реформа була націлена на розвиток місцевого самоврядування і делегування повноважень центральних органів субнаціональним урядам. Також закон встановив спільні повноваження муніципалітетів і воєводств у галузі водопостачання та каналізації, доріг загального користування.

Загалом, незважаючи на процеси децентралізації в Польщі, Словаччині, Литві і Угорщині, натеper більшість країн Центральної та Східної Європи залишаються досить

централізованими. У Південній Європі високо централізованими державами залишаються Португалія і Греція.

Незважаючи на те, що децентралізація є нормою, дослідники відзначають проблеми, з якими зіткнулися країни ЄС на шляху до її здійснення. Наприклад, у Португалії план поділу материкової частини країни на вісім регіонів був відхилений на референдумі в 1998 р., хоча країна є однією з найбільш централізованих в Європі.

Висновки. Таким чином, процес децентралізації активно розвивається в країнах Європи. Повсюдно спостерігається тенденція до зміцнення відносин регіональних і місцевих органів управління з центральним урядом. Однак цей рух не є рівномірним і лінійним. У країнах Європейського Союзу децентралізація приймає різні форми, ґрунтуючись при цьому на ідеях і цінностях, які поділяються всіма державами-членами ЄС: самоврядування, громадянська участь і близькість влади до населення.

Модель децентралізації не може бути універсальною, кожна країна повинна знайти свою, відповідну її соціальним, економічним, політичним, культурним, історичним і географічним умовам. Процес децентралізації заснований на демократичних принципах і механізмах. Децентралізація сприяє ефективному управлінню, зміцненню демократії та прогресу.

Список використаної літератури

1. Борденюк В. Децентралізація державної влади і місцеве самоврядування: поняття, суть та форми (види). *Право України*. 2010. № 1. С. 21–25.
2. Децентралізація та ефективне місцеве самоврядування : навчальний посібник. Київ : ПРООН/МПВСР, 2016. 269 с.
3. Колишко Р.А. Децентралізація публічної влади: історія та сучасні тенденції розвитку. *Вісник КНУ. Серія «Міжн. відн.»*. 2015. Вип. 27. С. 198.
4. Линьов К.О. Децентралізація та лінійність у державному управлінні : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. Київ, 2015. 210 с.
5. Антюшина Н.М. Шведская система местного самоуправления. *Гос. власть и местное самоуправление*. 2007. № 10.
6. Барабанов О.Н. Деволюция и квазифедерализация государственного устройства. На перекрестке Средиземноморья: «Итальянский сапог» перед вызовами XXI века / под ред. Т.В. Зоной. Москва, 2011.
7. Богатырева О.Н. Регионы Италии в международной деятельности: правовой аспект / О.Н. Богатырева, Е.Д. Крапивницкая. *Известия Урал. Федер. ун-та*. 2012. № 4.
8. Коданева С.И. Британский регионализм (конституционная реформа). Москва, 2004.
9. Лукин В.Н. Деволюция государственной власти и управления: концептуальные основы политического анализа / В.Н. Лукин, Т.В. Мусиенко. *Credo New*. Междунар. теорет. журн. 2016. № 2.
10. Маклаков В.В. Конституционное право зарубежных стран. Общая часть. Москва, 2006.
11. Пузаков А.В. Децентрализация власти как тенденция и признаки деволюции. *Регионология*. 2012. № 3.
12. Сардарян Г. Конституционная реформа 2001 года в Италии в контексте перехода от сложного унитарного государства к федеративному. *Право и управление. XXI век*. 2013. № 2.
13. Токвиль А. Демократия в Америке. Москва, 1992.
14. Трофимова И.Н. Трансформация отношений центральной и местной власти в процессе децентрализации управления (опыт европейских стран). *Ars Administrandi*. 2011. № 2.
15. Bell D. *The Coming of Post-Industrial Society*. New York, 1999.

16. Dahl R. *On Democracy*. New Haven, 2000.
17. De Mello L., Barenstein M. Fiscal decentralisation and governance – A cross-country analysis: IMF working paper 01/71. Washington, 2001.
18. De Vries M.S. The rise and fall of decentralisation: A comparative analysis of arguments and practices in European countries. *European Journal of Political Research*. 2000. No. 38 (2).
19. Diamanti I. Federalismo all'italiana: una rivoluzione a parole. *Limes*. 2011. No. 2.
20. Fisman R., Gatti R. Decentralisation and corruption: Evidence across countries. *Journal of Public Economics*. 2002. No. 83.
21. Savy R., Pauliat H., Senimon M. *The Process of Decentralisations in Europe*. The Palgrave Handbook of decentralization in Europe / ed. by J.M. Ruano and M. Profiroiu. London, 2017.
22. Sevilla J. Accountability and control of public spending in a decentralised and delegated environment. *OECD Journal on Budgeting*. 2006. No. 5.
23. Viver C. Centralisation and decentralisation trends in Spain. An assessment of the present allocation of competences between the state and the autonomous communities. *Decentralizing and Re-centralizing Trends in the Distribution of Powers within Federal Countries*. Barcelona, 2008.

THE PROCESS OF DECENTRALIZATION IN THE EUROPEAN COUNTRIES

Kostiantyn Kutsev

*Petro Mohyla Black Sea National University, Faculty of Political Science,
Department of Political Science
68 Desantnykiv str., 10, 54000, Mykolaiv, Ukraine*

In this article the author identifies the features and characteristics of different models of decentralization in modern Europe. The author gives a definition of the concept of “decentralization” and points to its features in the historical retrospective of the leading states of Europe.

The causes and consequences of the decentralization process are highlighted. An analysis of the main mechanisms for the distribution of powers between central and local government in the federal and unitary states of Europe. It is noted that the decentralization process is actively developing in European countries. There is a tendency to develop relations between regional and local governments and the central government. However, this decentralization movement is not stable. In the countries of the European Union decentralization is implemented in various forms, based on the ideas and values shared by all EU member states.

If we analyze European decentralization practices, it should be noted that subnational governance in Europe is very diverse. The characteristics of national systems of regional and local institutions are influenced by a number of factors.

Decentralization is associated not only with the size of the state territory, but also with cultural differences between regions within the country. The share of local elites in favor of decentralization in Spain, Sweden and Germany is higher than in such small countries as Iceland or the Netherlands.

Despite not all the advantages of the decentralization process in Europe, scholars warn of the need to abandon its idealized view, they note the problem of inequality of territories, as not all of them have the opportunity to finance the powers from their own resources. Weak authorities are forced to ask their people for additional financial efforts to the detriment of quality of life. To avoid this threat, decentralization is often accompanied by equalization associated with the redistribution of public resources. At the same time, economically strong territories often do not agree with such solidarity.

The author emphasizes that there is no ideal model of decentralization. This is due to a number of factors that influence the development of this phenomenon in different countries in specific historical, political, economic and cultural conditions.

Key words: decentralization, local self-government, European Charter of local self-government, financial autonomy, devolution.

УДК 327.7

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2020.31.20>

ДУАЛЬНИЙ ХАРАКТЕР ПОГЛЯДІВ НА РАТИФІКАЦІЮ СТАМБУЛЬСЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ В УКРАЇНІ ТА ПОЛЬЩІ

Юлія Левченко

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
філософський факультет, кафедра політології,
вул. Володимирська, 60, 01033, м. Київ, Україна*

У статті проаналізовано дуальний характер поглядів на ратифікацію Стамбульської конвенції в контексті політичних процесів в Україні та Польщі. Стамбульська конвенція має три основні цілі: запобігання насильству щодо жінок, захист жертв насильства та притягнення до відповідальності винуватців злочину. Ці цілі поза контекстом не викликають жодних сумнівів, але Конвенція ставить їх у суперечливий ідеологічний контекст, зосереджений навколо політичної ідеї боротьби з насиллям над жінками. Згідно з положеннями Конвенції, запобігання насильству повинно означати демонтаж соціальних структур, які розмежовують жіночу та чоловічу роль у суспільстві, що своєю чергою зумовлює та дозволяє дискримінацію жінок. Автором було проаналізовано важливі та найбільш дискусійні аспекти польського досвіду ратифікації Стамбульської конвенції та причини сучасного руху польської влади до денонсування Стамбульської конвенції з метою пошуку відповідей на важливі питання для українського суспільства та інститутів влади. Предмет дискусії полягає в тому, що положення Конвенції викликають сумніви з точки зору конституційного принципу рівності перед законом та принципу гендерної рівності. Конвенція – це юридичний акт, бенефіціарами якого є фактично лише жінки, що є явно дискримінаційним рішенням. Водночас Конвенція забороняє розглядати нерівноправний режим, передбачений Конвенцією як дискримінацію. Тим часом чоловіки (хоча і набагато рідше ніж жінки) також є жертвами домашнього насильства. Більше того, Конвенція повністю ігнорує підвищений ризик домашнього насильства, якому піддаються люди похилого віку. Було встановлено, що польський досвід неможливо імплементувати у вітчизняному суспільстві, не вживши відповідних коректив. На думку автора, польські висновки про Стамбульську конвенцію в багатьох аспектах є ідеологічно орієнтованими та не можуть бути застосовані для формування української позиції до ратифікації Конвенції САНВІО. Перш за все потрібно провести ґрунтовний науковий аналіз вітчизняної суспільної та політичної проблематики з цього питання. Саме в цьому полягають перспективи подальших досліджень автора.

Ключові слова: Стамбульська конвенція, права жінок, насильство над жінками, домашнє насильство, ратифікація, закордонний досвід.

Вступ. Останнім часом актуальним є питання щодо ратифікації Конвенції Ради Європи про запобігання та протидію насильству над жінками та домашньому насильству (далі – Конвенція, Конвенція САНВІО) українським парламентом [1]. Публічні обговорення, викликані цією подією, виявили численні суспільні проблеми, пов'язані з тематикою Конвенції. Визнаючи важливість проблеми запобігання насильству над жінками та домашньому насильству, особливо в умовах пандемії COVID-19, коли ситуація, на жаль, значно загострилася, було проаналізовано Конвенцію та досвід її ратифікації Польщею з метою пошуку ефективних інструментів протидії насильству в Україні. Конвенція є результатом ініціатив, спрямованих на прийняття державами-членами стандартів протидії насильству над жінками. Конвенція має три основні цілі: запобігання насильству над

жінками, захист жертв насильства та притягнення до відповідальності винуватців злочину. Насильство над жінками має структурний характер – воно об'єктивно визначається соціальною структурою і є результатом нерівних владних відносин між жінками та чоловіками, історично зумовлених шляхом відведення конкретних соціальних ролей жінкам та чоловікам. Отже, доки об'єктивно наявні соціальні структури пропагують різницю між жінками та чоловіками, до того часу буде відбуватися насильство над жінками. Згідно з Конвенцією, запобігання насильству повинно означати ліквідацію соціальних структур, які розмежовують жіночу та чоловічу роль у суспільстві та таким чином зумовлюють і дозволяють дискримінацію жінок. Конвенція визнає насильство над жінками гендерно зумовленим явищем. Такі постулати Конвенції викликають супротив з боку праворадикальної частини польських політичних кіл [2] та певної частини суспільства. Вони стверджують, що важко знайти переконливі емпіричні підтвердження висвітленим у Конвенції проблемам і наголошують на тому, що документ повністю ігнорує або маргіналізує фактори, які насправді зумовлюють насильницьку поведінку, а саме: залежність (наприклад, від алкоголю чи наркотиків), поступове послаблення соціальних норм, наявність насильства в засобах масової інформації, особливо сексуалізація образу жінки. Окрім вищесказаного, значні сумніви праворадикалів викликає система моніторингу виконання Конвенції, яка, на їхню думку, керується ідеологічним підходом, що насаджує штучно сформований світогляд. Зокрема, це система понять, якою керується Рада Європи, даючи рекомендації щодо зміни законодавства країн-підписантів з метою ефективної імплементації ключових механізмів Конвенції.

Гене́за й основні положення конвенції САНVІО. Конвенція про запобігання та протидію насильству над жінками та домашньому насильству була прийнята Комітетом міністрів Ради Європи 7 квітня 2011 року та була відкрита для підписання та ратифікації 11 травня 2011 року [3]. Прийняття Конвенції є наслідком процесу запобігання всім формам насильства над жінками. Комітет міністрів Ради Європи радить державам-членам трактувати поняття насильства крізь призму суспільно-культурної парадигми (gender-based violence).

Особливим етапом у розвитку законодавчої діяльності були 2006–2008 роки, коли кампанія проти насильства над жінками набула політичного виміру. Тематичні доповіді країн-членів окреслили масштаб проблеми та визначили, які саме превентивні механізми слід задіяти. У цьому контексті розпочалась дискусія щодо необхідності гармонізації національних правових стандартів з метою забезпечення аналогічного рівня захисту жертв насильства у всіх державах-учасниках Ради Європи. У грудні 2008 року Комітет міністрів вирішив підготувати конвенцію про насильство над жінками. Був створений Спеціальний комітет (Спеціальний комітет із запобігання та протидії насильству проти жінок та домашньому насильству, Комітет САНVІО), який протягом двох років розробляв робочий текст Конвенції. Остаточна версія документа була підготована в грудні 2010 року. З польської сторони в засіданнях Комітету САНVІО брала участь делегація, до складу якої входили представники міністерств праці (провідного міністерства), юстиції та закордонних справ [4]. Моніка Ксенієвич, заступник директора Офісу Уповноваженого уряду з питань рівного ставлення, яка раніше вже висловила свою прихильність до трактування міжнародного права та його інститутів як інструментів для регулювання відносин між жінками та чоловіками [5], наголосила на необхідності для Польщі ратифікувати Конвенцію [6]. Україна в особі своїх представників Міністерства юстиції, Міністерства закордонних справ, працівників Постійної місії України при Раді Європи також брала безпосередню участь у розробці Конвенції та підписала її [7]. Станом на 2020 рік

Конвенцію підписали 46 держав (серед них – Україна та Польща). Загалом Конвенцію ратифікували 34 держави (зокрема, і Польща). Україна, попри статус однієї з держав-авторів, досі не ратифікувала Конвенцію. Сім держав (Албанія, Австрія, Боснія і Герцеговина, Чорногорія, Португалія, Туреччина та Італія) ратифікували Конвенцію як міжнародну угоду, не висуваючи ніяких заперечень. Жодна з держав, які не є «європейськими» членами Ради Європи (Японія, Канада, Мексика, Сполучені Штати Америки), не підписала Конвенцію, як і Ватикан [8].

Конвенція позиціонується Радою Європи як найбільш далекосяжна міжнародна угода щодо запобігання та протидії насильству над жінками та домашньому насильству. Саме під насильством щодо жінок вбачається порушення прав людини та форма дискримінації, спрямована на жінок, що означає всі акти порушень за гендерною ознакою, результатом яких є або може бути завдання фізичної, сексуальної, психологічної чи економічної шкоди чи страждань жінкам, зокрема погрози таких дій, примус чи самочинне обмеження свободи. Польські противники Конвенції критикують недосконалий, на їхній погляд, «антидискримінаційний механізм», оскільки він нібито визнає насильство над жінками формою дискримінації за ознакою статі, що суперечить традиційним цінностям польської культури та католицизму [9]. Проте така критика є безпідставною та заідеологізованою, адже перш за все слід чітко розрізнити поняття гендеру та статі. Під гендером автори Конвенції розуміють соціально закріплені ролі, поведінку, діяльність і характерні ознаки, які певне суспільство вважає належними жінкам і чоловікам. Конвенція оперує саме поняттям гендеру, але через труднощі з перекладом терміна «гендер» та його відмінності від поняття «стать» у тих мовах, де немає прямого еквіваленту цього поняття (зокрема, в польській), час від часу використовуються для підживлення суперечок навколо Конвенції та її наслідків [10]. Такі труднощі не можуть розглядатися як привід для відмови від Конвенції або як перешкода на шляху до її імплементації. Загроза занепаду польської культури через ратифікацію Конвенції теж не має потрібної доказовості. На думку міністра юстиції Польщі Збігнева Зьобро (ол. Zbigniew Tadeusz Ziobro), денонсація Конвенції захистить польських жінок від деструктивного впливу ідеології гендеру як від найбільшої патології сучасної Європи, що ставить під сумнів саму родину, шлюб, культуру, традицію, релігію, власне, у них вбачаючи головне джерело насильства та патології [11]. За цими ідеологічно спрямованими гаслами політик приховує актуальні проблеми польського суспільства, що стосуються гіперболізованої приватності, відсутності дієвих механізмів профілактики домашнього насильства, переслідування активістів та замовчування церквою реального стану речей у родинях парафіян [12].

Конвенція базується на трьох важливих елементах, а саме:

- 1) запобігання насильству;
- 2) захист жертв насильства;
- 3) притягнення до відповідальності винних осіб.

Пункт 1) запобігання насильству над жінками вимагає вживати заходів для більш суворого дотримання рівності між жінками та чоловіками. Насильство над жінками вважається укоріненим у гендерній нерівності та підтримується культурою толерантності до насильства та заперечення його існування. Саме на цьому базуються аргументи польських праворадикалів на підтримку денонсації Конвенції [2]. В Україні противники ратифікації Конвенції висувають подібну аргументацію [13]. Деякі з причин цього полягають у недостатній обізнаності, а отже, і розумінні положень Конвенції з боку частини українських політиків та представників різних суспільних груп, у стереотипах, які ускладнюють

широке впровадження цивілізованих підвалин ведення політики у цій сфері. А також у значній «міфологізації» Стамбульської конвенції. Найпоширеніші міфи:

– Стамбульська конвенція нав'язана Україні Європою і є чужорідним документом (спростовано вище тим фактом, що Україна брала участь у підготовці цієї Конвенції як член тимчасового комітету, що працював над нею);

– Рада Європи принижує Україну, відмовляючи у внесенні правок до тексту Конвенції перед ратифікацією (цей міф можна спростувати тим, що будь-яка окрема країна не може змінити текст Конвенції за власним бажанням і на свій розсуд; якщо кілька країн за певний час роботи Конвенції мають зауваження і бачать, що щось не працює, починається спільна та тривала процедура внесення змін);

– Стамбульська конвенція веде до руйнування традиційної української родини (цей міф можна спростувати тим, що Конвенція спрямована на боротьбу з насильством щодо жінок і домашнім насильством та допомогу потерпілим; таке насильство найчастіше здійснюється у звичайних (традиційних) сім'ях (про це переконливо свідчать результати дослідження Всесвітньої організації охорони здоров'я, за якими рівень насильства в українських традиційних сім'ях майже на 30% вищий, ніж у сім'ях з іншими типами укладів (модерним чи постмодерним) [14]; а якщо в сім'ї здійснюється насильство, то вона фактично вже зруйнована; навпаки, запобігання насильству, робота з кривдниками, як це відстоює Конвенція, сприятимуть саме збереженню, а не руйнуванню сімей).

Згадані міфи поширюються не лише в українському суспільстві. Вони активно поширюються й у інших європейських країнах, особливо під час підготовки до ратифікації або ж прийняття національних законів проти домашнього насильства [10].

Пункт 2) Конвенції визначає обов'язки держав щодо необхідності створення спеціалізованих служб, які зможуть надати адекватну медичну, психологічну та юридичну допомогу жертвам насильства та їхнім дітям. У цьому контексті керівництву держав важливо взяти на себе зобов'язання створити достатню кількість притулків для жертв насильства, а також безкоштовних, цілодобових ліній довіри. Держави-учасниці Конвенції повинні забезпечити постраждалих охороною під час розгляду судових справ. Правоохоронні органи повинні бути досить навчені швидко та ефективно реагувати на небезпечні ситуації. Відповідно до положень Конвенції ризик зазнати насильства стосується певною мірою як жінок, так і чоловіків, проте перші піддаються цьому частіше. Ситуація довкола таких вимог у Польщі складається таким чином: формально вони виконуються державою, проте реально їх ефективність є порівняно низькою, про що повідомляють польські активісти із захисту прав людини [9] та дослідники соціальних і політичних явищ [15].

В Україні державні органи влади продовжують розробляти та ухвалювати відповідні документи, спрямовані на боротьбу із насильством та допомогу постраждалим. Кабмін затвердив типові положення про притулки, мобільні бригади, взаємодію суб'єктів тощо. Проте в Україні наразі немає комплексної допомоги потерпілим та ефективного покарання кривдника [7]. Наявні в поліції відповідно до законодавства важелі впливу на ситуацію не є ефективними. Характерно, що штрафи, які становили 51 грн, було скасовано. Однак судовий збір, який має заплатити постраждала сторона, якщо справа вже дійшла до суду, нині становить 273 грн. Державних корекційних програм фактично немає. У декількох областях завдяки співпраці громадських організацій, центрів соціальних служб, поліції такі корекційні програми діють, але не в тих масштабах, які потрібні в Україні. Тому основні ідеї Стамбульської конвенції – надання комплексного захисту постраждалим сторонам й ефективне покарання кривдника – є особливо актуальними для України на поточний момент.

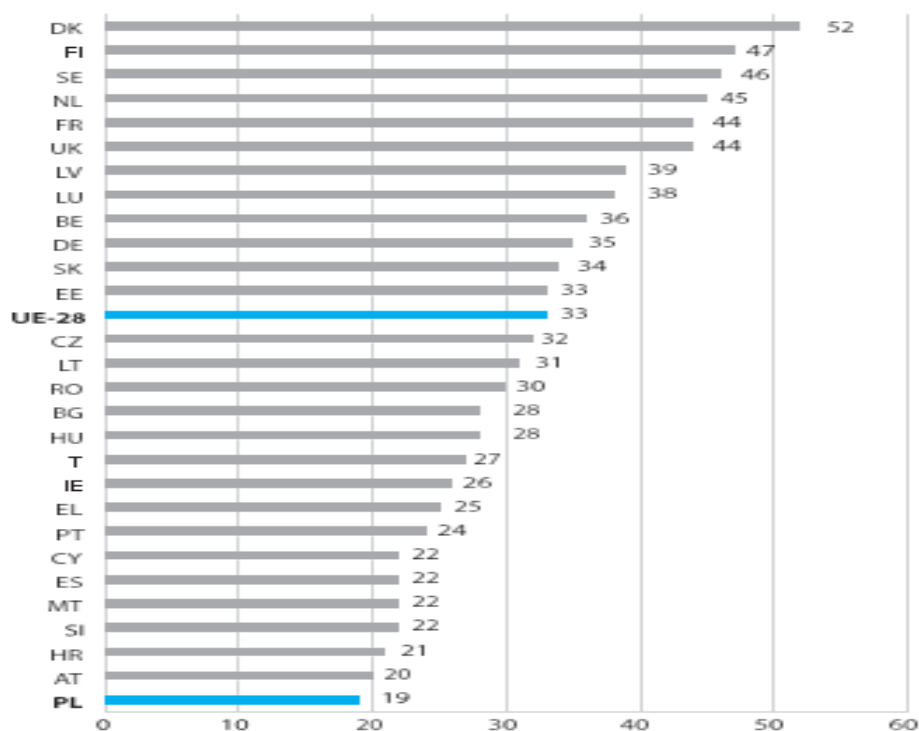
Пункт 3) держави-члени, які ратифікували Конвенцію, зобов'язуються прийняти відповідні правові акти, що карають за насильницьку поведінку, а також гарантувати належну процедуру розгляду справ. Держави-учасниці Конвенції, зокрема, повинні гарантувати, що такі діяння, як: фізичне та психологічне насильство, домагання; сексуальне насильство, включаючи зґвалтування; сексуальні домагання; вимушений шлюб; каліцтво жіночих статевих органів; примусовий аборт та примусова стерилізація, злочини в ім'я так званої «честі», переслідування, підлягають кримінальним санкціям або іншим правовим санкціям. Водночас можливо прийняти такі законодавчі рішення, які передбачають більш суворе покарання для винуватців цього насильства. Крім того, Конвенція передбачає: на додаток до зобов'язань, пов'язаних із вживанням відповідних організаційних та правових заходів, що покладаються на держави-члени, встановити спеціальний механізм для моніторингу імплементації та виконання основних положень Конвенції. У цьому контексті контроль за дотриманням положень Конвенції у Польщі відбувається через моніторинг GREVIO (the Group of experts on action against violence against women and domestic violence), що має компетенції GREVIO видавати загальні рекомендації щодо підвищення ефективності імплементації Конвенції. Однак польські правозахисники стверджують, що такий контроль не є ефективним через тиск державних та соціальних структур і церкви, налаштованих виборювати традиційні цінності та спрямувати фінансування з проектів захисту жертв насильства на інші ініціативи, що більше схоже на шахрайство, приховане за ідеологією [16]. Ситуація щодо насильства над жінками в Україні підлягає моніторингу Організації Об'єднаних Націй. В останньому звіті було зазначено, що насильство проти жінок та дівчат на гендерному підґрунті є не лише порушенням прав людини, але також руйнує життя жінок та сімей по всій країні. В Україні жінки становлять 86% серед осіб, які пережили зґвалтування, та 78% серед осіб, які пережили домашнє насильство. Руйнівний вплив цього насильства на жінок очевидний, на відміну від прихованого шкідливого впливу на сім'ї, громади, економіку і масштаб розвитку країни [17]. Саме це стало основним аргументом у зверненні Організації Об'єднаних Націй та Кабінету Міністрів Ради Європи до України щодо пришвидшення ратифікації Стамбульської конвенції в Україні.

Порівняння даних щодо насильства над жінками в Польщі, ЄС та Україні.

Детальні емпіричні дані про насильство над жінками подано у Звіті Агенції основних прав ЄС (FRA) [3]. Представлений аналіз заслуговує на увагу ще й тому, що він розглядає цю проблему, широко акцентуючи увагу не лише на фізичному, а й психічному та сексуальному насильстві. Дані було зібрано безпосередньо від респондентів, а не на основі статистики поліції, що дає змогу зробити висновок про їх високу достовірність. Більше того, ці результати дають змогу співвідносити масштаби та специфіку досліджуваного явища в Польщі та Україні з реаліями країн ЄС, оскільки у всіх країнах вищезгадані питання вивчалися за тією ж методологією. Згідно зі звітом, порівняно з усім Європейським Союзом у Польщі найнижчий рівень насильства, який зазнають жінки з боку нинішнього чи колишнього партнера (див. рис. 1). Проте такий низький показник частково зумовлений впливом соціального контексту на характер відповідей досліджуваних, які небезпідставно побоюються переслідувань з боку праворадикалів, церкви та роботодавців [16]. Найгірша ситуація стосовно рівня насильства у Данії, Франції та Фінляндії (див. рис. 1).

За даними дослідження Всесвітньої організації охорони здоров'я, рівень насильства в Україні є порівняно невисоким (13,2% опитаних жінок є жертвами насильства) [14]. Проте, на думку дослідників, ці результати не відображають реалій українського суспіль-

ства, адже до 2019 року домашнє насильство вважалося адміністративним правопорушенням та передбачало легкі покарання.

Рис. 1. Жінки, які зазнали фізичного та/або сексуального насильства (незалежно від їхніх стосунків із винним)

Польща має найвищий рівень звернень до поліції в Європейському Союзі про насильство над жінками (див. рис. 2). На думку прихильників денонсації Конвенції в Польщі, ці дані спростовують часто вживану у ЗМІ тезу про тиск соціальних та культурних факторів на думку респондентів [18]. Проте дослідження не могло забезпечити ефективну інтервенцію в особистісну сферу респондентів, аби обійти їхні вищезгадані страхи та психологічні захисти та виміряти рівень правдивості відповідей, і, відповідно, не надало повного уявлення про проблему [3].

Рівень звернень до поліції в Україні щодо насильства над жінками є досить низьким, але нині він зростає порівняно з попередніми роками [7]. На це впливає багато факторів, зокрема, у січні 2019 року набув чинності Закон про протидію домашньому насильству, який був прийнятий ще в 2017 році. Він передбачає кримінальну відповідальність для винуватців та розширені можливості для захисту жертв, зокрема акцент на запобіганні, комплексність заходів, гарантії надання допомоги, доступність правосуддя, залучення спеціалізованих служб підтримки, ведення єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі [19].

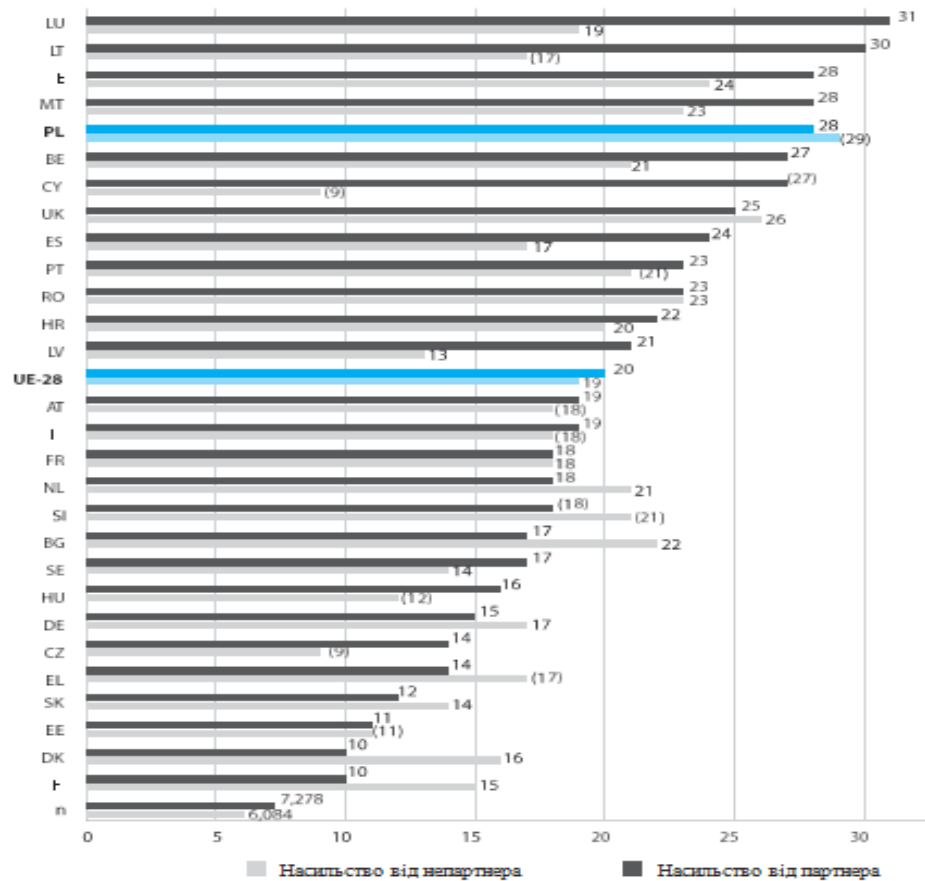

Рис. 2. Заяви жінок до поліції про акти насильства над ними

Висновки

Міжнародний досвід ратифікації Стамбульської конвенції свідчить про його дуальність. Є позитивний досвід інтеграції вимог Конвенції у законодавство низки країн та їх скоординована взаємодія у вирішенні проблем. Проте є й негативний досвід ратифікації Конвенції, зокрема польський. Політики та експерти вищезгаданої держави дійшли висновку, що конвенція САНВІО містить низку рішень, які викликають значні сумніви, особливо конституційного характеру. Формально положення польського законодавства забезпечують жінок принаймні тим самим рівнем захисту, що і Положення Конвенції. Проте переконливі аргументи польських правозахисників та європейських органів моніторингу стверджують, що насправді польський уряд, пов'язана з ним церква та соціальні організації приховують реальну ситуацію щодо насильства над жінками та домашнього насильства з метою зберегти усталену систему соціальної взаємодії, що приносить їм значні економічні вигоди. Іншими словами, тіньові економічні схеми маскуються під державну ідеологію збереження традиційних цінностей та розбудови польської правової системи. Результати досліджень, проведених Агенцією фундаментальних прав, дають змогу стверджувати, що рішення, які застосовуються у Польщі для боротьби з насиль-

ством над жінками, не є ефективнішими, ніж дії інших країн-членів Конвенції САНВІО, адже показово низькі показники рівня насильства та показово високі показники рівня звернень до поліції залежать від страху респондентів відповідати правдиво через погрози з боку праворадикалів, церкви та роботодавців, які вважають, що ратифікація Конвенції спричинила значне фінансове навантаження на Польщу. З усіх цих причин ратифікація Конвенції САНВІО Польщею у 2015 році на поточний момент визнана міністром юстиції Польщі Збігневим Зьобро, який представляє меншу праву партію у правлячій коаліції, вкрай недоцільною. До Міністерства з питань сім'ї, праці та соціальної політики Польщі подано звернення від Міністерства юстиції про ініціювання денонсації Стамбульської конвенції [12].

На нашу думку, такі висновки польської сторони в багатьох аспектах є ідеологічно орієнтованими та не можуть бути застосованими для формування української позиції щодо ратифікації Конвенції САНВІО. Ситуація щодо насильства над жінками та домашнього насильства в Україні є складною перш за все через відсутність політичної волі для вирішення цього питання шляхом вивчення суспільної та політичної проблематики з цього приводу, вдосконалення вітчизняного законодавства та проведення в суспільстві інформаційної кампанії з викриття популярних міфів про негативний вплив гендеру та Стамбульської конвенції. Лише після нівелювання яскраво вираженого дуалізму в сприйнятті Конвенції в суспільстві наступним кроком влади може бути її ратифікація в Україні. Саме такий план дій випливає з аналізу польського досвіду. Перспективи наших подальших досліджень полягають в аналізі успішних випадків ратифікації Конвенції для запозичення відповідного досвіду для України.

Список використаної літератури

1. Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence, CETS Nr 210.
2. Czy Polska powinna ratyfikować Konwencję Rady Europy o zapobieganiu i przeciwdziałaniu przemocy wobec kobiet i przemocy domowej? Raport Instytutu Ordo Iuris. / red. Joanna Banasiuk. Warszawa 2014.
3. European Union Agency for Fundamental Rights, "Violence against women: an EU-wide survey. Main results", Luxembourg. 2017.
4. Odpowiedź sekretarza stanu w Ministerstwie Spraw Zagranicznych nr 392 w sprawie kę Konwencji Rady Europy z dnia 11 maja 2011 r. URL: <http://sis.sejm.gov.pl/Sejm7.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=4538511C>.
5. Ksieniewicz M. Specyfika polskiego feminizmu. *Kultura i Historia*. No, 6/2004, URL: <http://www.kulturaihistoria.umcs.lublin.pl/archives/169>.
6. Rowne traktowanie likwiduje przemoc. *Lex.Pl*. URL: <http://www.lex.pl/czytaj/-/artykul/rowne-traktowanie-likwiduje-przemoc>.
7. Ірина Виртосу. Катерина Левченко: «У законі про домашнє насильство слід дбати про потерпілу людину». *Zmina*. URL: https://zmina.info/articles/katerina_levchenko_u_zakoni_pro_domashne_nasilstvo_najpershe_slid_dbati_pro_poterpilu_ljudinu-2/ (дата звернення: 29.08.2020).
8. Chart of signatures and ratifications of Treaty 210 Council of Europe Convention CAHVIO. (Status as of 05.09.2020). URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/fulllist//conventions/treaty/210/signatures>.
9. Analysis: Istanbul Convention no Turkish delight for Polish ruling camp. *Poland In*. URL: <https://polandin.com/49169277/analysis-istanbul-convention-no-turkish-delight-for-polish-ruling-camp> (дата звернення: 05.09.2020).

10. Нам потрібно деміфологізувати Стамбульську конвенцію. *Повага*. URL: <https://povaha.org.ua/nam-potribno-demifolohizuvaty-stambulsku-konventsiiyu>
11. The Ministry of Justice of Poland has taken the first step towards the country's withdrawal from the Istanbul Convention. *Ukrainian Pravda*. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2020/07/27/7112586/>.
12. Католицькі традиції кращі за закон: чому Варшава погрожує вийти зі Стамбульської конвенції. *Європейська Правда*. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2020/08/5/7112832/>.
13. Левченко: «Якщо 15 років тому розколювали українців ставленням до НАТО, то сьогодні використовують питання гендерної рівності». *LB.ua*. URL: https://lb.ua/society/2020/07/11/461567_levchenko_yakshcho_15_rokiv.html.
14. За домашнее насилие – за решетку: Как в Украине и мире борются с издевательством в семье. *ZIK*. URL: https://zik.ua/ru/news/2019/11/22/za_domashnee_nasilie_za_reshetku_kak_v_ukraine_i_mire_boryutsya_s_izdevatelstvom_v_seme_946146.
15. Marchlewska M., Górska P., Łozowski F., Molenda Z. Spisek Gender. Psychologiczne podłoże zjawiska. CBU. Warszawa, 2018.
16. Europosłanka: Potrzebujemy Konwencji Stambulskiej bardziej niż kiedykolwiek. URL: <https://www.dw.com/pl/europos%C5%82anka-potrzebujemy-konwencji-stambulskiej-bardziej-ni%C5%BC-kiedykolwiek/a-54350806>.
17. Official UN Ukraine Statement on Ratification of the Istanbul Convention. (Status as of 05.09.2020). URL: <http://www.un.org.ua/en/information-centre/news/4924-official-un-ukraine-statement-on-ratification-of-the-istanbul-convention>.
18. Gawlik P. 55 proc. molestowanych, wiele zgwałconych. Kobiety w UE cierpią od przemocy. Jak wypadła Polska? URL: http://wyborcza.pl/1,76842,15575146,55_proc_molestowanych_wiele_zgwalconych_Kobiety.html#ixzz2yxJWFJnK (дата звернення: 29.08.2020).
19. Реформу системи протидії домашньому насильству розпочато. Міністерство соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/14504.html?PrintVersion>.

PROBABILITY OF THE ISTANBUL CONVENTION RATIFICATION IN UKRAINE: ANALYSIS OF THE POLISH EXPERIENCE

Yuliya Levchenko

*Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Faculty of Philosophy, Department of Political Science
Volodymyrska str., 60, 01033, Kyiv, Ukraine*

The article analyzes the dual nature of views on the ratification of the Istanbul Convention in the context of political processes in Ukraine and Poland. The Istanbul Convention has three main objectives: to prevent violence against women, to protect victims of violence and to bring perpetrators to justice. These goals are beyond doubt, but the Convention places them in a contradictory ideological context centered around the political idea of combating violence against women. According to the provisions of the Convention, the prevention of violence must mean the dismantling of social structures that distinguish between women's and men's roles in society, which in turn causes and allows discrimination against women. The author analyzed the important and most controversial aspects of the Polish experience of ratification of the Istanbul Convention and the reasons for the current movement of the Polish government to denounce the Istanbul Convention in order to find answers to important questions for Ukrainian society and government institutions. The subject of discussion is that the provisions of the Convention are questionable in terms of the constitutional principle of equality before the law and the principle of gender

equality. The Convention is a legal act, the beneficiaries of which are in fact only women, which is a clearly discriminatory decision. At the same time, the Convention prohibits treating the unequal treatment provided for in the Convention as discrimination. Meanwhile, men – although much less often than women – are also victims of domestic violence. Moreover, the Convention completely ignores the increased risk of domestic violence to which the elderly are exposed. It was found that the Polish experience cannot be implemented in the domestic society without making appropriate adjustments. According to the author, the Polish conclusions on the Istanbul Convention are in many respects ideologically oriented and cannot be applied to form the Ukrainian position before the ratification of the CAHVIO Convention. First of all, it is necessary to conduct a thorough scientific analysis of domestic social and political issues on this issue. This is the prospect of further research by the author.

Key words: Istanbul Convention, women's rights, violence against women, domestic violence, ratification, foreign experience.

УДК 323:351.746.1(477)

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2020.31.21>

СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ У КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Олексій Матета

Кременчуцький льотний коледж

*Харківського національного університету внутрішніх справ
вул. Перемоги, 17/6, 39605, м. Кременчук, Полтавська область, Україна*

У статті розглянуто проблему систематизації та класифікації національних інтересів у контексті національної безпеки України. Визначено основоположні національні інтереси нашого суспільства на сучасному етапі розвитку. Акцентовано увагу на тому, що систематизація національних інтересів є досить складним, багатограним процесом. У разі розподілу інтересів за категоріями може виникнути ситуація, коли один і той же національний інтерес одночасно має відношення до кількох категорій. Дискусивним також є питання визначення рівня важливості того чи іншого інтересу.

Автором були проаналізовані суб'єктні складники національних інтересів. Висловлено припущення щодо найоптимальнішої суб'єктності національних інтересів для досягнення національної безпеки, а саме нація – громадянське суспільство – держава.

Зазначено, що формування та втілення національних інтересів України має безпосередньо корелюватися з національною ідеєю нашого народу як стратегією вітчизняного державотворення. Відповідно, без науково обгрунтованої та підтриманої громадянським суспільством національної ідеї вкрай складно визначити стратегічні національні інтереси, забезпечувати стабільність державотворчих процесів та підтримувати безпеку соціальної системи загалом.

Пріоритетним у структурі національних інтересів України, що належить до постійної основи національної безпеки, є розвиток української модерної нації. Основоположними принципами у цьому поступі мають бути визнання українських національних цінностей та ідеалів, ґрунтування на українській національній ідеї, побудова національної правової держави і громадянського суспільства на засадах євроатлантичної цивілізації.

Автор доходить висновку, що за умов перехідного стану, у якому перебуває наша країна, коли досі залишаються невирішеними багато з аспектів політичної й економічної трансформації, національні інтереси повинні стати фундаментальною основою національної безпеки України. Національні інтереси України, як підґрунтя безпечного існування нашої держави, мають бути не тільки проголошені у політичних програмах, а й закріплені у національному законодавстві, корелюватися з правовими цінностями демократичного суспільства.

Ключові слова: національна безпека, національні інтереси, нація, ідентичність, національна ідея, держава, громадянське суспільство.

Постановка проблеми. Національні інтереси є одним з основних чинників, на які має орієнтуватися національна безпека будь-якої держави. Взаємозв'язок між проблемою визначення й реалізації національних інтересів і проблемою забезпечення національної безпеки країни визначає характер внутрішньої і зовнішньої політики держави, стратегію її діяльності як усередині країни, так і на міжнародній арені.

Одним з важливих завдань політики національної безпеки є здійснення систематизації та класифікації національних інтересів. Але це завдання є значною науковою та практичною проблемою, на що звертає увагу чимало дослідників.

Аналіз актуальних досліджень. Національні інтереси класифікуються вченими за різними ознаками. Зокрема, Г. Костенко пропонує класифікувати національні інтереси за характером (коаліційні, національні), взаємністю (однобічні, взаємні), ступенем черговості (першочергові, інші), масштабом (глобальні, регіональні, локальні), ступенем важливості (життєво важливі, важливі, істотні), ступенем терміновості (постійні, довго-, середньо-строкові, поточні) [1, с. 62].

О. Бодрук вирізняє фундаментальні та життєво важливі національні інтереси, а В. Горбулін і А. Качинський наголошують на геополітичному, внутрішньополітичному та ідеологічному аспектах національних інтересів [2, с. 74].

Крім того, досить вживаною є класифікація національних інтересів на внутрішні та зовнішні. Перша група відображає внутрішні умови в існуванні і розвитку природи, людини, спільноти, суспільства і держави, а друга – їх зовнішні параметри.

Цікавою для нашої роботи є пропозиція Г. Ситника, який в основу побудови ієрархії національних інтересів покладає ступінь їх важливості для забезпечення національної безпеки, яка фактично є засобом для визначення пріоритетності тих чи інших інтересів. Тому національні інтереси мають бути класифіковані як такі, реалізація яких має високий, середній та низький ступінь важливості для забезпечення національної безпеки. Для визначення ступеня важливості ним пропонується критерій, суть якого – у відповіді на запитання: «Які будуть наслідки, коли інтерес не буде реалізований?» [3, с. 311–312].

Проте варто зауважити, що систематизація національних інтересів є досить складним, багатограним процесом. Під час розподілу інтересів за категоріями може виникнути ситуація, коли один і той же національний інтерес одночасно може мати відношення до кількох категорій. Також виникають дискусії між дослідниками у разі визначення рівня важливості того чи іншого інтересу.

Метою цієї статті є систематизація основоположних національних інтересів шляхом визначення їх суб'єктних складників у контексті досягнення національної безпеки України.

Виклад основного матеріалу. Національні інтереси є об'єктивними факторами, що мають постійний і змінний складники. Постійні інтереси залежать від незмінної природи людини, географічних умов країни, соціокультурних та історичних традицій народу. Саме вони забезпечують виживання нації. Змінні інтереси є конкретною формою у часі і просторі. Визначення цієї форми належить державі, що має монополію на зв'язок із зовнішнім світом. Основа ж національного інтересу, що визначається географією та специфікою культурно-історичного розвитку народу, залишається постійною і не залежить від стану внутрішньої політики, соціальної структури суспільства.

Не намагаючись охопити всю систему національних інтересів в Україні, спробуємо визначити основоположні, на засадах яких, на нашу думку, має будуватися та розвиватися національна безпека сьогодення.

Для досягнення поставленого завдання використаємо аналіз суб'єктних складників національних інтересів.

Головним суб'єктом національних інтересів в Україні має бути певна соціокультурна спільнота, яка охоплює більшість населення України, усвідомлює свої інтереси та відповідальність, розуміє своє значення в історії, готова захищати свою ідентичність. Такою спільнотою, вочевидь, і є українська нація.

Одним зі шляхів консолідації поліетнічного суспільства є усвідомлення ним спільних інтересів. Цей факт для України є незаперечним, але й досить проблематичним. Формування української нації утруднено складними історичними обставинами, етнорегіональ-

ними відмінностями, протилежними ідеологічними, конфесійними уподобаннями різних груп населення, етнокультурною маргінальністю, зовнішніми чинниками тощо. До вищезгаданих проблем додається проблема у науковій термінології.

У вітчизняній, як і в зарубіжній науці, дефініція «нація» вживається в основному у двох значеннях: як «етнонація» і як «політична нація». Перше значення трактує націю як суто етнічне утворення, друге – лише як політичне явище. Полеміка науковців з приводу того, який визначальний чинник вкладати в поняття «українська нація», призвела не лише до утворення різних концептуальних моделей, а й до невизначеності на рівні законодавства держави. Зокрема, Конституція України в поняття «українська нація» вкладає переважно етнічний зміст (ст. 11), що на час ухвалення Основного Закону домінував у масовій свідомості. Концепція нації не пов'язувалася з концепцією громадянства. Поряд з визначенням «українська нація» вживається термін «український народ», у рамках якого об'єднуються «громадяни України всіх національностей». Але в деяких статтях Основних положень (9, 14) «національне» вживається у значенні загальнонародного, таким чином відбувається отождоження термінів «український народ» і «українська нація» [4, с. 5].

Значною мірою таке розуміння «нації» є очевидним наслідком категоріальної нерозробленості сучасної української наукової термінології та надмірної заангажованості суспільствознавства в політичних справах.

Розглядаючи проблему дефініції поняття «українська нація», доходимо висновку, що немає чітко розробленого наукового підходу до цього терміна, від якого можна було б відштовхуватися в конкретних наукових дослідженнях. Займаючись питаннями націобудівництва, деякі сучасні українські етнополітологи застосовують термін «українська політична нація», відмежовуючись таким чином від суто етнічного, що вже паразитувало термін «українська нація». Це є не зовсім правильно, позаяк у самому визначенні нації існує політичний контекст. Так, «нація» – певна стадія соціоцивілізаційної зрілості етносу, на якій він виступає на арену політичного життя з чітко визначеними власними цілями і намірами з метою реалізації їх у політичній практиці [5, с. 213]. Тому у нашому дослідженні будемо розуміти під поняттям «українська нація» як представників українського етносу, так і національних меншин, котрі є громадянами України.

Формування та втілення національних інтересів України має безпосередньо корелюватися з національною ідеєю нашого народу як стратегією вітчизняного державотворення.

Реалізація національної ідеї повинна мати конкретний зміст, наповнюватися практичними кроками у розбудові Української держави. Українська національна ідея та відповідно державницький вітчизняний поступ мають ґрунтуватися на таких цінностях та пріоритетах, як соціальна справедливість, рівність усіх громадян перед законом, свобода життєвих стратегій, повага до національно-культурних традицій українського народу та етнонаціональних спільнот, що мешкають на її теренах, демократизм у всіх сферах суспільного життя, втілення моральних норм у соціальних відносинах тощо [6, с. 100].

Відповідно, без науково обґрунтованої та підтриманої громадянським суспільством національної ідеї вкрай складно визначати стратегічні національні інтереси, забезпечувати стабільність державотворчих процесів та підтримувати безпеку соціальної системи загалом.

Отже, першим у структурі національних інтересів України, що належить до постійної основи національної безпеки, є розвиток української модерної нації. Основоположними принципами у цьому поступі мають бути визнання українських національних цінностей та ідеалів, ґрунтування на українській національній ідеї, побудова національної правової держави і громадянського суспільства на засадах євроатлантичної цивілізації.

Для нації як політичного суб'єкта найголовнішим є збереження її ідентичності і культурномовної самобутності у властивій саме цій нації формі, тобто у формі реалізації національної ідеї [7, с. 37]. Через це пріоритетні політичні інтереси нації спрямовуються на подальшу консолідацію спільноти, на створення чи збереження власної державності та налагодження відносин з іншими націями-державами.

На жаль, в Україні виділяються кілька груп ідентичностей, які прагнуть стати загальнонаціональними.

Перша – національно-патріотичні ідентичності, що ґрунтуються на збереженні самобутності українського народу, його культури, мови, звичаїв, традицій. Друга група – проєвропейські ідентичності, що підтримують європейські демократичні цінності та спрямовують Україну до тіснішої інтеграції та входження до Європейського Союзу. Третя – проросійські ідентичності, що активно підтримують поширення так званого «русского міра», впровадження російської мови на теренах України та активне зближення з Російською Федерацією.

Саме проросійська ідентичність і недостатній рівень загальнонаціональної ідентичності на Сході та Півдні країни й спричинили відцентрові та сепаратистські тенденції у частини населення цих регіонів та певною мірою сприяли формуванню сприятливого ґрунту для російської інтервенції в Криму та окремих районах Донецької й Луганської областей [8, с. 46].

Тому першочерговим завданням для української держави, правлячої і інтелектуальної еліти, політичних партій і громадських організацій, волонтерів є вироблення загальнонаціональної ідентичності. Така праця послужить національному самозбереженню, особливо після реінтеграції тимчасово окупованих територій, дасть змогу зберегти національну специфіку в умовах нинішньої глобалізації.

Реалізація національних інтересів відбувається через різні інститути політичної системи, а саме: державу, політичні партії, громадські організації, церкву. Але оскільки держава є найбільш суверенним інститутом, то вона і є основним механізмом представлення, реалізації і захисту національних інтересів. Без національної держави реалізація національних інтересів національної спільноти зводиться до нуля.

Особлива роль відводиться державі у представленні нею національних інтересів на зовнішньополітичній арені. Вся зовнішньополітична діяльність держав виражається насамперед у прагненні відстоювати свої дійсні чи надумані національні інтереси. При цьому національний інтерес є усвідомленням і відображенням державних потреб, які відстоюються лідерами такої держави. Тому у цьому контексті під національним інтересом треба розуміти національно-державний інтерес. Традиційно головний національно-державний інтерес включає три основні елементи:

- воєнну безпеку;
- економічне процвітання і розвиток;
- державний суверенітет як основу контролю над певною територією та населенням.

На сучасному етапі розвитку Українська держава зіткнулася із загрозами та викликами, які потребують негайного вирішення. Найбільш актуальними з них є:

- військова агресія Російської Федерації на території України;
- тимчасова окупація території Автономної Республіки Крим і міста Севастополя та подальші дії щодо дестабілізації обстановки у Балто-Чорноморсько-Каспійському регіоні;
- розвідувально-підривна і диверсійна діяльність, дії, спрямовані на розпалювання міжетнічної, міжконфесійної, соціальної ворожнечі і ненависті, сепаратизму і тероризму, створення і всебічна підтримка, зокрема військова, маріонеткових квазідержавних утворень на тимчасово окупованій території частин Донецької та Луганської областей;

– нарощування військових угруповань біля кордонів України та на тимчасово окупованій території країни, у тому числі й перспектива розміщення на півострові Крим тактичної ядерної зброї;

– інформаційно-психологічна війна, приниження української мови і культури, фальшування української історії, формування російськими засобами масової комунікації альтернативної до дійсності викривленої інформаційної картини світу [9, с. 89–90].

Ці надзвичайно серйозні виклики загалом загрожують існуванню Української держави. Для їх вирішення потрібна сильна держава, яка б представляла і захищала національні інтереси громадян, мала довіру і підтримку громадянського суспільства та національного бізнесу.

Однак такого статусу українська держава поки що не має. З одного боку, це тому, що за роки незалежності в Україні державні інтереси неодноразово підмінялися егоїстичними інтересами правлячого класу. Особливо великої шкоди нашому державотворенню й суспільному розвитку завдала донецька квазіеліта на чолі з Президентом В. Януковичем. Спираючись в основному на олігархат, зрощений з кримінальними групами, реалізуючи неукраїнські національні інтереси, вона поставила під загрозу навіть формальне існування України як незалежної держави, посиливши її залежність від Російської Федерації.

Яскраво негативним прикладом неузгодженості національних інтересів української держави є суперечності, які висловлюються в позиціях політичних лідерів на міжнародній арені. Вони поглиблюють розбіжності всередині держави і сприяють нерозумінню геополітичних інтересів України впливовими світовими гравцями.

Тож другим серед основоположних національних інтересів України є проведення системи фундаментальних інфраструктурних реформ для творення України як суверенної держави, життя якої визначається європейським цивілізаційним вибором.

У цьому контексті владній еліті потрібно спрямувати зусилля на:

- 1) зміцнення і розвиток демократії;
- 2) утвердження верховенства права, створення правової держави;
- 3) становлення владної системи стримувань і противаг;
- 4) удосконалення механізмів формування державних органів влади й органів місцевого самоврядування, співвідношення між зазначеними органами в цілях зміцнення народовладдя;
- 5) підвищення ефективності механізмів схвалення й виконання державних рішень;
- 6) підвищення професіоналізму державних службовців;
- 7) реальну боротьбу з пандемією корупції, хабарництва, зрощення політики, бізнесу й кримінальних груп;
- 8) формування довіри до державних органів влади.

Та першочерговими стратегічними завданнями державної політики національної безпеки для України на цей час є відновлення територіальної цілісності країни та сукупності демократичних інститутів на всій її території, єдності всіх громадян України та всіх її регіонів, реінтеграція тимчасово окупованих територій після їх звільнення.

Виразником національних інтересів за демократичного режиму є не лише нація та держава. Політична мобілізація населення здійснюється також громадянським суспільством. Саме в ньому формуються суспільна свідомість і громадянська відповідальність, здатні впливати на вироблення основних параметрів загальнонаціональних інтересів. Тому інститути громадянського суспільства відіграють надзвичайно важливу роль в усвідомленні, реалізації й захисті національних інтересів.

Розвиток громадянського суспільства, що забезпечує свободу людини і громадянина, безпосередньо впливає на рівень національної безпеки. З огляду на це вважаємо доцільним розглянути стан розвитку громадянського суспільства в сучасній Україні.

Україна належить до держав, які поки що не сформували громадянське суспільство, але й не є прихильниками диктаторської влади. За моніторингом громадської думки у 2016 році, проведеним Інститутом соціології НАН України, демократію як найкращий з політичних устроїв для сучасної держави називають уже 69% громадян і лише 11% висловлюють протилежну точку зору. Дві третини громадян України незадоволені сьогодні розвитком демократії в країні, а кількість задоволених порівняно з 2014 роком зменшилась більш ніж удвічі [10, с. 22].

Здавалося б, українці нарешті демонструють стійку відданість демократії, вбачають запоруку успіху держави виключно у демократичному шляху розвитку. Однак у разі більш детального аналізу стає зрозуміло, що це не зовсім так. Погоджуємося з думкою О. Хорошилова, що демократичні цінності в масовій свідомості українців відіграють роль своєрідних «ритуальних заклинань», а не глибинних настановлень, що виконують мотиваційну функцію [11, с. 55].

Беручи до уваги такі показники, як відповідальність/безвідповідальність за стан справ у країні, відчуття можливості/неможливості контролювати владу, належність громадян до громадських об'єднань і політичних партій, схильність до патерналізму, проаналізуємо сучасний стан політичної свідомості українських громадян.

Соціологічні опитування з року в рік підтверджують наявність великої кількості громадян, які не відчують відповідальності за стан справ у країні чи населеному пункті, де вони мешкають. Навіть після Революції Гідності жодної відповідальності за стан справ у країні не відчують 56%. Так само близько половини респондентів не відчують відповідальності за стан справ у своєму населеному пункті.

Безвідповідальність в українському суспільстві проявляється і у відсутності традиції контролю за тими, кому делегуються владні повноваження. Громадяни не цікавляться програмами політичних партій і кандидатів, продовжуючи їх вибирати за якимись особистими симпатіями, соціально-демагогічними обіцянками чи подачками у виборчий період. Як підтверджують відповіді більшості опитаних, люди лише вибирають владу, а далі, як вони вважають, від них нічого не залежить [12, с. 161].

Розглядаючи основний організаційно-структурний компонент вітчизняного громадянського суспільства, а саме мережу неурядових громадських організацій, зазначимо, що однією з гострих проблем їх розвитку є низька участь громадян у їх діяльності. Так, моніторингові опитування з цього приводу свідчать, що натепер переважна частка респондентів (понад 80%) не належать до жодної з громадських організацій від політичної партії до творчої спілки. Основні фактори неучасті громадян у добровільних громадських об'єднаннях, на думку В. Степаненко, – це байдужість, пасивність людей до суспільного життя та зневіра у власних можливостях захистити свої права та інтереси [13, с. 270].

Патерналізм українських громадян проявляється у бажанні ними сильної влади. Відповідаючи на запитання: чи погоджуєтесь Ви з думкою, що сильний керівник може зробити для нашої країни більше ніж усі закони та дискусії, більше 60% погоджуються з цією тезою. Згідно з результатами багаторічних досліджень українці залишаються прихильниками президентської республіки, де президент чинитиме вирішальний вплив на внутрішню та зовнішню політику держави. Лише кожен п'ятий вважає, що президент має ділитися владою з прем'єр-міністром, затвердженим парламентом, як це відбувається в нашій країні зараз. І всього 6% виступає проти інституту президентства [14, с. 108].

Критично налаштовані українці і з приводу багатопартійної системи в Україні. Близько половини респондентів відповідають, що вона взагалі не потрібна.

Безумовним позитивом є те, що останніми роками для наших громадян суттєво підвищилися демократичні політико-громадянські цінності. Тут особливо виділяється цінність державної незалежності України. Порівняно висока значущість інших політико-громадянських цінностей, на нашу думку, зумовлюється насамперед очікуваннями громадян щодо можливостей демократії і демократичних практик у нашій країні. Проте це переважно сподівання людей, за класифікацією Є. Головахи, з пасивно-демократичною політичною культурою. За десять років з 2006 по 2016 рік можна простежити динаміку розподілу населення України за типами політичної культури.

Динаміка розподілу населення України за типами політичної культури [15]

2006	2016
Активно-тоталітарний	
34,0	13,5
Пасивно-тоталітарний	
21,4	7,4
Активно-демократичний	
18,2	21,0
Пасивно-демократичний	
26,4	58,1

З таблиці зрозуміло, що модальний тип з активно-тоталітарного змінився на пасивно-демократичний, і це досить суттєві зміни. 58,1% громадян хотіли б мати демократію, але самі не готові відстоювати свої права, контролювати владу.

Викликає надію і зростання кількості людей з активно-демократичною культурою. І хоча їх поки що лише 21%, вони можуть стати рушійною силою у каталізації процесів формування громадянського суспільства. Яскравим прикладом цього в Україні були Помаранчевий майдан і Революція Гідності, організація добровольчих батальйонів і волонтерського руху.

Вочевидь, створення ефективної моделі громадянського суспільства із властивими йому функціями контролю за діями влади є третім ключовим національним інтересом у контексті досягнення національної безпеки.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи вищесказане, можна зробити висновок, що за умов перехідного стану, у якому перебуває наша країна, коли досі залишаються не вирішеними багато з аспектів політичної й економічної трансформації, національні інтереси мають бути фундаментальною основою національної безпеки України.

Та обставина, що Україна протягом століть практично не мала традицій розвитку власної державності, не могла не накласти свого відбитку на характер її національних інтересів в умовах незалежного розвитку. Зокрема, сутність їх багато в чому визначається в наш час необхідністю вдосконалення процесу державотворення, закріплення власної державності, її самозбереження, формування української нації, патріотичного виховання громадян.

Нація перебуває в небезпеці, коли існує загроза її національним інтересам – об'єктивним потребам матеріального та духовного існування як внутрішньоцілісного та самобутнього соціального утворення.

Визначення та реалізація національних інтересів являє собою складний, тривалий, багатоступінчастий процес, в якому беруть участь різні суб'єкти соціальної системи. Найкраще реалізація національних інтересів відбувається у взаємозв'язку громадянського суспільства й держави. Порушення цієї взаємодії, гегемонія одного з начал і слабкість, пригніченість іншого завдають збитку національним інтересам, деформуючи їх.

Серед основоположних національних інтересів у сучасній Україні є формування модерної української нації, розбудова правової держави та громадянського суспільства, покращення матеріального добробуту громадян.

Реалізація цих інтересів дасть змогу знайти гідні відповіді на сучасні безпекові виклики, що стоять перед Україною.

Список використаної літератури

1. Костенко Г.Ф. Теоретичні аспекти стратегії національної безпеки : навчальний посібник. Київ : ДЕМІД, 2002. 144 с.
2. Горбулін В.П., Качинський А.Б. Засади національної безпеки України. Київ : Інтертехнологія, 2009. 272 с.
3. Ситник Г.П. Про один із підходів визначення ієрархії національних інтересів у процесі розробки стратегії національної безпеки України. *Університетські наукові записки*. 2005. № 3 (15). С. 309–313.
4. Конституція України. Харків : ТОВ «Одіссей», 2009. 48 с.
5. Антонюк О. Основи етнополітики : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : МАУП, 2005. 432 с.
6. Калиновський Ю.Ю. Національна ідея як ціннісна детермінанта державотворчого процесу в Україні. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Харків : Право, 2016. № 1 (28). С. 98–106.
7. Медвідь Ф.М. Українська національна ідея як детермінанта державотворчих процесів. *Політичний менеджмент*. 2005. № 1 (10). С. 35–43.
8. Гай-Нижник П.П. Росія проти України (1990–2016 рр.): від політики шантажу і примусу до війни на поглинання та спроби знищення. Київ : «МП Леся», 2017. 332 с.
9. Агресія Росії проти України: історичні передумови та сучасні виклики / керівник проекту, упоряд. і наук. ред. П.П. Гай-Нижник. Київ : Леся, 2016. 586 с.
10. Ворона В. Вимірювання стану і динаміки суспільства. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*. Київ : Ін-т соціології НАН України, 2016. Вип. 3 (17). С. 13–23.
11. Хорошилов О. Український варіант демократизації. *Політичний менеджмент*, 2005. № 1 (10). С. 52–57.
12. Мартинюк І., Соболева Н. Формування довіри як передумова інтеграції суспільства: довірчі відносини в сучасному українському соціумі. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*. Київ : Ін-т соціології НАН України, 2016. Вип. 3 (17). С. 150–166.
13. Степаненко В. Громадянське суспільство: дискурси і практики. Київ : Ін-т соціології НАНУ, 2015. 420 с.
14. Шутьга О. Формування політичної демократичної свідомості в контексті зміни символічних універсумів в Україні. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*. Київ : Ін-т соціології НАН України, 2016. Вип. 3 (17). С. 103–111.
15. Головаха Е. Как изменились украинцы за 25 лет независимости. URL: <https://focus.ua> (дата звернення: 15.04.2020).

**SYSTEMATIZATION AND CLASSIFICATION OF NATIONAL INTERESTS
IN THE CONTEXT OF UKRAINIAN NATIONAL SECURITY****Oleksii Mateta***Kremenchug Flight College of the Kharkov National University of Internal Affairs
Peremohy str., 17/6, 39605, Kremenchug, Poltava region, Ukraine*

The article deals with the problem of systematization and classification of national interests in the context of national security of Ukraine. The fundamental national interests of our society at the present stage of development have been determined. Emphasis is placed on the fact that the systematization of national interests is a rather complex, multifaceted process. While considering the interests according to the categories, a situation may happen where the same national interest relates to several categories at the same time. Also there is a debatable question of determining the importance level of a particular interest.

The author analyzed the subjective components of national interests. Assumptions are made about the most optimal subjectivity of national interests to achieve national security, namely – the nation – civil society – the state.

It is noted that the formation and implementation of national interests of Ukraine should be directly correlated with the national idea of our people as a strategy of domestic statehood. Accordingly, without a scientifically sound and supported by civil society national idea, it is extremely difficult to determine strategic national interests, ensure the stability of state-building processes and maintain the security of the social system as a whole.

The development of the Ukrainian modern nation is a priority in the structure of Ukraine's national interests, which belongs to the permanent basis of national security. The fundamental principles in this process should be the recognition of Ukrainian national values and ideals, based on the Ukrainian national idea, building a national rule of law and civil society on the basis of Euro-Atlantic civilization.

The author concludes that in the conditions of the transitional state in which our country finds itself, when many aspects of political and economic transformation still remain unresolved, national interests should become the fundamental basis of Ukraine's national security. The national interests of Ukraine, as a basis for the safe existence of our state, should not only be proclaimed in political programs, but also enshrined in national legislation, be correlated with the legal values of a democratic society.

Key words: national security, national interests, nation, identity, national idea, state, civil society.

УДК 323.21/316.776.3/35.077.2

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2020.31.22>

ПРОБЛЕМА ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ ЕЛЕКТРОННИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

Наталія Мельничук

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Інститут міжнародних відносин, кафедра міжнародної інформації,
вул. Юрія Іллєнка (Мельникова), 36/1, 04119, м. Київ, Україна*

Статтю присвячено дослідженню актуальної сфери розвитку сучасного суспільства – проблемі недостатнього рівня ефективності електронних послуг в Україні. Реалізація Концепції електронного урядування передбачає не лише здійснення низки реформ та впровадження принципів цифровізації та надання е-послуг. Важливим складником процесу є готовність суспільства до сприйняття та користування цими послугами, і надалі до е-участі в процесах державного управління та е-демократії. Тому фокус дослідження сконцентровано саме на чинниках недостатнього рівня сприйняття громадянами електронних послуг.

Нині ІКТ усе більше охоплюють усі сфери життя суспільства, сучасний світ стає все більш залежним від інформаційних технологій. Рівень використання інформаційних технологій провідним чином визначає швидкість, якість опрацювання величезних обсягів даних, ефективність прийняття рішень та налагодження процесів управління, зручність надання послуг, а отже, конкурентоздатність і, врешті, виживання в світі надшвидких процесів.

Сфера управління державою не стала винятком. Інтерес дослідників нині викликає не стільки питання необхідності запровадження інформаційних технологій у процеси урядування (це вже не викликає сумнівів), скільки питання підвищення ефективності діючої в країні моделі електронного урядування та переведення в електронну чи онлайн-форму повного спектра послуг для громадянина. Проте більшість досліджень щодо реалізації принципів електронного урядування в Україні стосуються насамперед ролі держави в цьому процесі: законодавчих норм та процедур надання електронних послуг, вивчення різних моделей реалізації електронного уряду в країнах світу, організації онлайн-порталів та хабів доступу до таких послуг, проблемі інфраструктури та наявності персоналу. Водночас проблемі популяризації електронних послуг серед населення приділяється не досить уваги. А інформаційні проекти, покликані подолати цю проблему, спрямовані традиційним чином згори вниз, від уряду до громадянина, і не досягають повної ефективності. Але без налагодження зворотного процесу залучення громадян до управління державою, свідомого раціонального користування електронними послугами та ефективної участі у впровадженні електронного урядування досягти мети розбудови сучасної демократичної конкурентоздатної країни неможливо.

Метою цієї статті є спроба визначити основні чинники проблеми недостатнього рівня використання електронних послуг в Україні та структурувати їх за напрямом впливу. Отримані результати можуть бути використані під час планування державного комунікаційного проекту з метою популяризації е-послуг в Україні.

Ключові слова: електронне урядування, електронний уряд, цифровізація, електронні послуги, е-участь, цифрові компетенції, цифрова грамотність.

Прийнята Урядом України Концепція розвитку електронного урядування (2017 р.) покликана забезпечити реалізацію в країні європейських стандартів надання електронних адміністративних послуг, досягнення високого рівня розвитку всіх складників ефективного державного управління, серед яких важливе місце посідають характеристики е-управ-

ління, е-участі та е-демократії. Концепція розглядає електронне урядування як «форму організації державного управління, яка сприяє підвищенню ефективності, відкритості та прозорості діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування з використанням інформаційно-телекомунікаційних технологій для формування нового типу держави, орієнтованої на задоволення потреб громадян» [1].

Реалізація Концепції покликана дати можливість підвищити ефективність управлінських процесів на всіх рівнях вертикалі влади від загальнодержавних до місцевих, покращити якість надання адміністративних послуг, збільшити рівень залученості громадян до управління державою, подолати проблему корупції та бюрократії, реалізувати завдання демократизації, прозорості, результативності уряду, а в результаті – продуктивного розвитку, інвестиційної привабливості та конкурентоспроможності України на міжнародній арені.

Сучасні розуміння ефективного державного управління на базі принципів електронного управління передбачають активну участь громадянина в державотворчих процесах за допомогою ІКТ. «Якщо раніше <...> акцентувалася увага на тому, що держава має обслуговувати своїх громадян, то сьогодні має йтися про формування партнерських відносин між державою і громадянами, про їх спільний внесок і дії щодо вирішення назрілих питань» [2, с. 4]. Громадянин виступає вже не просто реципієнтом управлінських впливів, а повноцінним учасником процесів управління державою. Не просто користується окремими електронними послугами, а виступає в ролі «електронного Громадянина», який свідомо бере участь в суспільно-політичному процесі. Статус «електронного» Громадянина передбачає свідому залученість громадян до всіх політичних процесів у державі, що можливо лише за умови високого рівня політичної культури та громадянської свідомості в суспільстві на тлі зацікавленості громадян у процесах державотворення та розбудови сучасного демократичного конкурентоспроможного цифрового суспільства.

Характеристики інформатизації та цифровізації виступають основоположним інструментарієм реалізації принципів концепції електронного урядування, проте сама концепція цифровізації має більш широкі межі, ніж лише сфера управління державою. Принципи цифровізації, розроблені в проєкті «Цифрова адженда України – 2020» (грудень 2016 р.), визначають такі вимоги забезпечення сталого «цифрового розвитку» як для громадян України, так і для самої держави, як:

- 1) забезпечення кожному громадянину України рівних можливостей доступу до послуг, інформації та знань, що надаються на основі (ІКТ);
- 2) спрямування на створення переваг (вигід) у різноманітних сферах життєдіяльності людини та країни; досягнення цілей у різних аспектах повсякденного життя;
- 3) повна інтеграція в національні та регіональні стратегії і програми розвитку; всеохоплююча цифровізація, що трансформує наявні системи та сфери у нову цінність;
- 4) сприяння розвитку відкритого інформаційного суспільства;
- 5) цифровізація України має орієнтуватись на міжнародне, європейське та регіональне співробітництво з метою інтеграції України до ЄС, співробітництво та взаємодію на регіональних ринках;
- 6) розробка і використання відкритих, функціонально сумісних недискримінаційних стандартів; дотримання міжнародних та європейських стандартів у системах електронної комерції, біржових і фінансових ринків тощо;
- 7) зміцнення довіри, включаючи інформаційну безпеку, кібербезпеку, захист конфіденційності персональної інформації, недоторканності особистого життя та прав користувачів ІКТ;

8) цифровізація має стати об'єктом фокусного та комплексного державного управління; державне управління та політикум мають відігравати провідну роль у розробці, просуванні, впровадженні всеосяжних національних «цифрових» стратегій [3].

У разі дотримання цих принципів може бути забезпечено ефективну реалізацію Концепції е-урядування в країні не лише декларативно, але й раціональне використання громадянами країни її набутків. Лише за умови комплексного, звичайного, рутинного використання ІКТ для вирішення повсякденних завдань у побуті, навчанні, бізнесі та професійній діяльності тощо можна подолати підсвідомий супротив населення щодо користування е-послугами адміністративного характеру.

Саме тому показник цифровізації всіх можливих форм спілкування громадянина з державою виступає одним з основних критеріїв якості електронного урядування в країні поряд з показниками користування цими послугами. Разом ці два складники – можливість отримати електронну послугу (фізична та нормативна) та користування нею за її наявності – і становлять основу раціонального, ефективного електронного урядування.

Своєю чергою можливість отримати електронну послугу залежить від декількох факторів. Крім простої фізичної та законодавчої наявності механізму надання та отримання державних послуг в електронній формі (відповідні онлайн-платформи та нормативні процедури), держава має забезпечити технічну можливість для всіх без винятків громадян країни. Це насамперед питання створення належної інфраструктури, забезпечення всіх населених пунктів технічними засобами, комп'ютерною технікою, сталим Інтернетом, професійною онлайн- та офлайн-підтримкою. Важливим аспектом є передбачення можливості реалізації електронних державних послуг через мобільні додатки, хоча проблема сталою (у цьому разі вже мобільного зв'язку) залишається актуальною для багатьох малих населених пунктів України, особливо в гірських районах. Крім того, слід забезпечити в кожному населеному пункті можливість доступу до громадського пункту інтернет-зв'язку для представників малозабезпечених верств населення.

Одним з факторів, що знижує рівень реалізації можливості користування державними електронними послугами в Україні, є не досить високий рівень навичок користування інформаційними технологіями взагалі та засобами комп'ютерної техніки зокрема серед громадян країни. За даними соціологічного дослідження «Цифрова грамотність населення України», проведеного 2019 р. MLS Group за ініціативою Міністерства цифрової трансформації, 53% українців перебувають нижче позначки «базовий рівень» у питаннях цифрової грамотності. Із них взагалі не володіють цифровими навичками 15,1% українців, а володіють низьким рівнем цифрових навичок (нижче середнього) 37,9% громадян. Середній (базовий) рівень володіння цифровими навичками продемонструвало 21,5% українців і лише 25,5% володіють цифровими навичками на рівні вищому за середній [4, с. 19–22]. Дослідження базувалося на методології обрахунку Індексу цифрової економіки та суспільства, що використовується Європейською комісією.

Особливо проблема недостатнього рівня цифрової грамотності поширена серед громадян старшого віку, професійна активність яких прийшла на час паперової бюрократії. Якщо молодь нині активно використовує ІКТ як для розваг та спілкування, так і в навчальній чи професійній діяльності; велика частина громадян середнього віку починає більш активно користуватись онлайн-послугами на роботі та в повсякденному житті, звикає до електронного документообігу, то старше покоління все ще часто з острахом ставиться до «незрозумілих пристроїв». Побоювання не справитись, помилитись, зіпсувати стають на заваді поширенню електронних послуг серед таких громадян. Державна політика в сфері цифровізації має забезпечити реалізацію права всіх громадян користуватись е-послугами,

допомогти людям старшого віку опанувати інформаційні технології в обсязі, що дасть їм змогу в повному обсязі долучитись до процесів електронної демократії в країні. В Україні запроваджено Національну програму цифрової грамотності, в рамках якої 21.01.20 р. розпочато реалізацію проєкту «Дія: Цифрова освіта» – онлайн-платформи з безкоштовними освітніми серіалами щодо базових цифрових навичок для різних вікових категорій громадян, різних сфер діяльності (батьків, вчителів, бізнесу, державних службовців тощо), вирішення різних побутових питань [5]. За словами віце-прем'єр-міністра – Міністра цифрової трансформації Михайла Федорова, мета цього проєкту – «навчити мінімум 6 мільйонів українців цифрової грамотності за 3 роки. Причому 70% має бути віком від 30 до 60+ років» [6]. Застосування загальноєвропейських стандартів викладання та оцінки цифрової компетентності (зокрема, Рамка цифрової компетентності для громадян DigComp та Європейська рамка цифрових компетенцій для освітян DigComp Edu) дає змогу адекватно оцінити рівень розвитку та динаміку змін рівня володіння цифровими навичками в Україні порівняно з іншими країнами світу, рівно як ефективність державної політики, а також надає можливості запровадження успішного досвіду європейських країн.

Окремо слід згадати діяльність волонтерських рухів та громадських організацій у сфері інформаційної просвіти громадян похилого віку, популяризації серед цієї категорії українців електронних послуг та залучення до активного соціального життя. Серед таких проєктів – Університет третього віку В. Пилипишина, Всеукраїнська спілка активного довголіття «ІТ-бабусі», безкоштовні курси комп'ютерної грамотності для пенсіонерів у різних містах України на базі місцевих публічних бібліотек (за допомогою органів місцевого врядування). Діяльність таких проєктів не лише допомагає громадянам старшого віку більш упевнено користуватись електронними послугами, ефективно вирішувати повсякденні проблеми, але й брати активну участь у сучасному житті, відчувати себе частиною суспільства. За оцінками, в Україні більше 17% населення становлять громадяни віком від 65 років¹, це 7 мільйонів людей, більшості з яких потрібна допомога в опануванні цифровими компетенціями взагалі та електронними послугами зокрема. За 10 років цей показник, за статистичними оцінками різних джерел (напр., The Frederick S. Pardee Center for International Futures, USA), зросте до 21,5%, а до 2060 року становитиме майже 30%. А з урахуванням лише повнолітніх громадян (які вже можуть брати реальну участь у суспільному житті) відсоток людей старшого віку (65+) за 10 років становитиме 25%, а до 2060 р. уже 35% соціально активного населення². Завдання державної політики полягає в тому, щоб забезпечити цим громадянам стійку ефективну участь у житті суспільства; швидке, якісне, комфортне та безпечне користування державними послугами вже сьогодні та можливість ефективно підвищувати рівень особистих цифрових компетенцій із урахуванням вікових особливостей сприйняття і засвоєння новітніх технологій та специфіки структури інтересів і цінностей. Також традиційно ця частина населення характеризується більш високим рівнем громадянської активності, свідомості та відповідальності за суспільні та політичні процеси в державі (порівняно із представниками середньої вікової групи). Отже, забезпечити можливість брати активну участь у процесах електронної демократії є обов'язковою умовою ефективної реалізації Концепції розвитку електронного урядування в Україні.

Окремою проблемою виявилось нерозуміння процедури отримання е-послуги багатьма громадянами, іноді навіть незнання про таку можливість. Причому ця проблема стала актуальною для всіх вікових категорій українських громадян. Це свідчить про недостатню

¹ Обраховано на основі даних Державної служби статистики України [7].

² Для розрахунків використано прогностичні дані Pardee Center for International Futures, Denver University, USA щодо вікового розподілу населення України в 2030 р. та в 2060 р.

ефективність просвітницької роботи відповідних установ. Роль держави у вирішенні питання популяризації е-послуг, роз'яснення їх суті та мети, а також забезпечення онлайн-та офлайн-підтримки має бути першочерговою. Нині в Україні працює декілька інформаційних проєктів, ініційованих державними установами або громадськими організаціями, метою яких є збільшення рівня користування адміністративними послугами різного рівня онлайн. Так, у березні 2019 р. Державне агентство з питань електронного врядування започаткувало YouTube-кампанію «Тримай пораду від сусіда» для популяризації та роз'яснення щодо потенційно найбільш запитуваних електронних послуг серед громадян країни. Інший приклад – уже згадуваний вище проєкт «Дія: Цифрова освіта». На платформі представлено не лише ролики щодо цифрових компетенцій та персональної інформаційної безпеки, але й присвячені питанням пошуку роботи та подачі резюме, оплати комунальних платежів, а також роз'ясненням інструментів е-демократії та відкритих даних для бізнесу. Під час розробки проєкту було враховано специфіку та структуру поточних потреб українців (див. [4]). Цей проєкт об'єднує онлайн-платформу та мережу офлайн-хабів, планується співпраця з державними центрами зайнятості. Але вагомим недоліком є недостатній рівень обізнаності серед населення щодо наявності та функціонування цього проєкту. Інформаційна кампанія щодо його популяризації проводиться більшою мірою або онлайн, або через власну мережу хабів, таким чином більша частина цільової аудиторії залишається поза охопленням.

Іншою проблемою на шляху популяризації е-послуг в українському суспільстві стає недовіра громадян до характеристик надійності та безпеки електронних послуг. І тут найбільш незахищеними виявилися вікові категорії до 16 років та старше покоління 60+ [4, с. 196]. Причому недовіра до безпеки ІКТ поєднується із традиційною недовірою до нововведень загалом та до діяльності уряду зокрема. Звичка пересічного громадянина пояснювати будь-які запровадження з боку урядових структур прихованими корупційними, бюрократичними чи особистісними намірами стає на заваді багатьом прогресивним ідеям. Недостатній рівень знань та навичок з інформаційної безпеки (навіть базових) у більше ніж половини цільової аудиторії є причиною того, що часто вибір робиться на користь «паперовим» чи «фізичним» адміністративним послугам, де це можливо. А негативний стереотип чиновника, сформований ще з часів царів, і нині є однією з причин низької суспільної активності громадян.

Також варто зауважити значний рівень консервативності переконань та поведінки серед населення. Особливо це стосується представників старшого покоління, які надають перевагу звичним перевіреним алгоритмам та процедурам та не бажають змінювати напрацьовані шаблони. Хоча справедливо зазначити, що поведінковий консерватизм притаманний і середнім віковим групам. Але тут небажання змінювати робочі шаблони пояснюється частіше відсутністю часу або ресурсів, щоб розібратись із новими процедурами та оцінити їх переваги. Загалом негативна ситуація із пандемією та жорсткий карантин у контексті популяризації е-послуг мали позитивний ефект. Люди змушені були використовувати нові для себе інструменти всупереч бажанням та страхам. Крім того, опанування нових послуг онлайн стає життєвою необхідністю з огляду на реальну загрозу знову опинитись в умовах жорсткого карантину. Значна частина громадян та представників бізнесу мали можливість отримати досвід використання онлайн-послуг і далі вже зможуть розширювати цей досвід і на інші сфери життєдіяльності.

Досліджуючи проблему реалізації та функціонування е-урядування в Україні, можна виділити дві загальні групи факторів, що спричиняють уповільнення поширення е-послуг серед населення країни. Перша пов'язана із технічними та нормативними заходами реалі-

зації Концепції розвитку електронного урядування в Україні. Характеризує процес впровадження е-урядування згори до низу – від держави до громадян. Серед таких факторів – і відсутність комплексної стратегії впровадження е-урядування, цифрової трансформації всіх сфер діяльності держави, сутнісної наскрізної зміни. Нині реалізуються декілька державних проєктів із запровадження е-послуг для населення та бізнесу в різних сферах, але всі вони є розрізненими. Спроби об'єднати їх у загальну стійку структуру мають привести до сутнісної трансформації та суттєвого розвитку.

Друга група факторів характеризує процес впровадження е-урядування з боку громадян, стосується сприйняття та розуміння ними суті, мети та особистісних переваг процесів е-демократії. Основними перепонами на шляху повсюдного впровадження е-послуг стають недостатній рівень цифрових компетенцій громадян, національні стереотипи недовіри до чиновництва взагалі (що поширюються і на «віртуальний державний офіс» зокрема), відсутність навичок інформаційної безпеки у значної частини громадян, консервативні поведінкові шаблони. А часто і недостатній рівень обізнаності про наявні можливості та процедури отримання е-послуг. Ситуація із недовірою до е-послуг потроху змінюється на краще, але ці зміни не досить швидкі, щоб значна частина громадян переконалась у перевагах запровадження процесів е-урядування в країні. Насамперед ці фактори свідчать про недостатню або неефективну інформаційну роботу держави щодо популяризації е-послуг у країні. Без комплексного спрямованого комунікаційного впливу сформувати свідоме користування е-послугами, а в перспективі забезпечити високий розвиток е-участі та е-демократії практично не видається можливим.

Держава має приділити значну увагу формуванню репутації сучасної влади як прозорої, чесної, ефективною, професійною, демократичною та відкритою. Спрямувати зусилля на подолання стереотипів сприйняття чиновника як представника корупційної бюрократичної системи. Лише сформувавши достатній рівень довіри до держави та державних інституцій з боку громадян, можна досягти свідомої громадянської активності, справді реалізувати принципи е-демократії. Комунікаційний проєкт має забезпечити максимальне охоплення інформаційними впливами всіх ЦА в межах проєкту у разі економії ресурсів за рахунок «керованих ланцюгів впливів».

Список використаної літератури

1. Концепція розвитку електронного урядування в Україні : схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 20.09.2017 р. № 649-р. *База даних «Законодавство України»* / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2017-r#n14> (дата звернення: 12.07.2020).
2. Зарубіжний досвід упровадження електронного урядування / Т. Камінська та ін. ; за заг. ред. С.А. Чукут. Київ, 2008. 200 с.
3. Цифрова адженда України – 2020 («Цифровий порядок денний» – 2020). Концептуальні засади (версія 1.0). Грудень, 2016. URL: <https://ucco.org.ua/uploads/files/58e78ee3c3922.pdf> (дата звернення: 15.08.2020).
4. Цифрова грамотність населення України. Соціологічне дослідження. 2019. URL: https://osvita.diia.gov.ua/uploads/0/585-cifrova_gramotnist_naselenna_ukraini_2019_compressed.pdf (дата звернення: 18.08.2020).
5. Дія: Цифрова освіта. URL: <https://osvita.diia.gov.ua/> (дата звернення: 20.08.2020).
6. Олексій Гончарук: Національна освітня платформа з цифрової грамотності «Дія: Цифрова освіта» стартує вже 21 січня. *Урядовий портал* : офіц. вебсайт. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/oleksij-goncharuk-nacionalna-osvitnya-platforma-z>

cifrovoyi-gramotnosti-diya-cifrova-osvita-startuye-vzhe-21-sichnya (дата звернення: 17.08.2020).

7. Розподіл постійного населення України за статтю та віком на 1 січня 2020 року. / Державна служба статистики України. URL: http://database.ukrcensus.gov.ua/PXWEB2007/ukr/publ_new1/2020/roz_nas20.pdf (дата звернення: 30.07.2020).

THE PROBLEM OF E-SERVICES' POPULARIZATION IN UKRAINE

Nataliya Melnychuk

Taras Shevchenko National University of Kyiv,

Institute of International Relations, Department of International Information

Yuriy Illenko (Melnikova) str., 36/1, 04119, Kyiv, Ukraine

The article is devoted to the study of the problem of insufficient level of efficiency of implementation and functioning of electronic services in Ukraine, which is actual topic for the development of modern society. Implementation of the Concept of e-government foresees not only the fulfilment of a number of reforms and the enactment of the principles of digitalization and the provision of e-services. An important component of the process is the readiness of society to perceive and apply these services, and further, readiness to e-participation and e-democracy. Therefore, the factors of insufficient level of citizens' perception of electronic services became a pinpoint of this study.

Today, ICT is increasingly covering all spheres of society. The modern world is becoming increasingly dependent on information technology. The level of use of information technology to a large extent determines the speed, quality of processing huge amounts of data, efficiency of decision-making and organizing of management processes, convenience of service delivery, and hence competitiveness and, ultimately, survival in a world of ultra-fast processes.

The sphere of state governance is no exception. Today researchers are interested not so much in the need to introduce information technology in government processes (this is no longer in doubt) as in improving the efficiency of the country's e-government model and transforming the full range of state services for citizens into electronic or online form. However, most studies on the implementation of e-government in Ukraine relate for the most part to the role of the state in this process: legislation norms and procedures for providing e-services, studying different models of e-government in the world, organizing online portals and hubs for access to e-services, problems of infrastructure and availability of staff. At the same time, the attention paid to the problem of popularizing electronic services among the population is highly insufficient. And information projects designed to overcome this problem are traditionally directed from top to bottom, from government to the citizen, and do not achieve full effectiveness. But without establishing a reverse process of involving citizens in government, conscious rational use of e-services and effective participation in the implementation of e-government it is impossible to achieve the status of a modern democratic competitive country.

The purpose of this article is attempt to identify the main factors of the problem of insufficient use of electronic services in Ukraine and structure them by direction of influence. The obtained results can be used in planning a state communication project aimed to promote e-services in Ukraine.

Key words: e-governance, e-government, digitization, e-services, e-participation, digital competencies, digital literacy.

УДК 327

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2020.31.23>

СПОЛУЧЕНІ ШТАТИ АМЕРИКИ ТА НОВА ЄВРОПА ЯК ГЛОБАЛЬНІ ПОЛІТИЧНІ СУБ'ЄКТИ ТА ГАРАНТИ СВІТОВОГО ДЕМОКРАТИЧНОГО РОЗВИТКУ

Святослав Мотрен

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки,
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна*

Аналізуючи політичну картину сучасного світу, не важко помітити – перегрупування сил між провідними потугами відбулось суттєве. Усунення радянської загрози, зменшення значення військової потужності США як пильного вартового супроти східного агресора додали нових барв до ідеї Об'єднаної Європи. Однозначно можна стверджувати: попри будь-які внутрішні розбіжності вона не виступатиме як молодший спільник США. Щодо економічної динаміки, то європейські потужності демонструють такі вражаючі темпи розвитку, що незабаром Нова Європа зможе впевнено претендувати на світове лідерство. Економічний успіх однозначно сприяє зростанню її статусу як глобального суб'єкта. Водночас вона все ще лишається слабкою як політична одиниця, оскільки рівень її внутрішньої уніфікації, з огляду на соціоекономічні, культурні, політико-ідеологічні показники, є доволі незначним. Чи відбудеться Нова Європа як повноцінний суб'єкт на міжнародній арені, залежить від того, наскільки швидко і доброту вона зможе залагодити внутрішні суперечності, випрацювати і поглибити єдину інституційну і світоглядну структуру. Очевидно, це – довготривалий процес і розтягнеться щонайменше на кілька десятиріч. Втім це не завадить Європі чітко демонструвати свою автономну політичну суб'єктність.

Формування концепції Нової Європи найбільше актуалізувала спрямованість євроінтеграційних процесів на Схід і включення до євроспільноти країн, що перебували в комуністичній зоні. Однак невдовзі її доповнили змістовним положенням про артикуляцію самостійної суб'єктності у світі з оперттям на ідею морального лідерства. Дві згубні світові війни і понад сорок років напруженого протистояння від «холодної війни» виробили стійке прагнення об'єднаної Європи, що відповідає очікуванням мирного співіснування, економічної сталості і процвітання. На Нову Європу покладають надії як на провідного носія «м'якої» сили, котрий втілюватиме в світовому владному дискурсі принципи міжнародного права і справедливості, зможе запропонувати адекватну програму розвитку після зміни глобального політичного сценарію.

Ключові слова: Нова Європа, Нова Америка, глобальне політичне лідерство, «м'яка сила», демократичне позиціонування.

Європа, варто віддати їй належне, досить успішно виконувала це завдання, здійснюючи впродовж останніх років відповідну зовнішньополітичну стратегію. Насамперед вона передбачала виплекання образу виразника ідей просвітництва і людського прогресу, що послуговуватиметься «м'якими» засобами впливу, зміцнюватиме транснаціональні інститути й угоди. Ідеєю, що довершувала концепцію, була нормативна і моральна перевага над США. У контексті співвідношення війни і миру Європа позиціонувала себе як більш витончений і освічений гравець, підкреслюючи різкий контраст між своїм політично-моральним кодексом і безцеремонною політикою США. Загалом концепція Нової Європи чітко узгоджувалася зі сподіваннями нового світового порядку, якісного оновлення політичних відносин відповідно до принципів взаємної ввічливості та люб'язності у глобальних стосунках [12].

Проте не забарилося нагадати про себе доленосне питання: як втілити ці принципи в контексті динамічного, плюралістичного, мультикультурного міжнародного середовища, що функціонує на основі вже сформованої системи зв'язків? Адже допоки механізм системи, стержень якої – суперницький характер політичної взаємодії, лишається незмінним, неможливо матеріалізувати ідею, визначену в категоріях глобальної демократії [1, с. 109–111]. Сутність її становить система, за якої характер політичних відносин відповідає принципам чесності і справедливості, а влада здійснюється у рамках стриманого, врівноваженого, морально витриманого самонастрою. Нині ж, як бачимо, перспективи досягнення такого формату стосунків дещо захмарні. Проблематичність утвердження цих принципів очевидна з огляду на суперечливість власної природи суб'єктів, розходження у внутрішніх ідентифікаційних засадах, що неминуче позначається розладами на характері міжсуб'єктної взаємодії, зокрема й на глобальному рівні.

Все ж, видається, що проєкт глобальної демократії придатний до виконання. Як вважає З. Ібрагім, ключова відповідальність у процесі змін неминуче лягає на плечі провідних суб'єктів. Саме вони здатні перетворити стратегію, що розроблена лише як теоретичний додаток, на практичний майданчик для співжиття, де будуються договірні, комплементарні відносини. На його думку, порукою довготривалого державного розвитку є дві ключові сили: добре врядування та демократія. Вони ж здатні забезпечити стабільність і привнести плідотворний ефект на міжнародній арені. Глобальний політичний устрій за таких умов характеризуватиметься демократичністю, ефективним управлінням, що в кінцевому підсумку дасть змогу вичерпно реалізувати концепцію спільного блага [8, с. 419].

Отже, поштовх у напрямі до кращого врядування вимагає якісного зрушення в системі глобальної політики, а це, своєю чергою, залежить від інтенцій сильних світу цього, зокрема США. Не скидаючи з рахунку Європу зовсім, З. Ібрагім упевнений, що саме США володіють найбільшою здатністю реформувати світовий політичний устрій відповідно до принципів демократії та діалогу. Водночас вказує на їхню схильність піддаватись спокусі гегемонічного застосування влади або навіть зловживати нею на засадах проімперських амбіцій. Втім традиційна моральна постава Америки, наголошує вчений, свідчить про успішний досвід подолання в собі цих деструктивних інтенцій [8, с. 420]. Її суб'єктність ґрунтується на ідентифікації себе як глобальної нації, що спирається на колосальні економічні і військові ресурси. Саме національна ідентичність виводить США далеко вперед порівняно з іншими глобальними суб'єктами. Наднаціональні утворення теоретично можуть конкурувати з Америкою, однак вони не будуть здатні компенсувати цю перевагу. Внутрішня інтегрованість країни надає змогу незалежно від усіх захищати свої особливі інтереси. Крім цього, США чи не єдині, хто реально вже нині може відстоювати універсальні цінності демократії і сприяти досягненню міжнародного порозуміння. У разі політичної незграбності і внутрішньої ламкості інших конкурентоспроможних гравців надпотужна військова машина безперечно ставить Сполучені Штати в унікальне становище.

Порівняно з ідентифікаційним конструктом США концепція Нової Європи містить кілька слабких сторін, що вимагають прискіпливого критичного огляду. По-перше, як суб'єкт вона характеризується певною незавершеністю, її «Я» становить поєднання розніженості і квалості. По-друге, відображає саяво радше показного блиску носія «м'якої сили», представляє себе як дружньо налаштованого глобального соціального працівника, залишаючи зокрема для США функції суворого блюстителя порядку. Це виявляє зворотний бік європейської мрії: за пишною моральною риторикою (утримуваною, як слушно зауважує Г. Шмідт, не за свій кошт [11]) приховується нерозуміння і втеча від реальної політичної практики. Крім цих зовнішніх дисонансів, наявні й суто внутрішні труднощі:

процеси соціальної інтеграції відзначаються недостатньою злагодженістю, не знімають тих протиріч, зокрема культурних розбіжностей, що існують нині у регіоні. Європа болісно переживає одну з ключових проблем сучасного глобалізованого світу – відкриття стихійних міграційних потоків. Опанувати їх та приборкати їхню згубну силу видається для неї надскладним завданням, тим більше, враховуючи гуманістичні декларації, заклики просвітницької соціальної філософії. Європа володіє мінімальним досвідом залучення іноземців до суспільного життя, тому чинник адаптації мігрантів став вирішальним на політичному порядку денному. В зв'язку з цим перед нею постало фундаментальне практично-дослідницьке завдання – доведення можливості інтеріоризації космополітичної глобальності, побудови глобальної спільноти, виплекання єдиної політичної нації на початках, принаймні, в межах своїх просторів.

На жаль, євроінтеграція досі перебуває на етапі розміреного протікання, все ще не виробила одностайної протидії приспанім структурним викликам. Сьогочасний механізм розростання Європи передбачав інкорпорацію багатшими регіонами бідніших, що вилілося у численні проблеми, подібні до тих, з якими зіткнулася Німеччина після включення НДР до складу ФРН. ЄС уже зараз потерпає від викликів, пов'язаних з трудовою міграцією, релігійними і етнічними конфліктами, зокрема на Балканах, інвазією мусульманського нонконформізму у різностороннє життя соціуму. Розмисли і палкі дискусії в пошуках відповіді на ці складні питання перебігають у рамках двостороннього аналізу: міграційних процесів усередині Європи та імміграції з-за меж Європи до регіону. Успішність пошуків знижується внаслідок нестачі у європейців специфічного досвіду від нещодавнього пережиття спільного випробування, схожого до того, що пережила Америка 11.09.2001. Тож, перш ніж робити заявку на глобальну політичну суб'єктність, Європі необхідно випрацювати внутрішньо консолідовану політичну позицію, узгодити її зі спільно визнаною стратегією щодо адекватної відповіді конфліктам нового типу, які походять від релігійного фанатизму, спровокованого бідністю тероризму, що набирають обертів глобальної небезпеки. Вразливість і хиткість Нової Європи зсередини спонукає до критичного перегляду її концепції у країнах-засновницях. Відкритим і вкрай дискусійним залишається питання, чи зможе ЄС демонструвати послідовну і цілеспрямовану зовнішню політику. Нині суб'єктність Нової Європи відповідає радше уявній ідентичності, аніж фактичній практиці, що має місце у дійсності.

Аналізуючи ж переваги США, перш за все вартує наголосити на: високих технологічних стандартах, безумовній якості активів, військових розробках, транспортних здатностях, програмному, матеріально-технічному забезпеченні, доступному по усьому світу. Крім того, що США є виробником широкого спектра товарів і послуг, вони є і світовим споживачем продукту, що живлять суттєво економіку інших країн. Культурна ж галузь розвитку США значно додає їм іміджевого імпульсу до постави як наддержави: неперевершеність у сфері наукових досліджень, мистецтві, такий елемент «м'якого» впливу, як стиль життя (індивідуалізм, мобільність, дозвілля, поведінкові зразки, кулінарні та естетичні вподобання), забезпечує надпривабливість Америки [2, с. 158–159]. Можемо визнати: узгодження своїх національних інтересів із вимогами і потребами міжнародного середовища – це той найвідповідальніший виклик, що постає перед США у третьому тисячолітті.

Для повноти розуміння місця США у геополітичній структурі могутності сучасного світу, вагомості їхнього внеску у розбудову глобальної демократії вдамося до короткого екскурсу в передісторію. Виникнення Нової Америки та постання у світлі унікальної наддержави пов'язане з двома чинниками: розпадом соціалістичного блоку і самознищенням Радянського Союзу, з одного боку, та терористичними атаками 11 вересня 2001 року – з іншого.

Руйнація СРСР спонукала Америку до перегляду своєї програми управління світовими процесами, різносторонньої присутності у галузях глобального життя. Зберігаючи унікальний статус наддержави, Америка виявилася спроможною як очолювати міжнародні сили, діяти в контексті світової системи управління, так і виступати одноосібною зацікавленою стороною, що не потребує суттєвої підтримки з боку союзних чи коаліційних сил [3, с. 232].

Впродовж десятиліть після Другої світової війни американська держава сповідувала образ провідника демократичного світу, спираючись переважно на засоби «м'якої сили», і сприймалася позитивно на фоні агресивного, войовничо налаштованого Радянського Союзу. Навіть усередині радянського блоку та й у самому СРСР імідж Америки і СРСР подекуди протиставлявся не на користь останнього. Проте після зміни геополітичного розташування сил Америка поступово розтратила привабливий образ носія моральної переваги серед політичних суб'єктів. Падіння авторитету Америки супроводжувалося втратою значимості інститутів транснаціонального рівня, зокрема ООН, екологічними викликами, неспроможністю вирішити проблему бідності у країнах «третього світу», невмілим координуванням вибухонебезпечної ситуації на Близькому Сході. Це актуалізувало роздуми про доцільність розбудови багатополлярної системи світового панування, на противагу однополлярній, а замість одноосібного впливу повновладних США стимулювало підтримувати і заохочувати інших суб'єктів до врегулювання справ глобального світоустрою (політика, зафіксована у концепції “the League of Democracies” – С.М.) [9, с. 116–117].

Теракти 11 вересня підштовхнули Америку до подальшої радикалізації і силового підкріплення своїх позицій. Втім, зіткнувшись з якісно новим видом міжнародних конфліктів, вона не виявила готовності організувати правоохоронні заходи світового масштабу і самостійно протидіяти актам міжнародного тероризму. Стало очевидно, що ідея Америки як глобальної нації ґрунтувалася глибоко на внутрішньому сприйнятті і підтримувалася соціальною інфраструктурою і політичною культурою, не виходячи значно за межі американського суспільства. Нині поступово дістає втілення концепція Нової Америки; частково вона вже реалізована у зовнішньополітичній стратегії Б. Обама, паралельно все ще перебуває в процесі доопрацювання. Перед американським суспільством розкриваються три альтернативи: огорнути світ, відкрити свою країну до інших спільнот і культур; переформувати світ, пристосувати інші спільноти і культури до американських цінностей; відмежуватись від світу, зберегти відмінність між своїм суспільством та іншими спільнотами і культурами. Ці варіанти узгоджуються із запропонованою С. Хантінгтоном концепцією пошуку Америкою своєї національної ідентичності – «Хто є ми?», і, відповідно, обранням космополітичної, імперіалістичної, націоналістичної стратегії [5, с. 566].

Як вважає Г. Шмідт, усі три аспекти нерозривно співіснуватимуть разом в ідеї Нової Америки як глобальної нації, однак від переважання того чи іншого над альтернативними залежатиме характер міжсуб'єктних взаємин [11]. Космополітична ідентичність у цьому контексті найбільше відповідає моделі глобальної демократії. Вона ґрунтується на ідеї творення сучасної глобальної спільноти, пронизаної комунікативними технологіями, натхненної інтерактивною взаємодією між глобальними суб'єктами, дискурсом, що задає параметри співіснування: через обмін ідеями, прийняття універсальних цінностей. Отже, глобальну демократію, як модель практичного вираження космополітичної ідентичності, розглядатимемо у світлі основоположного консенсусу, що є продуктом міжнародної комунікації і взаємодії, а перспективу Нової Америки – ключового глобального суб'єкта – пов'язуватимемо з виплеканням космополітичної ідентичності як внутрішньонаціонального ідентифікаційного конструкту та з витворенням космополітичного дискурсу як ключової установки глобальної міжсуб'єктної комунікації. Тож космополітична ідентичність у цьому

разі має переважати над іншими формами ідентичності, втім остаточно витіснити їх вона не зможе, оскільки перспективи США як глобальної нації тісно пов'язані з певною часткою імперіалістичних інтенцій. Контроль над невизначеностями зовнішнього середовища (зокрема, природними ресурсами), реагування на міжнародні тертя (зокрема, етнічні війни, релігійні конфлікти у чутливих регіонах), управління разючими приватними інтересами (зокрема, щодо внутрішньо промислових потреб) лежать у функціональному полі впливового політичного суб'єкта, підштовхують глобальну націю до сповідування засад імперіалізму. Необхідно лише зважати, щоб з-поміж засобів примусу найбільш апробованими були «м'які» його елементи. Пропорційне співвідношення на користь «м'якої сили» тут виправдане з огляду на неминучість асиметрії глобального порядку, необхідність наявності центру силового впливу для забезпечення певного status quo [4].

Нині Америка залишається ключовим елементом у структурі глобального управління, проте американський уряд втрачає важелі влади, з часом його здатність нав'язувати свої рішення, блокувати певні ініціативи зменшуватиметься. Однак вирішальний удар американській перевазі, припускає Ф. Закарія, може бути завдано не зовнішніми чинниками, а внутрішньою корозією, що позначиться на характері економічних і соціальних структур та процесів [3, с. 62–69]. Нині стабільною залишається лише сильна сторона американського ринкового потенціалу як споживача широкого спектра товарів і послуг. Що ж до інших аспектів економіки, незважаючи на її велетенський обсяг, вона не є домінуючою у експорті, особливо у галузі промислового виробництва, часто поступається Японії та Європі технологічними розробками, зокрема, в сферах автобудування і побутової техніки. Вражаючі інноваційні досягнення і винахідницька гнучкість спричинили недофінансування у сфері зайнятості і сімейній політиці. Серед негативних наслідків – зростання рівня бідності, урізання доходу представників середнього класу, вимушена соціальна мобільність, збільшення кількості низькооплачуваних робіт.

Без сумніву, на цьому фоні втрата США своєї репутації як агента «м'якої сили», засвідчена однозначно такими штампами, як «Абу Грейб» та «Гуантанамо», позначає найістотніший виток розвитку світової історії на початку нового тисячоліття. З огляду на те, що Америка зберігає статус безальтернативного історичного суб'єкта, здатного нести функціональне навантаження зі світового управління і забезпечувати дотримання глобального консенсусу, зокрема щодо нерозповсюдження ядерної зброї, можна впевнено стверджувати: у разі справдження негативних сценаріїв стосовно її майбутнього світ буде дезорієнтований, підданий численним ризикам, і подальша перспектива його розвитку виявиться небезпечно невизначеною [2, с. 47–48]. Сподіваючись на реалізацію щасливого для США сценарію, ми покладаємо надії насамперед на внутрішні зміни у їхній політичній системі та культурі, а разом з цим і на успішне виконання проєкту Нової Америки.

Донедавна у прагненні Америки закріпити асиметрію силового співвідношення поміж суб'єктами на свою користь чимало аналітиків вбачали стратегію старого зразка: заради своїх національних пріоритетів вона ставила акценти на культивування імперіалістичної і націоналістичної ідентичності, нехтуючи значною мірою космополітичними установками. Військова підтримка і політична значимість слугували ключовими орієнтирами американської програми. В новоутвореному ж глобалізованому світі їм бракувало власне космополітичного потенціалу для легітимованого лідерства. З обранням демократа Б. Обама новим Президентом США ситуація почала поволі змінюватися, було зроблено впевнену спробу утвердити і закріпити в світовій політичній системі виключно правовий механізм регулювання міжсуб'єктних спорів, застосовуючи силові методи у виняткових (критичних) випадках. Проте наслідки цієї спроби уже зазнали серйозних невдач: бажання

новообраного глави американської держави самоусунути з активної глобальної політичної гри у фатальний спосіб збіглося із загостренням подій на світовій арені (війна між Ізраїлем та Ліваном, експансіоністська геополітична стратегія Росії, несанкціоновані дії Китаю у далекосхідному регіоні, ядерна програма Ірану, Арабська весна – ось лише деякі приклади ускладнення відходу Америки від наполегливого відання світовими справами) [10]. Амплітуда ж коливання маятника зовнішньої політики такої великої потуги, як США, доволі значна, тому за інерцією їх продовжує зносити до призвичаєного кута манери поведінки.

Зміна нинішніх владних інтенцій США, пов'язаних з однополярним баченням світу, на багатосторонній, діалогічний формат взаємодії не буде легким процесом. Зумовлене це насамперед тим, що образ США внутрішньо закарбувався у лідерській іпостасі з нахилом до диктату. Збереження впливовості і повновладдя чинити тиск вимагає впевненості у своїй правоті, водночас її розуміння може розходитися з аналогічною рефлексією інших суб'єктів, слабших за статусом. Усвідомлення благої мети владним суб'єктом і бажання відстояти її понад усе може поставити під сумнів вартісність поняття благості. Суб'єкту владного впливу потрібно вловлювати тонку грань між максимами: «мета виправдовує засоби» і «засоби знеславляють мету», адже яка різниця тому, хто зазнав страждання, в ім'я яких цілей його виправдовують: чи ідеалів тоталітарної ідеології, чи гасел свободи і демократії [8, с. 420]. Прагнення Америки зберегти панівні позиції часто призводить до нехтування своїми ж цінностями. Внаслідок розмивання моральної цілісності американської великої політики демократія, рівність, справедливість, свобода втрачають своє аксіологічне навантаження. Так, глобальна демократія, не підкріплена практичним наміром своїх основних промоутерів, перетворюється лише на теоретичну конструкцію, привабливо окреслену на папері.

Передумовами до назрілого переосмислення та якісної трансформації свого «Я» можуть стати поразка військової кампанії в Іраку, наслідки руйнувань, завданих ураганом «Катріна». Тож адекватний вибір Сполученими Штатами своєї позиції, що узгоджувалася б з образом Нової Америки, вимагає подальшого дослідження і доопрацювань у конструюванні. Пошуки виявляють гостру необхідність нового соціального руху (на зразок кампаній за громадянські права і за припинення війни у В'єтнамі – С.М.), котрий був би спрямований на злагодження відмінностей і відтворення позитивної кореляції між тим, що роблять у світі, і тим, що роблять для світу, в ім'я гордого знамена *Pax Americana* [11]. Цей рух повинен допомогти США переосмислити свою відповідальність як єдиної глобальної нації в світовому розподілі сил, переоцінити її відповідно до якостей і викликів глобального середовища, що є безпрецедентними у ХХІ ст.

На цьому етапі перед Америкою простягаються два шляхи: тримати курс на саморуйнацію, розмивання внутрішньої ідентифікаційної цілісності у прагненні домінувати, нав'язувати свою військову та економічну гегемонію або впроваджувати принципи справедливості і людяності, підтверджувати взаємність зобов'язань. Обрання першого шляху буде тим більш згубним для країни з видатним спадком традицій свободи і явно не допоможе підтримувати стабільний глобальний порядок. Другий шлях відповідає довгостроковій перспективі розвитку людства: мир, встановлений на засадах переконання і апеляції до здорового глузду, є життєстійким і плодотворним. Повага до свого «Іншого», його ества здатна відновити онтологічну істинність взаємин. Якщо Америка повернеться до рівнопартнерських відносин, відкине практику одноосібного формування порядку денного, то зможе відбудувати втрачену ідентифікаційну цілісність свого образу [8, с. 422]. Їй слід позбутися ноток зухвалості і зарозумілості у риторичі, внести новий подих життя у занепалі альянси, розглядати інших тільки крізь люстерко діалогічності. Відновлення потенціалу «м'якої сили» передбачає концептуальне оформлення образу лідера, що слухає, визнає

хиби і вади насамперед своєї поведінки, є пильним до викликів глобального середовища. Варто зробити висновок з максими: *aliena vitia in oculis habemus, a tergo nostra sunt* – чужі пороки маємо перед очима, а свої за спиною. У цьому запорука повернення собі легітимності в очах світу.

Переконаність у виключній перевазі власного інтересу, навіть коли він іде на шкоду іншим суб'єктам, обернеться саморуйнуванням. Учені радять Америці вдаватися до більшої делікатності і дипломатичності, пошуку точок доторку у міжсуб'єктних відносинах. Наголошують, що варто значно обережніше застосовувати важелі тиску там, куди не розповсюджується діапазон впливу норм міжнародного права. На їхню думку, рангування країн за критерієм «хороший–злий» позбавлене конструктивної доцільності, мовляв, явища є настільки різносторонніми і багатоаспектними, що годі сягнути об'єктивних маркувань [8, с. 423].

З-поміж ключових рис, які потрібно в собі виховувати будь-якому суб'єктові, котрий претендує на глобальне лідерство, можна виокремити стриманість і уміння володіти собою [3, с. 260]. Виплекання цих властивостей дасть змогу змістити акценти у напрямі розбудови міжнародної спільноти, заснованої на принципах толерантності, інвестування в освіту як засобу політики просвітництва, зрощення паростків демократії, дасть плід у вигляді захищеності прав людини. Застосування сили має бути регламентоване чіткими і непорушними правилами ведення війни. Тільки старанно сповідуючи спільні цінності і заохочуючи всіх до їхнього взаємного виконання на основі власного прикладу, суб'єкт, зокрема Америка, зможе побудувати відносини довіри довкола себе і забезпечити сяйво образу морального лідера.

Адміністрація Б. Обама почала втілювати у життя окреслені принципи, конвертує зовнішньополітичний потенціал «світового полісмена» у реставрацію внутрішньосоціального ідеалу «американської мрії», як було задекларовано. Проте нині на адресу американського лідера висловлюють чимало критики, аргументуючи її тим, що резигнація Америки з потоку світових процесів призвела до стихійного струсу наявної системи світового політичного порядку: звуження поля зору американської зовнішньої політики блискавично позначилося утворенням нових конфліктних вузлів у різних регіонах світу [6]. Це ще раз доводить: втрата США домінуючих позицій, перехід від статусу світового гегемона до становища одного із суб'єктів світового впливу у багатополарній світовій системі, що в принципі є неминучим і залишається питанням часу, однозначно не позначиться позитивно на проблематиці світової стабільності і прогнозованості.

Як ми уже зазначили, вагоме значення у побудові глобальної демократії відводиться також транснаціональним політичним інститутам, фінансово-економічним та військовим блокам, міжнародним органам юстиції. Втім і вони залежні від координації та потребують принципового натхненника. Тож глобальну співпрацю могла б очолити саме Америка. У минулому країні світу досить охоче погоджувалися на провід з боку Америки. Однак зараз ця готовність є менш явною, що пов'язане із демонстрацією Америкою сили радше примусової, ніж переконуючої. Демонтаж позитивного образу Америки є однією з перешкод на шляху до реалізації концепції глобальної демократії. Здавалося б, саме тут має відчинитися брама перед Об'єднаною Європою. Концепція Нової Європи пов'язана перш за все з надією і вірою в обіцяний прогрес, виплекання омріяних стандартів західної цивілізації щодо демократичних структур, правової культури, економічної моделі, яку можна визначити терміном «м'який капіталізм»: поєднання капіталістичного виробництва з гарантованим державою соціальним добробутом, а також повномасштабною інтеграцією в глобальне суспільство. Однак, оцінюючи відповідність Європи образу демократичного

суб'єкта, варто звернути увагу на те, що її позиція стосовно низки питань не надто вирізняється моральною і нормативною довершеністю порівняно із США. Її ставлення до середньо і слабо розвинених країн швидше прагматичне, ніж комплементарне і добродійне. У поставі Нової Європи наявно значно більше слабких ланок, ніж у поставі Нової Америки. Економічні потужності і політичний апломб поставлені на дуже високому рівні, та уразливість на конфлікти і протиріччя не менш примітна. Статус Європи як глобального суб'єкта характеризується певною амбівалентністю: з одного боку, вона яскраво вималювалася як впливова незалежна світова потуга, з іншого – все ще лишається ослабленою внутрішньою фрагментарністю. Без сумніву, вона спроможна протидіяти інтенціям США підкорити своєму управлінню світові процеси. Зважаючи особливо на прогнозований декаданс США, що може трапитися вже незабаром, модель поліцентричної глобальної соціетальної мережі, заснованої на принципах «м'якої сили», видається дуже затребуваною. Така мережа утверджувала б інституційний механізм мирного примусу і якнайкраще узгоджувалася б із взаєминами глобальної демократії [7, с. 104]. Проте в близькому майбутньому вона не буде здатною самостійно визначати глобальну політику, ведучи за собою західний світ. Її внесок у інженерне конструювання нової доби все ще буде помічним та доповнювальним. Тож Європі необхідно подолати насамперед проблемні ділянки, що досі жевріють і сколихують її зсередини, продукують політичні, культурні катаклізми, врешті-решт обмежують її потенції як політичного суб'єкта.

Список використаної літератури

1. Арон Р. Мир і війна між націями / Пер. з фр. В. Шовкун, З. Борисюк, Г. Філіпчук. Київ : МП «Юніверс», 2000. 688 с.
2. Бжезінський З. Вибір: світове панування чи світове лідерство / Пер. з англ. А. Іщенка. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. 203 с.
3. Закария Ф. Постамериканский мир будущего. Москва : Издательство «Европа», 2009. 280 с.
4. Най Дж. Будущее американской власти. URL: http://polit.ru/article/2011/01/25/future_usa/.
5. Хантингтон С. Кто мы?: Вызовы американской национальной идентичности / Пер. с англ. А. Башкирова. Москва : ООО «Издательство АСТ»: ООО «Транзиткнига», 2004. 635 с.
6. Braun H. Diplomacy in Times of Global Changes. / Introduction by Wolf Schäfer. URL: <https://gsj.stonybrook.edu/wp-content/uploads/2009/01/0013Braun.pdf>.
7. Brennan G. What's New in Globalization: the American Military Predominance? Globalization and Democracy / Edited by Professor Ruth Zimmerling. *The Tampere Club Series*, Volume 1, 2005. Pp. 101–112.
8. Ibrahim Z. America and the Future of Global Democracy. *Widener Law Review*. Volume 13. Issue 2. 2007. Pp. 419–424.
9. Jacobs D. From a League of Democracies to Cosmopolitan Democracy. *Global Democracy: A Symposium on a New Political Hope*. *New Political Science*. Volume 32. Number 1. 2010. Pp. 116–121.
10. Krauthammer Ch. Putin's Ukraine gambit. URL: http://www.washingtonpost.com/opinions/charles-krauthammer-putins-ukraine-gambit/2014/02/27/93ca1b26-9fe0-11e3-9ba6-800d1192d08b_story.html.
11. Schmidt G. The Changing Globality of the Atlantic Hemisphere. URL: <https://gsj.stonybrook.edu/wp-content/uploads/2006/12/0003Schmidt.pdf>.
12. Więclawski J. The Eastern Enlargement of the European Union: Fears, Challenges, and Reality. URL: <https://gsj.stonybrook.edu/wp-content/uploads/2010/03/0015Wieclawski.pdf>.

**THE UNITED STATES OF AMERICA AND NEW EUROPE
AS THE GLOBAL POLITICAL ACTORS AND THE GUARANTEES
OF WORLD DEMOCRACY'S PROGRESS**

Sviatoslav Motren

*Lviv National University of Ivan Franko, Philosophical Faculty,
Department of Theory and History of Political Science
Universytetska str. 1, 79000, Lviv, Ukraine*

Analyzing the political outlook of the modern world it is not hard to notice the significant rearrangement of forces among the leading powers. Elimination of Soviet menace, decreasing of the impact of the US' military capacity as the main guard against the severe Eastern aggressor have provided a lot of extra bonuses to the idea of United Europe. Undoubtedly one may state that despite many internal ambiguities it will no longer act as only the junior partner of the USA. Taking into account the economic growth it is obvious that European might has such a positive dynamic that soon New Europe can easily pretend to world leadership. European success definitely contributes to strengthening of its status as the global actor. In the same time, it remains weak as the political unit, as far as the level of its internal unification, concerning social-economic, cultural, political-ideologic parameters, is still low. Occurrence of New Europe as the fully-pledged actor on the international arena depends on its ability to overwhelm fast and effectively the internal disagreements, elaborate and deepen the single institutional and worldview's structure. It seems to be a quite long-term process, which expectedly is going to pass through decades. However, it won't stop Europe from demonstration of its autonomous political subjectiveness.

Forming of the concept of New Europe was pushed mainly by focusing of the euro-integrative processes on Eastern direction and including to the European Union's community of those countries, which belonged to the communist realm. But soon this concept was reinforced by the essential application which had articulated the self-standing subjectiveness in the world based on the idea of moral leadership. Two ruinous world wars and more than 40 years of tense confrontation provoked by the "cold war" gave the strong desire of the United Europe, corresponding the expectations of peaceful coexistence, economic stability and prosperity. New Europe is much expected to be the leading representative of "soft power", which will implement in world's power discourse the principles of international law and justice and also will be able to provide the adequate program of development after the global political scenario is changed.

Key words: New Europe, New America, global political leadership, "soft power", democratic identity.

УДК [323.282+327.88]:004.738.5]:343.301
DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2020.31.24>

ТРУДНОЩІ ІНСТИТУЦІЙНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЦИФРОВИХ РИЗИКІВ У ТРАНЗИТНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Ольга Свідерська

*Національний університет «Львівська політехніка»,
кафедра теоретичної та практичної психології,
вул. Ст. Бандери, 12, 79000, м. Львів, Україна*

У статті порушується питання труднощів регулювання цифрових ризиків методами інституційного впливу. Зокрема, ставиться питання аналізу інформаційного простору й ролі у ньому політичних акторів. Доведено, що цифрова епоха зруйнувала раніше збудовану ієрархію, що своєю чергою призвело до нівелювання ролі інститутів, зокрема масової інформації. Визначено, що у сучасному суспільстві ключовою проблемою є ризик, котрий формується за допомогою різноманітних впливів: зовнішнього середовища, економічної ситуації, продукуванням хімічної й біологічної зброї, штучного інтелекту тощо. Окремим питанням, яке заслуговує детального наукового дослідження, є ті ризики, котрі формуються у цифровому форматі задля забезпечення політичного терору як у сфері зовнішньої, так і внутрішньої політики, котру ведуть держави стосовно своїх громадян. Одним із вагомих аспектів соціальних медіа є руйнування ними традиційної ієрархії інформації та медіа, і таким чином детермінування появи нового типу «суперпідсиленних індивідуумів» – Homo digitalis. Досліджено, що транзитні суспільства, котрі за своєю суттю характеризуються нестабільністю, непевністю, є особливо вразливими до використання у них соціальних медіа як інструменту структурування політичної реальності. Визначено, що соціальні медіа, сформовані на основі соціальних мереж, мають амбівалентний вплив на політичну реальність, адже дають змогу двом конфліктуючим суб'єктам висвітлювати події таким чином, щоб формувати наратив відповідно до своєї потреби. Таке використання соціальних медіа сприяє викривленню інформаційного потоку, підміні фактів, поширенню дезінформації, що своєю чергою формує постправду. Доведено, що задля інформаційної безпеки громадян суспільства, котре перебуває у процесі демократичного транзиту, необхідно максимально врегулювати положення інтернет-протоколу, що суттєвим чином ускладнить довіру громадян до медіа, створить думку про обмеження прав і свобод, проте в кінцевому варіанті може слугувати засобом безпеки.

Ключові слова: цифрові ризики, транзит, інституційна система, кібервійська, терористичні організації, кіберзлочини.

Постановка проблеми. Труднощі інституційного регулювання небезпек, котрі пов'язані із цифровими ризиками сучасності, великою мірою зумовлені розвитком інформаційного суспільства й формуванням на його основі новітніх медіа. Розвиток соціальних мереж змушує переглянути особливості не тільки сучасного потоку інформації, але й врахувати ті важелі впливу на інформаційні наративи, котрі суттєвим чином формують судження звичайних громадян стосовно політичних реалій. Нині ні для кого не є секретом, що звичайна людина, котра вміло користується новітніми технологіями, може створити конкуренцію у політичних наративах проти своєї держави, адже кожен член суспільства – швидший, креативніший і позбавлений зайвої бюрократичної тяганини. За допомогою соціальних мереж створюється нова реальність, не обмежена горизонтом сприйняття, яка показує цілому світу позицію щодо того чи іншого політичного питання [11, с. 21].

Сучасне розуміння держави відкритого доступу формується внаслідок другої суспільної революції, в тому числі й використання технологій. Перехід між цими двома порядками передбачає цілу низку змін, у результаті яких політична система розширює участь громадян у політичному житті й гарантує їм безособові політичні права, створює прозоріші інститути, відповідальні за ухвалення рішень, і забезпечує законодавчу базу для широкого спектра організаційних форм від політичних партій до економічних організацій [8, с. 22]. Проте справедливості заради варто наголосити на тому, що постійний розвиток соціальних медіа й, відповідно, щоденне збільшення активних користувачів не лише сприяють відкритості суспільства: розквіт дестабілізуючих соціальних медіа збігається у часі із кризою Заходу, який починаючи з 2000-х років переживає системну дискредитацію великих інституцій [9, с. 28], але й зумовлюють процес використання від ліберально-демократичних до авторитарних держав тих самих методів, що й звичайні громадяни. Під керівництвом державних інститутів створюють акаунти у соціальних мережах, наймають на роботу блогерів чи армії кібертролів задля поширення того чи іншого нарративу у маси, підтримання свого авторитету чи перемоги над суперником. Сучасність народжує новий тип людини – *Homo digitalis*, котрий може бути ефективнішим у інформаційній війні проти цілої держави, а його єдиною зброєю буде справна камера у сучасному гаджеті і вільний доступ до Інтернету.

Особливо небезпечним *Homo digitalis*, вважає Д. Патрикаракос, є для авторитарних держав, які навіть більше ніж ліберальні демократії покладаються на контроль інформаційних потоків: «Не маючи монополії на ці потоки, держави вже не можуть демонструвати владу (особливо у ситуації війни або протесту) так, як це було можливе раніше» [9, с. 24]. І оскільки ці нові форуми соціальних медіа структурно більш рівноправні, багато хто захоплюється образом Інтернету як досконалого інструменту проти тиранів, проте, з іншого боку, цими методами досить часто користуються й терористичні угруповання чи держави-агресори задля перемоги в інформаційній війні. Окрім того, нині у групі ризику опиняються й транзитні суспільства, адже їх можна розглядати як етап політичного розвитку, в межах якого відбуваються якісні зміни, докорінні трансформації політичного режиму з метою консолідації демократії із дуже складним і часто непередбачуваним і непевним шляхом. Відповідно, у транзитному середовищі ми можемо спостерігати певний вакуум ідентичності, зумовлений передовсім кризою інституційної, ціннісної й ідеологічної систем та непевністю їхнього розвитку. Не складно собі уявити, яку суміш можуть створювати деструктивні використання новітніх медіа у транзитних суспільствах і з якими труднощами зіштовхується і без цього хитка інституційна система. Саме це зумовило формулювання мети нашого дослідження, а саме аналізу основних труднощів регуляції цифрових ризиків у сучасному суспільстві, зокрема транзитному.

Тематика цифрових ризиків починає активно розглядатись у науковому колі приблизно на рубежі XX–XXI століть, у час, коли починають активно використовувати інформаційний простір у віртуалізації політичних реалій. Ідеться як про організацію терористичних організацій, атак, кібервійськ, тролів, так і про активне використання державними інститутами соціальних мереж з метою формування того чи іншого електорального поля, проведення астротерфінгових операцій тощо. Основні напрацювання з цієї тематики відображено у наукових розвідках Норта, У. Бека, Е. Гіденса, Д. Гудмена, Р. Водак, серед українських учених її досліджували Т. Кремінь, Л. Дорош, Г. Почепцов, Ю. Горбань та ін.

Виклад основного матеріалу. Перебуваючи у процесі переходу від одного типу політичного режиму до іншого, транзитні суспільства постають перед проблемою подолання непевності суспільного розвитку й усвідомленого вибрання напрямку руху. Вони

можуть досягнути бажаної демократії через інституалізацію непевності або ж потрапити у тривалий перехідний період та гібридизацію режиму, що характеризуються циклічними «відкочуваннями» від демократії через економічну неефективність, поширення популістських ідеологій, загострення безпекових проблем чи труднощі інституційного регулювання ризиків цифрового формату [13, с. 234]. Так, В. Банс акцентує на «подвійній непевності» перехідних суспільств – поєднання непевності результатів та непевності процедур [1, с. 47]. Такі суспільства самі по собі здатні формувати середовище трансформацій, в якому «події раптові, актори нетипові, ідентичності нестійкі, інститути не функціонують, підтримку неможливо прорахувати, вибір поспішний, а ризики неминучі і від них неможливо застрахуватися» [6, с. 10–11].

До слова, під інститутами розуміємо «правила гри», моделі взаємодії, які регулюють і обмежують відносини між індивідами: офіційні правила, формальні соціальні традиції, неформальні норми поведінки та спільні уявлення про світ, а також засоби впровадження того всього у життя [8, с. 35]. Та попри те, що для звичайної людини інститути можуть асоціюватися із обмеженнями поведінки, великою мірою вони дозволяють наперед визначати, як саме буде поводитися індивід у тій чи іншій ситуації. Можливість доступу до інформації активістами, незалежно від фінансових та інституційних можливостей, знижує залежність політичної активності від стабільних публічних інституцій. Ця ситуація може призводити до зростання нестабільності й непередбачуваності політичного процесу. Вочевидь, нові можливості та проблеми, породжені інформаційно-комунікативною революцією і сучасними технологіями Інтернету, будуть привертати увагу і цікавість наукової, політичної та економічної спільноти, а також широкої громадськості. Віртуальна реальність щодалі тим більше набуває масовості й бюджетності, за її допомогою ми маємо змогу не просто перебувати у кількох країнах одночасно, але й досить часто наше перебування засвідчене у середовищах, надто ризикованих для реальної фізичної присутності, на зразок зон бойових дій чи терористичних актів [7, с. 227].

Ризик, котрий щодня збільшується за рахунок накопичення різних видів: ядерного, екологічного, фінансового, воєнного, терористичного, біохімічного чи, зрештою – інформаційного, набув провідного фактору подальшого розвитку глобалізованого світу [2]. Згідно із переконаннями одного із провідних дослідників ризику У. Бека, будучи центральним у наукових розвідках сучасності, ризик може викликати у людей здебільшого три типи реакції: заперечення, притаманне культурі модерну, котра заперечує політичні ризики; апатію, котра формує лінію нігілізму, притаманну постмодерну, й, врешті – трансформацію, що фіксує проблему світового суспільства ризику шляхом усвідомлення насамперед відповідальності людства за варіативність свого майбутнього. Оцінка ймовірності того чи іншого ризику, на думку вченого, впливає на формування картини світу, що проявляється не лише у створенні нових форм і способів комунікації між людьми, а й у формуванні принципово нової стадії розвитку масової свідомості, умови життя й функціонування інститутів у сучасному суспільстві [2]. Посткласична парадигма політичного світу поставила вагоме питання про зняття самої категорії політичного простору в рамках класичного уявлення про національність держав, паралельно забезпечивши трансляцію національних символів і брендів у віртуальне поле у вигляді символічного та міфологічного капіталу національної культури.

Нині інтернет-технології є одним із потужних інструментів мобілізаційного потенціалу, котрий використовують транснаціональні терористичні організації, мирні жителі у спробі мобілізувати суспільство на допомогу один одному й інститути задля підтримки інституційного нарративу серед мас. Прикладів цього є дуже багато: використання Twitter

у боротьбі ХАМАС та Ізраїлю, формування волонтерської допомоги під час російсько-української війни, котра почалась у 2014 і триває досі, спроба Ізраїлю протидіяти військовим наративам і т. д. Перш за все «використання Інтернету» в цьому разі означає не тільки використання комп'ютерів, підключених до глобальної мережі, а й використання нових засобів масової інформації (новітніх медіа). З одного боку, нові інтернет-медіа – інструмент, який підвищує ефективність традиційних способів дії як, наприклад, додатковий канал зв'язку (відкритий для збільшення масштабів діяльності або для більш ефективної координації масових дій). З іншого боку, йдеться про дії, що відбуваються лише в Інтернеті, наприклад, хакерство, поширення пропаганди, дезінформація, інформаційна війна. Власне, до діапазону фігурантів, відповідальних за кіберзлочини, належать: суверенні держави, місцеві хулігани, транснаціональні організовані злочинні угруповання, іноземні служби розвідки, хаткивісти, військовослужбовці, кібервійська, проксі-бійці, які фінансуються державою, хакери-дилетанти, звичайні хакери, фрікери, кардери, крєкери, незадоволені інсайдери, промислові шпигуни тощо [4, с. 37]. Як нами уже було раніше зазначено, використання інтернет-технологій є могутньою зброєю у руках держав-агресорів (яскравим прикладом цього є Росія) з метою формування військового наративу, впливу в інформаційній війні, маніпулювання свідомістю як власних громадян, так і тих, проти кого ведеться ця війна [10, с. 50].

На прикладі України можна виділити досить різноманітні кібератаки: кібершпигунство – викрадення документів задля надання їм розголосу й кібердиверсії проти об'єктів критичної інфраструктури (у 2015 році атакували Прикарпаттяобленерго, у 2016 році – Держказначейство та Мінфін, а у 2018 році вирував вірус Не Петя). Проте, як зауважують дослідники, основною метою таких дій у кіберпросторі є створення соціально-політичного хаосу: викликати паніку, створити умови для подальшої дезінформації [5, с. 19]. Звідси можемо акцентувати: децентралізовані технології дають змогу розпалити цикл насильства кому завгодно. На наш погляд, однією із причин труднощів інституційного регулювання таких цифрових небезпек є те, що доступ до віртуального середовища має занадто широка аудиторія користувачів. Тому практично кожен, хто має смартфон, справну камеру і є учасником соціальної спільноти здатен сам боротись проти інституцій, терору чи політичного насильства.

Однією з причин кризи демократичних інститутів і посилення авторитарних тенденцій у сучасному світі є вплив інформаційно-маніпулятивних технологій. Р. Водак пояснює ці процеси «розмиванням меж в політиці: для інтернет-користувача створюється реальність, яка йому видається впорядкованою і керованою, проте насправді – це оманлива проста ілюзія, котра підміняє собою реально складну й плюралістичну систему сучасних суспільств [3, с. 46]. Ці тенденції, які нерідко дестабілізують суспільні процеси у «нових» демократіях, привертають увагу до переосмислення проблем формування чи трансформації інституційного порядку в мінливому світі в межах транзитних процесів, з'ясування причин неефективності демократичних інституцій їх нездатності підтримувати згоду та діалог в інформаційному суспільстві, забезпечувати функціонування суспільної системи загалом [13, с. 235]. На думку Д. Патрикаракоса, Web 2.0 зумів наділити людей двома визначальними можливостями підриву урядової влади: по-перше, вони самі можуть активно створювати контент на платформах соціальних медіа, і по-друге, вони можуть формувати транснаціональні мережі [9, с. 21]. Згідно з класичним розумінням держави, вона має монополію на легітимне застосування насильства і, зрозуміло, контролю інформації, тому привілеї Web 2.0 дають можливість звичайному користувачу нівелювати цю функцію держави, виконувати самому роль регулювання наративу, котрий поширюється інфор-

маційним простором. Рівень небезпеки від такої перспективи не зменшується, а навпаки, посилюється ще більше.

Свого часу У. Ліппман, критикуючи технологічний оптимізм «епохи радіо», зазначав, що ідея поінформованих громадян, які відіграють роль колективних лідерів громадських думок, є утопією. Адже така ідея передбачає існування «надкомпетентних» індивідів, спонукає інформаційні й комунікативні медіа до виконання найскладніших функцій держави і громадянського суспільства. За У. Ліппманом, інформаційні медіа не спроможні «транслювати весь обсяг суспільного життя людства так, аби кожен індивід міг висловити компетентну думку з кожного питання» [12, с. 362]. Дещо схоже зустрічаємо у розвідках британського журналіста Д. Патрикаракоса, який стверджує, що соціальні медіа допомогли зруйнувати традиційну ієрархію інформації та медіа і таким чином спричинили появу нового типу «суперпідсилених індивідуумів» – *Homo digitalis*, унікального за своєю суттю явища XXI століття [9, с. 21]. Довіра людей до інституцій, котрі раніше були авторитетними, з активним використанням соціальних мереж та включеністю в інформаційні потоки поступово ще більше починає падати. Досить показовим це було під час формування волонтерських рухів для допомоги армії під час російсько-української війни. Втративши довіру до держави, люди намагались допомогти один одному, мобілізувавшись у соціальних мережах та створюючи волонтерські центри. Довіра до волонтерів була набагато вищою ніж до органів влади, адже все, на що витрачались гроші, мало строгу звітність, підтверджену численними дописами, відео та фотоповідомленнями у соціальних мережах.

Це була надзвичайно потужна лінія допомоги військовим, котра, звісно, сприяла державному регулюванню безпеки, проте децентралізованою, позбавленою бюрократії, тому швидшою і мобільнішою. Йдеться не просто про купівлю харчів чи одягу, йдеться про купівлю автомобілів, у тому числі реанімаційних, комплектуючих для військової техніки тощо. Іншою лінією була онлайн-боротьба численної кількості інтернет-юзерів із проросійськими наративами, котрі поширювали антиукраїнські настрої, тому проводилась робота із відслідковування фейкових новин, їхнього спростування й знаходження правдивої інформації. Це триває й досі, проте усупереч об'єктивним намаганням тримати оборону російській пропаганді, таких користувачів у соціальних мережах досить часто називають «порохоботами». Ця боротьба є досить складною, з огляду на те, що агресор, котрий веде з Україною інформаційну війну, має надзвичайно потужні ресурси, спеціальні «ботоферми», котрі працюють над проектами щодо дестабілізації політичної ситуації в Україні. А тому дає змогу говорити про негативний бік соціальних мереж, коли державні інститути, політичні партії використовують соціальні медіа задля поширення політичної пропаганди, забруднюючи тим самим цифрову інформаційну екосистему, пригнічуючи свободу слова як професійної преси, так і вчених чи науковців. Нині ми маємо інформаційне середовище, котре не є здоровим: «Ми живемо у світі, де факти менш важливі ніж наративи, де політики швидше заграють з емоціями свого електорату, ніж ведуть дебати, і де різного роду коди й алгоритми формують наш світогляд [9, с. 345]. Віртуальна реальність змінює саме значення правди у сучасній політиці, небезпечно воно передусім тим, що торкається дуже часто військових конфліктів. Відкритість доступу до Інтернету дає змогу традиційним організованим злочинним угрупованням перенаправляти зусилля й ресурси у віртуальний простір задля можливості отримати легкі прибутки, збільшити анонімність й обмежити інституційне втручання у їхню діяльність.

Нині ми маємо чимало доказів вербування до терористичних організацій шляхом комунікації через соціальні мережі. Справа дійшла до того, що експерти із досліджень тероризму [4, с. 43] почали трактувати Інтернет як «Університет терористів» – місце,

де є змога освоїти нові методи і навички задля збільшення ефективності у здійсненні терористичних атак, щоб досягати більшої ефективності в своїх атаках, збільшення фінансування, пропаганди своєї організації й розширення власного соціального капіталу. Окрім того, ще однією небезпекою є можливість для терористичних угруповань отримати доступ до Big Data. Поступово все наше життя перетворюється на систему знаків, кодів та шифрів. Втомлюючись щоразу вигадувати нові і нову паролі, ми починаємо використовувати один і той самий пароль на кількох серверах чи банківських картках, не задумуючись, що таким чином даємо шанс кіберзлочинцям відстежувати наші персональні дані. Цифрові ризики, пов'язані із всеосяжністю Інтернету та хмари, в якій він мешкає: величезна кількість пристроїв, підключених до Інтернету, створена для того, щоб збирати, передавати дані потоком, й зберігати їх у хмарі. Усе, що має стосунок до хмари і може бути вистеженим, рано чи пізно буде таким. Ми навіть не замислюємось над тим, наскільки пристрої, котрими ми користуємось щодня: електронна скринька, оплата комунальних послуг, місцезнаходження й реєстр дзвінків мобільного телефону, публічні камери, онлайн-магазини, кредитні картки, розпізнавання обличчя на фото, соцмережі, пошукові браузері, трекери для фітнесу можуть сприяти розвитку терористичних організацій [7, с. 251].

Отже, попри те, що у глобалізованому світі, політична система здатна великою мірою розширювати політичну участь громадян, гарантуючи їм безособові права, створюючи прозоріші інститути, соціальні медіа є водночас платформою й інструментом як боротьби із цифровими й реальними ризиками, тоталітаризмом, політичним насиллям, так і розвитку численних терористичних угруповань шляхом формування відповідних наративів, вербування нових членів до терористичних організацій. Однією із нагальних потреб вважаємо необхідність інституційного врегулювання інформаційної політики соціальних мереж: створення відповідного протоколу, який би відповідав за інформаційну безпеку громадян. Для того потрібно поступово відновлювати довіру до інститутів, зміцнювати їхню позицію, змінювати постулати бюрократії і т. д. Проте варто й пам'ятати про те, що інколи зміцнення інститутів не є достатнім, адже проведення «демократичних» виборів не є ознакою, що у країні працюють демократичні інституції, а для того, щоб налагодилась ефективна співпраця між державою й громадянами, потрібне двостороннє дотримання правил, норм та законів.

Список використаної літератури

1. Банс В. Элементы неопределенности в переходный период. *Полис*. 1993. № 1. С. 44–51.
2. Бек У. Жизнь в обществе глобального риска – как с этим справиться: космополитический поворот. URL: https://www.gorby.ru/userfiles/lekciya_
3. Водак Р. Политика страха. Что значит дискурс правых популистов? Харьков : изд-во «Гуманитарный Центр», 2018. 404 с.
4. Гудмен М. Злочини майбутнього. Харків : «Фабула», 2019. 592 с.
5. Деструктивні впливи та негативні наративи: інструменти виявлення та протидії: методичні матеріали / Д.В. Дубов, А.В. Баровська, Ю.К. Каздобіна. Київ : УФСБ, 2020. 60 с.
6. Карл Т. Демократизация: концепты, постулаты, гипотезы. Размышления по поводу применимости транзитологической парадигмы при изучении посткоммунистических трансформаций. *Полис*, 2004. № 4. С. 10–11.
7. Келлі К. Невідворотне: 12 технологій, що формують наше майбутнє. Київ : «Наш формат», 2018. 340 с.
8. Норт Д., Волліс Дж., Вайнгест Б. Насильство та суспільні порядки. Основні чинники, які вплинули на хід історії. Київ : Наш формат, 2017. 352 с.

9. Патрикаракос Д. Війна у 140 знаках. Як соціальні медіа змінюють конфлікти у XXI столітті. Київ : Yakaboo Publishing, 2019. 352 с.
10. Свідерська О. Симулятивна компонента віртуальної масової політичної поведінки у суспільстві ризику. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Сер.: Питання політології*. 2020. Вип. 37. С. 46–53. DOI: 10.26565/2220-8089-2020-37-07.
11. Сінгер П. Війна лайків. Зброя в руках соціальних мереж. Харків : Клуб Сімейного Дозвілля, 2019. 320 с.
12. Lippmann W. Public Opinion. New York. 1934. 362 p.
13. Sviderska O., Uhryn L. Institutional and socio-cultural of post-communist transformations. Research, challenges and development prospects in the area of social sciences : collective monograph. Riga : Izdevniecība "Baltija Publishing", 2020. 348 p. Pp. 234–252. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-9934-588-42-6/234-252>.

DIFFICULTIES OF INSTITUTIONAL REGULATION OF DIGITAL RISKS IN THE TRANSIT SOCIETY

Olha Sviderska

*Lviv Polytechnic National University,
Department of Theoretical and Practical Psychology
Stepana Bandera str., 12, 79000, Lviv, Ukraine*

The article raises the issue of difficulties in regulating digital risks by methods of institutional influence. In particular, the issue of analysis of the information space and the role of political actors in it is raised. It is proved that the digital age destroyed the previously built hierarchy, which in turn led to the leveling of the role of institutions, including the media. It is noted that in modern society the key problem is the risk that is formed by various influences: the external environment, the economic situation, the production of chemical and biological weapons, artificial intelligence, etc. A separate issue that deserves detailed research is the risks that are formed in digital format to ensure political terror in both foreign and domestic policy pursued by states against their citizens. One of the important aspects of social media is the destruction of the traditional hierarchy of information and media, and thus the determination of the emergence of a new type of "super-enhanced individuals" – Homo digitalis. It has been studied that transit societies, which are inherently characterized by instability and uncertainty, are particularly vulnerable to the use of social media as a tool for structuring political reality. It was determined that social media is formed based on social networks are ambivalent impact on political reality, after allowing two conflicting entities cover events so as to form a narrative according to their needs. Such use of social media contributes to the distortion of information flow, substitution of facts, dissemination of misinformation, which in turn creates a post-truth. It is proved that for the information security of the citizens of the society, which is in the process of democratic transit, it is necessary to regulate the provisions of the Internet protocol, which will significantly complicate citizens' trust in the media, create an idea of restriction of rights and freedoms.

Key words: digital risks, transit, institutional system, cyber military, terrorist organizations, cybercrimes.

УДК 323.2:659.4]:[352/354.073.533:[316.32:004]](477)
DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2020.31.25>

ПОЛІТИЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ОРГАНАХ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Олександр Чубатенко

*Національна академія державного управління при Президентові України,
кафедра парламентаризму та політичного менеджменту,
вул. А. Цедіка, 20, 03057, м. Київ, Україна*

У статті йдеться про те, що трансформаційні процеси, які відбуваються в Україні, характеризуються бурхливим розвитком політичних технологій. Суть транзитивного суспільства, в якому перебуває Україна, вимагає не лише автоматичного запозичення технологій соціального та політичного управління від інших, більш демократичних країн, а й проведення роботи з розробки системи власних політичних і соціальних технологій, які б були притаманні Україні.

На відміну від традиційного суспільства, де перевага надавалася зверхності та відчуженості у відносинах між державою та владою, інформаційне суспільство запроваджує нову форму взаємодії між державою та суспільством – партнерство, яке ґрунтується на взаємній залежності. Цей підхід є актуальним під час розвитку системи публічного управління, де всі зацікавлені сторони можуть взяти участь у розробці і реалізації політики, яка проводиться в державі, використовуючи відповідні політичні технології.

Стаття розглядає етимологію поняття «політичні технології», визначення, які даються різними науковцями, а також функції, які виконують в суспільстві політичні технології.

Це є досить актуальним для України, оскільки у разі трансформації від авторитаризму до демократії є необхідність не лише теоретичного осмислення політичних технологій, а й їх відповідної розробки і впровадження. Через це практична реалізація демократичних реформ відбувається через впровадження нових видів політичних технологій у практику публічного управління.

Сказано, що розвиток інформаційного суспільства призвів до того, що політичні технології стали масовим явищем, а система публічного управління дала змогу розширити взаємодію влади і громади, чим забезпечила політичну участь та політичну діяльність.

У висновках йдеться, що в умовах формування інформаційного суспільства та у разі побудови системи публічного управління значної ваги набувають адресні технології, які забезпечують безпосередню комунікацію владних установ та громадян. Інформаційні можливості, які є складовою частиною політичних технологій, дають змогу органам влади бути на безпосередньому зв'язку з кожним громадянином, прислуховуватися до його думки та звертати увагу на проблеми, вирішення яких він потребує.

Ключові слова: політичні технології, виборчі технології, публічна влада, інформаційне суспільство, технології.

Трансформаційні процеси, які відбуваються в Україні, характеризуються бурхливим розвитком політичних технологій. Сама суть транзитивного суспільства, в якому перебуває Україна, вимагає не стільки механічного запозичення технологій у сфері соціального та політичного управління, що були розроблені в інших демократичних країнах та адаптовані до національних і культурно-історичних особливостей нашого суспільства, скільки у винайденні особливої та унікальної системи політичних і соціальних технологій. Від вирішення цього завдання значною мірою залежить і результативність проведення соціально-політичних реформ.

Фундаментальна трансформація людства, яка пов'язана з переходом від індустріального до інформаційного суспільства, несе із собою зміни у відносинах між владою та народом. Як зазначає І. Поліщук, «якщо у традиційному суспільстві панувала філософія зверхності та відчуженості у відносинах між державною владою і народом, то в епоху модерну формується принципово нова філософія – взаємної залежності і партнерства між державною владою та її джерелом – народом» [13, с. 51].

Подібний підхід стосується і публічного управління, де всі зацікавлені сторони можуть взяти участь у розробці і реалізації державної політики за допомогою відповідних технологій, які належать до політичних. Політичні технології, як різновид технологій соціальних, широко використовуються у політичній інженерії, у розробці державної політики, у процесах політичного реформування та різноманітних політичних комунікаціях. Також політичні технології беруть участь у боротьбі за владу, створенні політичних партій та об'єднань.

За Ф. Уебстером, велика кількість технологічних інновацій, якими характеризується настання інформаційного суспільства, повинна неминуче призвести до соціальної перебудови [14].

Феномен політичних технологій торкається багатьох наукових напрямів та є предметом вивчення цілої низки наук – політології, соціології, правознавства, державного управління тощо. Провідними науковцями, які займалися вивченням політичних технологій, є вітчизняні та зарубіжні політологи, правознавці, психологи, соціологи, що досліджують політико-правові аспекти використання політичних технологій. Так, характеристики політичних технологій та їхнього місця у структурі демократичних соціально-політичних відносин присвячені праці Л. Гонсалеса, Р. Даля, Д. Істона, Дж. Санторі, С. Хантінгтона, В. Бебика, Л. Кочубей, Д. Видріна, Г. Почепцова та інших.

Разом із тим, незважаючи на низку досліджень у сфері політичних технологій, досі в українській науці відчувається брак системних і комплексних досліджень політичних технологій та їх особливостей у системі публічного управління в процесі формування інформаційного суспільства.

Тому метою статті є дослідження політичних технологій в органах публічної влади в умовах становлення інформаційного суспільства в Україні.

Одним з найважливіших різновидів політичних технологій є виборчі технології. За умов зростаючої конкуренції ефективно використання спеціальних політичних технологій допомагає у виборчій кампанії здобувати владу, що є основною метою діяльності політичних акторів.

Якщо дослідити етимологію поняття «політичні технології», то воно складається з трьох грецьких слів: 1) *politike* – що тлумачиться як мистецтво управління державою (полісом), або *politicas* – державний діяч, державний посадовець, людина, що наділена владою; 2) *tes* – мистецтво, майстерність, майстер, ремесло; та 3) *logos* – наука, вчення [5, с. 468].

Галузь знань, яка займається вивченням поведінки людей та людських відносин, має власні технології, які належать до соціальних. Соціальні технології розрізняють за сферами громадського життя – економічна, правова, моральна тощо.

Політичні процеси також піддаються технологізації. Оскільки існує гостра конкуренція між політичними силами, то умови суперництва актуалізують питання політичних технологій як особливий тип технологій соціальних, які реалізуються у сфері політики.

Основний напрям застосування політичних технологій – це зміни в політиці з боку тих, хто їх використовує. Як правило, зміни в політиці пов'язані зі змінами владних питань. Тому першочергово слід розглядати політичні технології як засоби отримання влади та розпорядження нею.

Науковці дають багато різних визначень поняття «політичні технології». Так, відомий український політолог А. Колодій під політичними технологіями розуміє систему прийомів, технік послідовного досягнення бажаного результату в тій чи іншій сфері політичної діяльності [11].

Л. Кочубей вважає, що політичні технології – це широке за обсягом поняття і воно включає в себе програму уряду з аграрних, екологічних, економічних питань тощо. Застосування технологій у політиці визначається як система послідовних дій, які спрямовані на досягнення наявного необхідного результату [8].

У широкому розумінні під технологіями в політиці розуміються будь-які технології, які певним чином визначають зміст і форму політичних процесів, їх будову, функціонування політичної системи, впливають на поведінку суб'єктів політики [9, с. 390].

А. Пойченко першим з вітчизняних дослідників почав вивчати політичні технології. У своїй праці «Політика: теорія і технології діяльності» [10] він запропонував певні політичні технології в процесі дослідження політики як діяльності, яка спрямована на розв'язання та запобігання конфліктам. За його твердженням, політичні технології є системою послідовних дій політичних суб'єктів, які спрямовані на досягнення наперед визначеного політичного результату.

За К. Вашенко, політичні технології є важливим елементом політичної культури суспільства загалом та окремих політичних суб'єктів зокрема. Він визначає політичні технології не лише як певний набір методів та правил, які використовуються для досягнення визначених цілей у політиці, але й як систему способів реалізації політичних цінностей суб'єкта в процесі здійснення ним політичної діяльності [2, с. 52].

Політичні технології розглядаються як сукупність послідовних процедур, прийомів і способів діяльності, які застосовуються як найбільш оптимальна та ефективна реалізація цілей і задач певних суб'єктів у вказаний час та у вказаному місці [7].

Розглядаючи політичні технології як інструмент політичного управління, їх перелік можна здійснювати за напрямками політичної діяльності: технології політичного аналізу і консультування; прийняття політичних рішень; технології управління конфліктами; технології управління переговорними процесами; лобіювання; виборчі і піар-технології, політична реклама, інформаційні технології тощо [8].

Політичні технології мають свої різновиди. Так, М. Головатий вважає, що політичні технології існують у різних видах, а саме: розробка і ухвалення певних політичних проєктів; технології формування політичної влади; виборчі технології; технології організації діяльності політичних партій, організацій, громадських об'єднань; технології організації громадської свідомості, політичної культури; технології формування громадської думки; технології узгодження суспільних інтересів; технології розв'язання політичних конфліктів тощо [3].

Так, розглядаючи поняття «політичні технології», можемо звернутися до визначення І. Рейторовича, який зазначає, що під політичними технологіями розуміють сукупність послідовно застосовуваних процедур, прийомів і способів діяльності, які спрямовані на реалізацію завдань і цілей суб'єкта політичної діяльності. Політологічний енциклопедичний словник визначає політичні технології як сукупність методів і систем послідовних дій, які спрямовані на досягнення необхідного політичного результату [4, с. 544].

Ці визначення містять цільовий і структурно-функціональний аспекти політичних технологій.

Політичні технології поширюються на всю сферу політичної влади та державного управління, а через це вони охоплюють як легальні, так і нелегальні процеси застосування

влади. Це веде до можливості застосування прийомів і процедур, які носять незаконний характер або не відповідають політичним традиціям (проведення фіктивних виборів, маніпулювання суспільною думкою, терористичні акції тощо). Разом із тим політичні технології дають змогу вирішувати різноманітні завдання, які стосуються політичного життя.

Досить поширеним останнім часом є явище «політичні антитехнології». Д. Видрін їх визначає як політичні прийоми досягнення приватного або небажаного результату у разі існування загальних і довгострокових наслідків прийнятих рішень [2, с. 262].

Суть антитехнологій полягає в тому, що вони несуть деструктивність, знаходяться поза моральними якостями та проявляються у негативних якостях громадської думки. До антитехнологій належать популізм, навішування ярликів на конкурентів, підміна понять, маніпуляції з термінами і цифрами тощо.

Ставлення до політичних технологій почало змінюватися зі зміною функцій держави та політичної влади внаслідок розвитку демократичних інститутів та формування демократичних традицій. Першими країнами, яких торкнулися ці зміни, стали країни заходу в процесі розбудови інститутів громадянського суспільства.

Політичні технології виступають найважливішим складником у життєдіяльності соціуму. Задовольняючи ті чи інші потреби, вони забезпечують реалізацію та оптимізацію функціонування політичної сфери суспільства. За тим важливим місцем, яке політичні технології посідають у суспільстві, вони можуть вважатися політичними інститутами, тобто бути формами політичної раціональної спільної діяльності індивідів. Також вони виступають у формі політичних процесів як змін соціально-політичних явищ у просторі та часі. Вони можуть бути формою політичної комунікації, а саме забезпечувати інформаційний обмін у суспільстві.

Розвиток інформаційного суспільства призвів до того, що політичні технології стали масовим явищем, а система публічного управління дала змогу розширити взаємодію влади та громади і зблизити політичну участь та політичну діяльність.

Нині важливою стає розробка і реалізація механізмів з вирішення соціальних конфліктів, які б дали змогу попередити негативні впливи на суспільство, оскільки на нього систематично здійснюють тиск різні політичні сили, а також шкодять різні непопулярні рішення, які приймаються державними інститутами та політичними лідерами.

Політичні актори шляхом легітимізації мають змогу отримати довіру громадян до політики, яку вони проводять. Це може ефективно здійснюватися через інформаційні засоби комунікації. Потреба в такій легітимізації стає необхідною після відходу від авторитаризму і побудовою системи публічного управління. При цьому ефективність публічного управління залежить від того, як влада може домовитись із суспільством, організувати з ним своєчасний та ефективний діалог. Основну роль у цих процесах відіграють політичні технології.

В Україні таке питання є досить актуальним, оскільки у разі трансформації від авторитаризму до демократії є необхідність не лише теоретичного осмислення політичних технологій, а й відповідної їх розробки і реалізації. Через це найважливішим напрямом практичної реалізації демократичних реформ є впровадження нових видів політичних технологій у практику публічного управління.

В Україні є два основні види політичних технологій. Це технології, які спрямовані на здобуття й утримання влади та системоутворюючі технології, які реалізуються у стратегічному розвитку суспільних інституцій. Для реалізації власних амбіцій у владі політичні актори вдаються до використання сучасних політичних технологій, які дають змогу забезпечити громадську та публічну підтримку їхнім діям.

Поєднуючи інформаційні можливості як основу сучасних політичних технологій, можемо сказати, що сучасна політична система знаходить додаткові можливості до саморегулювання за допомогою ефективних інформаційних технологій, які використовуються у політичній діяльності.

Досліджуючи політичні технології в системі публічного управління, необхідно зрозуміти саме явище публічного управління та його особливості в Україні.

Так, становлення та поширення системи публічного управління відбулося у зв'язку з еволюцією соціально-економічної системи, що призвело до трансформації системи державного управління у систему регулювання суспільства. Якщо в державному управлінні об'єктом виступала держава, то у публічному управлінні об'єктом виступає суспільство та кожен громадянин окремо.

Характерною особливістю публічного управління є передача частини функцій держави органам місцевого самоврядування, приватному сектору та неурядовим організаціям. Це призвело до того, що питання управлінських функцій у сфері публічного управління можуть взяти на себе не лише органи державної влади, а й інституції місцевого самоврядування, громадські організації та юридичні особи. Це відбувається у випадках, коли їх діяльність торкається суспільних справ [6, с. 117].

Під публічністю прийнято розуміти властивість управління, яка орієнтована на суспільні інтереси, відкритість для громадян, зв'язок з територіальною спільністю населення. При цьому бажаною є участь усіх зацікавлених осіб у розробці та реалізації державної політики.

З настанням інформаційного суспільства та поширенням інформаційних можливостей на політичні технології інформаційний складник набув принципово іншого значення. Ефективне використання інформаційних ресурсів підвищує якість управлінських рішень публічних органів влади.

Інформаційний процес значною мірою впливає на розвиток системи публічного управління, оскільки для реалізації своїх функцій використання інформаційного складника у політичних технологіях вимагаються нові методи управління, що включають використання інформаційних технологій. Тісний зв'язок влади і громадськості веде до того, що влада є залежною від інтересів населення, а громадяни отримують змогу впливати на владу. Це є основною ознакою публічного управління.

Нові можливості інформаційних технологій забезпечують відкритість і прозорість діяльності органів публічної влади. Громадськість формує можливість контролювати органи влади, а прозорість дій спонукає до проведення ефективної політики та забезпечує громадський контроль з боку населення. Це веде до підвищення довіри до органів влади з боку громадян. Прикладом прозорості органів влади є системне інформування громадян про роботу та залучення представників суспільства до формування публічної політики та надання оцінки їх роботі.

Інформаційність політичних технологій прямо дозволяє розширити їх можливості та підвищити ефективність у публічних органах влади, оскільки за їх допомогою стає можливим налагодити прямий комунікаційний зв'язок між владою та громадянами. Такий підхід розширює можливості поняття «адресні технології», які з інформаційними можливостями набули нової форми. Це є однією з основних ознак публічного управління, де між органами влади та громадянами існує безпосередня комунікація через різноманітні інформаційні засоби.

Так, персональні комп'ютери та мережа Інтернет дають змогу запровадити принцип діалогового зв'язку, де посадові особи можуть вести комунікацію з населенням, отримувати

вати інформацію про проблемні та невирішені питання в громаді, а також обговорювати шляхи їх розв'язання. За допомогою цих технологій пересічні користувачі Інтернет можуть висловлювати свої думки стосовно реалізації публічної політики.

Найбільшого успіху ці технології досягли у виборчому процесі, де переважно мають місце виборчі технології, які є складником технологій політичних. Так, ефективні дії комунікації між потенційним виборцем та кандидатом в органи влади дають змогу порушувати ті проблеми, які хвилюють громадян.

Оскільки специфіка виборчих технологій спрямована на здійснення регулювання поведінки виборців, то можемо зазначити, що це новий метод боротьби за виборців.

Становлення інформаційного суспільства спрямувало виборчі технології на інноваційний підхід, а можливості використання інформаційних технологій у виборчому процесі постійно розширюються. Підвищення рівня можливостей використання виборчих технологій з високим вмістом інформаційної компоненти дало змогу піднести на новий рівень взаємини між політиками-кандидатами та потенційними виборцями, а саме перевести ці відносини у форму партнерських стосунків [13].

Важливість вивчення політичних технологій полягає в тому, що під час політичної боротьби, зокрема протягом виборів, відбувається формування органів влади відповідно до результатів виборів. Через це якість проведеної виборчої кампанії несе за собою в майбутньому ефективність законодавчої, виконавчої та судової гілок влади.

З вищенаведеного можемо зробити висновок про те, що з трансформацією системи державного управління у систему публічного управління політичні технології найбільше проявляються у сфері соціальної взаємодії, діалогу та партнерства, оскільки за їх допомогою встановлюється стійкий зв'язок влади та громадськості, який проявляється у формі партнерського діалогу між громадянами та органами публічної влади.

У сучасних політичних процесах розвитку системи публічного управління в умовах формування інформаційного суспільства на перше місце виходять адресні технології, які забезпечують безпосередню комунікацію публічних владних установ та громадян. Сучасні інформаційні можливості дають змогу владі чути конкретно кожного громадянина, прислухатися до його думки та звертати увагу на проблеми, вирішення яких він потребує.

Визначення якісних характеристик політичних технологій у період реформування державно-владного апарату є дуже необхідним. Немає жодних сумнівів про те, що в політиці та в державному управлінні наявні певні технології, яких необхідно дотримуватися.

Список використаної літератури

1. Ващенко К.О. Політичні технології як чинник демократичного розвитку суспільства : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Київ, 1999. 184 с.
2. Видрін Д. Політика: історія, технологія, екзистенція. Київ : Либідь, 2001. 432 с.
3. Головатий М. Мистецтво здобувати владу. *Політичний менеджмент*. 2003. № 1. С. 49–53.
4. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад.: Ю.П. Сурмін, В.Д. Бакуменко, А.М. Михненко та ін. ; за ред. Ю.В. Ковбасюка, В.П. Трощинського, Ю.П. Сурміна. Київ : НАДУ, 2010. – 820 с.
5. Жиган Д.Ф. Політичні технології: теоретико-методологічні засади дослідження політичних технологій. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2014. № 64. С. 466–474.
6. Зінчук М.І. Генезис наукового розуміння поняття публічного адміністрування в світі та Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 19. С. 117–122.
7. Королько В.Г. Основы публик рилейшнз. Київ : Ваклер, 2002. 612 с.

8. Кочубей Л.О. Виборчі технології: політичний аналіз (на прикладі виборів до парламенту сучасної України) : монографія. Київ : ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2006. 280 с.
9. Куценко Є.В. «Виборчі технології» як наукова категорія: сутність і класифікація. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса*. 2007. № 1. С. 387–403.
10. Пойченко А.М. Політика: теорія і технології діяльності. НАН України, Ін-т нац. відносин і політол. Київ : (б.в.), 1996. 164 с.
11. Політологія. / За редакцією А. Колодій. Київ, 2003.
12. Поліщук І.О. Виборчі технології: сутність та різновиди. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2015. № 4. С. 106–112.
13. Поліщук І.О. Постмодерні трансформації взаємодії між народом і владою. *Політичний менеджмент*. 2010. № 1 (40). С. 43–53.
14. Узбестер Ф. Теории информационного общества. Москва : Аспект-пресс, 2004. 400 с.

POLITICAL TECHNOLOGIES IN PUBLIC AUTHORITIES OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF FORMING INFORMATION SOCIETY

Oleksandr Chubatenko

National Academy for Public Administration under the President of Ukraine,

Department of Parliamentarism and Political Management

A. Tsedika str., 20, 03057, Kyiv, Ukraine

The article says, that the transformation processes taking place in Ukraine are characterized by the rapid development of political technologies. The essence of a society in transition requires not only the automatic borrowing of social and political management technologies from others, more democratic countries, but also developing a system of its own political and social technologies that would be inherent to Ukraine.

Unlike traditional society, where preference was given to supremacy and alienation in the relationship between state and government, the information society introduces a new form of interaction between the state and the society – a partnership based on interdependence. This approach is relevant in developing public administration, where all stakeholders can take part in developing and implementing policies pursued in the state, using appropriate political technologies.

The article examines the etymology of the “political technology” concept, the definitions given by various scholars, as well as the functions performed by political technologies in society.

It is said that developing the information society has led to the fact, that the political technology has become a mass phenomenon, and the system of public administration has expanded the interaction of government and community, thus ensuring political participation and political activity.

This is quite relevant for Ukraine, because in the transformation from authoritarianism to democracy there is a need not only for a theoretical understanding of political technologies, but also for their appropriate development and implementation. Because of this, the practical implementation of democratic reforms is through the introduction of new types of political technologies in the practice of public administration.

The conclusions say that in the conditions of forming information society and in building the system of public administration, targeted technologies that provide direct communication between government agencies and citizens are gaining significant importance. The information possibilities that are part of the political technologies allow the authorities to be in direct contact with each citizen, listen to their opinion and pay attention to the problems he needs to solve.

Key words: political technologies, election technologies, public authorities, information society, technologies.

УДК 321.01:911.3:81'373'42

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2020.31.26>

ФЕНОМЕН «КРАЇНИ» І «ДЕРЖАВИ» У СУЧАСНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Василь Шушлян

*Запорізький національний університет,
факультет соціології та управління, кафедра політології,
вул. Жуковського, 55-А, 69063, м. Запоріжжя, Україна*

У сфері політичних досліджень часто використовуються, на перший погляд, відомі та доволі вивчені терміни. Однак в умовах глобалізації загальноприйняте тлумачення цих термінів набуває нового смислу, адаптуючись до сучасних викликів та завдань. Різниця кількості країн та держав у світі актуалізує необхідність більш чіткого та глибинного розмежування понять. Тракткування термінів «країна» та «держава» на сучасному етапі розвитку політичної науки і стало фокусом уваги нашої розвідки. У статті здійснено аналіз останніх наукових здобутків стосовно цієї тематики як вітчизняних, так і закордонних авторів. Досліджено основні структурні елементи термінів з боку структурного та системного підходу. Виокремлено ключові риси понять «країна» та «держава» як на побутовому, так і на науковому рівнях пізнання. Наведено низку наукових концепцій, згідно з якими можна окреслити основні теоретичні відмінності між країною та державою. Через відсутність чіткої структурної моделі аналізу понять запропоновано окремі характеристики, за якими можна з'ясувати наукову диференціацію наведених термінів. У публікації визначено особливості тлумачення термінів залежно від їх вивчення та тематики наукового дослідження. Розвиток та високий попит саме прикладних політичних досліджень призводить до потреби розмежування об'єкта досліджень у сфері країно- та державознавства.

У підсумку зроблено висновки стосовно природи термінів «країна» та «держава» та визначено причини їх синонімічного трактування. Окреслено наукові перспективи подальшого розвитку цього напрямку як у теоретичному, так і у прикладному аспекті. У публікації обґрунтовано необхідність диференціації вищезазначених термінів у сучасному політичному дискурсі. Така диференціація необхідна в умовах технологізації світу політичного для більш якісного реагування на сучасні проблеми і виклики та забезпечення чіткого, осучасненого трактування об'єкта дослідження. Аналіз основних положень публікації цих понять на побутовому рівні не є досить очевидним та необхідним, тоді як у сфері політичних досліджень відсутність чіткого розмежування призводить до хаотичності відображення сутності об'єкта дослідження.

Ключові слова: країна, держава, структура, країнознавство, державознавство.

У сучасних наукових дослідженнях часто використовуються терміни, які, на перший погляд, є досить відомими як у науковому, так і на побутовому рівні. Втім ускладнення та трансформація сучасного світу у добу глобалізації вимагає від науки перегляду та адаптації певних понять і категорій, тлумачення яких донедавна можна було вважати усталеними, за аксіомами.

Постановка проблеми у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Політична наука досліджує найбільш динамічні, контраверсійні процеси суспільного розвитку та намагається пояснити природу феноменів, подій, ситуацій, котрі здебільшого або вже відбулися, або ж в очікуванні своєї науково-евристичної операціоналізації, або ж вимагають переосмислення. Саме з цієї причини й виникає

потреба в осучасненні тлумачень певних понять або (як у нашому випадку) у більш чіткій їх диференціації.

На побутовому рівні поняття «держава» та «країна» визначаються як слова-синоніми. Водночас у наукових дослідженнях вони застосовуються як терміни, котрі схожі за смыслом, проте не завжди автори надають значення різниці між цими загальновідомими словами. Відмінність між термінами «держава» та «країна» актуалізується у сфері політичних досліджень, адже у добу інформаційного суспільства держава, як основний суб'єкт світу політики, набуває нових функцій, адаптується та реагує на сучасні виклики, що не може не відобразитись на визначенні цього поняття у науковому середовищі. Країна у сучасних умовах інформатизації також не сприймається лише у географічно-просторовому вимірі, а формує певний ряд асоціацій, котрі пов'язані не лише із розташуванням чи природними ресурсами певної території. До того ж більшість досліджень цієї тематики мають теоретичний характер, де об'єктом дослідження виступає певна ідеальна модель «держави» або «країни». У таких умовах дослідник має змогу повного аналізу багатьох аспектів та складників цих понять. Разом із тим у прикладних дослідженнях доречно говорити саме про феномен «країни» чи «держави» як про окреме явище, складник об'єктивної реальності.

Актуальність нашої наукової розвідки зумовлена також технологізацією сучасної політичної науки, яка вимагає більш чіткого та глибинного визначення об'єкта дослідження. «Держава» є однією з основних категорій політичної науки, виступає об'єктом у численних дослідженнях політичної науки, часто вживається поряд з поняттям «країна», що у підсумку призводить до певної смислової неузгодженості та протиріч у державознавчих та країнознавчих дослідженнях. Різниця кількості країн та держав у світі змушує нас приділити більше уваги цим поняттям, адже вони мають різний зміст та відображають різні властивості об'єкта, і будь-яка з визнаних країн може бути розглянута і як держава, і як власне країна. Така відмінність є найбільш актуальною саме у сфері політики, позаяк формується багато нових визначень: країни-союзники, держави-партнери, стратегія розвитку держави або ж країни, імідж держави або імідж країни. Проблемна ситуація полягає у тому, що в сучасних умовах політична наука не завжди ефективно реагує на певні виклики часу та може пояснити суспільні протиріччя, запропонувати ефективні шляхи врегулювання конфліктних ситуацій. Розвиток та високий попит саме прикладних політичних досліджень призводить до того, що науковцям необхідно за короткий проміжок часу представити результати свого дослідження та надати рекомендації щодо подальших можливих дій замовника. Отже, для чіткого формулювання цих визначень ми маємо виважено провести демаркацію змісту та характеристик понять «держава» та «країна», з'ясувати їх смислове наповнення.

Метою статті є політологічний аналіз понять «держава» і «країна», їх операціоналізація через виокремлення первинних та вторинних ознак.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується зазначена стаття. У сучасному науковому дискурсі вищезазначені поняття часто-густо досліджуються як слова, котрі схожі за смыслом, особливої уваги їх диференціації не приділяється. «Країна» як ключовий об'єкт дослідження розглядається у міждисциплінарному напрямі знань країнознавства. Основи комплексного країнознавчого підходу були сформовані у другій половині ХХ ст. – концепція географічно-країнознавчого синтезу полягала у необхідності єдиного погляду на природні, економічні і соціальні явища, котрі відбуваються у географічному просторі. Інстру-

ментом для реалізації такого підходу стали комплексні країнознавчі характеристики, які є немовби «паспортом» певної території й однією із поширених і ефективних форм доведення актуальної, соціально корисної інформації про країни світу до різних груп споживачів. Проте не існує єдиної загальної наукової схеми країнознавчої характеристики. Науковці розробляють власні схеми типових комплексних країнознавчих характеристик, котрі демонструють відсутність загальноновизнаних підходів щодо структури країни. Ця сфера знань приділяє значну частину уваги фізико-географічним чи суспільно-географічним дослідженням. Лише на сучасному етапі розвитку країнознавчі дослідження почали набувати комплексного характеру. Розвиток напряму країнознавства представлений переважно географічним підходом.

Концепція проблемного країнознавства розроблена в 60–70-ті роки ХХ ст. в інституті географії АН РСРС. Один з її засновників Я. Машбиць на основі теоретичних положень М. Брянського запропонував проблемний підхід в економіко-географічному країнознавстві зарубіжного світу об'єднати всю проблематику у три групи: 1) проблеми, що мають велике значення під час вивчення всіх країн та регіонів; 2) проблеми, важливі для країн певного типу і рівня розвитку; 3) проблеми, специфічні для певної країни (регіону).

Згодом автором була розроблена нова схема комплексної характеристики країн, яка охоплює 11 тематичних блоків, що об'єднують підходи традиційного і проблемного країнознавства: 1) своєрідність території; 2) територія і географічне положення; 3) історико-географічні етапи; 4) природа і природокористування; 5) населення і культура; 6) господарство; 7) розселення; 8) суспільство; 9) райони; 10) стан довкілля; 11) перспективи [9].

Концепція полюсів зростання виникла на Заході, загалом є концепцією регіональної економіки. Сформульована французьким економістом Франсуа Перру (1903–1987). Згідно з цією концепцією розвитку виробництво у різних галузях господарств відбувається нерівномірно. Завжди можна виділити динамічні галузі, які переважно стимулюють зростання економіки, є «полюсами розвитку». Здебільшого таким полюсом є місто, іноді район, який внаслідок концентрування має сприятливий господарський вплив на оточення.

Концепція глобальних (світових) міст належить до найновіших концепцій. Висунута Дж. Фрідманом, який для виділення глобальних міст використовував такі критерії: 1) чисельність населення; 2) роль міста як великого фінансового центру; 3) ступінь концентрації штаб-квартир ТНК; 4) важливість міжнародних функцій і наявність міжнародних організацій; 5) швидке зростання сфери ділових послуг; 6) концентрування обробної промисловості; 7) роль великого транспортного вузла.

В Україні в радянський період класичне географічне країнознавство було представлене незначною кількістю публікацій, функціонували спеціалізовані відділи в Секторі географії АН УРСР. Як правило, країнознавчими вважались публікації, дисертації та навчальні дисципліни, які насправді стосувались більш вузької предметної сфери – соціально-економічної географії зарубіжних країн. Водночас програми підготовки фахівців передбачали ознайомлення з концепціями К. Ріттера, Е. Реклю, А. Гетнера, П.П. Семенова-Тян-Шанського, М.М. Баранського, В.А. Анучія та ін. [7, с. 28].

Лише з набуттям незалежності Україною цей напрям досліджень почав користуватись попитом серед наукового товариства. Адже постала проблема вивчення інших країн з метою забезпечення ефективної співпраці. Українське країнознавство акцентує увагу на вивченні іноземних країн, не приділяючи належної уваги нагальним потребам України в цій сфері. Також розвиток цієї дисципліни має регіональний характер, що позбавляє його єдиного концептуального бачення України як великої території з власними інтересами. Реакційний характер цього напряму знань призводить до накопичення часткових знань

стосовно окремих регіонів, не пропонуючи теоретичної вітчизняної концепції сутності країни. Головним центром розвитку класичного країнознавства є Київський національний університет ім. Тараса Шевченка і Львівський національний університет ім. Івана Франка. На сучасному етапі країнознавчі дослідження мають переважно природно-історичне і соціально-економічне спрямування, що зумовлюється особливостями історико-географічного розвитку людства на початку XXI ст. [6, с. 18].

«Держава», на відміну від «країни», виступає об'єктом досліджень переважно в історії та теорії держави і права. Значна увага приділяється окресленню характеристик держави та формулюванню універсального визначення цього багатогранного суспільного явища. Втім дослідження орієнтуються лише на окремі складники держави, а саме: суверенітет, населення, державні інститути, наявність публічної влади або окремі аспекти регулювання соціально-політичного життя шляхом законотворчої діяльності.

Незважаючи на те, що у науковій літературі знайшло широке відображення осмислення природи і ролі держави, її устрою, «держави» вивчається у історико-правовому або соціологічному аспекті, у вітчизняній науці категорія «сутність держави» не вивчалась на глибинному (фундаментальному) рівні. Автори, котрі торкаються цієї тематики, роблять це переважно в рамках навчальних посібників або у наукових статтях, серед них – М.І. Байтін, О.М. Бандурка, Л.С. Мамут, А.Д. Машков, В.І. Пантін, М.В. Цвік та ін. [12, с. 32].

Тож залишається дискусійним та перспективним у вивченні питання, що ж саме вважати державою, яка її сутність та основні ознаки. Станом натеper «держави» не досліджується як окрема багатофункціональна структура, котра вміщує елементи різноманітного профілю та їх основні тенденції розвитку і трансформації у сучасних умовах.

Слід зазначити, що і в першому, і у другому випадку відсутня загальновизнана та прийнята за основу науковим середовищем система структурних елементів аналізу понять, комплексної структури країни чи держави.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Поняття «країна» у тлумачному словнику визначається як територія, що становить єдність із погляду історії, природних умов, населення тощо [2, с. 282]. Таке визначення акцентує увагу на територіальній атрибуції феномена країни, його можна умовно розуміти у значенні слова «край», котре своєю чергою визначається як територія з великою кількістю будь-чого або будь-кого. Таке тлумачення виглядає досить простим на перший погляд, але на побутовому рівні неможливо не звернути увагу на комплексний характер феномена країни, котрий включає в свою основу природу, населення, історію, економіку, культуру певної великої території.

У царині політичних досліджень пропонується таке визначення: країна – територія, що має певні кордони, користується державною незалежністю (суверенітетом) або перебуває під владою іншої держави та позбавлена самостійності [5, с. 352]. Тож у політичному відношенні поняття «країна» уособлює у собі певну територію, яка визначається чіткими кордонами, має власний суверенітет (непорушність кордонів) та включає у свій зміст характеристику певних особливостей: природних, історичних, етнічних, економічних чи культурних, що представлені на відносно великій території. З'ясувати ключові ознаки держави можна із галузі знань країнознавства як напряму політико-географічних досліджень, що визначає своїм об'єктом дослідження великі регіони, природні особливості, склад населення та економічний потенціал окремої території.

Як відомо, країнознавство – це наукова та навчальна дисципліна, яка займається комплексним вивченням країн, систематизує й узагальнює різноманітні дані про них. Відповідно, основну частину її об'єкта становлять країни як основні одиниці соціально-по-

літичної організації світу, а основним продуктом країнознавчих досліджень є комплексні країнознавчі характеристики країн.

До оцінки розвитку країнознавства доцільно використати два взаємодоповнюючі підходи: суто географічний і широкий міждисциплінарний. У чому полягає коріння наукового країнознавства і регіоназнавства в географії? Цю підсистему географічного знання зазвичай називають регіональною географією. Вона орієнтована на комплексне вивчення якісно своєрідних частин або фрагментів геопростору – країн, регіонів, всередині країни і регіонів світу як груп країн, виявлення тенденцій, проблем і перспектив їх розвитку. Водночас географи відчувають зростаючу конкуренцію з боку представників інших галузей знань. Предметне поле країнознавства успішно розробляють також політологи, економісти, етнологи, культурологи та ін. Країнознавство нині являє собою широку сферу міждисциплінарних наукових досліджень, до того ж очевидна «міграція» географічних ідей у суміжні галузі знань.

Сформований у середині ХХ ст. напрям комплексних країнознавчих досліджень пропонує акцентувати увагу на таких характеристиках країни, як:

- територія та географічне розташування (площа, особливості рельєфу, клімату, фізико-економічне та політико-географічне положення);
- природа та природокористування (особливості природних умов, рослинний та тваринний світ, забезпеченість ресурсами, всесвітньо відомі природні пам'ятки);
- народонаселення (кількість та етнічний склад населення, його структура, тривалість життя, розміщення, міграція, типи поселень);
- суспільство (державний устрій і форма правління, політичний режим, особливості політичної та правової системи, етимологія назви країни, державна та національна символіка, образ країни у науковому та загальнокультурному дискурсі);
- історичний розвиток (етапи територіального розвитку, зміна форм державного устрою та правління, а також державних утворень, котрі функціонували на території країни в різні історичні періоди, еволюція форм природокористування, розміщення господарств і населення в історичній ретроспективі);
- господарство (провідні галузі промисловості сільського господарства, транспорту, сфери послуг);
- територіальна структура економіки й економічні райони;
- культура (етнографічні особливості, традиції, культурні пам'ятки, внесок у світову культурну спадщину видатних діячів науки, літератури, музики, образотворчого мистецтва).

Саме завдяки цим характеристикам маємо комплексне розуміння феномена «країна». Першорядну увагу слід звернути на його об'єктивний характер, адже країна включає в себе перелік особливостей, що притаманні чітко визначеній території та мають відносно статичний характер; ці складники можуть варіюватись лише у середньостроковій чи довгостроковій перспективі.

Що ж стосується визначення сутності терміна «держава», то у тлумачному словнику він характеризується як апарат політичної влади у суспільстві [2, с. 286]. Держава – це суто політична організація, яка має суверенітет, спеціальний апарат управління та примусу, та встановлює власний порядок управління на окремій території. Таке визначення акцентує увагу на певній організаційній діяльності апарату управління, наявності елементів політичної влади та механізмів впливу не лише в рамках визначених кордонів. На побутовому рівні держава асоціюється передусім із владою та механізмами її реалізації. У філософському аспекті держава – відповідним чином організована суспільна структура,

здатна здійснювати найвищий контроль над деякими аспектами поведінки людей на певній території з метою підтримувати лад у суспільстві [13, с. 150]. Таке визначення змушує нас згадати про всеохоплюючий характер держави, бо контроль над деякими аспектами людської поведінки в сучасних умовах з боку держави надзвичайно складно переоцінити. До того ж у галузі політичного управління сутність держави визначається як центральний та основний інститут політичної організації суспільства, соціально-політичний механізм, що виникає в суспільстві з метою організації й упорядкування соціально неоднорідного суспільства, вирішення конфліктних ситуацій, забезпечення відповідного рівня соціальної стабільності системи, її цілісності та безпеки [5, с. 141].

Ключовими ознаками держави можна назвати такі:

– економічна – ця ознака характеризує економіку держави, яка забезпечує систематичне виробництво товарів та послуг; визначає механізм функціонування апарату політичної влади та системи розподілення ресурсів і їх відновлення всередині держави;

– соціальна – демонструє властивості соціальної сфери, соціальну диференціацію, формування груп з конкурентними інтересами, становлення людини як відносно автономного суб'єкта соціальних відносин, котрий усвідомлює власні потреби та інтереси; наявність окремих великих груп людей, диференціація котрих забезпечує функціонування та часткову самоорганізацію суспільства, формує механізми вираження інтересів цих груп та способи реалізації їх потреб чи вимог;

– кратологічна – демонструє організацію політичної та соціальної влади в державі, для яких характерний розподіл сфер впливу; ця ознака відображає характер виникнення та забезпечення професійних органів влади; визначає механізми, котрі забезпечують реалізацію владних повноважень, методи та публічність прийняття та реалізації управлінських рішень;

– ідеологічна – відображає якість духовної сфери суспільства, диференціацію суспільної свідомості; появу самостійних видів соціальних норм, а також і норм юридичних, які надали змогу узгодити конкурентні інтереси цивілізованим способом (прийнятним) не лише всередині окремого соціуму, але й за його межами.

Також ключовою ознакою держави завжди є її суверенітет. Проте саме стосовно визначення держави слід акцентувати, що це управлінський суверенітет, котрий поширюється на можливість самостійно приймати управлінські рішення та позбавити цей процес від стороннього впливу. В сучасних умовах глобальних комунікацій дефініція суверенітету лише в територіальному аспекті є, на наш погляд, не зовсім репрезентативною.

Залежно від тематики дослідження вибір складових елементів може варіюватись, адаптуючись до мети та завдань дослідження. Слід зазначити, що особливість цього напряму наукового пізнання полягає у високому рівні суб'єктивності та невідповідності теоретичних моделей стосовно емпіричного знання (досвіду). Тому у сучасних дослідженнях доречно говорити про вивчення феномена «країна» або «держави» як сприйняття у свідомості проєкції певного об'єкта. Будь-яка система складових елементів є унікальною для кожної окремо визнаної території, через що не завжди вдається використовувати всі вищезазначені складові елементи. Більш правильним з наукової точки зору буде твердження, що феномен країни у сучасному політичному дискурсі базується на об'єктивних складниках певної території, тоді як феномен держави має у своїй основі складові елементи суб'єктивного характеру.

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, зазвичай «країна» та «держави» часто вживаються як слова-синоніми. У тлумачному словнику під час визначення поняття «країна» зазначається, що у загальному життєвому це те

й саме, що і держава, різниця лише у тому, що держава характеризується наявністю апарату державної влади. Спільна характеристика цих понять полягає у тому, що вони мають комплексний характер, передбачають наявність певних елементів, необхідних для того, щоб окрему територію назвати країною чи певну організацію назвати державою. Визначивши ці елементи, ми можемо стверджувати, що поняття «країна» включає в себе об'єктивні характеристики, тоді як «держава» передбачає наявність владно-управлінського складника, що завжди має суб'єктивний характер.

Таким чином, поняття «держава» та «країна» схожі за змістом, частково є суміжними поняттями та близькими за значенням. Основна відмінність полягає в тому, що держава – це передусім форма організації людей, а країна – це певна територія з народом, що проживає на ній.

Диференціація цих понять на побутовому рівні не є досить очевидною та необхідною, тоді як у сфері політичних досліджень відсутність чіткого розмежування призводить до хаотичності відображення сутності об'єкта дослідження. Кількість держав та країн різна, тому, вибираючи напрям дослідження, слід чітко усвідомлювати та використовувати цю відмінність для більш якісної систематизації. Присутність перетину характеристик понять «країна» та «держава» зумовлюється комплексним характером досліджень країнознавства та державно-правових досліджень. Неможливо вивчати політичну організацію населення, ігноруючи фізико-географічні особливості території. Акцентуючи увагу на ключових відмінностях цих понять, політична наука отримує новий інструментарій для вивчення та систематизації неоднорідних даних про державу чи країну.

Вивчаючи зазначені поняття, теоретична політична наука може спиратись на широкий структурний аналіз, формулюючи нові чисельні визначення термінів. Розширення складових елементів держави чи країни детермінує їх смислово схожість, що призводить до некоректних висновків у дослідженнях прикладного характеру. Задовольняючи сучасний попит на дослідження прикладного характеру, більш доцільно говорити про феномен «держави» чи «країни», адже у практичній площині об'єкт спостереження формує власну модель складових елементів. Тобто за унікальних просторово-часових умов ми справді можемо досліджувати окремі складники певної «великої території» і залежно від вибраних складників для наукового аналізу використовувати дефініцію «країна» або «держава».

Високий рівень суб'єктивності таких досліджень призводить до того, що неможливо сформулювати універсальну дефініцію країни чи держави. У будь-якому науковому дослідженні ці багатогранні терміни вживаються лише у визначеному автором аспекті. Тобто використовується лише частина складових елементів залежно від тематики дослідження. Така ситуація є повністю прийнятною для сучасної політичної науки, адже всі спроби компаративістики винайти універсальну структуру певного об'єкта не були успішними. Мета викладеного матеріалу не закликає до створення універсальної структури для наукового вивчення країни чи держави, а радше необхідно приділити більше уваги диференціації понять та усвідомити можливість фрагментарного аналізу, тим самим позбавившись від смислового перевантаження термінів.

Диференціація цих понять формує новий інструментарій для операціоналізації міждисциплінарних, суміжних термінів та понять, що дасть змогу в кожному окремому випадку раціонально використовувати наявні методи наукового пізнання. Перед сучасними науковцями постає виклик забезпечення генерації нового знання, нових ідей і концепцій теоретичного узагальнення практичного досвіду, забезпечуючи реалізацію евристичної функції науки.

Список використаної літератури

1. Вегера С.А. Особистість, держава і суспільство: взаємна відповідальність. *Актуальні проблеми економіки*. 2013. № 5. С. 8–24.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
3. Дністрянський М.С. Політична географія України. Львів : Коло, 2014. 346 с.
4. Клімова Г.П. Держава в політичній системі суспільства / Г.П. Клімова, О.В. Клімов. *Гуманітарний часопис*. 2006. № 3. С. 94–99.
5. Ковбасюк Ю.В. Енциклопедичний словник з державного управління / Ю.В. Ковбасюк, Ю.В. Трощинський, Ю.П. Сурмін. Київ : Формат, 2010. 820 с.
6. Кривонос Р.А. Країнознавча характеристика як засіб отримання та передачі наукового знання про країни світу. *Міжнародні відносини. Серія «Політичні науки»*. 2015. № 9. С. 14–26.
7. Лизогуб В.А. Країнознавство : курс лекцій. Харків : Право, 2017. 368 с.
8. Лук'янець В.С. Фундаментальна наука і науковий світогляд у перспективі ХХІ сторіччя. *Філософська думка*. 2006. № 3. С. 3–25.
9. Основні концепції та гіпотези економічної географії світу. *ГЕОГРАФІКА*. 2010. URL: http://geografica.net.ua/publ/galuzi_geografiji/ekonomichna_geografija_zarubizhnikh_krajinj/osnovni_konceptsi_ja_gipotezi_ekonomichnoji_geografiji_svituj/64-1-0-838.
10. Микешина Л.А. Філософія познання проблеми епістемології гуманітарного знання. Москва, 2008. 624 с.
11. Немец Л.Н. Основы социальной географии : учебное пособие / Л.Н. Немец, Е.Ю. Сегида, Ю.Ю. Сильченко. Харьков : Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина, 2014. 112 с.
12. Скакун О.Ф. Теорія права і держави : посібник. Київ : КНТ, 2009. 520 с.
13. Шинкарук В.І. Філософський енциклопедичний словник / В.І. Шинкарук, Л.В. Озадовська, Н.П. Поліщук. Київ : Абрис, 2002. 742 с.

**THE PHENOMENON OF “COUNTRY” AND “STATE”
IN MODERN POLITICAL DISCOURSE****Vasil Shushlyan**

*Zaporizhia National University, Faculty of Sociology and Management,
Department of Political Science
Zhukovsky str., 55-A, 69063, Zaporizhia, Ukraine*

At first sight famous and quite studied terms are used in the field of political research. But in terms of globalization common definition of these terms takes new meaning, adapting to modern challenges and tasks. The article is devoted to the study of definition of terms “country” and “state” during the first stage of political science development. The analysis of the latest scientific achievements concerning the studied topic was done. Main elements of terms were studied using structural and systematic approach. The difference in quantity of states and countries in the world needs more precise and deep distinction of terms. Key features of terms “state” and “country” were defined on the scientific level and in everyday use. Several scientific conceptions were represented, according to which theoretical differences between “state” and “country” were proved. Certain features for scientific differentiation of studied terms were proposed due to the lack of well-defined structural model of analysis. The development and high demand for applied political research lead to need for differentiation of the object of study in the area of state and country studies. Features of term interpretation depending on the subject of scientific research were

examined. Conclusions concerning the origin of terms “country” and “state” were drawn and reasons for the synonymous interpretation were defined.

Scientific perspectives of further development of the problem were drawn in theoretical and applied aspects. The need for differentiation of the terms in the modern political discourse were under consideration. Such differentiation is needed in conditions of technologization of political world for more positive reaction on modern issues and challenges and provides modern and precise definition of the object of study. The analysis of the main statements of the article in everyday day is not essential, but in the area of political studies the lack precise differentiation leads to chaotic reflection of the object of study. Differentiation of these concepts forms a new tool for the operationalization of interdisciplinary terms.

Key words: country, state, structure, country studies, state studies.

УДК 342.5

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2020.31.27>

ЛЕГІТИМНІСТЬ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ: ВІД РЕЙТИНГІВ ДО ІДЕНТИЧНОСТЕЙ

Лілія Яковлева

*Одеський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління при Президентові України,
кафедра регіональної політики та публічного адміністрування,
вул. Генуезька, 22, 65009, м. Одеса, Україна*

Представлена стаття має на меті дослідити роль національно-культурної та громадянсько-політичної ідентичностей у процесі легітимації публічної влади. Зроблено припущення, що забезпечення легітимності соціального порядку потребує уваги до колективної дії та взаємодії. А саме в межах цієї статті доводиться, що одна з головних причин делегітимації публічної влади полягає у недостатньому рівні політичної активності та політичної інклюзії соціальних груп як носіїв певних ідентичностей. На основі даних соціологічних досліджень стверджується, що рівень політичної активності громадян виявився достатнім для встановлення режиму електоральної демократії в Україні та двох революційних сплесків у 2004 р. 2013–2014 роках, однак встановлення легітимного соціального порядку все ще «на горизонті».

Обґрунтовано, що сучасні дослідження легітимності публічної влади не досить уваги приділяють ідентичностям та їх легітимізуючій ролі, разом із тим легітимність публічної влади потребує постійної уваги до забезпечення репрезентації різних соціальних ідентичностей у процесі ухвалення політичних рішень не лише в країнах перехідного типу, але й у країнах консолідованої демократії.

Досліджено легітимізуючий потенціал громадянсько-політичної та національно-культурної ідентичностей. Зокрема, формування громадянсько-політичної ідентичності відбувається через усвідомлений (раціональний) вибір громадян, їх згоду на спільну долю з іншими громадянами через розрахунок витрат та вигоди, що у такому разі призводить до конструювання легітимності публічної влади за аналогією із соціальним контрактом. Джерелом легітимізуючого потенціалу національно-культурної ідентичності визначено спільну історичну долю, духовну та релігійну єдність.

Доведено, що проблема легітимності публічної влади, яка заснована на взаємодії громадянсько-політичної та національно-культурної ідентичностей в Україні, зумовлена такими факторами: по-перше, ідентичність «радянської людини» впливає на легітимність публічної влади як під час електоральних кампаній, так і у процесі реалізації державної політики; по-друге, становлення простору ідентичностей відбувається одночасно із розвитком незалежної держави та інститутів; по-третє, процес демократизації політичної системи передбачає конфлікти, які впливають на рівень легітимності публічної влади.

Ключові слова: національно-культурна ідентичність, громадянсько-політична ідентичність, легітимність публічної влади, криза ідентичності, кризи легітимності, електоральна демократія.

Постановка проблеми. Демократична легітимність потребує перманентної політичної активності громадян, участі їх об'єднань, соціальних груп та спільнот у політичному процесі та прийнятті рішень. Політична активність громадян у демократичних країнах має як індивідуальний, так і колективний характер.

У пострадянських країнах легітимність влади передусім пов'язується із довірою саме до політичних лідерів. Значна увага приділяється їх рейтингам. Але забезпечення легітимності соціального порядку потребує уваги до колективної дії та взаємодії. Дієва

та ефективна участь громадян у політиці в умовах демократії передбачає їх взаємодію у межах певних соціальних груп: від організацій громадянського суспільства та політичних партій до класів та спільнот, об'єднаних на основі ідентичності.

Кризи легітимності публічної влади в Україні пов'язані зі спадщиною радянського тоталітарного політичного режиму. Вони зумовлені патерналізмом та амбівалентністю політичної ідентичності. Як зазначає М. Міщенко: «Суперечливість політичного менталітету українців полягає... у поєднанні підтримки демократії і покладанні надії на сильного лідера, незалежного від парламенту і виборів, хоча при цьому вкрай низькою підтримкою користується ідея правління військового режиму» [4].

В умовах переходу до демократії та ринкової економіки, який був задекларований правлячим класом ще на початку незалежності, неоднозначні трансформації політичної системи та соціального порядку так і не дозволили вийти з пастки делегітимації.

Легітимність публічної влади, заснованої на національній ідентичності, потребує переосмислення у процесі становлення системи глобального управління. На думку Я. Схолте, легітимність глобального урядування спирається на розвинену мережу інститутів та регулюючих міжнародних організацій, вони здатні викликати довіру через загально-світовий характер своєї діяльності [11]. Одними із головних засад легітимності глобальної публічної влади є капіталізм (ринкова економіка) та демократія (політичний ринок), які після розпаду СРСР посіли місце практично безальтернативної мети для країн, що розвиваються. Це особливо актуально для України, яка «стала полем пошуку й апробації відносно нових для пострадянського простору технологій легітимації/делегітимації влади – від кольорових революцій та посилення зовнішньополітичних чинників легітимації політичного режиму до військової агресії та цілеспрямованих інформаційних кампаній (з конструюванням медіаскандалів) з метою делегітимації політичного режиму. І якщо йдеться виключно про електоральну демократію, тоді є пряма небезпека фрагментації легітимності» [9, с. 247].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема легітимності публічної влади у Європейському Союзі у праці В. Шмідт досліджується у термінах “Input” (вхід), “Output” (вихід) та “Throughput” (пропускна здатність) [10]. Для легітимності публічної влади недостатніми умовами є підтримка з боку населення (“Output”) та ефективність дій влади (“Input”). Наголошується, що одним із головних елементів легітимності публічної влади є пропускна здатність (“Throughput”), яка означає відсутність у взаємодії влади та громадян репресивності, некомпетентності, корупції або упередженості.

Український політичний простір є місцем зіткнення не лише цивілізацій (С. Гантингтон, М. Рябчук, ін.), а й ідентичностей: відзначаючи становлення політичної ідентичності, не слід недооцінювати легітимізуючу роль національно-культурної ідентичності. Зокрема, йдеться про легітимізуючу роль таких складників національно-культурної ідентичності, як:

– географічні координати розміщення сталих груп національних меншин – носіїв власної національно-культурної ідентичності, які сформувались історично на території сучасної України;

– мовний складник;

– релігійний та конфесійний складники національно-культурної ідентичності;

– наявність (відсутність) спільної історичної долі у різних регіонах України.

Саме тому у цій статті ми будемо виходити із поділу колективних ідентичностей на два основні типи: національно-культурний та громадянсько-політичний, відповідно до інтерпретації, яку запропоновано у колективній монографії «Національна ідентичність і громадянське суспільство» [6].

Мета статті – дослідити роль національно-культурної та громадянсько-політичної ідентичностей у процесі легітимації публічної влади.

Виклад основного матеріалу. Кризи легітимності у посткомуністичних країнах зумовлені не лише персональними якостями окремих політиків. Одна із головних причин делегітимації публічної влади, джерела якої сягають часів СРСР, полягає у недостатньому рівні політичної активності та політичної інклюзії соціальних груп та їх представників – носіїв певних ідентичностей.

Це підтверджується даними соціологічних досліджень. Так, згідно з дослідженнями Центру Разумкова, більшість громадян України вважають, що не можуть жодним чином впливати на владу, а у разі порушення їхніх прав з боку уряду вони відчують себе абсолютно незахищеними. При цьому кожний другий громадянин (53%) переконаний у тому, що не несе особистої відповідальності за те, хто є Президентом України [3]. Наведені дані були отримані соціологами у 2018 році, а вже у 2020 році українське суспільство опинилось знову у ситуації відсутності адекватного діалогу із владою під час впровадження карантину, його послаблення та згодом чергового посилення у окремих регіонах.

Можна стверджувати, що рівень політичної активності громадян виявився достатнім для встановлення режиму електоральної демократії в Україні та двох революційних сплесків у 2004 і 2013–2014 роках. Натомість встановлення легітимного соціального порядку все ще «на горизонті».

Саме тому визначення сутності процесу легітимації публічної влади (набуття та постійної підтримки рівня легітимності) потребує зміни політологічної оптики. Фокус дослідницької уваги має бути зміщений від рейтингів політичних акторів як показника легітимності публічної влади до проблеми структурованості політичного поля на основі ідентичностей. Повною мірою це стосується як політичної ідентичності, так і національної ідентичності. Дослідження типів групових ідентичностей як легітимізуючої основи публічної влади, їх взаємодії у процесі легітимації політичних акторів та інститутів набуває особливої актуальності. В Україні переважає загальнонаціональна ідентичність: «60% опитаних вважають себе насамперед громадянами країни» [3]. Це важливий показник для легітимації соціального порядку, адже національна ідентичність «розвивається» під впливом глобалізації.

Для оцінки легітимності публічної влади завше використовують декілька підходів. Звужене трактування обмежується аналізом легітимності окремих політичних акторів та/або представників публічної влади й місцевого самоврядування як відповідності їхніх дій правовим нормам та процедурам. Вважається, якщо діяльність представників влади не виходить за межі правового поля, їх обрання/призначення та подальша активність супроводжується дотриманням встановленої процедури, то вони є легітимними. Широке розуміння говорить про легітимність соціального порядку. Така теорія легітимності (її ще можна назвати «соціологічним підходом», джерелом якого є веберіанська традиція) наполягає на тому, що в основі легітимності окремих діячів публічного простору знаходиться легітимність соціального порядку. Це означає, що вимога відповідності діяльності акторів публічного простору правовим нормам та процедурі (навіть найдемократичнішій) є необхідною, але недостатньою вимогою легітимності.

Як зазначає Є. Бистрицький: «Поняття легітимності дуже часто використовують завузько: для оцінки й коментарів дій представників влади, коли з'ясовують, чи мали право відповідно до корпусу законів та Конституції ті чи ті політики або урядовці діяти так, як вони вчинили. З іншого боку, його надмірно розширюють, коли вважають, що майже все прийняте у суспільному житті має характеристику легітимності або мусить бути легіти-

мним, щоб бути прийнятним... Легітимний лад, порядок – це такий суспільно-політичний устрій, що заслуговує на визнання. Легітимація є процесом визнання загальної прийнятності тієї чи тієї політичної організації суспільства» [2, с. 49].

Загалом, сучасні дослідження легітимності публічної влади не досить уваги приділяють ідентичностям, їх легітимізуючій ролі. Демократична легітимність потребує постійної уваги до забезпечення репрезентації різних соціальних ідентичностей у процесі діяльності публічної влади, ухвалення політичних рішень (особливо непопулярних). Це стосується не лише країн перехідного типу. Хвилі протестів, які охопили країни консолідованих демократій, переконливо свідчать про необхідність підвищення уваги до простору формування політичних ідентичностей, перегляду традиційних відповідей на виклики «кризи ідентичності», яка своєю чергою призводить до кризи легітимності публічної влади.

Варто погодитись із тим, що «відповіді, які кінцево ґрунтуються на просвітницько-модерній спадщині переконання в дієвості раціонально-правового та раціонально-комунікативного вирішення найскладніших суспільних конфліктів, виявилися заслабкі для відповіді на найновітніші питання» [6, с. 5].

Громадянсько-політична ідентичність формується через усвідомлений (чи то пак раціональний) вибір громадян, їх згоду на спільну долю з іншими громадянами через розрахунок витрат та вигоди. У цьому разі легітимність публічної влади конструюється за аналогією із соціальним контрактом. У процесі формування громадянсько-політичної ідентичності відчутним є вплив глобалізації, Інтернет та світових медіа, універсальних вимог міжнародного права, феномена глобальної громадської думки, міжнародних інституцій та транснаціональних корпорацій.

З іншого боку, значний легітимізуючий потенціал має національно-культурна ідентичність. Джерело її легітимізуючої могутності сягає спільної історичної долі, духовної та релігійної єдності. Події останніх років переконливо засвідчили, що такий тип ідентичності поступово знову виходить на політичну авансцену, визначаючи легітимність публічної влади. Перефразовуючи класиків соціології П. Бергера та Н. Лукмана [1], можна відзначити, що у процесі соціального конструювання легітимності раціональне обґрунтування права на владу поступається національній (і навіть расовій) єдності. Погодимося, що натеper залишається відкритим питання: «що, власне, в наш час сталося, що воно спонукає людей незалежно від їхнього соціального походження та освіти перевідкривати та, відчуваючи внутрішню вимогу, утверджувати в різний спосіб свою культурну (релігійну, етнічну тощо) приналежність, коли ті самі люди ще кілька років раніше сповідували інші форми лояльності? Яка сила змушує частину жителів єдиного державного утворення взятися за зброю задля відстоювання власної культурної приналежності до іншого «етнокультурного світу», вбиваючи тих, з ким іще вчора спільно відтворювали загальний контекст соціального та повсякденного життя» [6, с. 5–6].

Процес формування двох типів ідентичності (як громадянсько-політичної, так і національно-культурної) зумовлений історично, йому притаманні певні особливості сприйняття таких конструктів, як «ми – вони», «я – інший», «держава – індивід», «суспільство – влада» тощо. Однією із таких особливостей є ідеологічна неструктурованість політичного простору. Як зазначає Є. Бистрицький: «Для України проблема ідентичності залишається напруженою і проблематичною, тому що дві ідентичності, які існують у будь-якому суспільстві – політична, громадянсько-політична ідентичність (civic identity) та етнічна «айдентіті» – мають між собою складні стосунки. Можу запевне сказати, що ці складні стосунки між двома ідентичностями зараз породжують найбільше конфліктних ситуацій, починаючи з парламенту і закінчуючи громадською думкою» [4].

Відмова від панівної комуністичної ідеології та провідної ролі КПРС у державі створила певний ідеологічний вакуум у просторі політичних ідентичностей. Легітимність радянського ладу спиралась на уявлення про ідентичність радянської людини. Віра у здатність носіїв «радянської ідентичності» побудувати соціалізм і комунізм була настільки міцною, що стала фундаментом перемоги у Другій світовій, створення соціалістичного табору та Варшавського договору; вона дала змогу підтримувати легітимність радянської влади після XX з'їзду КПРС з розвінчанням сталінського культу, култарне відсторонення від влади М. Хрущова. До головних рис конструкту «радянська людина», який був носієм радянської ідентичності як легітимізуючої основи радянської влади відомий російський соціолог Ю. Левада відносить «нав'язане їй та сприйняте нею переконання про власну винятковість, принципову відмінність від типової людини інших часів та соціальних систем. Це переконання ґрунтувалося як на апеляції до марксистського лексикону «класової» відособленості, так і на ідеї споконвічного протистояння Росії і всього іншого світу; державно-патерналістську орієнтацію: радянська людина не мислить себе поза всеосяжною державною структурою; ієрархічність: готовність прийняти наявний соціальний порядок і політичний режим; імперський характер» [8, с. 14].

Натомість уже у другій половині XX століття проект створення «радянської ідентичності» не викликав довіри ані серед інтелігенції, ані серед «широких мас трудящих». Прикладом варто навести долю відомого філософа Е. Ільєнкова. «Ільєнков вірив у можливість побудови комунізму за 20 років (про що було урочисто проголошено на XXII з'їзді КПРС у 1961 році) і в міру наближення зазначеного в Програмі КПРС терміну (початок 1980-х років), про який, окрім нього, уже ніхто не згадував, дуже емоційно переживав розбіжність реальності з ідеологією як особисту поразку... У 1979 році (тобто напередодні вказаного в Програмі КПРС терміну побудови комунізму), коли стало очевидно, що ідеали, яким Ільєнков присвятив своє життя, не можуть бути реалізовані, він заподіяв собі смерть, перерізавши сонну артерію» [5].

Ідеологічний вакуум виявились нездатними заповнити створені з метою досягнення електоральної перемоги у пострадянських країнах політичні проекти, які декларують прихильність певним ідеологічним доктринам, що нині домінують у політичному просторі країн консолідованої демократії. Відсутність сталих ідеологічних ідентифікацій призводить до суперечливих запитів громадян до публічної влади, не дає можливості інтерпретувати ідеологію як одну з основ легітимності. Натомість певний ідеологічний складник є характерною рисою ідентичностей в Україні. У соціологічному дослідженні Центру Разумкова простежуються ідеологічні особливості колективних ідентичностей: «Соціологи зафіксували позитивну кореляцію відповідей за шкалою «ліві-праві погляди» з приписуванням українцям таких якостей, як релігійність (коефіцієнт кореляції Пірсона становить 0,273), патріотизм (0,111), волелюбність (0,105), національна гордість (0,077), щирість (0,075), миролюбність (0,072), працьовитість (0,070), чесність (0,68), гостинність (0,061), громадська активність (0,056)... Негативна кореляція спостерігається з приписуванням українцям недобрих якостей: байдужість до суспільних проблем (-0,094), жорстокість (-0,084), злопам'ятність (-0,74), підступність (-0,063), жадібність (-0,055)» [4].

За результатами соціологічного дослідження робиться висновок щодо ідеології як важливого складника ідентичності, їх взаємозв'язку. Елементи ідеології присутні і у національно-культурній ідентичності. Тобто ідеологія є тією ланкою, яка об'єднує громадянсько-політичну та національно-культурну ідентичність. Це означає, що, досліджуючи домінуючі ідеологічні характеристики вітчизняного політичного поля, можна виокремити легітимізуючі засади соціального порядку. На думку М. Міщенка, «можна сказати, що ліві

ідеї, принаймні в тому вигляді, як вони представлені в Україні, передбачають певне дистанціювання від української ідентичності. Хоча на початку ХХ століття було навпаки – ідея незалежності України тоді формувалася і підтримувалася переважно лівими політичними партіями і в рамках лівого політичного дискурсу. Мабуть, зараз проблема у тому, що ліві політичні ідеї розглядаються (в тому числі й нашими громадянами) як такі, що пов'язані в громадській думці з ідеями відновлення Радянського Союзу чи об'єднання з Росією» [4].

Висновки. Проблематизація встановлення легітимності соціального порядку, яка заснована на взаємодії громадянсько-політичної та національно-культурної ідентичностей в Україні зумовлена такими факторами. По-перше, радянська спадщина у ставленні громадян до влади і навпаки. Ідентичність «радянської людини» не подолано і це впливає на легітимність публічної влади як під час електоральних кампаній, так і у процесі реалізації державної політики. Одним із прикладів неподоланої тоталітарної спадщини є ставлення українців до постаті Сталіна. За даними соціологічного дослідження КМІС, «мудрим керівником» вважають Сталіна 31% населення (47% з цим не згодні)... Щодо твердження про те, що «Сталін був великим вождем», то серед населення немає визначеної одноставності: відносна більшість (38%) не згодні з таким судженням, 29% не можуть визначитись, а чверть опитаних згодні з цим твердженням...» [7]. Щоправда, ставлення українців до Сталіна набагато гірше, ніж у росіян: «Якщо нині серед українців 16% позитивно ставляться до Сталіна, то серед росіян – половина (52%)» [7]. Оптимізму додає і динаміка громадської думки, адже кількість громадян України, які позитивно оцінюють діяльність Сталіна, та феномен «сталінізму» постійно зменшуються.

По-друге, становлення простору ідентичностей відбувається одночасно із розвитком незалежної держави, її організації. Для органічної демократизації, яка відбувалась у західноєвропейських та північноамериканських країнах, характерним є творення ідентичності у певному цивілізаційному «плавильному котлі», а вже потім розбудова держави на її основі.

По-третє, процес демократизації політичної системи та поступового впровадження ринкової конкуренції в економіці, який розпочався в Україні після 1991 року, передбачає конфлікти та розмежування. При цьому конфлікти обов'язково виносяться у публічний простір, стають надбанням громадськості та впливають на рівень легітимності влади. Прикладів цього багато, від медіаскандалів («Кучмагейт» (2000 р.), «Кольчужний скандал» (2003), скандал щодо «Укроборонпрому» тощо) до двох масових акцій протесту («Помаранчева революція» (2004 р.), «Революція Гідності» (2013–2014 рр.), що призводили до зміни правлячої еліти. Натомість процес формування ідентичності, навпаки, потребує консолідації суспільства, усвідомлення належності до певної спільноти та визнання певних соціальних умов та політичних інститутів, які цією спільнотою сконструйовані. Сучасні виклики простору ідентичностей в Україні пов'язуються із зовнішніми факторами (анексією Криму та військовим конфліктом на Сході України), а також із сепаратизмом, екстремізмом та тероризмом.

Список використаної літератури

1. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания. Москва : «Медиум», 1995. 323 с.
2. Бистрицький Є. Легітимність як дієве філософське поняття. *Філософська думка*. 2009. № 5. С. 49–59.
3. Відповідальність за Президента, ідентичність і соціальне самопочуття – аналіз соціологічного моніторингу українців. *Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва*.

2018. 23 грудня. URL: <https://dif.org.ua/article/vidpovidalnist-za-prezidenta-identichnist-i-sotsialne-samopochuttya-analiz-sotsiologichnogo-monitoringu-ukraintsiv>.
4. Міщенко М. Українці зліва направо. *Разумкова Центр*. 2017. URL: <http://razumkov.org.ua/statti/ukraintsi-zliva-napravo>.
  5. Міщенко М. Ідеології та сенс життя. *Разумкова Центр*. 2020. URL: <http://razumkov.org.ua/statti/ideologii-ta-sens-zhyttia>.
  6. Бистрицький Є. та ін. Національна ідентичність і громадянське суспільство. Київ : Дух і Літера, 2015. 452 с.
  7. Прес-реліз всеукраїнського опитування громадської думки «Ставлення населення України до постаті Сталіна». *Київський міжнародний інститут соціології*, 2019, 24 травня – 7 липня. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=872&page=6>.
  8. Советский простой человек. Опыт социального портрета на рубеже 90-х годов. / Отв. ред. Ю.А. Левада. Москва : Изд-во «Мировой океан», 1993. 304 с.
  9. Яковлева Л. Легитимность власти в Украине: от электоральной демократии к политической инклюзивности. *Studia Universitat is Moldaviae*, 2019. № 8 (128). С. 241–248. URL: <http://ojs.studiamsu.eu/index.php/social/article/view/1378/1282>.
  10. Schmidt V.A. Democracy and Legitimacy in the European Union Revisited: “Input”, “Output” and “Throughput”. *Political Studies*, 2013. No. (1), pp. 2–22. URL: <https://doi.org/10.1111/j.1467-9248.2012.00962.x>.
  11. Scholte J.A. Sources of Legitimacy in Global Governance. *Outlines of global transformations: politics, economics, law*. 2019. No. 12(3), pp. 47–76. URL: <https://doi.org/10.23932/2542-0240-2019-12-3-47-76>.

LEGITIMACY OF PUBLIC POWER IN UKRAINE: FROM RATINGS TO IDENTITIES

Liliya Yakovleva

*Odessa Regional Institute for Public Administration under the President of Ukraine,
Department of Regional Policy and Public Administration
Genuezka str., 22, 65009, Odessa, Ukraine*

The article aims to explore the role of national-cultural and civic-political identities in the process of legitimization of public power. It has been suggested that ensuring the legitimacy of the social order requires attention to collective action and interaction. Namely, within the framework of this article it is proved that one of the main reasons for the delegitimization of public power is the insufficient level of political activity and political inclusion of social groups as bearers of certain identities. Based on sociological research, it is claimed that the level of political activity of citizens was sufficient to establish a regime of electoral democracy in Ukraine and two revolutionary upheavals in 2004 and 2013–2014, but the establishment of a legitimate social order is still “on the horizon”.

It has been substantiated that modern studies of the legitimacy of public power do not pay enough attention to identities and their legitimizing role. At the same time, the legitimacy of public power requires constant attention to ensure the representation of different social identities in political decision-making not only in transition economies but also in consolidated democracies.

The legitimizing potential of civic-political and national-cultural identities has been investigated. In particular, the formation of civic-political identity occurs through the conscious (rational) choice of citizens, their consent to common share with other citizens through the calculation of costs and benefits, which in this case leads to the construction of the legitimacy of public power by analogy with the social contract. The source of the legitimizing potential of national-cultural identity is the common historical destiny, spiritual and religious unity.

It has been proved that the problem of legitimacy of public power, which is based on the interaction of civic-political and national-cultural identities in Ukraine, is caused by the following factors: firstly, the identity of the “Soviet man” affects the legitimacy of public power both during election campaigns and in the process implementation of state policy; secondly, the formation of the space of identities occurs simultaneously with the development of an independent state and institutions; thirdly, the process of democratization of the political system involves conflicts that affect the level of legitimacy of public power.

Key words: national-cultural identity, civic-political identity, legitimacy of public power, identity crisis, legitimacy crises, electoral democracy.

НОТАТКИ